

Sakarya Üniversitesi
Sakarya University

Sosyal Bilimler Enstitüsü
Institute of Social Sciences

AKADEMİK İNCELEMELER DERGİSİ
JOURNAL OF ACADEMIC INQUIRIES

Derginin Sahibi

Sosyal Bilimler Enstitüsü adına,
Doç. Dr. Haşim Şahin
Owner of the Journal
Assist. Prof. Haşim Şahin

Editör

Doç. Dr. Haşim Şahin
Editor
Assist. Prof. Haşim Şahin

Yardımcı Editör

Arş. Gör. Ayşe Derya Saraçoğlu
Assistant Editor
Rsc. Assist. Ayşe Derya Saraçoğlu

Sekreteryaya

Arş. Gör. Hakan Aslan
Arş. Gör. Muhammed Emin Durmuş
Arş. Gör. Mücahit Özdemir
Arş. Gör. Salih Ülev
Arş. Gör. Uğur Uyğun
Secretariat
Rsc. Assist. Hakan Aslan
Rsc. Assist. Muhammed Emin Durmuş
Rsc. Assist. Mücahit Özdemir
Rsc. Assist. Salih Ülev
Rsc. Assist. Uğur Uyğun

Taranan İndeksler TUBİTAK-Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM)
Indexed by International Political Sciences Abstracts (IPSA)
Worldwide Political Science Abstracts (WPSA)
Public Affairs Information Service (PAIS)
Sociological Abstracts
EBSCO
Columbia International Affairs Online
Social Services Abstracts
Linguistics & Language Behavior Abstracts
ASOS Index

ISSN: 1306-7885

Cilt/Volume: 10

Sayı/Issue: 2

Yıl/Year: 2015

Baskı/Publication: Aydan Basın Yayın Ltd. Şti.
Örnek Sanayi Sitesi Alınteri Bulv. 364. Sk. No: 4
0312. 354 46 27 Ostim/Ankara.

Tasarım/Design: FCR Yayın Reklam 0312. 310 08 60

İletişim/Contact: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
54187 Serdivan /Sakarya.

Tel/Phn: 0264 295 70 69

Web: www.aid.sakarya.edu.tr

Not:Dergiye makale göndermek için aid@sakarya.edu.tr adresine mail gönderebilirsiniz. Akademik İncelemeler Dergisi hakemli bir dergidir ve yılda iki sayı olarak yayınlanmaktadır. Her sayı için editörle birlikte bir sayı editörü de görev alır. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir; fikirlerden editörler sorumlu tutulamazlar. Dergide yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları Akademik İncelemeler Dergisi'ne aittir. Makaleler, önceden izin alınmaksızın tamamen veya kısmen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Ancak bilimsel amaçlar doğrultusunda, kaynak göstermek kaydıyla özetleme ve alıntı yapılabilir.

Note: In order to submit manuscripts to the journal you can send email to the editors, aid@sakarya.edu.tr. Journal of Academic Inquiries is a peer-reviewed and refereed journal publishing articles three times a year in various disciplines of social sciences. The journal, however, is published with a specific topic for its each issue. There is an additional 'issue editor' who serves as co-editor for each special issue. Opinions expressed in the Journal belong solely to the authors. Editors are not responsible for ideas. All that is published in this Journal is copyrighted and all rights reserved. Neither as a whole nor in part may the articles published in this Journal be reproduced or distributed in any way or through any digital storage and retrieval system without permission. We allow, however, brief quotations and abstracts for scholarly purposes.

Yayın Kurulu Prof. Dr. Fatih Savaşan, Sakarya Üniversitesi
Editorial Board Doç. Dr. Haşim Şahin, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih Yardımcıoğlu, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Arif Bilgin, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Burhanettin Duran, SETA, İstanbul
Prof. Dr. Fuat Aydın, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz Daşcıoğlu, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Bünyamin Bezci, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Kemal Şan, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Yücel Bulut, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail Hira, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatih Bozkurt, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Filiz Cicioğlu, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İsmail Gündoğdu, Sakarya Üniversitesi

Bilim Danışma Kurulu Prof. Dr. Abdullah Topçuoğlu, Selçuk Üniversitesi
Scientific Advisory Board Prof. Dr. Atilla Arkan, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Berch Berberoğlu, Nevada Üniversitesi – Reno
Prof. Dr. Besim F. Dellaloğlu, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Bilal Eryılmaz, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent Uçar, Osnabrück Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih Andi, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı Mehmet Günay, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Vergil, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi
Prof. Dr. Jurgen Bellers, Siegen Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Coşkun, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Lütfi Şeyban, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Markus Porsche-Ludwig, National Dong-Hwa Üniversitesi
Prof. Dr. Michael Kimmel, State University of New York
Prof. Dr. Raymond Hinnebusch, St. Andrews Üniversitesi
Prof. Dr. William Vélez, Wisconsin-Milwaukee Üniversitesi
Doç. Dr. Adem Çaylak, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Cihan Piyadeoğlu, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Cenap Çakmak, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem Oğuzhan, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yüksel Sezgin, City University of New York
Dr. Anindya Sen, Northern Illinois University

Sayı Hakemleri Prof. Dr. Ahmet Taşgın, Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi
Referees for this Issue Prof. Dr. Azmi Özcan, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Bünyamin Kocaoğlu, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Ebubekir Sofuoğlu, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Enis Şahin, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Tufan Gündüz, Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Efiloğlu, Bülent Ecevit Üniversitesi
Doç. Dr. Bünyamin Bezci, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Ercan Karakoç, Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Gültekin Yıldız, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. İlhami Yurdakul, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Topal, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Mucize Ünlü, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Aksoy, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Kemal Şan, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem Oğuzhan, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Teyfur Erdoğan, Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Ümit Ekin, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer Koylu, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Arif Kolay, Dumlupınar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Eldar Hasanoglu, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatih Bozkurt, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gönül Eda Özgül, Bahçeşehir Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gülçin Çakıcı Öztürk, Maltepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Murat Bürkan Serbest, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Sarı, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Turgut Subaşı, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yıldırım Turan, Sakarya Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Alper Alp, Gazi Üniversitesi
Dr. Leysen Şahin, Marmara Üniversitesi
Dr. Yasemin Tümer Erdem, Marmara Üniversitesi

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

- 1** 19. Yüzyılda Çokkültürlü İmparatorluktan Ulus-Devlete Geçişte Sürgün ve Göç: Malakanlar Örneği
Migration and Exile in the Transition from Multi-cultural Empire to Nation State in the 19th Century: The Case of Molokanye
Mete Kaan Kaynar ve Gökhan Ak
- 23** Osmanlı Hâkimiyeti Altında Boşnak Ulusunun Doğuşu
Emergence of Bosniak Nation under the Ottoman Rule
Caner Sancaktar
- 45** Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları
Currents of Thought in the Ottoman Empire of 19th Century in terms of Modern Nationalism Theories
Yavuz Çilliler
- 67** Tehcir Sonrası Geri Dönüş: Ermenilerin ve Rumların Yeniden İskânı ve Osmanlı Hükümetlerinin Aldığı Tedbirler
Return After the Deportation: The Relocation of Armenians and Greeks, and the Measures Taken by the Ottoman Governments
Recep Çelik
- 95** Türk Tarihi ve Gürcü Tarihi Kaynaklarına Göre Rus Yönetiminin Uyguladığı Politika Sonucu Gürcü Muhacirlikleri (19- 20.Yüzyıllar Arasında)
Georgian Immigrations As a Result of the Policies Applied by the Russian Regime According to the Turkish and Georgian History Resources (Between 19-20 Centuries)
Malkhaz Chokharadze ve Mehmet Ali Keskin
- 109** Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Kadınların Siyasal Hakları: Türkiye’de Seçme-Seçilme Haklarına İlişkin Tartışmalarda Sömürgecilik Sonrası Söylemin İzleri
The Relationship Between Nation-State and Women’s Political Rights: The Parliament Discussions on Political Rights in 1934 and Post-Colonial Discourse
Elif Gaziöğlu Terzi

- 129** Şeriyeye Sicillerine Göre Hicri 1137 (1724-25) Yılı İstanbul'unda Osmanlı Konutu / Menzili
Ottoman House (Dwelling) in Istanbul According to Ottoman Court Records in 1724-25
Hüseyin Necdet Ertuğ
- 143** Yeniçeri Ocağı ve Yahudiler Arasındaki İlişkiye Dair Bazı Tespitler
Some Observations About the Relationship between the Janissary Corps and the Jews
Musa Kılıç
- 165** İnönü Muharebeleri'nden Sonra Anadolu'daki Yunan Harekâtı ve Ioannis Metaksas'ın Öngörülleri
The Greek Operation After The İnönü Battles in Anatolia and Ioannis Metaksas' Foresights
Murat Köylü
- 191** Toplumsal Güvenlik, Kimlik, Bütünleşme Bağlamında Avrupa Şüpheliği: Cameron Dönemindeki Avrupa Şüpheliğinin İçerik Analizi
Euroscepticism in the Case of Societal Security, Identity, Integration: Content Analysis of Euroscepticism at Cameron Era
Nergiz Özkural Köroğlu ve Sinem Yüksel Çendek
- 217** Kitap Tanıtımı / *Book Review*
-

Özcan Tunahan

Çev. Işık Ergüden

Anarşist Ahlak, Pyotr Kropotkin

Kaos Yayınları, İstanbul 2013, 78 sayfa

19. Yüzyılda Çokkültürlü İmparatorluktan Ulus-Devlete Geçişte Sürgün ve Göç: Malakanlar Örneği

Migration and Exile in the Transition from Multi-cultural Empire to Nation State in the 19th Century: The Case of Molokanye

Mete Kaan Kaynar

Gökhan Ak

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında yaşanan çatışmalı ulus-devlete geçiş döneminde, İmparatorluğun çevre topraklarında yoğun milliyetçilik, göç, sürgün ve etnik temizlik olayları yaşanmıştır. Bu anlamda, Anadolu çevresindeki birçok halk topluluğu hem bu yoğun ve zorlu süreçten hem de bu sürecin devlet şiddetinden doğan türlü olumsuzluklarına maruz kalmış ve Anadolu toprakları da içlerinde olmak üzere, çeşitli coğrafyalara göç etmek zorunda bırakılmıştır. He ne kadar çalışmamıza konu olan Malakan topluluğu Rus asıllı olmakla ve Rusya topraklarında öncelikle dinî nedenlerden dolayı sürgüne maruz kalmış olsalar da, bu halkın sürgün ve göçünü, Çarlık Rusya'sının İmparatorluktan ulus-devlete geçişi sürecin bağlamında de değerlendirme mümkün görünmektedir. Nitekim 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşları'nın ardından Kars ve civarını savaş tazminatı olarak ele geçiren Çarlık Rusya'sı, bunu fırsat bilerek dini sapkın olarak gördüğü Malakanlar'ın bir kısmını Kafkaslar'dan Anadolu'ya sürgüne tabi tutmuş ve göç ettirmiştir. Bu zorunlu göçle birlikte Malakanlar, yeni toprakları Kars yöresinde kurdukları köyler vasıtasıyla, yerleşik Müslüman topluluklarla 1960'lara değin uzun süre birlikte yaşamışlardır. Bu çalışmada, Rus asıllı

Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, metekaankaynar@gmail.com

Yrd. Doç. Dr., Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gak2081@yahoo.co.uk

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 17.05.2015

DOI: 10.17550/aid.89133

etno-dinsel bir topluluk olan Malakanlar'ın, Çarlık Rusyası topraklarında başlayan yaşamlarını ve sonrasında maruz kaldıkları -Anadolu coğrafyasını da içeren- çeşitli sürgün ve göç olaylarını, disiplinler arası bir yaklaşım ile tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Malakanlar, Din, Etnisite, Çarlık Rusyası, Osmanlı İmparatorluğu, Göç ve Sürgün

Abstract

In a conflictary transition period to nation state experienced in the last century of the Ottoman Empire, extensive events of nationalism, exile, migration and ethnic cleaning in the neighboring territories of the Empire were observed. In this sense, many folks and communities around Anatolian geography got their share from both this period and various malices and violences of that period stemming from state violence, and forced to migrate to various geographies including Anatolian territory. However, although the subject issue of “Molokans” of our study were Russian-originated and were subject to an exile from russian territory in accordance with religious reasons, it is likely to consider of this exile in line with nation-statehood of Tsarist Russian Empire. Thus, Tsarist Russia who grasped Kars and its surrounding provinces as war compensations following 1876-1877 Ottoman-Russian Wars forced some Molokans, that were being accepted by the Tsarist Russia as heretics, to migrate from Caucausus to Anatolia for an exile by seizing this opportunity. As a result of this compulsory migration, Molokans resided in the new villages of their own in the Kars province and lived next to local neighboring Muslim communities for a long time till 1960s. This study aims to discuss the issue of Molokans with an inter-disciplinary approach, a Russian-originated ethno-religious community, who appeared in the Tsarist Russia territory and suffered various kinds of Russian-forced migrations and exiles regarding Anatolian geography as well.

Keywords: *Molokanye, Religion, Ethnicity, Tsarist Russia, Ottoman Empire, Migration and Exile*

İnsan nasıl ayrılır toprağından? Niye? Nereye?
Yoksa şu eski şarkının söylediği gibi mi gerçekten?
Ve unutma sakın, artık vakti gelince ayrılığım,
Rüzgârla uzaklara sürüklenir bakışların...”¹

1 Söz konusu dizeler, Theo Angelopoulos’un 1991 tarihli “Leyleğin Geciken Adımları” filminden alınmıştır.

Giriş

19. yüzyıl tarif edilirken sıkça vurgulanan özelliklerden birisi de, göç ve sürgünlerin bu yüzyıl tarihindeki yeridir. Keza göç ve sürgünler, bu yüzyıl imparatorlukları ile geniş coğrafyalarının karakterini belirleyen ana öğelerden biri olarak, gerek çokkültürlü imparatorluklar, gerekse onların sefeli çokkültürlü ulus-devletlerin tarihlerinde önemli etkilerde bulunmuşlar ve çoğu zaman da deyiş yerindeyse “kapanmaz” yaralar açmışlardır. Kaya’nın (2005: 427) vurgusuyla, çokkültürlülük, farklı kültürel grupların asimilasyondan çok farklılıkları ile uyum sağlama-larını ifade etmektedir. Ancak kültürel grupların farklı sosyo-politik statülere sahip olması konusu, siyaset bilimciler tarafından bugün dahi sıkça tartışılan bir konudur. Daha çok azınlık hakları söz konusu olduğunda ön plana çıkan bir söylem olarak “çokkültürlülük”ten temel amaç, kültürel çeşitlilik içerisinde *birlikte* yaşayabilmektir. Özellikle farklı etnik, dinî ve kültürel gruplardan oluşan toplumlarda çokkültürlülük bakış açısı ve söylemi, toplumsal barış için önemli bir yaklaşım olarak görülmektedir. Tam da bu noktada, çokkültürlülük söyleminin, günümüz topluluk ilişkilerinde en fazla ön plana çıkan söylem ve yaklaşım olduğunu söylemek mümkündür (Johnston vd., 1994: 112). Dolayısıyla çokkültürlülük kavramının kimi zaman bir ırkı veya milleti, kimi zamansa bir etnik grubu ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.²

Dolayısıyla 19. yüzyılın Rusya, Osmanlı, İngiltere, Avusturya-Macaristan gibi imparatorluklarının anavatanları veya sömürgelerinde dönemin yönetici egemen sınıflarınca *yaşatılan* göç veya sürgünler sonucu birçok yeni azınlık grupları hikâyeleri ortaya çıkmıştır. Bu durum, anılan grupların, sürüldükleri yeni coğrafyaların yerli halklarıyla-

2 Bununla birlikte, “çokkültürlülük” kavramının günümüzde çeşitli düşünürlere göre değişik tanımları olduğu gibi, özellikle İngiltere, Belçika, Fransa ve Almanya gibi Batılı ülkelerde bu kavrama önemli eleştiriler gelmeye başlamıştır. Örneğin Jenks (2007: 190, 183); “...altkültürler, yeni kimlik kaynaklarıdır; altkültürler, yeni farklılık gösterenidir. Böyle bir kuramsal eylemin sonuçları, ultra-modern değildir; gerileyici, nihilist ve tamamen görecedir. Hiçbir siyasa ya da ahlâk tarafından savunulamazlar.” demekte ve eklemektedir; “...çeyrek asır önce, ‘toplum’u bir gerçeklik olarak güvenle tartışı-yorduk; 1990 kadar yakın bir zamanda bile, sakınmadan, hatta R. H. Tawney’den Paul Willis’e kadar tüm sol kanat söylemi içinde, ‘ortak kültür’ gibi fikirleri düşünüyorduk. Bugün, bir dizi tartışmanın ardından, epistemolojik emperyalizm temelinde düşünsel misilleme korkusu olmadan bu gibi bütüncüllükleri telâffuz bile edemeyiz.”

la harmoni içerisinde, iç içe veya yan yana yaşamasını sağlamak gibi önemli bir sosyo-politik ve kültürel sorunu da beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmada da, aslen ve ağırlıklı olarak Rus asıllı etno-dinsel bir azınlık toplumu olan Malakanlar'ın, 19. yüzyılda, anavatanları olan Çarlık Rusyası topraklarından başlayıp, birçok farklı coğrafya yanında, özellikle Kars ve yöresindeki coğrafyaya uzanan göç ve sürgün öyküsü, bu halkın sosyal, kültürel ve tarihsel özellikleri bağlamında disiplinler arası bir yaklaşım ile ele alınıp irdelenmiştir. Bu irdelemede göç ve sürgün olgusu, çokkültürlü imparatorluktan ulus-devlete geçiş şeklinde, iki farklı, ancak iç içe geçmiş tarihsel bir kategoriye göre yapılmıştır. Her bir kategorinin kendine özgü farklılıkları, değişik form ve tonları bulunmakta ve farklılıkların ifadesi, her sistem içerisinde değişik bir anlayışla ortaya konmaktadır. Tarihsel süreçlerin ve kültürel bağlamların farklı olması, ister istemez farklı tecrübelerin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur.³

Dolayısıyla, her ne kadar 19. yüzyılda göç ve sürgüne maruz kalmış azınlık topluluklardan yalnızca biri de olsa, etno-tarihsel süreçleri Rusya topraklarında başlayan “Malakan” toplumu ile Malakan kimliğinin oluşmasında temel etken olan “Malakanizm” inancının, günümüzde hâlâ beşerî, sosyal, kültürel ve tarihsel dokusuyla araştırılmaya değer bir “toplumsal hazine” konumunda olduğu görülmektedir. Zira Malakanlar'ın toplumsal geçmişi, iktidar ve azınlık kavramları arasındaki diyalektik etkileşimi en uygun şekilde ortaya koyan göç-sürgün tarihi örneklerinden biridir. Dolayısıyla bu çalışmada da, azınlık ve etnisite olguları, çokkültürlü imparatorluklardan ulus-devletlere geçişte sürgünü meydana getiren esas birikim araçlarından ve göçü niteleyen belagatin (rhetoric) içindeki en temel göstergelerden biri olarak kabul edilmiştir.

Rusya’da Yaşayan Muhalif Etnik Bir Grup Olarak Malakanlar

Malakanlar, Rusya'nın olduğu kadar, dünya etno-dinsel topluluklar mirasının da önemli bir üyesidir. Bu mirasta Malakanlar'ı benzersiz ve ayrıcalıklı kılan, onlara özgü bazı sosyolojik, dinsel ve kültürel özelliklerdir. Ancak bu kadim kültürel nitelikler, Malakanlar'ın tarihte ilk görüldükleri Rusya coğrafyasında, zamanla huzur ve güvenliklerini

3 Betimlemelerin yararlanıldığı kaynak olarak bkz. (Kaya, 2007: 45)

kaybetmelerine neden olmuştur. Bu durumun kaçınılmaz sonucu da, Büyük İskender'in İmparatorluğu'ndan günümüze insanlık tarihinde yüzyıllardır sık sık şahit olunduğu üzere, yönetici ve sivil egemen sınıfların uyguladığı baskı, sindirme ve temizlik siyasetlerinin doğurduğu kitlesel sürgün ve göçlere maruz kalmaktır.

Bu anlamda, Malakanlar'ın da son iki yüzyıllık toplumsal tarihini sürgün ve göçler ile acı ve ıstırapların yaşandığı *yıkıcı* bir tarihsel süreç olarak betimlemek mümkündür. Zira toplumsal tarihte çokça görülmüştür ki, “yeni”, “eski” tarafından tutucu bir itki ve onun doğurduğu çeşitli faktörlerin etkisiyle genelde benimsenmez, dışlanır. Bu durumun, insan topluluklarına liberal-demokratik siyasî ilke ve değerlerin yerleşmeye, benimsenmeye başladığı 20. yüzyıl öncesinde çok daha baskın bir tarihsel özellik olduğu görülmektedir.⁴ Tüm olumsuz sosyo-politik şartlar altında, özgün kültürünü yine de sıklıkla koruyabilme başarısını gösteren “yeni” ise, çoğu kez hak etmediği yorumlarla suçlanır, iftira ve karalamalara maruz kalır. Sonuçta da, sürülmek ve yeni coğrafyalara göç et(tiril)mek, “yeni”nin deyim yerindeyse yakasını bırakmayan tarihsel bir özellik haline gelir. İşte, Malakan topluluğunun da Avrasya coğrafyasındaki sosyo-politik tarihsel süreci, bu hikâyenin farklı bir sürümüdür.

Geçmişten günümüze insan topluluklarında, dinsel geleneğin etnisite inşasında oynadığı rolün ürünü birçok etnik grup ve azınlık ortaya çıkmıştır. Keza sınıfsal bir hareket içerisinde etnik bir kimliğin oluşması sürecinde, farklılaşan ve zıtlaşan din veya mezhebin çok önemli bir ideolojik aygıt olarak işlev gördüğünü söylemek mümkündür. Bu meyanda, ağırlıklı olarak Beyaz Rus⁵ olan Malakanlar, tarihsel olarak tabanı Rus köylülüğüne dayanan dinsel bir gelenek olan ”Malakanizm”in, Ortodoks Kilisesi ile süren çatışmalara paralel olarak Çarlık Rusyası topraklarında meydana getirdiği etno-dinsel bir topluluktur. Dolayısıyla din ve mezhep farklılığı, Ortodoks Rus kimliği karşısında bir etno-dinsel Malakan kimliğinin doğmasında önemli bir rol

4 “Siyaset”, “devlet”, “demokrasi” ve “kimlik” kavramları ve aralarındaki ilişkinin kapsamı hakkında ayrıntı için bkz. (Atılğan ve Aytekin, 2012: 17-28, 71-85, 123-137, 169-181)

5 Beyaz Ruslar, Ukraynalılar ve Ruslar'la beraber, Slavların doğu koluna mensup alt etnik bir gruptur (Yetişgin, 2006: 671-672).

oynayıp, bu etnik kimliğin inşasında etkinliğini geçmişten günümüze ideolojik bir araç olarak da sürdürdüğünden (Suvari, 2009: 1v; 2013), öncelikle kısaca bu ilişkinin irdelenmesi uygun olacaktır.

Muranaka'ya (1992: 32) göre Hıristiyanlık, Rusya'ya kurumsal ve resmî olarak ilk kez, Kiev Knezliği'nin Bizans İmparatorluğu ile olan ilişkileri sayesinde 10. yüzyılda girmiştir. Hıristiyanlık, Rusya coğrafyasında resmî din olarak kabul edildikten sonra, eski pagan inançlarına bağlılığını hâlâ sürdüren Hıristiyan olmayan çoğunluk halk yığınları üzerinde (Buss, 2003: 43) dinî baskısını artırmış ve neticede bu halkın büyük bir çoğunluğunun -şeklen de olsa- Ortodoksluğu kabul etmesine yol açmıştır. Bu *zorunlu* ve *sorunlu* durum da, eski din(ler) e ait pek çok öge yeni dine de geçmesine ve Rus Ortodoksluğu'nun senkretik bir yapı oluşturmasına neden olmuştur (Kurat, 1999: 12-13). Bu yüzden de, Rus Ortodoksluğu'nda mistizm önemli bir yer tutmuş ve aziz-azize olarak kabul edilen pek çok kişi de söz konusu mistik hareket içinde var olmuştur (Kurat, 1999: 33). Suvari'nin (2009: 126-127) deyişiyle, Malakanizm ve benzeri diğer Rus sektlerine önderlik eden kişiler de, bahsi geçen mistik geleneğe bağlı olarak ortaya çıkmışlardır.

Bu çerçevede, Malakanlar topluluğu ile özgün etno-dinsel anlayışları Malakanizm'in doğuşu, Rusya'da 15. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan Köylü isyanları ile 17. yüzyılda Büyük Petro tarafından başlatılan ve gittikçe radikalleştirilen “Batılılaşma” hareketi kapsamındaki sosyal ve dinî reform girişimleri süreçleri ile etkileşip, örtüşmektedir. Zira Büyük Petro'nun Batılılaşma hareketinden en fazla etkilenen, bu siyasanın getirdiği vergiler dâhil ağırlaştırılmış malî yükümlülükler ile zorunlu askerlik ve işçilik altında ezilen Rus köylüleri olmuştur. Sonuçta, Rus Çarlarınınca “Yeni Rusya”nın yaratılması yolunda yüz binlerce Rus köylüsünün feda edilmeye başlanması, şiddetli köylü kalkışma ve isyanlarının da birbirini izlemesine yol açmıştır (Kurat, 1999: 239, 257).

Bu ağır ekonomik-politik şartlara, Çar Aleksey Mihailoviç zamanında Rus Ortodoks Kilisesi'nde yapılan dinsel değişikliklerin eklenmesi, hem ruhban sınıfın kendi içerisinde hem de halk arasında yoğun tartışma, ihtilaf ve çatışmaların ateşleyicisi olmuştur. Tüm bu sosyo-politik koşullar sonucunda ise Rus kilisesi, 1600'lerin başların-

da ilki ve resmî olanı Rus Ortodoks Kilisesi, ikincisi kadim inançlılar/gelenekçiler, yani Rusça'da "staroobryadtsı (старообрядцы)" olarak tanımlanan Raskolnikler "ayrılıkçılar (dissidents)" olmak üzere iki ana gruba bölünmüştür (Buss, 2003: 45-60 akt. Suvari, 2009: 135; Muranaka, 1992: 33-34). Malakanlar ve Malakanizm de, bu dönemde Rus Ortodoks ruhban sınıfını reddeden ve Ortodoksluktan tamamen kopan bir "mezhep (sect)" olarak 1760 yılı civarında ortaya çıkmış ve günümüze kadar ulaşmıştır (Suvari, 2009: 138).⁶

Bu çerçevede, Malakanlar'ı Rusya toprakları dâhilindeki diğer insan topluluklarından ayıran başlıca niteliklerin, onların dinsel, kültürel anlayış ve muhalif-aksiyoner⁷ tutumları ile şekillendiğini söylemek mümkündür. Buna göre;

(1) *Dinsel anlayış*: Malakanlar'ın etno-dinsel özellikleri oldukça özgündür. Bu yüzden de, Ortodoks Ruslar'a göre Malakanlar, dinî inanç olarak Rus Ortodoksluğu'nun "sektant"⁸ mezheplerinden biridir ve ana Ortodoks mezhebinin bazı inanç ve kurallarından ayrılarak yan

6 Örneğin Breyfogle (2007: 224), 18. yüzyıl Rus yazılı kayıtlarında Rusya'nın günündeki Tambov ve Voronej bölgelerinde yaşayan Malakanlar'dan söz edildiğini belirtmektedir.

7 Malakanlar, aynı zamanda Rus tarihinin etkin muhalif topluluklarından biridir. Haxthausen'in (1847 [1973]: i, 415) vurguladığı şekilde, Rusya'da "Raskol" (bölünme [division, schism]) olarak tanımlanan muhalif etno-dinsel mezhep topluluklar, yüzyıllar boyunca emperyal Rus Çarlarının ve Rus Ortodoks Kilisesi'nin için sorun olmuş, yapılan türlü resmî ve gayri-resmî baskı, zulüm, sürgün ve kıyıma rağmen, bu topluluklar ve onların sosyo-kültürel nitelikleri, Rus toplumunun katmanlarına ve Rus insanını yaşam köklerine daha derin ve güçlü bir şekilde işlemiştir. Bu anlamda, Rus ayrılıkçılarını ve özelde muhalif bir Rus topluluk olarak Malakanlar'ı ele alan yetkin bir çalışma olarak bkz. (Conybeare, 1921: 289-326)

8 "Sektant" teriminin iki anlamı bulunmaktadır. Birinci anlamı, herhangi bir dinî tarihin üyesi olan kişi demek olup, ikinci anlamı ise, dogmatik görüş ve kanaatleri ile farklılaşan dar bir grubun menfaatlerini gözetken kişi demektir (Evgeneva, 1999: 70 akt. Alp, 2012: 95, dipnot 22). "Sektant" terimi, pek çok dinsel terimin doğrudan çokça kaynak dili olan Latince'den gelmektedir. Bu terim, Latince "secedere" (ayrılmak) fiilinden türetilmiştir. Nitekim neo-latin bir dil olan İtalyanca'da da "secedere" fiili aynen bulunmaktadır. Diğer neo-latin dillerde de benzer fiiller mevcuttur. Rusya'da 18. yüzyıldan başlayarak entelektüel dilin Fransızca olduğu düşünülürse, bu terimin Rusça'ya neo-latin bir dil olan Fransızca aracılığıyla geçtiğini düşünmek çok daha olasıdır. Ancak, Ortaylı'nın (1978: 350) vurgusuyla, Ruslar tarafından, Rus asıllı Malakan halkı için "sektant" tabirinin kullanılmasının temel sebebi ise, ileride detayıyla değinileceği üzere, Malakanlar'ın Çar Aleksey Mihailoviç zamanında yapılan kilise reformuna karşı çıkarak, kendi iradeleriyle Rusya'nın çeşitli vilayetlerine göç etmeleridir.

ve “heretik (sapkın)” bir mezhep haline gelmişlerdir. Örneğin Malakanlar, haç, ikon vb. ibadet sembollerine inanmaz, domuz eti yemez ve boşanmayı benimsemez.⁹ Bu anlamda, Malakanlar’da toplumsal eşitliğin önemini ortaya koyan en önemli bulgu ise, ruhban sınıfının olmamasıdır. Malakanlar’ın, aksakallar, bilge kişiler “presviterı (пресвитеры)” olarak tanımladıkları ve dinsel hiçbir hiyerarşik özelliği bulunmayan cemaat önderleri mevcuttur (Lunkin ve Prokofyev, 2000: 85).

(2) *Kültürel anlayış*: Ortodoks mezhebinin büyük perhiz orucunda yasak sayılan hayvansal gıdaları yiyip, süt içerek perhizi bozdukları için, bu “sect”in mensuplarına süt içen anlamına gelen “Molokon” adı verilmiştir.¹⁰ Malakanlar’da “pasifizm” ve “akıl”, inancın temelinde yer almış ve kişisel kusursuzluğun ve yeteneğin yolu olarak “çalışmak” en yüce erdem olarak benimsenmiştir (Muranaka 1992: 39 akt. Suvari, 2009: 145). Bu yüzden de, ekonomik ve dinsel alanların iç içe geçmiş olduğu Malakanlar’ın sosyo-ekonomik anlayışlarının temelini oluşturan tarım ve hayvancılık ile köy kolektivizminin sürdürülmesinde, özgün inançlarının oldukça önemli bir rol üstlendiği görülmektedir (Suvari, 2009: 147).

(3) *Muhalif-aksiyoner tutum*: Malakanlar, tarihsel olarak vicdani retçi olmuşlar ve orduya katılıp askerlik yapmayı reddettikleri için yıllar boyu hapis ve sürgüne mahkûm edilmiş, eziyet görmüşlerdir. Pasifist, savaşa karşı, barışçıl inançlarının sonucunda Malakanlar, Çar III. Aleksander’ın 1887-1889 yıllarında zorunlu kıldığı silah altına alınmaya direnmişler ve Çar hükümetinin baskılarına boyun eğmektense, 1904-1911 yıllarında yoğun olarak Rusya sınırları dışına, özellikle de

9 Özde tek Tanrı’nın otoritesine iman eden Malakanlar, inançları gereğince “Tanrı”ya tahta, taş veya diğer objelerle temsil edilerek ibadet edilmesini reddetmişlerdir. Bunun yerine onlar, insanın ruhunda yaşayan güçlü ve kadir-i mutlak bir tanrı inancını benimsemişlerdir. Dolayısıyla ikon ve haç gibi el yapımı dini objelere karşı çıkarak, bunların “insanoğlunun abartısı” olduğu inancını taşımışlardır.

10 Kırzioğlu’na (1953: 464-465) göre Molokanizm [Malakanizm], Ortodoks Kilisesi’nden ayrılmış bir tarikattır. 28 Mart 1805 yılında başlayan bu ayrılış, 22 Mart 1809 yılına kadar sürmüştür. Rusya’nın daha çok Güney Kafkasya’daki Saratov ve Dambuğ bölgelerinde yaşayan Malakanlar, o dönemlerde Ruslar ile önemli bir kültürel anlaşmazlığa düşmüş idi. Zira Ruslar’ın inancına göre, haftada sadece iki gün süt içme geleneği vardı ve Malakanlar ise, bu inanca itiraz ederek haftanın her gününde süt içebileceğini savunuyorlardı. Conybeare’nin de (1921: 291) vurguladığı şekilde, Rusça’da “Moloko” kelimesi süt, “Molokan” ise süt içen anlamına gelmektedir. Konuyla ilgili ayrıca bkz. (Özgen, 2007: 17)

Amerika kıtasına göç etmeye başlamışlardır. Süreklilik kazanan göçleri sonunda Amerika'ya yerleşen Malakanlar, burada da tutumlarını sürdürerek I. ve II. Dünya Savaşlarına iştirak etmemişlerdir (Denisenko, 2009: 60; Göker, 2008: 193; Çalışkan, 2009: 4).

Dolayısıyla Malakanizm, ortaya çıkar çıkmaz Rus dinî ve siyasî otoritelerin baskı ve eziyetlerine maruz kalmış; bu da Malakanları, inançları hakkında gizliliğe zorlamıştır. Malakanlar ve diğer mezhepler üzerindeki baskı, 1825-1855 yılları arasında hüküm süren Çar I. Nikola zamanında daha da artmıştır (Lunkin ve Prokofyev, 2000: 85; Buss 2003: 85). Bununla birlikte, Rus sektant-heretikler olarak görülen Malakanlar'a bu dönemde uygulanan baskı ve sürgünler, Malakan cemaatini inançlarını koruma konusunda daha da "inatçı" yapmıştır. Öyle ki bu durum, Malakanlar'ın köylü sınıfı orijinli hareketlerinden yeni bir etnik kimliğin doğmasına yol açmıştır (Suvari, 2009: 146).

Ortodoks Kilisesi ile yaşadıkları din temelli uzlaşmazlıkların yanı sıra, mezhepsel inançları gereği zorunlu askerliği de reddeden Malakanlar, Ortodoks Rus halkının dinî ve kültürel inançlarıyla ters düşmüş kabul edilerek, resmî ve sivil dışlanmaya maruz kalmışlardır. Malakanlar için bunun sonucu -doğal olarak- zorunlu bir "sürgün ve göçler tarihi"dir. Rus yönetimleri tarafından baskı ve zulüm görmeye başlayan Malakanlar, 19. yüzyılın başlarında Çar I. Aleksander'in Kilise'den ayrılan Rus mezheplerine karşı aldığı sert tedbirler kapsamında, önce Kırım ve Kafkasya'ya sürülmüş, ilerleyen dönemlerde ise -siyasal konjoktüre bağlı olarak- Sibiryaya, Erivan, Kars, İran, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'ya sürülmek veya göç etmek zorunda kalmışlardır.

Ancak, Malakanlar'ın bu sürgün ve göç tarihinde oldukça ilginç bir temel özellik göze çarpmaktadır. Bu da, ortaya çıkış gerekçeleri genelde öncülleri ve çağdaşları olan köylü hareketleriyle aynı olsa da, Malakanlar'ın iktidarı ele geçirmek gibi radikal istekler taşımamaları ve maruz kaldıkları katliamlar ile sürgünler karşısında dahi daima sessiz kalmalarıdır. Bu yüzden de, Malakanlar'ın iktidar karşısındaki en önemli direnişleri "pasifizm" olmuştur. Zira Hz. İsa'nın "şiddet karşıtı" yönünü kendilerine düstur edinen Malakanlar, bu temelde pasifist bir dünya görüşü inşa etmişlerdir. Bu nedenle de, şiddetin her türüsü, silah taşımak ve kullanmak, hatta militarizmin simgesi olan üniforma

giymek dahi kendi dinsel anlayışları çerçevesinde yasaklanmıştır. Dolayısıyla cemaat halinde kolektif yaşamlarını sürdürmeyi ve belli yükümlülüklerden muaf tutulmayı yeterli gören Malakanlar, böylesi bir yaşam sağlayacağı umuduyla sürgünleri dahi göze almışlardır (Suvari, 2009: 143).

Rusya'dan Kafkaslar'a ve Elviye-i Selâse'ye¹¹ Sürülen Etnik Bir Grup Olarak Malakanlar

Shubin'e (2001: 28) göre, 19. yüzyıl başlarında 1 milyon civarındaki nüfuslarıyla emperyal Rusya'daki en kalabalık mezhepsel topluluk olan Malakanlar'ın, Rus topraklarından göç ettikleri coğrafyalardaki izleri ve etkileşimleri, onların toplumsal gelişimleri açısından oldukça dikkate değerdir. Zira Malakanlar'ın, özellikle iki yüzyıla yakın barındıkları Kuzey Kafkasya bölgesi ile yaklaşık bir yüzyıl yaşadıkları Kars yöresinde bıraktıkları sosyo-politik kültürel izler, ortak yaşamsal ilişki ve özellikler, gelişmiş tarım ve hayvancılık yönleri ile göç ettikleri bu coğrafyalara yaptıkları iktisadî katkılar, Malakanlar'ı anılan coğrafyaların özgün bir etnik topluluğu olarak öne çıkarmaktadır. Zira 1682 yılında Ortodoks Kilisesi'nden heretiklik savlarından kaynaklı sebeplerle ayrılan Malakanlar,¹² Rus Çarları tarafından tüm Kafkasya'nın Ruslar tarafından kolonileştirilmesi tarihi içerisinde (Marshall, 2001: 146-170), 1830-1850 yılları arasında önce Kafkasya'nın kuzeyine (Sunderland, 1997: 33), daha sonra da Osmanlı ve İran sınırları bo-

11 Elviye-i Selâse, diğer adıyla "Üç Sancak", 93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Berlin Antlaşması gereğince savaş tazminatı olarak Rusya'ya bırakılmış bir Osmanlı coğrafyasıdır. Ayrıntı için bkz. (Bradley, 1908) Ruslar, antlaşmanın yürürlüğe girmesiyle bölgenin mülki, sosyal, kültürel ve iktisadi yapısını hızla değiştirmeye girişmiştir. İşgal yıllarında bölgede Rus emperyalizmi kapsamında yoğun bir Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma siyasasının uygulandığı görülmektedir. Ayrıntı için bkz. (Hunczak, 1974) Rus yönetiminin bu yeni iskan ve göç siyasaları sonucunda da, ilk üç yıl içerisinde 82.000 Türk, topraklarını terk ederek Osmanlı İmparatorluğu'na göçmüş; boşalan veya boşaltılan köy ve kazalara ise, Malakanlar, Duhoborlar gibi Çarlığın muhtelif yerlerinden sürgün ettirilen ve aşağı yukarı tamamı -Ruslar'a göre- heretik Ortodoks Hıristiyan olan etno-dinsel topluluklar yerleştirilmiştir (Ural, 2011: 648-649; Solmaz, 2002: 41). Konuyla ilgili ayrıca bkz. (Günay, 1980: 144, 147); (Ortaylı, 1978: 345) ve (Köse, 2003)

12 Breyfogle'un (1998: 16-17) vurguladığı şekilde Malakanlar, ruhban sınıfına, kiliseye, ikonlara, Ortodoks geleneklerine, militarizme ve her türlü dinsel abartıya karşı basit bir İncil Hıristiyanlığı'na inandıkları için Rus Ortodoks Kilisesi tarafından aforoz edilmişlerdir.

yunca Tiflis, Erivan, Şamahı,¹³ Bakü ve Azerbaycan'ın birkaç kuzey eyaletine göç ettirilerek yerleştirilmişlerdir.¹⁴

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından ise, Ruslar tarafından Kars'a¹⁵ yerleştirilen Malakanlar, uzun yıllar burada kaldıktan sonra başta ABD ve Avustralya olmak üzere diğer ülkelere göçmüşlerdir. Transkafkasya yöresine, özellikle Rus ordularının ulaşımında kolaylıklar sağlayabilmesi açısından ulaşım yolları üzerinde yerleştirilen Malakanlar'ın, bu bölgede, örneğin Gürcistan'ın Ahıska bölgesinde sekiz yeni yerleşim birimi kurdukları görülmektedir. Yine yoğun yerleştirmelerin olduğu Kars yöresinde de Malakanlar'a, özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde Kars'ın Çıldır, Arpaçay, Digor, Tuzluca ve İğdir gibi doğu bölümündeki kazalarının Ayırım, Khılalı, Terekeme ve Karapapak boylarının yaşadığı köylerinde çokça rastlandığı görülmektedir (Kırzioğlu, 1953: 464-465).¹⁶

Kars ve yöresi, tarih boyunca Trans-Kafkasya'daki çatışmalar-

13 Şamahı bölgesi Azeriler'in tarihen yaşadığı bir mekân olmuştur. Bölgede, 20. yüzyıl başlarında sadece Altı Ermeni ve Malakan köyü mevcut idi (Mustafayev, 2013: 7-8). Ayrıca bkz. (Schwietochovski, 1985)

14 Geçen yüz elli senelik sürede Azerbaycan nüfusu içinde özgül ağırlığı % 1.8'e kadar inen yerli Malakan Ruslar'ın büyük çoğunluğunun, günümüzde ülkenin başkenti Bakü'de, aynı zamanda Gence, Sumgayıt, Mingçeçevir ve diğer kentlerde yaşadığı görülmektedir. Bu anlamda, büyük çoğunluğu dinine bağlı Hıristiyanlardan, Malakan ve Babtistlerden oluşan birkaç tane köyün halen bulunduğunu söylemek mümkündür (Musabeyov, 2001: 178).

15 Rus Kars Oblastı (Карсская область, Karsskaya Oblast), 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın henüz devam ettiği bir sırada 13 Kasım 1877 tarihinde Ruslar tarafından işgal edilen Kars sancağı ve çevresindeki yerleşim yerlerinin bir idarî bölge çerçevesine alınması ile oluşturulmuştur (Alp, 2012: 90). Kars, daha önce Osmanlı'nın bir sancağı iken, Çarlık Rusyası döneminde Ardahan ve Oltu kazaları ile sınırları genişletilerek, Zakafkasya Genel Valiliği'ne bağlı bir "Oblast" haline getirilmiştir (Ortaylı, 1978: 344-345; Melkonian, 2001). Hem Osmanlı döneminde hem de Çarlık Rusya döneminde Kars, merkezden uzak bir sınır bölgesi olma özelliğini sürdürmüştür (Suvari, 2009: 151). Dolayısıyla bu durum da, Ruslar için Malakanlar'ın olabildiğince gözden ırak olmalarını ve sınır boyunda yerleştirilerek, yakın Osmanlı-Türk coğrafyasından gelebilecek her türlü kıyım ve kıyıma uğramalarını sağlamak olarak görünmektedir. Konuyla ilgili ayrıntı için bkz. (Badem, 2010: 32-38) ve (Poğosyan, 1983: 62-66)

16 Türkdoğan, *Malakanların Toplumsal Yapısı* (1971: 5-7) adlı eserinde fonksiyonalist modele göre geliştirilen araştırmalar yaptığını belirtmektedir. Nitekim Türkdoğan'ın Malakanlar üzerine olan ve aynı zamanda doktora tezi olan bu araştırması nitel bir araştırma olup, kapsamlı bir saha çalışmasını içermektedir.

rın daima ilgi alanında yer almış bir coğrafyadır. Kars, kendine özgü kültürel mozaïği ve mimarisi ile Türk, Kürt, Azeri, Ermeni ve Malakan (Rus) nüfusun yüzyıllardır kimi zaman iç içe, kimi zaman da çatışarak yaşadığı bir bölgedir. Dolayısıyla Kars, 93 Harbi sonrası Rus hâkimiyeti altındayken bölgede yaşayan etnik gruplar arasında en dikkat çekici olanlardan biri Malakanlar'dır. Bu durum, Kars Vilayet idaresinin resmî yayın organı olarak 1883-1917 yılları arasında yayınlanan *Kars Gazetesi*'ne de yansımıştır. Nitekim gazetenin "Fıkra" kısmında, pek çok farklı konuda ilginç yazılar yayınlanmıştır. Gazetenin bu kısmında, Kars'ta yaşamakta olan farklı dinlere ve etnik kökenlere mensup halkların kültür ve geleneklerini konu alan yazılar bulunmaktadır. Kars hakkında Gürcü efsaneleri, Ermeniler'in kutsal günleri, Ermeniler'de doğum ve vaftiz süreci, Müslüman halkın inanışları, kutsal mekânları, Rus Sektantların, Yezidiler'in kültür ve inançları gibi konular, söz konusu kısımda halk kültürüne dair yayınlanan yazılara örnektir. Bu meyanda, Kars'ta Rus sektantlar olarak bilinen ana gruplar ise, Malakanlar, Duhoborlar¹⁷ ve Subbotnikler'dir; ve Kars gazetesinde de, bunların her birine ait kültürel unsurları yansıtan birçok yazı mevcuttur (Alp, 2012, 95).¹⁸

Nitekim Türkiye, uzun yüzyıllar boyunca Asya ve Avrupa arasında ekonomik, siyasî, kültürel bir köprü, komşu ülkeleriyle devamlı etkileşim halinde bir ülke olagelmıştır. Rusya başta olmak üzere, tüm sınırdaş komşuları ile olan yakın ilişkiler yüzyıllar boyunca sürmüştür; sosyo-kültürel alışverişler ise, özellikle bölgelere göre sınırdaş halkların geçmişte yaşamış oldukları savaş, sürgün, göç, istila, zapt gibi toplumsal çalkantılar çerçevesinde tecrübe ettikleri acı, öfke ve zulümlerin etkileriyle şekillenmiştir (Şenel, 2012: 137). Bu bağlamda, Malakanlar'ın, Rusya gibi tarım ve endüstride gelişmiş bir toplumdaki gelmiş olmaları nedeniyle sergiledikleri sosyal, kültürel, zirai vb. bilgi ve davranışları, Elviye-i Selâse bölgesinin halkını olumlu yönde et-

17 Aslında bu üç etno-dinsel topluluk, genel olarak "Malakan" olarak bilinen aynı kökten gelen gruplardır. Ancak zaman içerisinde bunlar birbirlerinden ayrılıp, çeşitli etno-kimlik konularında farklılaşarak, sanki üç ayrı grupmuş görüntüsü vermişlerdir. Hâlbuki özde hepsi aslında Malakan'dır. Örneğin Duhoborlar, 1780 yılında Malakan topluluklarından ayrılarak, ayrı bir etno-dinsel grup olarak ortaya çıkmışlardır (Conybeare, 1921: 304).

18 Konuyla ilgili ayrıntı için bkz. (Petrovski, 1908)

kilemiştir. Malakanlar'ın Rusya'dan getirdikleri ekin, biçin, harman ve nadas gibi tarım teknik ve yöntemleri, Türk çiftçilerine göre daha ileri bir düzeydedir. Keza Rus çiftçisi 19. yüzyıl başlarından itibaren makineli tarıma geçmiştir. Bu nedenle, yörede ilkel sayılabacak araç ve yöntemlerle çiftçilik yapan Türk köylüsü, kendilerinden daha ileri bir tarım teknolojisi kullanan Malakanlar'dan birçok yeniliği öğrenerek kullanmaya başlamışlardır.

Ayrıca, dıştan içe yönelik kitlesel göçler döneminde yerli ile göçmen nüfus arasındaki ilişkilerin, Anadolu'da toplumsallaşmayı ve gruplar arasındaki kaynaşmayı arttırdığı da görülmektedir (İpek, 2006: 100-102). Bu nedenle, Malakanlar'ın, 1877 yılından 1918 yılına kadar 40 yıl Rus işgali altında kalan Elviye-i Selâse bölgesinin demografik mozaığında önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür (Aslan, 2012: 252). Bunun başlıca nedeni, söz konusu topluluğun, Hıristiyanlık temelli özgün dinsel ve etno-kültürel özelliklerine karşın, bölgedeki yerel ve yerleşik kültürel ve geleneksel yaşama, İslamlaşma gösterdikleri uyum, barışçıl yapıları ve bu sayede, yerel Müslüman halkla gerçekleştirdikleri iyi ilişkiler ile ortak yaşamsal etki ve etkileşimlerin olumlu niteliğidir. Neredeyse tamamı usta ve yetenekli bireylerden oluşan Malakanlar, Kars'ta değirmencilik, balcılık, peynircilik gibi tarımsal ve hayvansal alanların gelişmesinde de silinmez izler bırakmışlar, önemli katkılarda bulunmuşlardır (Gökçe, 2013: 4; Serbest, 2008: 10; Kıyanç, 2014).

Fındıkoğlu (1966), Somuncuoğlu (2004) ve Türkdoğan'ın (2005) çalışmaları, Malakanlar üzerine geliştirilmiş bir başka milliyetçi retoriği yeniden üretmektedirler. Bu bağlamda, örneğin Türkdoğan'a (2005: 272, 298) göre Malakanlar, evlenilecek kız bulunamadığı için Kars yöresinden göç etmişlerdir. Hâlbuki alandaki bilgiler, Malakanlar'ın 1962 yılında "Rus casusu olmakla suçlanmaya daha fazla dayanamayarak göç ettiklerini" doğrulamaktadır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun travmatik son asrı, azınlıklara yaklaşımlarda bir kısım sorunlar getirmiş ve azınlıklara karşı bir güvensizlik devri başlamıştır. Azınlıklar artık dış güçlerin uzantıları olarak görülmüş ve talepleri güvenlik konsepti içerisinde ele alınmaya başlanmıştır. Özellikle I. Dünya Savaşı öncesi ve sırasında yaşananlar, gayrimüslim azınlıklara güvensizliğin sadece devlet nazarında değil halk nazarında da ciddi boyutlara ulaştığını göstermiştir (Sonyel, 1993). Azınlıkların dönemsel durumlarda

mensubu oldukları devlete sadakat göstermeyebilecekleri düşüncesi, azınlık sorunlarına sağlıklı yaklaşımların sergilenmesini engellemiştir. Azınlıklara güvensizlik, Osmanlı'nın mirasçısı olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin devam ettirdiği bir politika olmuştur. Hatta ulus inşası sürecinde ve ulus-devlet yaklaşımı içerisinde farklılıklar ve bu farklılıkların ifadesi daha sorunlu bir hale gelmiştir (Kaya, 2007: 47-48).

Nitekim Kurtuluş Savaşı yıllarından başlayarak Malakanlar, gerek Bolşevikler, gerekse o dönemki Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi ile ilişkileri oldukları kuşkularıyla, resmî kontrol ve baskı altında tutulmuşlar; hatta 20 Ocak 1921 tarihine dek Türkiye'yi terk etmedikleri takdirde askere alınmaları TBMM kararıyla sabitlemiştir (Denisenko, 2009: 65; Karagöz, 2005: 53-54, 160). Ancak dinlerine önem veren Malakanlar'ın, dine mesafeli, hatta yasakçı duran Sovyetler Birliği'ni -Çarlık Rusyası'nın aksine- sahiplenmeleri dikkat çekicidir. Bolşevik Devrimi'nden sonraki dönemde Kars'taki 35 Malakan köyünden 32'sinin SSCB'nin Rostov bölgesine, kalan 3 köyün de 1962'de yine Sovyet topraklarına göç ettiği görülmektedir (Suvari, 2009: 148; Somuncuoğlu, 2004: 99; Türkdoğan, 1971: 26).

Sonuçta Malakanlar, her ne kadar Kars coğrafyasına kendi etnik kimliklerini dahi coğrafi isim olarak miras bırakmış olsalar da,¹⁹ Kars yöresinden de 1962 sonrası büyük gruplar halinde tekrar Rusya'ya veya dünyanın farklı coğrafyalarına göç etmek zorunda kalmışlardır; arkalarında atlarını,²⁰ kızlarını ve namlarını bırakarak... Bu yüzden de,

19 Yer adlarında da tarihi nitelikleri öne çıkan Kars ve yöresi, Malakan Yaylası, Oğuzun Düzü, Çerkez Yurdu, Kızılbaş Çukuru, Ermeni Yaylası, Gürcü Bulağı, Arap Mezarları gibi mevkii tanımlamalarıyla zengin geçmişi yaşatmaktadır. Bu yer adları, adeta kadim zamanları günümüze taşıyarak halk belleğine nakış nakış işleyen birer kültür mirasıdır (Aygün, 2013: 6).

20 Yılmaz ve Ertuğrul'un (2013: 44) aktarımıyla, Malakan, aynı zamanda günümüzde Anadolu coğrafyasındaki seçkin at ırklarından biridir. Nitekim Türk yerli atlarının genetik yapısını, Anadolu'nun ana göç yollarının üzerinde olması ve bu bölgede gerçekleşen savaşlar önemli derecede etkilemiştir. Yerli atlar üzerinde en çok Arap, Acem, Trakya, Rus, Çerkez, Macar ve Moğol atlarının etkileri görülmektedir. Yine Taşkın ve Koçak'ın (2010: 71, 73-74) aktarımıyla, Türk yerli atları arasında yer alan Malakan atı, Kars ve Ardahan illeri başta olmak üzere Doğu Anadolu bölgesinde yoğun olarak bulunmakta ve Ukrayna'dan gelen, Malakan adı verilen göçmenler aracılığıyla Türkiye'ye getirilmiş bir at soyudur. Malakan atının oluşmasında Rus Biçuk ırkının köken teşkil ettiği ve Percheron ile Clydesdale ırklarının da etkisinin olduğu bildirilmek-

günümüzde Anadolu’da artık izleri kaybolmuş etno-dinsel bir topluluk olarak Malakanlar için, Kars ilinin “saklı yüzleri” veya “solan renkleri” nitelendirmelerinde bulunmak pek de yanlış durmamaktadır.

Sonuç ve Düşünceler

19. yüzyıl, milliyetçilik ideolojisinin başladığı önemli bir yüzyıl olarak, İmparatorlukların dağıldığı, parçalandığı ve özellikle yoğun bir uluslaşmanın yaşandığı, deyiş yerindeyse “sosyal birikim yüzyılı”dır. 19. yüzyıl başlarından itibaren Avrasya coğrafyasında görülen ve 20. yüzyılda tüm dünyaya egemen olan siyasal düşünce zinciri olarak milliyetçilik, uluslaşma ve nasyonalizm, bir yandan İmparatorlukların dağılmasına yol açarken, öte yandan bu imparatorluklar bünyesindeki çokkültürlü toplumsal yaşamın da ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu ise, imparatorluklardan ulus-devletlere geçişin getirdiği kaçınılmaz göç ve sürgün zamanlarıdır. Zira özellikle 19. yüzyıla damgasını vuran milliyetçilik ve uluslaşma ideolojileri, parçalanan imparatorluklardan ortaya çıkan ulus-devletlerin daha homojen toplumsal yapılarla oluşturulmasını kabullenmiştir.

Avrasya coğrafyasının da, tarihsel olarak geniş halk hareketlerini içermesi nedeniyle, yüzyıllardır çokkültürlü kadim bir coğrafya olduğu görülmektedir. Ancak bu coğrafya, aynı zamanda dinden sapmaların, ayrılımların da en sık görüldüğü bir coğrafya olmuştur. Nitekim Ortodoks, Katolik veya Şeriat kuralcılığının güçlü olduğu yerlerde ya da zamanlarda, felsefeyle bilimin olduğu kadar halk topluluklarının kendilerine özgü sosyo-kültürel nitelik ve kabulleri, dinsizlik, heretiklik (sapkınlık) sayılmış, kimi zaman bu halklar bir ezoteri veya okültizm gözüyle alaya alınmıştır. Ancak bu *heretik* halklar için maruz kaldıkları tüm baskı, zulüm ve dışlanmaların yanında en zorlu durum da, onların yoğun ve zorunlu sürgünlere, göçlere tabi tutulmaları olmuştur. Bu anlamda, 19. yüzyıldan günümüze çokkültürlülüğün başlıca sorununun sürgün ve göçler olduğunu söylemek mümkündür.

tedir. Bu atlara, Ardahan ilinde yoğun olarak bulunmalarından dolayı “Ardahan Atı” da denilmektedir. Konuyla ilgili ayrıca bkz. (Aral, 1974); (Hendricks, 1995) ve (Hamzaoğlu, 2007). Yine “Malakan ineği” olarak bilinen melez sığırların yaygınlaştırılmasıyla süt ve süt ürünlerinde önemli artışlar elde edilmiştir (Ortaylı 1978: 355). Hayvancılık alanında da başarılı olan Malakanlar, “zavot” denilen ve günümüzde de sürdürülen mandracılık geleneğinin Kars’ta gelişmesine katkı sunmuşlardır (Suvari, 2009: 154).

Bu çalışmada, “Malakanlar ve Malakanizm” örnekleri üzerinden, 18. yüzyıldan itibaren Çarlık Rusyası’nın gerek emperyal bir güce dönüşürken, gerekse Batılılaşma çabalarını uygularken, Rus sınır bölgelerinde kolonizasyon faaliyetleri kapsamında etno-dinsel toplulukların zorunlu yer değiştirmeleri incelenmiştir. Bu bağlamda, bu çalışmada elde edilen tespitlerden ilki, 19. yüzyıl imparatorluklarında sürgün kökenli zorunlu yer değiştirmelerde başlıca sebeplerden birinin, baskın dinden ayrılan veya sapan dinsel anlayışların etkisi olduğudur. İkincisi, 19. yüzyılın çokkültürlü imparatorluklarınca heretik olarak görülen bu nevi ayrılıkçı mezhepsel tutumların, etnik kimliğin inşa ve müteakip muhafazası süreçlerinde oynadığı rolün oldukça önemli olduğu hususudur. Üçüncüsü, 19. yüzyılın güçlü devletlerinde bazı etnik toplulukların dinen heretik olarak kabul edilmelerine rağmen, bununla çelişir şekilde, bu durumun devletin emperyal nitelikler kazanmasında ve çokkültürlü ve çok-dinli imparatorluk şekillenmesinde oldukça önemli katkılarda bulunduğudır.

Bu meyanda, son sözde söylenebilecek olan şudur. Etno-dinsel bir topluluk, içinden çıktığı baskın toplumun başta siyasal ve dinsel olmak üzere çeşitli gerilim, çatışma ve saldırılarına maruz kalmasına rağmen, sahip olduğu güçlü etno-dinsel kimlik, gelenek, pratik ve dinamikler sayesinde, gerek göç ettiği yeni coğrafyaların yerli halklarının, gerekse içinden çıktığı baskın devletin çokkültürlülüğüne etki ve katkılarda bulunmaktadır. Etnisite ile kültürün diyalektik ilişkisinin bir sonucu olan bu durum, 19. yüzyılda Çarlık Rusyası’ndan Bolşevik temelli Sovyetler Birliği’ne geçişte Malakanlar’ı özel ve ayrıcalıklı tarihsel bir konuma koymaktadır. Bu anlamda, bugün dahi Malakanlar’ın sosyo-kültürel özellikleri, Malakan kimliğini inşa eden ve sürdüren etkenler ve ilişkiler gibi hususların, bu halkın günümüze dek sergilediği var olma mücadelesi bağlamında, daha derinlikle araştırılmayı hak ettiği kanaati taşınmaktadır.

Kaynakça

- Alp, A. (2012). Kars tarihi bakımından bir kaynak olarak vilayet gazetesi “Kars”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (Nisan), 89-102.
- Aral, N. (1974). *Türkiye’de yetiştirilen hayvan türleri, yetiştiricilik tarihi ve teknolojisi (1923-1931)*. Ankara: Türkiye Jokey Kulübü Yayınları.
- Aslan, E. (2012). Kars yöresinde Malakanlar’dan kalan ve kaybolmak üzere olan rençberlik geleneği. *Millî Folklor*, 93, 252-263.
- Atılğan, G. ve E. A. Aytekin (Haz.). (2012). *Siyaset bilimi: Kavramlar, ideolojiler, disiplinler arası ilişkiler*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Aygün, N. (2013). Çağları aşan coğrafya. *Serhat Kültür*, (Mayıs-Haziran), 6-7.
- Badem, C. (2010). *Çarlık Rusyası yönetiminde Kars vilayeti*. İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık.
- Başak, S. (2005). Türk sosyolojisinde yapı araştırmalar. *Bilig*, 32 (Kış), 33-63.
- Bradley, J. F. (1908). *The Russian conquest of the caucasus*. London: Longmans and Co.
- Breyfogle, N. B. (1998). *Heretics and colonizers: Religious dissent and Russian colonization of transcaucasia, 1830-1890* (PhD Dissertation). The University of Pennsylvania, Faculty of History, Philadelphia, USA.
- Breyfogle, N. B. (2007). Prayer and the politics of place: Molokan Church bulding, tsarist law, and the quest for a public sphere in late imperial Russia. In Mark D. Steinberg and Heather J. Coleman (Ed.), *Religion and spirituality in modern Russia*. (pp. 222-252). Indiana: Indiana University Press.
- Buss, A. (2003). *The Russian orthodox tradition and modernity*. Boston: Brill.
- Conybeare, F. C. (1921). *Russian dissenters*. Cambridge: Harvard University Press.
- Çalışkan, Ç. O. (2009, Haziran 19). Malakanlar, bir sürgünün masum insanları. *Birgün*, ss. 4.
- Denisenko, L. (2009). Rus emperyalizmi: Kafkasya’nın Ruslaştırılma-

- sı ve Malakanlar. *Toplumsal Tarih*, 187 (Temmuz), 60-65.
- Evgeneva, A. P. (Ed.). (1999). *Slovar Russkogo Çazika v Çetireh Tomah*, Vol. 3. [Russian Dictionary: In 4 Vol. RAS, Institute of Linguistic Studies]. Moskva: Nauka Publ.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1966). *Türkiye'de İslav muhacirleri (1961-1962'de Türkiye'deki Malakan ve Kazakların Rusya'ya dönmeleri)*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Gökçe, A. (2013). Çıldır ve Arpaçay hakkında. *Serhat Kültür*, (Mayıs-Haziran), 4.
- Göker, G. (2008). Basının vicdanı reddi. Erdal Dağtaş (Der.), *Türkiye'de sivil itaatsizlik toplumsal hareketler ve basın*. (ss. 193-254). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Günay, S. (1980). *Resmi devlet salnamelerine göre Osmanlı İmparatorluğu'nun seneler itibariyle mülki teşkilatı* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum / Türkiye.
- Hamzaoğlu, M. (2007). *Malakan Atı (Ardahan Atı)*. Kars: Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Yayınları (Elde basım).
- Haxthausen, A. (1847). *Researches into inner life of the people of Russia*. Hannover: Eulemann (Reprint New York: G. Olms., 1973).
- Hendricks, B. L. (1995). *International encyclopedia of horse breeds*. Norman and London, UK: University of Oklahoma Press.
- Hunczak, T. (Ed.). (1974). *Russian imperialism from ivan the great to the revolution*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- İpek, N. (2006). *İmparatorluktan ulus devlete göçler*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Jenks, C. (2007). *Altkültür: Toplumsalın parçalanışı*. (Çev. Nihal Demirkol). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Johnston, R. J., Gregory, D. and D. M. Smith (1994). *The dictionary of human geography*. (3rd ed.). Oxford, UK: Blackwell Reference.
- Karagöz, E. (2005). *Kars ve çevresinde aydınlanma hareketleri ve sol geleneğin tarihsel kökenleri, 1878-1921*. İstanbul: Asya Şafak Yayınları.
- Kaya, İ. (2005). Identity and space: The case of Turkish Americans. *Geographical Review*, 95 (3), 425-440.

- Kaya, İ. (2007). Azınlıklar, çokkültürlülük ve Mardin. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, 44-55.
- Kızıoğlu, M. F. (1953). *Kars tarihi*, I. Cilt. İstanbul: Işık Matbaası.
- Kıyanç, S. (2014). *Malakanlar* (Yüksek Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Köse, M. (2003). “Elviye-i Selâse” Kars Ardahan Batum 1877-1920/ işgalden kurtuluşu/“Kırk yıllık kara günler” ve Ermeniler. Ankara: Kuban Yayıncılık.
- Kurat, A. N. (1999). *Rusya tarihi (Başlangıçtan 1917’ye Kadar)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Lunkin, R. ve A. Prokofyev (2000). Molokans and Dukhobors: Living sources of Russian Protestantism. *Religion, State and Society*, 28 (1), 85-92.
- Marshall, A. G. (2001). *Dar Al-Harb: The Russian general staff and the asiatic frontier, 1860-1917* (PhD Dissertation). The University of Glasgow, Faculty of Arts, Glasgow, Scotland.
- Melkonian, A. (2001). The Kars oblast. *Historic Armenian Cities and Provinces Conference Series: No. 9 - Kars and Ani*, University of California, Los Angeles/UCLA, 9-11 November.
- Muranaka, T. A. (1992). *The Russian Molokan Colony at Guadalupe, Baja California: continuity and change in a sectarian community* (PhD Dissertation). The University of Arizona, Faculty of the Department of Anthropology, Arizona, USA.
- Musabeyov, R. (2001). Azerbaycan’daki etnik azınlıklar. *Avrasya Dosyası (Azerbaycan Özel Sayısı)*, 7 (1), 177-196.
- Mustafayev, B. (2013). Ermenilerin ve Malakanların Şamahı’da yaptıkları mezalim (Arşiv belgelerine göre tarihi gerçekler: 1915-1920) Şamahı (Şamaxı-Şemahi) olayları (1918-1919). *Akademik Bakış Dergisi*, 35 (Mart-Nisan), 1-18.
- Ortaylı, İ. (1978). Çarlık Rusyası yönetiminde Kars. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, IX (Ayrı Basım), 343-362.
- Özgen, H. N. (2007). “Bir tapunun peşinde Kafkasya’da sınır ve vatandaşlığın mülkiyet izleri: Ardahan örneği” Başlıklı Tebliğ. *IV. Kültür Araştırmaları Sempozyumu İç/Dış/Göç ve Kültür* (15-17 Eylül 2007). Işık Üniversitesi, Şile, İstanbul, s. 1- 25.

- Petrovski, S. (1908). Molokane ili Duhovnie Hristiane [Молокане или Духовние Христиане]. Odessa.
- Poğosyan, A. M. (1983). *Karsskaya oblast v sostave Rossii*. Erivan: Ayastan.
- Schwietochovski, T. (1985). *Russian Azerbaijan 1905-1920, The shaping of national identity in a Muslim community*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Serbest, B. (2008). Kars ve çevresinde Rus yönetimi dönemi. *Kültür Araştırmaları Derneği Bülteni*, 31 (Mayıs), 9-13.
- Shubin, D. H. (2001). *Monastery Prisons*. Bloomington, IN: Xlibris Corporation.
- Solmaz, G. (2002). Ermeni zulmünün Sarıkamış ve çevresinde günümüzdeki izleri. *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi*, III. Cilt. Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.
- Somuncuoğlu, S. (2004). *Don kazakları*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Sonyel, S. R. (1993). *Minorities and the destruction of the Ottoman Empire*. Ankara: Turkish Historical Society Printing House.
- Sunderland, W. (1997). *Making the Empire, colonists and colonisation in Russia, 1800-1850* (PhD Dissertation). Indiana University, USA.
- Suvari, Ç. C. (2009). *Dinsel geleneğin etnisite inşasında oynadığı rol: Malakanizm örneği* (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Suvari, Ç. C. (2013). *Malakanlar - Rus köylü hareketlerinden günümüze Malakan inancı*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Şenel, M. (2012). Bilinçaltına dayalı etnik küfürler. *Karadeniz Araştırmaları*, 32, 137-154.
- Taşkın, D. ve S. Koçak. (2010). Türk yerli atları. *Kocatepe Veteriner Dergisi*, 3 (2), 71-75.
- Türkdoğan, O. (1971). *Malakanlar'ın toplumsal yapısı - Kars ilinin üç köyünde bir Rus etnik grubunun Sosyo-ekonomik araştırması (1877-1962)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayını.
- Türkdoğan, O. (2005). *Kars'ta bir etnik grup - Malakanlar'ın toplumsal yapısı*. İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Ural, S. (2011). Kurtuluştan Mondros Mütarekesi'ne Elviye-i Selâse'de

yaşanan sorunlar. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 47, 647-676.

Yetişgin, M. (2006). Rusların Türk toprakları üzerinde yayılmasının sebepleri üzerine bazı düşünceler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (16), 671-698.

Yılmaz, O. ve M. Ertuğrul. (2013). *Atlarda yürüyüş çeşitleri ve kusurları*. *Akademik Ziraat Dergisi*, 2 (1), 43-54.

Osmanlı Hâkimiyeti Altında Boşnak Ulusunun Doğuşu *Emergence of Bosniak Nation under the Ottoman Rule*

Caner Sancaktar

Öz

Bu makalenin amacı, Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti altında Boşnak kimliğinin ve ulusunun nasıl oluştuğunu ve doğduğunu açıklamaktır. Bu amaçla makale kapsamında sırasıyla Osmanlı hâkimiyeti altında Bosna Eyaleti'nde İslamlaşma süreci, 17. ve 18. yüzyıllarda Boşnak seçkinlerinin yükselişi, Boşnak seçkinleri ile Osmanlı merkezi yönetimi arasında yaşanan anlaşmazlıklar, 18.-19. yüzyıllarda Osmanlı merkezi yönetimine karşı gerçekleşen Boşnak İsyanları ve ayrıca Bosna Eyaleti içinde Müslüman Boşnaklar ile Ortodoks Sırp ve Katolik Hırvat uluslar arasında yaşanan anlaşmazlıklar ve çatışmalar incelenmiştir. Tüm bu tarihsel, siyasal ve sosyal gelişmeler Bosna-Hersek'te Boşnak kimliği ve ulusunun oluşumuna önemli katkılar yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Boşnaklar, Boşnak Kimliği, Boşnak Ulusu, Bosna-Hersek

Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, caner.sancaktar@kocaeli.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale gönderim tarihi: 09.06.2015

DOI: 10.17550/aid.70167

Abstract

This article's purpose is explaining formation and emergence of Bosniak identity and nation under the Ottoman rule. For this purpose, in the context of the article, Islamization process in Bosnian District under the Ottoman rule, rise of Bosniak elite during the 17th and 18th centuries, disputes between Bosniak elite and the Ottoman central government, Bosniak Rebellions against the Ottoman central government in the 18th and 19th centuries, and also disputes and conflicts among Muslim Bosniak, Orthodox Serbian and Catholic Croatian nations in Bosnian District are respectively studied. All of these historical, political and social developments have made a significant contribution to the formation of Bosniak identity and nation in Bosnia and Herzegovina

Keywords: *Bosniaks, Bosniak Identity, Bosniak Nation, Bosnia and Herzegovina*

Giriş

Ulus, “*ortak bir geçmişe ve gelecek projesine sahip, kendi kendisini yönetme iddiasında bulunan, belirli bir bölge ile sınırlı, ortak bir kültürü paylaşan, topluluk oluşturma bilincindeki insan grubu*”dur. (Guibernau, 1996, s. 44). Böyle bir insan grubu doğada kendiliğinden var olan, değişmeyen, ezeli-ebedi bir topluluk değildir. Ulus ve ulusal kimlik, çeşitli faktörlerin etkisi altında tarihsel, siyasal ve sosyal olarak kurulur, gelişir ve değişir.

Ulusun tarihsel, siyasal ve sosyal oluşumunda, öncelikle “öteki etnik-dinsel gruplardan ve uluslardan kimliksel olarak farklılaşma” belirleyici rol oynar. Çünkü her ulus, bir “ulusal kimliğe” dayanır. Her ulus, kendisini, sahip olduğu “farklı ulusal kimlik” ile öteki etnik-dinsel gruplardan ve uluslardan ayırıştırır.

Ulusun oluşumunda siyasal, ekonomik ve entelektüel seçkinler önemli rol oynarlar. Seçkinlerin iradeleri, amaçları ve davranışları etnik-dinsel grubun uluslaşmasında etkili olur. Uluslaşmayı sağlayan bir diğer önemli faktör, etnik-dinsel gruptan (ve özellikle seçkinlerden) merkezi yönetime yönelen ekonomik, siyasal ve kültürel taleplerdir. Taleplerin merkezi yönetim tarafından karşılanmaması durumunda ise, etnik-dinsel grup (özellikle bu grubun seçkinleri) ile merkezi yönetim arasında anlaşmazlıklar ve çatışmalar ortaya çıkar. Bu anlaşmazlıklar/çatışmalar, talebi karşılanmayan etnik-dinsel grubu, merkezi yönetimden ve hâkim kimlikten kopmaya ve kendisini farklı bir ulus olarak görmeye ve tanımlamaya yöneltir. Böylece, etnik-dinsel grup ile hâkim merkezi yönetim arasındaki anlaşmazlıklar/çatışmalar ulusun doğuşunda büyük rol oynar. Ayrıca öteki uluslar ile yaşanan anlaşmazlıklar, rekabetler ve çatışmalar da uluslaşma sürecine önemli katkılar sağlar.

Yani tarihsel süreçte ulusu kuran, geliştiren ve değiştiren dört temel tarihsel-siyasal-sosyal faktör söz konusudur: (1) Öteki uluslardan kimliksel olarak farklılaşma. (2) Ekonomik, siyasal ve entelektüel seçkinlerin iradeleri, amaçları ve davranışları. (3) Merkezi yönetim ile yaşanan anlaşmazlıklar / çatışmalar. (4) Öteki uluslar ile yaşanan çeşitli anlaşmazlıklar / çatışmalar. Boşnak kimliği ve ulusu, Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti altında bu dört tarihsel-siyasal-sosyal faktör sonucunda 19. yüzyılda oluştu ve giderek gelişip olgunlaştı.

Bosna Eyaleti'nde İslamlaşma

Boşnakların ana yurdu olan Sancak (Raşka), Bosna ve Hersek bölgeleri sırasıyla 1455-1465, 1463 ve 1483 yıllarında Osmanlılar tarafından fethedildi. Bu bölgeler 1580'de "Bosna Beylerbeyliği (Eyaleti)" bünyesinde birleştirildi ve 1878'e kadar Osmanlı hâkimiyetinde kaldı. 1878 Berlin Antlaşması'nın 25. Maddesi, Bosna Eyaleti'ni Avusturya İmparatorluğu'na bıraktı. Böylece Bosna Eyaleti ve Boşnaklar Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmuş oldu. (Bkz. Durakovic, 1993, s. 59-64; Imamovic, 1998, s. 345-348, 351-357).

Bugünkü Bosna-Hersek toprakları fethedildiğinde Osmanlı Devleti üç büyük etnik-dinsel toplulukla karşılaştı: Ortodoks Slavlar (Sırp), Katolik Slavlar (Hırvatlar) ve Hıristiyan Slav Bogomiller. Bugünkü Sancak bölgesinde ise ağırlıklı olarak iki Ortodoks Slav topluluk bulunmaktaydı: Sırp ve Karadağlılar (*Crnogorci*). (Bkz. Klemencic & Mitja, 2004, s. 1-8, 15-24; Durakovic, 1993, s. 15-25; Schevill, 1991, s. 163-165, 202-203; Stavrianos, 1958, s. 41-42, 62-63, 235-236; Imamovic, s. 1998: 105-111).

Osmanlı fethiyle birlikte Bosna Eyaleti'nde İslamlaşma süreci başladı. 17. yüzyılın başında Müslüman nüfus Hıristiyan nüfusu geçti. (Malcolm, 1999, s. 102-105; Bora, 1994, s. 18). Fakat ilerleyen tarihlerde bölgedeki Müslüman nüfus azalırken, Ortodoks ve Katolik nüfus arttı. 1870'lerde eyalet nüfusunun %43'ü Ortodoks Sırp, üçte biri Müslüman ve %22'si Katolik Hırvat idi. (Jelavich, 2006, s. 98, 378, 380). Bosna Eyaleti'nde İslamlaşma süreci, genel olarak aşağıdaki yedi nedenden kaynaklandı.

(1) Ortodoks ve Katolik beylerin ve kiliselerin büyük baskılarına maruz kalan Bosna-Hersekli Bogomiller, Osmanlı hâkimiyeti altında kitlesel olarak Müslümanlaştılar. Bogomilizm ile İslamiyet arasında var olan önemli benzerlikler (ruhban sınıfının olmaması, "günah çıkarma" uygulamasının olmaması, "teslis" inancının reddedilmesi, Allah ile kul arasında aracı bir kurumun olmaması, vd.) Bogomillerin gönüllü olarak İslamiyet'e geçmelerini kolaylaştırdı ve hızlandırdı. Bogomillerin Müslümanlaşmalarında ayrıca güvenlik faktörü de rol oynadı. Çünkü Bogomiller için "Müslümanlaşma", Osmanlı Devleti'nin koruması altına girmek ve böylece Katolik ve Ortodoks saldırılarından/zulmünden kurtulmak anlamına gelmekteydi. (Bkz. Durakovic, 1993,

s. 26-41; Zulfikarpasic, 1998, s. 50-53; Schevill, 1991, s. 163-165; Stavrianos, 1958, s. 41-42, 62-63, 235-236).

(2) Osmanlı Devleti'ne karşı direnen Sırp ve Hırvat Beyler ya öldürüldü veya sürgün edildi. Bölgede kalan bazı beyler ve aileleri ise; canlarını, mülklerini ve özgürlüklerini koruyabilmek, daha az vergi vermek, Osmanlı Devleti'nde yeni görevler ve imtiyazlar alabilmek ve böylece yeniden yükselebilmek amacıyla dinlerini terk edip İslam'a geçtiler (Popovic, ty., s. 186; Bosna-Hersek, 1992, s. 299; Malcolm, 1999, s. 119).

(3) Osmanlı hâkimiyeti altında Müslüman köylüler, Hıristiyan köylülere göre daha fazla ekonomik imtiyazlara sahiptiler. Bosnalı Müslüman köylüler, vergiler açısından bazı kolaylıklara sahiptiler (Babuna, 2000, s. 20). Müslümanlaşan Ortodoks ve Katolik köylüler, gayrimüslimlerden alınan cizye ve ispenç vergilerinden kurtuluyor ve daha verimli toprakları işleme hakkını elde ediyorlardı. Klasik Osmanlı tımar sisteminin bozulması sonucunda ortaya çıkan yeni iltizam sistemi, Hıristiyanlığı terk edip İslam dinine geçen köylülere, genellikle büyüklüğü beş ila on hektar arasında değişen tarım topraklarının tam mülkiyetine sahip olma imkânı sunuyordu. Bu durum, Ortodoks ve Katolik köylüleri cezp edip Müslümanlaşmayı teşvik etti (Tomasevich, 1955, s. 24). Böylece bölgedeki Katolik (Hırvat) ve Ortodoks (Sırp) köylülerin bir kısmı, ekonomik faydalar/kolaylıklar elde edebilmek amacıyla İslam dinini benimsediler (Wolff, 1967, s. 57-58; Friedman, 2004, s. 8; Catic, 2009, s. 416; Stavrianos, 1958, s. 106, 236).

(4) Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimler, pek çok konuda Müslümanlar karşısında aşağı statüdeydiler. Örneğin; gayrimüslimler devlet memuru ve asker olamıyorlardı, silah kuşanmaları yasaktı, gayrimüslimlerin özel ve dini yapıları Müslümanların yapılarından daha yüksek olamazdı, gayrimüslimler mahkemelerde Müslümanların aleyhine tanıklık yapamıyorlardı, en verimli tımar toprakları Müslüman sipahilere tahsis ediliyordu (Bkz.: Stavrianos, 1958, s. 100, 105; Veinstein, 1995, s. 364; Beldiceanu, 1995, s. 155, 157, 168). Dolayısıyla Bosna Eyaleti'ndeki Hıristiyan Sırp ve Hırvatların bir bölümü, buldukları aşağı statüden kurtulmak ve ayrıcalıklı haklar elde etmek amacıyla İslam'a geçmişlerdir (Catic, 2009, s. 417).

(5) Balkanlar'da İslamlaşma sürecinin önemli bir ayağını dev-

şirme sistemi oluşturdu. Bosna-Hersekli Sırp ve Hırvat çocukların devşirme sistemi çerçevesinde Müslümanlaştırılmaları, bazılarının devlette üst düzey görevlere yükselmeleri ve Bosna-Hersek’le olan bağlarını/ilgilerini devam ettirmeleri İslamlaşma sürecini son derece derinden etkiledi ve güçlendirdi.

(6) Osmanlı askerleri, savaş sırasında tutsak düşen Hıristiyan askerleri esir alma hakkına sahipti. Fakat Müslüman askerlerin esir alınması yasaktı. Çok sayıda Hıristiyan asker, esaretten kurtulmak için dininden vazgeçip İslamiyet’e geçmiştir (Catic, 2009, s. 417; Kinross, 2008, s. 42-43, 45; Castellan, 1995, s. 123). Bosna-Hersek’in fethi sırasında esir düşen Sırp ve Hırvat askerlerin büyük bölümü özgür kalabilmek için Müslümanlaştılar. Nitekim 1528’de Saraybosna’da esirlikten azat edilmiş Müslümanların sayısı, toplam nüfusun %8’ini oluşturuyordu (Malcolm, 1999, s. 124).

(7) Bosna-Hersek’in fethinden önce bölgeye değişik tarikatlar gelip yerleşmeye başladı. Bu süreç fetihle birlikte hızlandı. Mevlevi, Bektaşî, Nakşibendi, Rifai, Kadiri, Bayramî, Gülşenî, Halvetî, Melami, Sadi, Sinani, Şazeli ve Hamzavi tarikatları 15. yüzyıldan itibaren Bosna-Hersek topraklarına sirayet etmeye başladılar. Tüm bu tarikatlar bölgede İslamlaşma sürecine önemli katkı sağladılar (Malcolm, s. 1999, s. 177-181; Bosna-Hersek, 1992, s. 300; Kunt, 2002, s. 50).

Tüm bu tarihsel olaylar / nedenler sonucunda Bosna Eyaleti’nde bir “Müslüman Slav” topluluk ortaya çıktı. Osmanlı Devleti, bu insanları “Boşnak”, “Boşnak taifesi”, “Bosnalı takımı”, “Bosnalı kavmi” olarak adlandırdı (Babuna, 1999, s. 199; Babuna, 2009, s. 40). Osmanlı Devleti’nin “Boşnak” olarak adlandırdığı “Bosnalı Slav Müslümanlar”, 19. yüzyıla kadar kendilerini “Boşnak” olarak adlandırmadılar. Bosnalı Slav Müslümanlar (Boşnaklar); kendilerini “*Muslimani* (Müslümanlar)” veya “*Osmanlija* (Osmanlı)” olarak adlandırmayı tercih ettiler. Bununla birlikte bazı Boşnaklar, kendi kimliklerini “Müslüman Sırp”, “Müslüman Hırvat” veya “Müslüman Karadağlı” olarak da tanımlamışlardır (Popovic, ty., s. 195; Catic, 2009, s. 422; Babuna, 2009, s. 40; Babuna, 2000, s. 15; Bosna-Hersek, 1992, s. 297; Ramet, 1994, s. 116-119).

Boşnak Seçkinlerin Yükselişi

Bosna Eyaleti’nde Müslüman nüfusun gelişip güçlenmesi, bu yöreyi,

Balkanlar'daki Osmanlı hâkimiyetinin en önemli dayanağı haline getirdi (Kunt, 2002, s. 93). Osmanlı Devleti ile Boşnaklar arasında gelişen siyasal-askeri işbirliği, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki varlığını güçlendirirken, Boşnaklara, Sırlar ve Hırvatlar üzerinde siyasi, ekonomik ve askeri üstünlük sağladı. Fakat “Osmanlı-Boşnak işbirliği” 17. yüzyıldan itibaren zayıfladı ve önemli anlaşmazlıklar ortaya çıkmaya başladı. Çünkü Bosna Eyaleti'nde “daha fazla özerklik/yetki” talep eden ve bu nedenle de Osmanlı merkezi yönetimi ile anlaşmazlıklar yaşayan “Boşnak seçkinleri” güçlenmeye başladı. Bunlar; “çiftlik beyleri, kapetanlar, ayanlar, lonca liderleri, yeniçeri komutanları ve ulema” idi. Sırasıyla bu seçkinlerin ortaya çıkışına bakalım.

I. Ahmet döneminden (1603-1617) itibaren Bosna Eyaleti'nde tımar, zeamet ve has toprakları babadan oğla geçmeye başladı. Ayrıca 17. yüzyılda tımar sisteminin yerini iltizam sistemi aldı. Bu iki faktör, özel çiftliklerin ve çiftlik beylerinin gelişmesini sağladı (Lampe & Marvin, 1982, s. 33-37; Bumazovic, 1998, s. 26). Topraklar babadan oğla geçen özel çiftlik arazilerine dönüştükçe güçlü Boşnak çiftlik beyleri ortaya çıkıp gelişti. 1880'lere gelindiğinde Bosna-Hersek'teki tarım toprakları 6-7 bin Boşnak beyin özel mülkü durumundaydı. Bu beylerin topraklarında yaklaşık 85 bin köylü (60 bini Sırp, 23 bini Hırvat, 2 bini Boşnak) çalışmaktaydı. (Bora, 1994, s. 25, 31). Çiftlik beyleri, 18. ve 19. yüzyıllarda Bosna Eyaleti'nde asayişin sağlanmasında, kent ve kasabaların yönetilmesinde önemli rol oynuyorlardı. Çünkü İstanbul'dan atanan valiler, yerel halk nezdinde yabancı misafirler idi. Bosna halkı, kendi dilini konuşan ve kendi geleneklerini-kültürünü anlayan Boşnak çiftlik beylerini daha fazla tercih ediyordu (Sugar, 1977, s. 236-237).

Osmanlı Devleti, Bosna Eyaleti'nde “Kapetanlık (*Kapetani-ja*)” adı verilen askeri-idari bölgeler oluşturdu. Kapetanlıkların başında “Boşnak Kapetanlar” bulunuyordu. Kapetanların görevleri; Bosna Eyaleti'nin sınırlarını kontrol etmek, asayişi sağlamak ve asker toplamak idi. Ayrıca Boşnak Kapetanlar, 18. yüzyılda vergi toplama imtiyazı elde ettiler ve çiftlikler satın almaya başladılar. Böylece eyalet genelinde güçlü “Boşnak Kapetan Aileler” gelişti. 18. yüzyılın sonunda bu ailelerin emrinde yaklaşık 24 bin asker mevcuttu (Babuna, 2000, s. 18-19; Jelavich, 2006, s. 98; Bosna-Hersek, 1992, s. 300, 301).

Bosna-Hersek kentlerinde lonca teşkilatlarını ve kent ekonomisini “Boşnak Lonca Liderleri” yönetiyordu. Savaşları finanse etmek için Osmanlı Devleti loncalardan alınan vergileri arttırdıkça, Boşnak lonca liderleri, merkezi yönetime karşı muhalefet etmeye başladılar. Bu muhalefete Boşnak yeniçeriler ve ayanlar da destek verdiler. Nitekim 17. yüzyılın başından itibaren yeniçeri ve ayanların lonca teşkilatlarındaki etkinlikleri giderek artmaktaydı (Bosna-Hersek, 1992, s. 300).

Bosna Eyaleti’nde 1807’de 78 bin yeniçeri mevcuttu. Bunlar, aynı zamanda ticaret ile uğraşıyorlardı ve kentlerdeki esnafları haraca bağlamışlardı. Yeniçeriler, lonca teşkilatlarına katılarak buralarda önemli roller üstlenmişlerdi. 18. yüzyıldan itibaren Saraybosna, Mostar ve Travnik’te en etkili siyasi aktörler “Boşnak Yeniçeri Komutanları” idi. Eyalet Valisi, Sancakbeyleri ve hatta Osmanlı Padişahı, bu silahlı ayrıcalıklı zümreye söz geçiremiyordu. Boşnak Yeniçeri Komutanları, istekleri karşılanmadığı zamanlarda Bosna Valisi’ne karşı isyan ediyorlardı (Jelavich, 2006, s. 97; Bosna-Hersek, 1992, s. 301; Saraybosna, 2009, s. 130).

Bosna Eyaleti’nde ayanlar, 1683-1699 Osmanlı – Habsburg Savaşları sonrasında giderek güçlendiler. “*Bu durumun ana nedeni, devlete ait toprakları idare edecek ve merkezi iktidar adına vergileri toplayacak memurların yeterli olmamasıydı.*” (Babuna, 2000, s. 18). Asayişin sağlamak ve kanunları uygulamakla yetkili Boşnak ayanlar; yeniçeri komutanları, lonca liderleri, kapetanlar ve çiftlik beyleri arasından seçiliyorlardı. 18. yüzyılda şehir ve kasabalarda güçlü “Boşnak Ayan Aileleri” ortaya çıktı (Malcolm, 1999, s. 160-161). Eyaletin en büyük şehri olan Saraybosna’da Boşnak ayanlar öyle güçlüydüler ki, bir Ayan Meclisi dahi kurmayı başardılar. Bu meclis, Bosna Valisi’ni denetleyecek kadar nüfuzluydu (Saraybosna, 2009, s. 130; Bosna-Hersek, 1992, s. 301).

Bir başka Boşnak seçkinler zümresi “ulema” idi. Boşnak uleması aslında Osmanlı Padişahı’na son derece sadık idi. Fakat III. Selim döneminde (1789-1807) başlatılan modernleşme-batılılaşma reformları II. Mahmut (1808-1839) ile birlikte hızlanınca, Boşnak Uleması’nın sadakati azalmaya başladı. Reformlar arttıkça, Boşnak ayanların Osmanlı Padişahı’na ve Devleti’ne olan sadakatleri zayıfladı. Çünkü Boşnak ulemasına göre, “Hıristiyan Avrupa’sından ithal edilen gâvur re-

formlar” İslam dinine ve geleneklerine uygun değildi. Boşnak uleması, özellikle “Müslümanlar ile gayrimüslimleri eşitleyen” reformlara karşı çıktı. Çünkü Bosna Eyaleti’nde – reformlar sonucunda – Sırp ve Hırvatlar karşısında üstünlüklerini yitirmekten endişe duyuyorlardı. Bu nedenle Boşnak uleması, Bosna Eyaleti’nde modernleşme-batılılaşma reformlarına karşı çıkıyor, reformları uygulayan padişahları ve valileri sert dille eleştiriyordu (Karcic, 1999, s. 44; Bora, 1994, s. 26).

Osmanlı Padişahları, eyalete atadıkları valiler vasıtasıyla Boşnak seçkinlerini (çiftlik beyleri, kapetanlar, ayanlar, lonca liderleri, yeniçeri komutanları, ulema) kontrol etmeye çalıştılar. Ama seçkinler, ancak kendi çıkarlarına uygun düştüğü sürece valiyi dinliyorlardı. Aksi durumda vali, Boşnak seçkinlere sözünü geçiremiyor, padişahın emirlerini bu güçlü zümrelere kabul ettiremiyordu. 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde, bu dönemde yaşamış yazarların/gözlemcilerin yazdıklarına göre, Bosna Valisi’nin otoritesi “Valilik Konağı” ile sınırlı idi. Eyaletin iki önemli merkezi olan Saraybosna ve Mostar, Boşnak seçkinleri tarafından kontrol ediliyordu. Nitekim bu iki şehir, 18.-19. yüzyıllarda Osmanlı merkezi yönetimine karşı gerçekleşen Boşnak İsyanlarının iki güçlü merkezi haline geldi (Malcolm, 1999, s. 159-160).

Boşnak İsyanları

Boşnak seçkinleri 18. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Osmanlı merkezi yönetimine karşı isyanlar düzenlemeye başladılar. Bu isyanların temel nedeni, sürekli kaybedilen savaşları finanse etmek için “artan vergiler” idi. Ayrıca Boşnak seçkinleri, kendi güçlerini/yetkilerini artırmak ve özel mülkiyetlerini/servetlerini Osmanlı merkezi yönetimine karşı korumak istiyorlardı. Bu iki nedenden dolayı 18. yüzyılda 1727-1729, 1732, 1745, 1748, 1768 ve 1796 isyanları yaşandı. Yüksek vergilerden dolayı gerçekleşen isyanlara Boşnak, Sırp ve Hırvat köylüleri de katıldılar. Ama bu isyanların başrolünde Boşnak seçkinleri vardı (Jelavich, 2006, s. 99-100; Malcolm, 1999, s. 152-154, 161; Babuna, 2000, s. 20).

19. yüzyılda Boşnak seçkinleri ile Osmanlı Devleti arasında çatışmaları şiddetlendiren temel neden, ekonomi (vergiler) değil, uygulamaya sokulan reformlar oldu. II. Mahmut, merkezi yönetimi/otoriteyi güçlendirmek ve yerel yöneticilerin/seçkinlerin yetkilerini sınırlandırmak amacıyla bir takım askeri, mali ve idari reformlar ger-

çekleştirdi (Bkz. Ortaylı, 2005, s. 123-168; Mantran, 1995, s. 27-39, 47-55). Ayrıca reformlar, “Müslüman tebaa” ile “gayrimüslim tebaa” arasına eşitlik getirdi. Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında eşitliği sağlamaya yönelik reformlar, yüzyıllardır “üstün/ayrıcıklı statüde” yaşamaya alışkın Müslümanların sert muhalefetiyle karşılaştı (Ortaylı, 2005, s. 93-95).

Boşnak seçkinleri reformlara karşı çıktılar. Çünkü reformlar Bosna Eyaleti üzerinde İstanbul’un kontrolünü arttırmaya ve yerel seçkinlerin yetkilerini azaltmaya yönelikti. Ayrıca Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında eşitlik sağlayan reformlar, Müslüman Boşnakların Hıristiyan Sırp ve Hırvatlar karşısındaki üstünlüğünü sona erdiriyordu. Bu nedenle reformlara karşı çıkan Boşnaklar ile Bosna Eyaleti’nde reformları uygulamak isteyen Osmanlı merkezi yönetimi arasında 19. yüzyılda anlaşmazlıklar ve çatışmalar şiddetlendi.

19. yüzyılın ilk Boşnak isyanları 1813, 1820 ve 1826 isyanları oldu. 1826 İsyanının nedeni, yeniçeri ordusunun II. Mahmut tarafından kaldırılması idi. Dolayısıyla bu isyanın temel aktörleri Bosna Eyaleti’ndeki Boşnak yeniçeri komutanları oldu. Ama 1826 İsyanına diğer Boşnak seçkinler de (çiftlik beyleri, kapetanlar, ayanlar, lonca liderleri, ulema) destek verdiler. İsyanlar Osmanlı merkezi yönetimi tarafından zorlukla bastırıldı (Bkz. Alicic, 1996, s. 159-173; Malcolm, 1999, s. 201-202; Bosna-Hersek, 1992, s. 301; Saraybosna, 2009, s. 130).

En güçlü Boşnak İsyanı 1831’de patlak verdi. İsyanın fitilini 1830’da yaşanan gelişmeler ateşledi: Osmanlı Devleti; hem Sırp isyanlarından dolayı hem de Rusya, İngiltere ve Fransa’nın baskısı sonucunda Sırbistan’a “Özerk Prenslük” statüsü verdi. Boşnaklar için daha da kötüsü, Bosna Eyaleti’ne ait altı nahiye Sırbistan Prenslüğü’ne bırakıldı. Bu gelişme, Boşnakları rahatsız etti ve Boşnakların Osmanlı Devleti’ne olan güvenlerini ciddi biçimde sarstı (Cirkovic, 2004, s. 191-192, Petrovich, 1976, s. 125-129). Çünkü yapılan yeni düzenleme, Osmanlı Devleti’nin, Bosna Eyaleti’nin topraksal bütünlüğünü koruyamadığını gösterdi.

Boşnak seçkinleri, Özerk Sırp Prenslüğü’ne karşı Bosna Eyaleti’nin “bütünlüğünü” korumak ve Osmanlı merkezi yönetimine karşı Bosna Eyaleti’nin “özerkliğini” sağlamak amacıyla 29 Mart 1831’de Travnik’te toplandılar. Toplantıda, “29 Mart Talepleri” olarak

bilinen dört önemli karar alındı: (1) Bosna Eyaleti'ne özerklik verilmesi. (2) Bosna Valisi, Boşnak bey ve kapetanlar arasından seçilmeli. (3) Bosna'da askeri reformlar durdurulmalı. (4) Bosna'ya ait topraklar yeni kurulan Özerk Sırbistan Prenslığı'ne verilmemeli (Karcic, 1999, s. 45).

II. Mahmut bu talepleri reddedince derhal bir Boşnak ordusu oluşturuldu. Boşnak ordusunun ve isyanının lideri Kapetan Hüseyin (Husein-kapetan Gradascovic) oldu. Boşnak Kapetan, 25 bin kişilik Boşnak ordusuyla Travnik'e girip Bosna Valisi'ni tutsak aldı. Travnik'ten ayrılan Boşnak ordusu, Haziran ayında Kosova'ya girerek Sadrazam Mustafa Reşit Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu bozguna uğrattı. Bu büyük zaferden sonra Kapetan Hüseyin, Boşnak halkı arasında "Bosna Ejderi (*Zmaj od Bosne*)" adıyla efsaneleşti (Imamovic, 1988, s. 335-336; Malcolm, 1999, s. 204, Karcic, 1999, s. 45).

Eylülde Saraybosna'da ikinci Boşnak toplantısı düzenlendi. Toplantıda 29 Mart Talepleri bir kez daha tekrarlandı ve Kapetan Hüseyin, "Bosna Valisi" seçildi. Toplantıya katılan Boşnak seçkinleri Vali (Kapetan) Hüseyin'e bağlılık yemini ettiler. Ayrıca Boşnak uleması, "taleplerin kabul edilmesi ve Kapetan Hüseyin'in Bosna Valiliği görevine resmen atanması" için II. Mahmut'a ortak mektup yazdı (Karcic, 1999, s. 46).

Bu gelişme üzerine II. Mahmut, 60 bin kişilik orduyu Mart 1832'de Bosna'ya sevk etti. Boşnak ordusu ancak Haziran'a kadar direnebildi. Savaşı kaybeden Kapetan Hüseyin ve üç komutanı (Ali Paşa Fidahic, Krupa Kapetanı Mehmet, Mujaga Zlatarevic) Avusturya'ya sığındılar. II. Mahmut, isyancı Boşnak seçkinlerin, Viyana ile ittifak kurmalarından endişe duyuyordu. Çünkü böyle bir ittifakın oluşması, Bosna Eyaleti'nde yeni ve daha güçlü bir Boşnak İsyanı başlatabilirdi. Bu nedenle II. Mahmut, Kapetan Hüseyin ve arkadaşlarını affettiğini duyurdu. Kapetan Hüseyin ve üç Boşnak komutan, Avusturya'dan ayrılarak İstanbul'a döndüler. Ali Paşa, Kapetan Mehmet ve Zlatarevic Anadolu'ya sürgün edildiler. İstanbul'da gözetim altında kalan Kapetan Hüseyin 1833'te vefat etti (Kapetan Hüseyin İsyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Alicic, 1996 ; Başağaç, ty., s. 215-228).

Eyalet üzerinde devlet otoritesini sağlamak için 1834-1835'te kapetanlık ve ayanlık sistemleri lağvedildi (Durakovic, 1993, s. 55).

Eyalet; 6 sancağa, 42 nahiyeye ve çok sayıda mahalli idareye bölündü. Tüm idari birimlere yeni memurlar atandı. Bu yolla eyalet üzerinde İstanbul'un kontrolü arttırıldı (Jelavich, 2006, s. 379). Ayrıca kapetan ve ayanların yerine, Bosna Valisi tarafından "müsellimler" atanmaya başlandı. Hiç kuşkusuz Boşnak kapetan ve ayanlar bu duruma tepki gösterdiler. Ancak Boşnak seçkinlerini asıl kızdıran gelişme, 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı oldu. Çünkü Hıristiyan tebaaya eşit haklar veren Tanzimat reformları, Müslüman Boşnakların Hıristiyan komşuları (Sırp, Hırvatlar, Karadağlılar) karşısındaki üstünlüklerini sona erdirdi. Ayrıca Tanzimat reformları, Bosna Eyaleti üzerinde merkezi denetimi arttırdı ve askerlik çağına gelmiş erkekleri düzenli orduya aldı (Malcolm, 1999, s. 205-206; Karcic, 1999, s. 48).

Tüm bu nedenlerden dolayı yeni Boşnak isyanları gerçekleşti. Osmanlı Devleti, isyanları bastırması için Bosna'ya 20 bin kişilik ordu gönderdi. Ömer Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, 1851 Nisanı'nda Boşnak isyanını bastırdı ve tüm eyalete hâkim oldu. İsyanın bastırılması sırasında 2.500'den fazla Boşnak asker hayatını kaybetti, kasabalar yakıldı ve evler yağmaladı. Tanzimat reformlarına karşı çıkan yaklaşık 400 önde gelen muhalif, yargılanmak için İstanbul'a götürüldü ve sürgün edildi. Hersek ve Krajina'daki Boşnak ayanlar görevlerinden alındı ve yerlerine müsellimler atandı (Karcic, 1999, s. 48-49). Hersek Paşalığı feshedildi ve Boşnak beylerin birçoğu Anadolu'ya sürgüne gönderildi. Yeni isyanların önüne geçmek amacıyla, "toplumu silahlardan arındırma politikası" uygulandı (Malcolm, 1999, s. 209). Ayrıca eyaletteki büyük toprak sahiplerini (beyleri) yok etmek amacıyla 21 Nisan 1858'de yeni Toprak Kanunu uygulamaya sokuldu. Kanun, "bir kişinin, bütün bir köye kendi özel çiftlik mülkü olarak sahip olmasını" yasakladı (Karcic, 1999, s. 64).

Askeri tedbirler ve idari-iktisadi reformlar yoluyla 19. yüzyılın ikinci yarısında Boşnak kapetan, ayan ve beylerin siyasi, askeri ve ekonomik güçleri iyice kırıldı. Bu, Osmanlı Devleti'nin Boşnak seçkinleri üzerindeki kesin zaferi oldu. 1850 sonrasında Boşnak seçkinlerinin başka bir isyanı yaşanmadı. Fakat Bosna'da isyan edenler, sadece kendi nüfuslarını koruma ve arttırma uğraşı içinde olan Boşnak seçkinleri değildi...

Bosna Eyaleti'nde 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren sınıfsal köylü ayaklanmaları yaşandı. 1870'lere gelindiğinde Bosna Eya-

leti, Balkanlar'ın en geri ve yoksul bölgelerinden birisiydi (Jelavich, 2006, s. 380). Ayrıca köylülerden toplanan vergiler giderek arttırıldı. Bu durum köylüleri iyice yoksullaştırdı (Karcic, 1999, s. 62; Lampe vd., 1982, s. 284; Malcolm, 1999, s. 208). Buna tepki olarak, 1834-1835 ve 1868 yıllarında köylü isyanları yaşandı. Bu isyanlara sadece Boşnak köylüleri değil, aynı zamanda Ortodoks Sırp ve Katolik Hırvat köylüleri de katıldılar. 19. yüzyıl köylü isyanları Osmanlı ordusu tarafından bastırıldı (Malcolm, 1999, s. 205, 217).

Boşnaklara Karşı Sırp ve Hırvat Milliyetçiliği

Muhafif Boşnak seçkinleri ve özerklik yönündeki Boşnak talepleri 1850'lerin başında tamamen bastırıldıktan sonra, Osmanlı merkezi yönetimi Bosna Eyaleti'nde hâkimiyetini güçlendirdi. Bu durum, eş zamanlı olarak hem reformların Bosna Eyaleti'nde uygulanmasını, hem de Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinin bölgedeki çalışmalarını kolaylaştırdı. Güçlü Boşnak seçkinleri, eyalette Sırp ve Hırvat güçlerini bastırıyordu veya hiç değilse dengeliyordu. Ama Osmanlı merkezi yönetimi Boşnak seçkinlerini zayıflatınca, bölgedeki Sırp ve Hırvat milliyetçiliği daha rahat çalışma ve örgütlenme fırsatı bularak gücünü giderek arttırdı. Ayrıca Tanzimat'tan itibaren uygulanan reformlar, Müslümanlar ile Hıristiyanların statülerini eşitleyerek, Boşnakların Sırlar ve Hırvatlar karşısındaki üstünlüğünü sona erdirdi. Bu durum, eyalette Ortodoks Sırp ve Katolik Hırvat etkisinin artması için uygun bir zemin hazırladı.

7 Kasım 1864 tarihli reform, Bosna-Hersek'te Eyalet Genel Meclisi'ni ve yerel İdare Meclisleri kurdu. Ayrıca kadınlar başkanlığında çalışan Nizamiye Mahkemeleri açıldı. Bu meclis ve mahkemelere gayrimüslim Sırp ve Hırvat temsilcilerin katılmalarına izin verildi. Yeni düzenlemenin amacı, bölgede yaşayan Müslümanlar (Boşnaklar) ile gayrimüslimler (Sırlar, Hırvatlar) arasında eşitlik sağlamak, Sırp ve Hırvatları memnun etmek ve ayrıca merkezi yönetimin eyalet üzerindeki denetimini arttırmak idi. Ama reformun sonucu; (1) Sırp ve Hırvatların eyalet yönetimine katılmaları, (2) eyalette Sırp ve Hırvat etkisinin artması ve (3) Boşnakların, siyasal alanda Sırp ve Hırvatlar karşısında güç kaybetmesi oldu (Karcic, 1999, s. 53-57).

Ayrıca Tanzimat ve Islahat Reformları, eyalette yeni kilise, manastır ve okulların açılmasına müsaade etti. Böylece 1850 sonrasında bölgede Katolik ve Ortodoks kilise, manastır ve okulların sayısı gide-

rek arttı. 18. yüzyılın başında Saraybosna'da Ortodoks Sırp cemaatine ait sadece bir ilkokul vardı. 1851'de Saraybosna'da bir ortaokul ve on farklı şehirde birer ilkokul açıldı. 1870'e gelindiğinde Ortodoks Sırp okullarının sayısı 57'ye yükseldi. Katolik Hırvatlara ait okul sayısı ise, 1860'larda 27'ye ve 1870'lerin sonunda 54'e yükseldi (Karcic, 1999, s. 69-70; Malcolm, 1999, s. 211).

Bu okulları, Ortodoks Sırp ve Katolik Hırvat kiliseleri yönetiyordu. 1850'lerden itibaren eyalet çapında yeni Katolik kilise ve manastırlar açıldı. Eyalete çok sayıda Katolik misyonerler gelip yerleşti. Ayrıca Osmanlı Padişahı, hem Sırp toplumunun şiddetli talebi hem de Rusya ve Batılı güçlerin baskıları sonucunda, 1863'te Saraybosna'da yeni bir Sırp Ortodoks Katedrali'nin kurulmasına izin verdi. Katedralin inşası 1872'de tamamlandı (Karcic, 1999, s. 69-70; Malcolm, 1999, s. 218).

Boşnaklar, Sırp Ortodoks Katedrali'nin inşasına büyük tepki gösterdiler. Ama bu tepki, Arnavut Vali Mehmet Akif Paşa tarafından sert dille eleştirildi ve bastırıldı. Katedral inşasına karşı çıkan Begova Cami İmamı, valinin huzuruna çıkarak Boşnak cemaatin rahatsızlığını dile getirdi. Ama Arnavut Mehmet Akif Paşa, Begova Cami İmamı'nı "sus eşek!" diyerek aşağıladı (Malcolm, 1999, s. 219).

Yeni kurulan kilise, manastır ve okullar, Sırp ve Hırvat milliyetçiliğini Bosna Eyaleti'nde güçlendirdi. Yeni açılan Ortodoks ve Katolik okullarda okutulan ders kitapları ve diğer materyaller, Belgrad ve Zagreb'de basılıp Bosna'ya gönderiliyordu. Buna bir de Sırbistan ve Hırvatistan'dan gelen misyonerler eklendi. Bu süreç, Rusya'nın "Panslavizm" siyaseti ile destekledi (Bkz. MacKenzie, 1967). Ayrıca 19. yüzyılın ikinci yarısında Sırp ve Hırvat tüccarlar sınıfı gelişti. Bu sınıf, zenginleşip güçlendikçe beraberinde Sırp ve Hırvat milliyetçiliğini de güçlendirdi ve yaydı (Karcic, 1999, s. 65-66).

Osmanlı Devleti, Bosna Eyaleti'nde gelişen Sırp ve Hırvat milliyetçiliğine karşı etkili önlem almakta yetersiz kaldı. Osmanlı Devleti'nin Bosna Eyaleti'nde uyguladığı reformlar, Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinin gelişmesi için daha özgür bir ortam yarattı. Osmanlı Padişahı, gayrimüslimlerin artmakta olan muhalefetlerini yatıştırmak için yeni Ortodoks ve Katolik kilise, manastır ve okulların açılmalarına izin verdi. Bunlar, Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinin gelişmesinde önemli

rol oynadılar. Ayrıca Müslüman Boşnakların, Sırlar ve Hırvatlar karşısında sahip oldukları ayrıcalıklı statü, uygulanan reformlarla birlikte sona erdi.

Eyalette yaşanan bu gelişmeler, Boşnakları son derece rahatsız etti. Çünkü Bosna-Hersek'te giderek gelişen/güçlenen Sırp ve Hırvat milliyetçiliği, eyaletteki Boşnak kimliğini ve varlığını tehdit ediyordu. Hem Sırp milliyetçiliği hem de Hırvat milliyetçiliği, ayrı bir "Boşnak kimliği ve ulusu"nun varlığını inkâr ediyordu. Her ikisi de, Boşnaklara karşı bir "inkâr ve asimilasyon siyaseti" güdüyordu. Sırp milliyetçiliği, Boşnakları, "Müslümanlaşmış Sırlar" olarak tanımladı. Hırvat milliyetçiliği ise, Boşnakları, Osmanlı etkisiyle "Müslümanlaşmış Hırvatlar" olarak görüyordu. Bu "inkâr siyaseti"nin iki nihai amacı vardı: (1) Boşnakları asimile etmek. (2) Bosna Eyaleti'ni, kurulması planlanan "Büyük Sırbistan"a veya "Büyük Hırvatistan"a katmak. Bu bağlamda; Sırp milliyetçiliği, Boşnakları, "Ortodokslarıştırmaya ve Sırpılaştırmaya", Hırvat milliyetçiliği ise, "Katolikleştirmeye ve Hırvatlaştırmaya" çalıştı. Ama Sırp ve Hırvat milliyetçiliği, sadece "kimliksel olarak" değil, aynı zamanda "siyasal olarak" da Bosna-Hersek'e hâkim olmaya çalıştı. Hem Sırp milliyetçiliği hem de Hırvat milliyetçiliği, Bosna-Hersek'i, kendi "tarihsel-ulusal toprağı" olarak görüyordu. Bu nedenle her iki milliyetçi hareket, Bosna-Hersek'e, sadece "kimliksel olarak" değil, aynı zamanda "siyasal olarak" da hâkim olmaya çalıştı (Bkz. Cekić, 2005, s. 197-216, 1045-1051, 1061-1085).

Bosna Eyaleti'nde giderek artan vergilere ve yoksulluğa karşı büyük köylü ayaklanması 1875'te gerçekleşti. Bu ayaklanmaya Sırp, Hırvat ve Boşnak köylüleri birlikte katıldılar. Yani 1875 İsyanı, ilk başta iktisadi-sınıfsal bir karakter taşıyordu. Fakat Sırp ve Hırvat milliyetçilerininin (ve dışarıdan Rusya'nın) devreye girmesiyle, "iktisadi-sınıfsal köylü ayaklanması", 1876'da "milli bağımsızlık" hareketine dönüştü. Bosna-Hersek'e hâkim olmak isteyen Katolik Hırvat ve Ortodoks Sırp silahlı grupları, 1876-1877 yıllarında Müslüman Boşnaklara yönelik silahlı saldırılar düzenlediler. Bu saldırılarda çok sayıda Boşnak katledildi ve göçe zorlandı. Yani Sırp ve Hırvat milliyetçiliği, 1870'lerin ikinci yarısından itibaren Boşnaklara karşı silah kullanmaya başladı. Bu süreçte Sırp ve Hırvat güçleri, Rusya'nın "Panslavist" siyasetinden yoğun destek aldılar (Bkz. Petrovich, 1976, s. 380-395; Milojkovic-Djuric, 2002, s. 12-31; MacKenzie, 1967, s. 30-60).

Osmanlı-Türk Kimliğinden Ayrılma

Boşnaklar, kendi kimliklerini koruyup geliştirmek için 19. yüzyılda Sırp ve Hırvat milliyetçiliğine karşı “kimlik mücadelesi” verdiler. Bu mücadele, ayrıca 1831 Boşnak İsyanı sonrasında Osmanlı-Türk kimliğine karşı da gerçekleşti. Böylece Boşnaklar, 1831 İsyanı sonrasında “kimliksel” olarak Osmanlı-Türk kimliğinden adım adım ayrılmaya ve “*Bosnjak* (Boşnak)” kimliğini ve bilincini geliştirmeye başladılar.

Boşnakların kimlik mücadelelerinin önemli bir parçası olarak 1860 sonrasında Boşnak gazeteleri yayın hayatına başladı. Bunlardan birisi, Mehmed Sacir Kurtcehajic’in çıkardığı “*Sarajevski Cvijetnik*” (Saray Gülşeni) idi. Gazetenin en önemli misyonu, Sırp ve Hırvat milliyetçiliğine ve kimliklerine karşı “Boşnak bilinci, kimliği ve kamuoyu” yaratması oldu (Karcic, 1999, s. 67). Bu gazete, Sırp ve Hırvat milliyetçiliğine karşı Boşnak kimliğini ve bilincini koruyup geliştirmek için özellikle “İslam kimliğine (*Muslimanstvo*)” vurgu yaptılar. Çünkü Boşnaklar, Sırp-Hırvat dilini konuşan bir Slav milletidir. Dolayısıyla Boşnaklar, “etnik kimlik” ve “dil” bakımından Sırlardan ve Hırvatlardan çok farklı bir millet değildir. Boşnakları, Sırp ve Hırvat komşularından ayıran en önemli (temel) kimlik “İslam”dır. Bu nedenle Slav Müslüman Boşnaklar ve *Sarajevski Cvijetnik* gibi Boşnak gazeteleri, “İslam” kimliğine vurgu yaparak kendilerini Slav Hıristiyan Sırlardan ve Hırvatlardan ayırt ettiler.

Bununla birlikte Boşnaklar, 1831 İsyanından sonra kendilerini “Osmanlı-Türk kimliği”nden de ayırmaya başladılar. “Osmanlı-Türk kimliği”nden kendilerini ayırt etmek için ise, 1830’lardan itibaren “Bosnalılık ve Boşnaklık (*Bosnjastvo*)” kimliğini ön plana çıkardılar. Hıristiyan Sırlar ve Hırvatlar ile yaşanan çatışmalar, Ortodoks Sırp ve Katolik Hırvat kimliklerine karşı Boşnakların “İslam” kimliğini güçlendirdi. Boşnak seçkinlerin Osmanlı Devleti’ne karşı özerklik talepleri ve Boşnak isyanları ise, Osmanlı-Türk kimliğine karşı “Bosnalılık ve Boşnaklık” kimliğini güçlendirdi. Nitekim *Sarajevski Cvijetnik* gazetesi de, sadece “İslam (*Muslimanstvo*)” kimliği üzerinde durmadı, bunun yanında “Bosnalılık ve Boşnaklık (*Bosnjastvo*)” kimliğini de öne çıkardı.

Kapetan Hüseyin, Osmanlı ordusuyla savaştığı günlerde Avusturya İmparatoru’na ve Özerk Sırbistan Prensi Milos Obrenovic’e gön-

derdiği mektuplarında, kendi milletini “*Osmanlija* (Osmanlı)” veya “*Muslimani* (Müslümanlar)” olarak adlandırmadı. Oysa bu zamana kadar Boşnak seçkinleri, Boşnakları, “*Osmanlija* (Osmanlı)” veya “*Muslimani* (Müslümanlar)” olarak adlandırıyorlardı. Kapetan Hüseyin, mektubunda kendi milletini “*Bosnjaci* (Boşnaklar)” ve “*Bosanski narod* (Bosna ulusu)” olarak adlandırmayı tercih etti (Babuna, 2009, s. 40; Babuna, 2000, s. 16). Dolayısıyla 1831 Boşnak İsyanı, Boşnaklar ile Osmanlı merkezi yönetimi arasında sadece bir siyasal-askeri çatışma yaratmadı; ama aynı zamanda “Osmanlı-Türk kimliğinden ayrılışı” başlattı.

Ayrıca 19. yüzyılda Boşnak yazarlar Sırp-Hırvat dilinde eserler vermeye başladılar. Oysa 17. ve 18. yüzyıllarda Boşnak yazarlar, eserlerini Osmanlıca, Arapça veya Farsça yazıyorlardı (Malcolm, 1999, s. 174-175). Boşnak edebiyatında Sırp-Hırvat dilinde yazılan eserlerin sayısı arttıkça, Boşnak edebiyatında “Osmanlı-Türk” kimliği/bilinci zayıfladı, buna karşılık “Slav Bosnalılık ve Boşnaklık (*Bosnjastvo*)” kimliği/bilinci güçlendi.

Yani 1830’lardan itibaren “Osmanlı-Türk” kimliğinden yavaş yavaş bir ayrılma yaşandı ve “Boşnaklık” kimliği giderek güçlendi. Boşnaklar ile Osmanlı Devleti arasındaki bu kimliksel ayrılış, tek taraflı (sadece Boşnaklar açısından) olmadı. Osmanlı merkezi yönetimi de, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren artık Boşnakları “sadık millet” olarak görmekten vazgeçti. Çünkü Boşnakların özerklik talepleri ve Boşnak isyanları (özellikle 1831 İsyanı), Osmanlı merkezi yönetimini bir hayli zorladı ve rahatsız etti. Boşnakların özerklik talepleri ve isyanlarından dolayı; “*İmparatorluğun Bosna’daki yöneticileri ve memurları, Müslüman Bosnalılardan, Hıristiyan Bosnalılar kadar tiksindirici olmuştular*” (Karic & Mehmet, 2012, s. 54).

1831 Boşnak İsyanı sırasında Vezir Ali Namık Paşa, “*Bosna’daki fenalık bütün diğer fenalıkları aştı. Yetmişyedibuçuk millet içinde Boşnaklardan beteri yoktur*” diyerek Müslüman Slav Boşnakları aşağıladı. Ayrıca aynı dönemde Osmanlı Türkçesi’nde “*kırk Boşnak bir adam*”, “*Boşnağın aklı sonradan gelir*” gibi Boşnakları aşağılayan çeşitli sözler türedi (Bora, 1994, s. 27). Osmanlı Türkçesinde Boşnaklara yönelik ortaya çıkan bu gibi olumsuz söylemler, Osmanlı Türklerinin, Bosnalı Müslümanlara (Boşnaklara) yönelik bakışlarının olumsuz yönde değişmeye başladığını göstermektedir.

Sonuç

Osmanlı hâkimiyeti (1463-1878) döneminde, makale içinde gösterilmiş olan çeşitli nedenler sonucunda, Bosna Eyaleti'nde kitlesel İslamlaşma süreci gerçekleşti. Böylece Bosna Eyaleti'nde (yani bugünkü Bosna-Hersek ve Sancak bölgelerinde) Osmanlı etkisiyle bir Müslüman nüfus oluştu.

Osmanlı Devleti, Bosna Eyaleti'nde yaşayan Müslümanlara, “Bosnalı” anlamına gelen “Boşnak” adını verdi. Ama eyaletteki Müslümanlar; yaklaşık üç asır boyunca kendilerini “Boşnak” olarak değil, “*Muslimani* (Müslümanlar)” veya “*Osmanlija* (Osmanlı)” olarak tanımladılar. Çünkü 19. yüzyıla kadar “Osmanlılık” ve “Müslümanlık”, iki temel kimlik oldu Boşnaklar için. Yani Boşnaklar, kendilerini “Osmanlı”dan ve “İslam Milleti”nden ayrı bir millet/ulus olarak görmüyor ve tanımlamıyordu. Ama kendilerini, Bosna Eyaleti'nde yaşayan Hıristiyan Slav Sırp, Hırvatlar ve Karadağlılardan ayrı bir millet olarak görüyorlardı ve “*Muslimani* (Müslümanlar)” veya “*Osmanlija* (Osmanlı)” olarak adlandırıyorlardı.

Boşnaklar arasında “İslam” kimliği ve bilinci (*Muslimanstvo*) 19. yüzyılda da önemini sürdürmeye devam etti. Ama bu yüzyılda Boşnaklar arasında “Osmanlı-Türk” kimliği ve bilinci zayıfladı. 19. yüzyılda “Bosnalılık” ve “Boşnaklık (*Bosnjastvo*)” kimliği ve bilinci giderek daha fazla ön plana çıktı. Boşnak seçkinleri, özellikle 1830'lardan itibaren kendi halkını “*Osmanlija* (Osmanlı)” olarak değil, “*Bosanski Narod* (Bosna Ulusu)” veya “*Bosnjak/Bosnjaci* (Boşnak/Boşnaklar)” olarak tanımlamaya başladılar. Yani 19. yüzyıl öncesinde kendilerini büyük bir gururla “*Osmanlija* (Osmanlı)” diye tanımlayan Bosna Eyaleti Müslümanları, 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti'nden ve “Osmanlı-Türk” kimliğinden yavaş yavaş ayrılmaya başladılar.

Ortodoks Slav Sırp ve Katolik Slav Hırvatlar ile yaşanan çatışmalar (Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinin Boşnaklara yönelik saldırgan politikaları), Boşnakların “İslam (*Muslimanstvo*)” kimliğini ve bilincini güçlendirdi. 19. yüzyılda Osmanlı merkezi yönetimine karşı gerçekleştirilen isyanlar ise, “Osmanlılık” kimliğini/bilincini zayıflatıp “Boşnaklık (*Bosnjastvo*)” ve “Bosnalılık (*Bosanski Narod*)” kimliğini/bilincini güçlendirdi. Özellikle merkezi yönetime yöneltilen (ama

reddedilen) özerklik talepleri ve bu süreçte yaşanan savaşlar, Osmanlı Devleti'ne karşı “Boşnaklık (*Bosnjastvo*)” kimliğini/bilincini daha fazla güçlendirdi. Boşnak kimliğini/bilincini güçlendiren diğer önemli etken, hiç kuşkusuz Sırp ve Hırvat milliyetçiliğine karşı verilen “varoluş mücadelesi” oldu.

Bosna Eyaleti'nde yaşayan “Bosnalı Slav Müslümanlar”; 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren (özellikle 1831 İsyanı sonrasında) kendilerini Osmanlı Devleti'nden, Müslüman Türklerden, Slav Ortodoks Sırlardan ve Slav Katolik Hırvatlardan ayırt etmek için “*Bosnjak/Bosnjaci* (Boşnak/Boşnaklar)” veya “*Bosanski Narod* (Bosna Ulusu)” olarak tanımlamaya başladılar. Böylece 19. yüzyılda Bosna Eyaleti'nde Sırlardan, Hırvatlardan ve Osmanlı-Türk kimliğinden ayrı bir “Boşnak Ulusu” sahneye çıktı. Boşnak Ulusu'nu doğuran temel “tarihsel-siyasal-sosyal faktörler” özetle şunlar oldu:

(1) Bosna Eyaleti'nde gerçekleşen “İslamlaşma süreci”. Yani, aynı eyalet içinde yaşayan öteki Slav uluslardan (Sırlar, Hırvatlar ve Karadağlılardan) “dini kimlik” açısından farklılaşma.

(2) Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinin “Boşnaklara yönelik saldırgan politikaları” ve Boşnakların, “Müslüman Boşnak kimliğini ve varlığını” korumak için “Sırp ve Hırvat milliyetçiliğine karşı mücadeleleri”.

(3) Boşnak seçkinlerin, Osmanlı merkezi yönetimine karşı “daha fazla ekonomik-siyasal güç elde etme” yönündeki talepleri/uğraşları ve Osmanlı Devleti'nin merkezileşme yönündeki reformlarına karşı gösterdikleri tepkiler.

(4) Boşnak seçkinlerin liderliğinde Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleştirilen “Boşnak İsyanları”.

Kaynakça

- Alicic, A. S. (1996). *Pokret za autonomiju Bosne od 1831 do 1832*. Sarajevo: Orijentalni Institut.
- Babuna, A. (1999). Nationalism and Bosnian Muslims. *East European Quarterly*, XXXIII (2), 195-218.
- Babuna, A. (2000). *Geçmişten günümüze Boşnaklar*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Babuna, A. (2009). Boşnaklar ve kimlikler: Değişiklik ve süreklilik. Caner Sancaktar (Ed.), *Uluslararası Balkan Kongresi: Balkan Milletleri arasında etkileşim* içinde (s. 39-49). İstanbul: TA-SAM.
- Başagiç, S. B. (ty.). *Bosna Hersek tarihi, 1463-1850*. Saffet Atalay (Çev.). İstanbul: Kastaş.
- Beldiceanu, N. (1995). Osmanlı İmparatorluğu'nun örgütü (XIV-XV. Yüzyıllar). Robert Mantran (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu tarihi, I: Osmanlı Devleti'nin doğuşundan XVIII. yüzyılın sonuna* içinde (s. 145-170). Server Tanilli (Çev.). İstanbul: Cem.
- Bora, Tanıl (1994). *Bosna-Hersek: Yeni Dünya Düzeni'nin av sahası*. İstanbul: Birikim.
- Bosna-Hersek. (1992). *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 6, s. 297-304). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bumazovic, T. (1998). Bosnia and Herzegovina: Economic factors and obstacles of political stability. *Eurasian Studies*, 14, 20-51.
- Castellan, G. (1995). *Balkanların tarihi*. Ayşegül Yaraman Başbuğ (Çev.). İstanbul: Milliyet.
- Catic, R. (2009). Bosna Hersek ve Sancak'taki Boşnaklar: Boşnak kimliğinin gelişimi. Caner Sancaktar (Ed.), *Uluslararası Balkan Kongresi: Balkan Milletleri Arasında Etkileşim* içinde (s. 413-427). İstanbul: TASAM.
- Cekic, S. (2005). *The Aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: KULT / B.
- Cirkovic, S. M. (2004). *The Serbs*. Malden: Blackwell.

- Durakovic, N. (1993). *Prokletstvo Muslimana*. Sarajevo: Osloboğenje.
- Friedman, F. (2004). *Bosnia and Herzegovina: A polity on the brink*. London, New York: Routledge.
- Guibernau, M. (1996). Milliyetçiliğin politik niteliği: Milliyetçilik ve ulus-devlet. *İktisat Dergisi*, 362, 44-53.
- Imamovic, M. (1998). *Historija Bosnjaka*. Sarajevo: Bosnjacka Zajednica Kulture.
- Jelavich, B. (2006). *Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar*. İhsan Durdu, vd. (Çev.). İstanbul: Küre.
- Karcic, F. (1999). *The Bosniaks and the challenges of modernity: Late Ottoman and Habsburg Times*. Sarajevo: El-Kalem.
- Karic, M. & Mehmet, C. (2012). Bosna'nın Avusturya-Macaristan işgaline direnişi. *Tarih Bilinci*, 17-18, 54-61.
- Kinross, L. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişi ve çöküşü*. Meral Gaspıralı (Çev.). İstanbul: Altın Kitapları.
- Klemencic, M. & Mitja, Z. (2004). *The Former Yugoslavia's diverse peoples*. California: ABC&CLIO.
- Kunt, M. (2002). Siyasal tarih (1300-1600). Sina Akşin (Ed.), *Türkiye Tarihi, 2: Osmanlı Devleti, 1300-1600* içinde (s. 21-144). İstanbul: Cem.
- Lampe, J. R. & Marvin, R. J. (1982). *Balkan economic history, 1550-1950: From Imperial Borderlands to developing nations*. Bloomington: Indian University.
- MacKenzie, D. (1967). *The Serbs and Russian Pan-Slavism (1875-1878)*. Ithaca, New York: Cornell University.
- Malcolm, N. (1999). *Bosna*. Aşkim Karadağlı (Çev.). İstanbul: Om.
- Mantran, R. (1995). Doğu Sorunu'nun başlangıçları (1774-1839). Robert Mantran (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu tarihi, II: XIX. Yüzyılın başlarından yıkılışa* içinde (s. 7-57). Server Tanilli (Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Milojkovich-Djuric, J. (2002). *The Eastern question and the voices of reason: Austria-Hungary, Russia, and The Balkan States (1875-*

- 1908). New York: Columbia University.
- Ortaylı, İ. (2005). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İstanbul: İletişim.
- Petrovich, M. B. (1976). *A history of modern Serbia, 1804-1918*. New York, London: Harcourt Brace Jovanovich.
- Popovic, A. (ty.). *Balkanlar'da İslam*. Komisyon (Çev.). İstanbul: İnsan.
- Ramet, S. P. (1994). Primordial ethnicity or modern nationalism: The case of Yugoslavia's Muslims, reconsidered. Edward Allworth (Ed.), *Muslim communities reemerge: Historical perspectives on nationality, politics, and opposition in the Former Yugoslavia and Soviet Union* içinde (s. 111-138). Durham: Duke University.
- Saraybosna. (2009). *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 36, s. 128-132). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Schevill, F. (1991). *A history of the Balkans: From the earliest times to the present day*. New York: Dorset.
- Stavrianos, L. S. (1958). *The Balkans since 1453*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Sugar, P. F. (1977). *Southeastern Europe under Ottoman rule, 1354-1804*. Seattle, London: University of Washington.
- Tomasevich, J. (1955). *Peasants, politics, and economic change in Yugoslavia*. Stanford, California: Stanford University.
- Veinstein, G. (1995). Balkan Eyaletleri (1606-1774). Robert Mantran (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, I: Osmanlı Devletinin doğuşundan XVIII. Yüzyılın sonuna* içinde (s. 349-413). Server Tanilli (Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Wolff, R. L. (1967). *The Balkans in our time*. New York: W. W. Norton & Company.
- Zulfikarpasic, A. (1998). *The Bosniak*. London: Hrust&Company.

Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları

Currents of Thought in the Ottoman Empire of 19th Century in terms of Modern Nationalism Theories

Yavuz Çilliler

Öz

Bu makalede; 19. yüzyıl sonunda çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kötüye gidişi durdurmak ve etnik milliyetçiliklerin İmparatorluğu parçalamalarını engellemek adına geliştirilen fikir akımları modern milliyetçilik kuramları çerçevesinde incelenmiştir. Batıcılık dışındaki bu akımlar -Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük-, içerik açısından günümüz milliyetçilik literatüründeki tanımlar kapsamında değerlendirilebileceğinden, teritoryal (sivil-batı tipi) ve etnik (kültürel/doğu tipi) milliyetçilik karşıtlığı üzerinden yorumlanmıştır.

İncelemenin amacı; dönemin etnik milliyetçiliklerinin insan doğasına hitap eden güçlü motiflerine karşı, rasyonel siyasal formlar vadeden teritoryal milliyetçiliklerin başarısızlıklarının açıklanmasına katkı sağlamaktır. İnceleme sonunda; teritoryal milliyetçiliklerin sivil ideallerinin etnik milliyetçilikler tarafından kullanılmasının, milliyetçilik projelerinin kitleselleşebilmelerinin -halk tarafından benimsenmelerinin-, güçlü devletlerin sömürgecilik emellerine etnik milliyetçiliklerin alet edilmelerinin ve İmparatorluğun alt kültürler açısından cazibesini yitirmesinin yanında, ayrılıkçı hareketleri durdurabilecek güce de sahip olmadığının önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Fikir Akımları, Teritoryal/Etnik Milliyetçilik

Yrd. Doç. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ycilliler@gelisim.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale gönderim tarihi: 09.06.2015

DOI: 10.17550/aid.76834

Abstract

In this article; currents of thought developed in order to stop going worse of the Ottoman Empire crumbling at the end of the 19th century and to prevent the fragmentation of the Empire by ethnic nationalisms have been investigated in the framework of modern nationalism theories. Because currents of ideas but Westernization -Ottomanism, Islamism and Turkism- in term of its contents are evaluated to be in the scope of contemporary nationalism literature, these ideas has been interpreted through the dichotomy of territorial (civil/western type) and ethnic (cultural / eastern type) nationalisms.

The purpose of the review is to contribute to the explanation of the failure of territorial nationalisms promising rational political forms against powerful patterns of ethnic nationalisms that appeal to human nature. At the end of the review; the use of civil ideals of territorial nationalism by ethnic nationalisms, popularization of nationalism projects -internalization by public-, exploiting of ethnic nationalisms by strong states for the colonial aspirations, losing charm of the Empire for subcultures and besides that the lack of power to stop the separatist movement are emphasized for their importance

Keywords: *Ottoman Empire, Currents of Thought, Teritorial/Ethnic Nationalism*

Giriş

19. yüzyıl sonları, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan gibi imparatorlukların çökmekte olduğu ve ulus devlet formlarının meşru zemini erozyona uğrayan bu siyasal formları ikame ettikleri bir dönemdir. Batı’da egemenliğin kaynağı “Deo”dan “populo”ya (ilahi olandan dünyevi olana) aktarılınca, egemenliğin meşru etki alanının -ulusal sınırların- tanımlanması sorunu ortaya çıkmıştır. Bir kısım ülkelerde bu sorun kültürel sınırlar, bazılarında ise teritoryal sınırlar üzerinden tanımlanarak aşılmaya çalışılmış, milliyetçilikler daha rasyonel bir meşruiyet vaadi ile ulusları tarihin öznesi haline getirmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun da, Weberyen anlamda patrimonyal bir sistem olarak gelişmelerden etkilenmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. İmparatorluk sınırları içerisinde güçlenen ayrılıkçı etnik milliyetçilik hareketlerine karşı, yöneticiler tarafından alternatif milliyetçi projeler -Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük- devreye sokulmuş, ancak önerilen siyasal birlik formları çeşitli nedenler ile gerçekleştirilememiştir.

Öngörülen başarıyı elde edemeyen son dönem Osmanlı fikir akımlarının günümüz milliyetçilik perspektifi ile değerlendirilmesinin, şimdiye kadar yoğun olarak çalışılmış bu alana katkı sağlayacağı düşünüldüğünden ilk bölüm milliyetçilik teorisine ayrılmıştır. Öncelikle üzerinde henüz akademik görüş birliği sağlanamamış olan “milliyetçilik” kavramı konusunda bir tanıma ulaşmaya çalışılmıştır. Her ne kadar milliyetçilik; ideolojiden projeye, söylemden inşaya kadar farklı kapsamlarda yorumlanmış olsa da mevcut milliyetçilik tipolojilerini açıklayabilecek kabul edilebilir bir tanımın elde edilmesi hedeflenmiştir. İkinci bölümde ise dönemin fikir akımları incelenmiş ve doğu-batı tipi milliyetçilik tipolojisi içerisinde konumlandırılmışlardır. Özellikleri ve iktidar projesi olmaları dikkate alındığında, gerçekte birbirlerinden pek de farklarının olmadığına, devletin bu fikir akımlarını siyasi bir aygıt olarak kullandığına değinilmiştir. Çalışmanın son bölümünde, “kurtuluş projesi” niteliğindeki bu fikir akımlarının Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasını engellemek konusundaki yetersizlikleri açıklanmaya çalışılmıştır. Sivil idealler ile etnik milliyetçiliklerin kaynaştırılma gayretlerinin, uluslararası yapının, merkezi devletin alt kültürler açısından cazibesinin, devletin gücünün ve halk desteğinin önemi vurgulanmıştır.

Günümüzde etnik milliyetçilikler, eğer asimilasyon uygulamaları, sistematik insan hakları ihlalleri ve etnisitelerin temsili sorunları yok ise uluslararası yapı tarafından en azından normatif düzeyde desteklenmemektedirler. Ancak bu paradigma İkinci Dünya Savaşı sonrası Alman milliyetçiliğine tepki olarak gelişmiştir. Vesayet, sömürge ve işgal altındaki ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmaları ve SSCB ile Yugoslavya'nın fiilen çöküşü hariç tutulduğunda -ki bu yeni devletlerin kuruluşu etnik milliyetçilikler ile açıklanamamaktadır-, 20. yüzyılın ikinci yarısında ulus devlet oluşumu ile sonuçlanan etnik milliyetçiliklere nadiren rastlanır. İkinci Dünya Savaşı öncesi dönem ise tam tersi bir paradigmanın etkisi altındadır. Yükselen ırk ve soy birliği değerleri, Lenin ve Wilson'da ifadesini bulan "halkların kendi kaderini tayin" ilkesi, dönemin etnik milliyetçiliklerine teritoryal milliyetçilikler karşısında daha itibarlı bir konum sağlamıştır. Evrensel değerlerdeki bu değişim çalışma kapsamına dâhil edilmemekle birlikte, ifade edilmemesinin eksiklik olacağı düşünülmüştür.

Milliyetçilik ve Milliyetçilik Türleri

İngilizcede "nation-national-nationalism" şeklinde türetilen kelime, Türkçeye "millet-milli-millicilik" veya "ulus-ulusal-ulusalcılık" yerine milliyetçilik (nationalitism) ve ulusçuluk (nationism) olarak çevrilmiştir. Çevirideki farklılık ile akademik tanım konusundaki fikir ayrılıkları, milliyetçilikten ne anlaşıldığı ile asıl içeriği arasındaki farklılığı artırdığından, kavramı tarif ederek tanımaya başlamak faydalı olabilir. Öncelikle milliyetçilik vatanseverlik (patrie-patriotism) değildir. Milliyetçilik bir ırkın, halkın veya topluluğun üstünlüğüne duyulan inanç (racism, chauvinism) da değildir. Bu tür duygulanımlar antik çağdan itibaren gözlenebilir olgulardır. Milliyetçilik modern çağa aittir ve ulus, devlet ve ulus devletlerin kuruluşu ile ilgili bir fenomendir. Ernest Gellner'e göre milliyetçilik, "siyasal birim ile ulusal (kültürel) birimin çakışmalarını öngören siyasal bir ilkedir"¹, Anthony D. Smith'e göre ise, "bir halk adına özerklik, birlik ve kimlik edinmek ve bunu sürdürmek için oluşturulan ideolojik bir harekettir"². İlk tanı-

1 Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, çeviren: Büşra Ersanlı, Günay Gökse Özdoğan, 2.baskı, İstanbul, Hil Yayın, 2008, s.71.

2 Anthony D. Smith, *Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*, New York, Routledge, 2009, s.61.

ma göre ya her etnisitenin kendi devleti olacak (etnik milliyetçilik), ya da her devlet tebaasının türdeşliği ölçüsünde meşru sayılacaktır ki bu ilke de devletlerin türdeş topluluklar ideali beslemelerine neden olacaktır (resmi milliyetçilik-homojenleştirme)³. Bu tanımda meşruiyet, iktidarın yönetilenler ile aynı etnisiteden olmasına bağlıdır. Smith'in tanımında ise milliyetçilik, öncelikle milli birliği sağlayan bir ideoloji olmakla birlikte, millet için bir kimlik temin aracıdır ve milletin bu kimlik ile tarif edilebileceğini ima eder. Bu tanıma konu olan millet; dil, din, kültür, ırk gibi nesnellikler ile bir öze indirgenmeye çalışılabileceği (etnik milliyetçilik) gibi, siyasi birlik formu (teritoryal/sivil milliyetçilik) olarak da kabul edilebilir. Özerklik, ise milletin meşru iktidarının diğer milletlerden bağımsızlığına ve ülke toprakları ve toplum üzerindeki egemenliğine vurgu yapar. O halde sadece her iki tanım birlikte kullanıldığında, çalışmamıza konu olacak etnik, teritoryal ve resmi milliyetçilik tipolojileri açıklanabilir. Dolayısıyla, Gellner'in tanımını Smith'in tanımı ile genişletirsek, "siyasal birim ile kültürel veya teritoryal birimin çakışmasını öngören ve çakışma alanında siyasal birimin egemenliğini meşru sayan ilke" şeklinde bir milliyetçilik tanımına ulaşabiliriz⁴.

Muhtelif milliyetçilik tipoloji çalışmalarından⁵, hiçbiri tüketici olmamakla birlikte en fazla kabul göreni, Hans Kohn'un Batı-Doğu tipi milliyetçilik ayrımıdır⁶. Örneğin Fransız milliyetçiliği; belirli sınırlar içerisinde yaşayan bir topluluğu millet olarak tanımladığı ve

3 Merkezi devletin; egemenlik sınırları içerisindeki tüm etnisitelerin aslında tek bir kültürün parçası oldukları iddiası ile kültürel (dil, din, gelenek, görenek...) alanda homojen bir toplum yaratma çabası olarak tanımlanan bir milliyetçilik türüdür. Massimo d'Azeglio'nun "L'Italia è fatta. Restano da fare gli italiani, -İtalya'yı kurduk, sıra İtalyanları yaratmakta-" ifadesi ile anılır.

4 Modern milliyetçilik teorisyenleri tarafından milliyetçilik genel olarak; fenomenin birbirinden farklı yönleri öne çıkarılarak, ya ulus ve/veya devlet inşası kapsamında geleneklerin icat edilmesi ve banal sembollerin kullanılmasını içeren bir proje, ya kitleleri mobilize edebilen bir ideoloji ya da bilincimizi şekillendirerek dünyayı anlamlandırmamızı sağlayan bir söylem olarak tanımlanmıştır. Yavuz Çilliler, *Etnik Sorunlar, Demokratikleşme ve Bask Milliyetçiliği*, Ankara, Alter Yayıncılık, 2014, s.30-33.

5 Muhtelif tipoloji çalışmaları için bakınız Umut Özkırıklı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, 3.Baskı, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2009, s.60,61.

6 Hans Kohn, "Western and Eastern Nationalisms", *Nationalism*, John Hutchinson, Anthony D.Smith (eds.), New York, Oxford University Press, 1994, s.162-165.

milletin siyasal bir birlik formu olduğu, millete katılımın veya ondan ayrılmanın kişinin veya alt grupların iradesine bırakıldığı için sivil/teritoryal/batı tipi bir milliyetçiliktir. Dolayısıyla iktidar meşruiyetini Fransız Devriminin özünde olan milli iradenin tecessümünden alır, siyasal topluluk istediği müddetçe iktidar meşrudur. Alman milliyetçiliği ise öze dayalı bir millet tanımından yola çıktığı için etnik/doğu tipi bir milliyetçiliktir. Aydınlanmanın akılcılığının aksine birey ve duyguyu vurgulayan Alman Romantizmi Alman milletini “dil” nesnel özü ile tanımlamıştır. Millete aidiyet seçime bağlı değildir, zorunludur, çünkü millet doğal bir topluluktur ve doğum ile birlikte milletin üyesi olunur. İktidar, o topluluğun içinden çıktığı ve topluluğun bir parçası olduğu için meşrudur.

Greenfeld, Almanya’da ulus düşüncesinin 18. yüzyıl boyunca bilindiğini ve neredeyse sıradanlaştığını, 1806 yılında Prusya’nın Fransızlar karşısında uğradığı yenilginin Alman milliyetçiliğini dünyaya taşıdığını belirtmektedir⁷. Dolayısıyla yaklaşık birbiri ile aynı dönemlerde ve etkileşim içinde gelişen doğu ve batı tipi milliyetçilik türlerinden doğu tipi (etnik) milliyetçilikte meşruiyet kendiliğinden kazanılırken, teritoryal milliyetçilikte siyasal form topluluğun üyeleri tarafından arzu ediliyor olmalıdır. Bunun için de mevcut formun alt kültürler için rasyonel bir cazibeye dayanması -Quebec ve K. İrlanda referandum sonuçlarının gösterdiği gibi- gerekir. Rasyonel çıkar ortadan kalktığında ve etnik milliyetçilikler filizlendiğinde tek millet olarak varlığını sürdürmek için devletler -Ortadoğu’daki farklı alt kültürlere sahip otoriter rejimler gibi- güce gereksinim duyarlar.

Kısaca; her ne kadar milliyetçilik anlatılarında geçmişe dair altın çağlar, mitler ve semboller ile keşfedilmiş gelenekler önemli yer tutsa da, milliyetçilik öncelikle milleti tanımlar, bu tanım iktidarın meşruiyetine temel sağlamalıdır. Kültürel ve siyasal alan çakıştığı için kendiliğinden meşru etnik milliyetçilik, meşruiyeti iradi olan teritoryal milliyetçilikten tam da bu nedenle -doğal olduğu iddiası ile- daha güçlü motifler taşır. Teritoryal milliyetçiliklerin, alt etnik milliyetçilikler ile karşı karşıya kaldıklarında, alt kültürler için rasyonel çıkar sağlamıyorlar ise, varlıklarını sürdürmeleri güç ile mümkündür.

7 Liah Greenfeld, “Alman Milliyetçiliğinin Doğuşu”, *Doğu Batı*, çeviren: Yasemin Şahin, cilt 10, s.39, Kasım-Ocak 2006-2007, s.32.

Osmanlı İmparatorluğu’nda Fikir Akımları

“Din” gibi geleneksel meşruiyet formlarının çökmesi ile birlikte Batı devletlerindeki iktidarlar meşruiyetlerine temel kazandırmak için ulus devlet tasavvurlarının kaynağı olan milliyetçilik ideolojisine başvurmuşlardır. Günümüz Türkiye’sinin de siyasi kompozisyonunun bir parçasını oluşturan milliyetçilik ve milli kimlik ile ilgili görüşler, genellikle kökenleri Osmanlı İmparatorluğu’na uzanan sürekliliklerdir. Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık olarak adlandırılan⁸ ve Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde siyasi hayata yön veren bu akımlar, bugün de değişen oranlarda milliyetçi görüşlere kaynaklık etmektedir.

Bu yaklaşımlar, çökmekte olan bir imparatorluğu kurtarma girişimleri olarak ifade edilebileceği gibi, günümüzdeki anlamıyla milliyetçilik kapsamında da değerlendirilebilir. Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarının her birinin içeriğinde bir “millet” tanımı ve kabulü vardır, her biri tanımladığı millete uygun egemen siyasal formu (devleti) oluşturmayı veya var olanı korumayı hedeflemekte, ayrıca dönemin iktidarları anılan milli kimlik üzerinden meşruiyet talep etmektedirler. Bu düşünce ile Osmanlı Mebusan Meclisleri’nde tüm dini toplulukların -alt kimliklerin- temsiline de imkân tanınmıştır. Diğer bir ifade ile bu fikir akımları; siyasi iktidar (siyasal birim) ile tanımladıkları milletin (kültürel ve teritoryal birimin) uyduğu, dolayısıyla iktidarın egemenliğinin meşru olduğu iddiasındadırlar. Bu unsurları içinde barındıran Osmanlı fikir akımlarının birer milliyetçilik projesi olduklarını söylemek mümkündür. Sadece dönemin “İçtihad” isimli dergisinde uzun süre tartışılan “Batıcılık” yaklaşımı -Abdullah Cevdet’in, Celal Nuri’nin veya diğerlerinin savunduğu⁹ bir milliyetçilik projesi için yeterli unsurlardan mahrumdur. Batıcılık aslında diğer akımlar içerisinde farklı mahiyetlerde mevcut olan¹⁰ bir kalkınma-kur-

8 İlber Ortaylı, Taha Akyol, *Osmanlı Mirası*, 1. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 140-144.

9 Abdullah Cevdet batının sahip olduğu her şeyin, Celal Nuri ise batının sadece tekniğinin -Japonya gibi- alınmasını savunmuşlardır. Suna Başak, *Kültür Olgusu Analizleri ve Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara, Odak Yayınevi, 2004, s.58.

10 Emre Kongar Batıcılığı, Türklerin batıya göçü ve Malazgirt Savaşı ile, Halil İnalcık ise Osmanlı Devletinin doğuşu ile başlatır. Emre Kongar, *Tarihimizle Yüzleşmek*, İs-

tuluş yöntemidir. Çünkü bir millet tasavvuru, altın çağ miti veya nesnel özü yoktur, sadece bir ilerleme projesi ve kurtuluş çaresidir.

Osmanlı İmparatorluğu son dönemi milliyetçiliklerinin tamamı -Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük- zaman zaman aynı taşıyıcı entelijensiyayı kullanmışlar¹¹ ve Batı siyaset felsefesi ile etkileşim içinde gelişmişlerdir. Çökmekte olan bir İmparatorluğu ayakta tutmak, eski gücüne kavuşturmak ve Aydınlanma sayesinde Batı'nın sahip olduğu üstünlüğü tekrar elde etmek ortak amaçlarıdır ve vatansever bir içeriğe sahiptirler. Halk tabanından gelen talepler doğrultusunda olmayıp, elitist ve yukarıdan aşağıya endoktriner bir yol izleyerek gerekli halk tabanını yakalamaya çalışmışlardır. Ayrıca, filizlendikleri dönemin hâkim siyasetinin başarısız olduğu düşüncesiyle, öncel siyasete tepki olarak gelişmişlerdir.

İlk kez net bir ayırım ile Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı makalesinde ifade edilen ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde siyasete yön veren Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük olarak adlandırılan milliyetçilik projeleri; günümüzde de milli görüş, muhafazakâr demokrat, liberal görüş, sosyal demokrat, ülkücü hareket, ulusalcılık gibi siyasi yaklaşımlara, kendilerine özgün milliyetçilik sentezlerini oluşturmaları konusunda gerekli birikimi sağlamaktadırlar.

Osmanlılık

Akçura tarafından Osmanlılık; "Müslim ve gayri-Müslim ahaliye

tanbul, Remzi Kitabevi, 2006, s.45., Halil İncılık, *Osmanlılar: Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*; İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s.244. Ülken'e göre ise; Batıcılık hareketi, III. Ahmet ile başlamış ve III. Selim ile ilk başarısını kazanmıştır. Tanzimatçılar içerisinde "medeniyetçilik" adıyla ifadesini bulan Batı değerleri, Osmanlılığın önemli bir yanını oluşturmuştur. Onlar daha çok "Osmanlı birliğini" korumak kaydıyla batılılaşma taraftarı olmuşlardır. Hatta Batıcılık, İslamcılık akımı içerisindeki "modernist" grup içerisinde dahi taraftar bulmayı başarabilmiştir. Aynı zamanda Jön Türkler arasında gelişen "Batıcılık" ise daha radikal değişim taleplerine kaynaklık etmiştir. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul, Ülken Yayınları, 1979, s.202.

11 "İttihatçılar arasında, İslamcılar ile birlikte Avrupalılar ve Türkçüler de vardı. Nitekim Hürriyet ve İtilaf Partisi içinde de İslamcılar ve Avrupalılar buluşmuşlardı. Fakat siyasi gerginlik arttıkça İslamcıların modernist diye tanınan kısmı İttihatçılarla birleştiği halde, kaidelere ve geleneğe bağlı kalan İslamcılar Hürriyet ve İtilaf Partisinde çoğaldılar... " Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.196.

aynı siyasi hakları tanımak ve vazifeleri yüklemek, böylece aralarında tam müsavet husule getirmek, fikir ve din açısından tam serbesti vermek, bu müsavet ve serbestiden faydalanarak, söz konusu ahaliyi aralarındaki din ve soy ihtilafına rağmen yekdiğerine karıştırarak ve temsil ederek, Amerikan milleti gibi müşterek vatanla birleşmiş yeni bir milliyet meydana çıkarmak” olarak tanımlanmıştır¹². Amerika ile yapılan bu özdeşleştirme, değişik kültürlerin bir arada teritoryal bir millet oluşturması düşünüldüğünde yerindedir, ancak savaşarak İngiltere’den bağımsızlıklarını kazanmaları dikkate alındığında ise sorunludur.

Bu yönelişin bir zorunluluk olduğu fikri neredeyse bütün Tanzimatçıların ortak görüşüdür. Onlara göre; devletin bekası için eski sistemin değiştirilmesi ve yenilenmesini sağlayacak bir toplum modeli projesi uygulamaya konulmalıdır. İkinci Mahmud’un 1826’da ifade ettiği, “Ben tebaanın Müslüman’ını camide, Hristiyan’ını kilisede, Musevi’sini havrada fark ederim, aralarında başka bir fark yoktur” şeklindeki sözleri Osmanlılık kavramının ana ilkesini teşkil eder¹³. Bu dönemin âdem-i merkezi yönetim tarzına tepki duyan Tanzimatçılar da (Reşid Paşa, Ali ve Fuad Paşalar) bireysel bağlardan müteşekkil millet yaratmak amacıyla Osmanlılığı savunmuşlardır. Bu görüş taraftarlarına göre; ülkenin sahibi vatandaşlardır, “Osmanlı” olarak vatandaşlık statüsü ise dini kimliklere bakılmaksızın devlete sahip çıkılmasını gerektirmektedir. 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı’nın kanun önünde eşit Osmanlı vatandaşlığı ise 1864 Tabi’yet-i Osmaniyeye Kanunu ile yasal niteliğe kavuşmuştur¹⁴. Bu tanım, her ne kadar imparatorluk sınırları içerisindeki her bireyi vatandaşlık temelinde eşit bireyler yapmayı vadetse de, vatandaş hala tebaa idi ve milli iradenin temsili sorunu görmezden gelinmekteydi. Oysaki egemenliğin meşru kaynağı Fransız İhtilali ile halk olmuştu.

Ali ve Fuat Paşaların kameralist-aydın despotik yönetim tarzlarına reaksiyon olarak gelişen, Namık Kemal’in “hürriyet ve vatan”

12 Yusuf Akçura, “Üç Tarz-ı Siyaset”, Üç Tarz-ı Siyaset: Yusuf Akçura, Mehmet Ali Erdem (Editör), 2.Baskı, Ankara, Lotus Yayınevi, 2005, s.35-36.

13 Azmi Özcan, “Osmanlılık”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, cilt 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s.485.

14 Kemal Karpat, İslam’ın Siyasallaşması, 4.Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.583.

vurgusuyla ideolojik temelini hazırladığı ve Mithad Paşa'nın yönettiği Genç Osmanlı Hareketi de Osmanlılık yaklaşımını savunmuştur¹⁵. Ancak bu kez halkın temsilinin önemi kavranmış ve meşruti bir yönetim talep edilmiştir. İttihad-ı Osmani'nin gayr-i müslimleri de kapsadığı söylemi kitleleştirilerek, 1876 Anayasa'sı ile meşruti monarşi kurulmuş, yapılan seçimlerde 240 kişilik Osmanlı meclisi, 180 müslim 60 gayrimüslim temsilciden oluşturulmuştur¹⁶. Osmanlıcılığın cisimleştiği bu siyasal yapı ise 1877-78 Rus harbinin başlaması gerekçe gösterilerek II. Abdülhamid'in meclisi fesih etmesiyle sona ermiştir.

Osmanlıcılığın bir iktidar projesi olarak 19. yüzyılda uygulanmaya başlanması rastlantı değildir. Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya ve Rusya ile girdiği savaşlarda yenilmesinden dolayı 1699, 1718 ve 1774 tarihlerinde toprak kaybetmiştir. Ancak 1804 Sırp isyanı ve 1821 Yunan isyanı Osmanlı tebaasından bir unsurun merkezi devlete karşı mücadelesi olması nedeniyle öncekilerden farklıdır. Bu toprakların kaybedilmesinde güçlü devletlerin emperyalist politikalarına milliyetçilik duygularını alet etmelerinin katkısı büyüktür¹⁷. Bu tür ayrılıkları engellemek için geliştirilen Osmanlılık teritoryal bir milliyetçilik ideolojisidir. İmparatorluğun mevcut sınırlarının muhafaza edilebilmesine imkân tanımak için muhtelif dini toplulukları Osmanlı kimliği ile birleştirmek istemiş ve iktidarın egemenliğini meşrulaştırmak için 1876'dan itibaren tüm kültürlerin temsilini mümkün kılmış bir siyasal birlik projesidir.

Sırp ve Yunan ayrılıkçı hareketlerini ise her etnisitenin kendi devletini kurmasına yönelik bir etnik milliyetçilik -doğu tipi milliyetçilik- daha iyi açıklamaktadır. Karpat, Balkan Hristiyanları arasındaki milliyetçi hareketlerin; bölgede vergiler dışında sömürge pazarı olmayan Osmanlı İmparatorluğu'nun "sömürgeci" yönetiminden bir kurtuluş hareketi olmadığını, çöken geleneksel düzenin sonuçlarına

15 Şerif Mardin, "19. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti", Şerif Mardin: Türk Modernleşmesi, Mümtazer Türköne, Tuncay Önder (Editörler), İstanbul, İletişim Yayınları, s.86, 87.

16 Veli Yılmaz, Siyasi Tarih, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1998, s.115.

17 Alan Palmer, *Verfall und Untergang des Osmanischen Reiches*, çeviren: Maria Rosken, Ilse Strasmann, München, Wilhelm Heyne Verlag, 1992, s.127; Yılmaz, Siyasi Tarih, s.166, 182

karşı başlayan protesto hareketlerinin sonradan milliyetçi hareketlere evirildiğini ifade etmiştir¹⁸. Aslantaş'a göre Sırp isyanları; Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da 19. Yüzyıl arifesinde yaşadığı sosyal, ekonomik ve idari sorunların bir sonucu olarak ortaya çıkmış, 1807 yılından itibaren isyan istikamet değiştirmiş, Avrupa devletleri arasındaki ilişkilere dayalı bir isyana evrilmiş, milliyetçilik duygularının ön plana çıkması ise Alman Romantik hareketinin etkileri neticesinde yüzyıl ortalarında gerçekleşmiştir¹⁹. 1877-78 Rus Savaşı ile Osmanlı İmparatorluğu Avrupa Hristiyan topraklardaki hâkimiyetini büyük oranda yitirmiş, böylece Osmanlılık yaklaşımının başarısı sorgulanmaya başlamış ve Balkan Savaşları ile fikir hayatından tamamen silinmiştir.

Akçura, Osmanlıcılığın başarısızlığına da değindiği makalesinde, bu projenin gayri Müslimler kadar, Türkler ve diğer Müslüman tebaa tarafından da benimsenemediğine dikkat çeker²⁰. İttihad-i Osmani alt kültürlerin tamamı için rasyonel cazibeden yoksundur. Gayri Müslimler daha refah ve güçlü olan Batı'nın parçası olmaya talip iken, Müslümanlar da millet-i hâkime rolünü eşit vatandaşlık ile değiştirmek niyetinde değillerdir. Diğer bir önemli etken de, Avrupa sömürgecilik arayışı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun alt etno-milliyetçilikler ile parçalanması arasındaki yakın korelasyondur. Tunaya, çeşitli etnik unsurların Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılma savaşına girişmeleriyle beraber, on yedinci yüzyılın başından itibaren, "Devletler" ya da "Düvel-i Muazzama"nın (zamanın süper devletlerinin) bu ayrılıkları kışkırtıcı ve sağlayıcı bir güç olarak ortaya çıktıklarını ifade etmektedir. Birleşik bir cephe halinde Batılı devletler (İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Çarlık Rusya) Osmanlı ülkesinden kopma sürecini düzenlemişler, İmparatorluğun hâkimiyetini yapısal bir değişikliğe uğratmışlardır²¹.

18 Karpaz, İslam'ın Siyasallaşması, s.592.

19 Selim Aslantaş, "Sırp İsyanları (1804-1815): Milli Bağımsızlık Hareketi mi, Burjuva Devrimi mi, Köylü Ayaklanması mı?", *Doğu Batı*, s.39, Ocak 2006-7, s.83-96.

20 Yusuf Akçura, "Üç Tarz-ı Siyaset", s.49, 50.

21 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938), Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk*, 3. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s.169.

İslamcılık

İslamiyet, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren değişen oranlarda sosyal ve ekonomik hayata etki ederek siyasi bir güce sahip olmuştur. Siyasal İslam'ın iktidar elinde siyasi bir ideolojiye, milliyetçiliğe dönüşmesi ise gayri-Müslim tebaanın büyük kısmının 1877-78 Rus Savaşı sonrasında Osmanlı yönetiminden bağımsızlıklarını kazanmaları ile gerçekleşmiştir. İslamcılık, eşit vatandaşlık tesis etme çabaları nedeniyle Tanzimat döneminden itibaren ihmal edilen kavmi necip Araplar ile siyasi birliğin devam ettirilmesine yönelik bir proje olarak uygulanmaya başlanmıştır.

İslamcılık en çok; Müslümanların Batılı sömürgecilerden kurtulması gerektiğini ifade eden Cemaleddin Afgani ile anılan bir fikir akımıdır. Ona göre tüm İslam âlemi Halife'nin liderliğinde birleşmelidir. Abdülhamid'in İslamcılığı da İslam unsurlarını -evvela Osmanlı ülkelerindekileri, sonra bütün küre-i arzdakileri- soy farkına bakmaksızın dindeki ortaklıktan istifade ile tamamen birleştirmek lüzumundan²² hareket etmiştir. İslamcılık hareketi aslında bir ahlak hareketi olarak başlamış olmasına rağmen, sonradan “İttihad-ı İslam” fikrini savunmaya kadar evrilmiştir. Ancak, İslam âleminin büyük bir kısmının İngiliz, Fransız, Hollanda ve hatta Portekiz tarafından kolonileştirildiği, dolayısıyla hürriyetleri olmayan kavimlerin birleştirilmesinin hayalden ibaret olduğu gözden kaçırılmıştır²³.

Başlangıçta “Basiret Gazetesi” sayesinde taban bulan İslamcılık, II. Abdülhamid tarafından uygulamaya konmuştur. Ahmet Cevdet Paşa, Gazi Ahmet Muhtar Paşa gibi simalar İslamcılık taraftarları olarak Padişah çevresinde konumlanmışlardır. Mehmet Akif ise başyazarlığını yaptığı Sırat-ı Mustakim (1912'den itibaren ismi Sebil-ür-Reşat) dergisi ile bu akımı benimseyen halk tabanını genişletmeye çalışmıştır. Şeyhülislam Musa Kazım, Şemsettin Günaltay ve Sait Halim Paşa da İslamcılığın savunucusu olmuşlardır.

“İslamcılık” ismi dikkate alındığında, milleti nesnel bir öze indirgediği ve bu nedenle bu akımın doğu tipi bir etnik milliyetçilik olduğu düşünülebilir. Ancak II. Abdülhamid, Balkan devletlerinin ba-

22 Yusuf Akçura, “Üç Tarz-ı Siyaset”, s.39.

23 Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.199.

ğimsizliğinin arkasından Arapların da ayrılacaklarına ve bunun Anadolu'daki Ermeniler, Rumlar ve Kürtler için de model teşkil edebileceğine inanmıştır. Bu nedenle en azından kalan mevcut toprakların korunması için sınırlar içerisinde kalan tebaanın tanımlanması gerekmekte ve tebaa içerisindeki farklı dini ve kültürel topluluklar ortak bir kimlik ile birleştirilmelidir. Her ne kadar Ortodoks tebaa açısından “İslam” harcı resmi milliyetçilik uygulaması olarak kabul edilebilirse de, nüfusun çok daha büyük bölümünün -Türkmen, Arap ve Kürtlerin- Müslüman olduğu düşünüldüğünde, İslamcılığın ortak bir kimlik niteliğine daha çok haiz olduğu söylenebilir. Bu birleştirici siyasi niteliği açısından bakıldığında İslamcılık daha çok teritoryal/sivil bir milliyetçilik anlayışdır. Araplar ile siyasi bir birlik hedeflenmiş, mevcut İslam birliğini kavmiyet -milliyet- esasına göre parçalamak suç sayılmıştır. İktidarın meşruiyetini temellendirmek için gerekli temsil müessesesinin aktif hale gelmesi ise 1908 yılında mümkün olacaktır.

Birliğin tesisi için II. Abdülhamid, Arapların çıkarlarına hitap eden bir siyaset takip etmiş, Arap ileri gelenlerine merkezi yönetim içerisinde önemli görevler vermiş, ordudaki Arap subay oranı yüzde 10'a kadar yükseltmiştir²⁴. Bu sayede Arapların merkezi iktidara sadakatlerini devam ettirecekleri düşünülmüştür. Arap entelijensiyası ise bir süre Osmanlı merkezi bürokrasisi içinde yer almayı ve kültürel farklılıklarını sürdürebilmeyi yeterli bulmuşlardır²⁵. Ancak zamanla Arap tebaa içerisindeki farklılık bilinci; İngiltere-Fransa'nın politikalarından ve Balkanlar'daki milliyetçi hareketlerden etkilenerak siyasallaşmaya başlamış, Birinci Dünya Savaşı yıllarında bağımsızlık talep eden bir Arap milliyetçiliğine bürünmüştür²⁶. Osmanlıcılık gibi İslamcılık da Batılı emperyalist politikalar tarafından desteklenen etnik milliyetçilik karşısında birleştirici niteliğini koruyamamıştır.

24 Karpat, İslam'ın Siyasallaşması, s.593.

25 Avrupa devletlerinin Arap milliyetçiliğini uyandırma çabaları Napolyon'un Mısır seferine kadar geri götürülebilir. Napolyon komutanlarına verdiği emirlerde “Halkı kazanmak için elinizden geleni yapınız. Eğer halkın bağımsızlığa eğilimi varsa, bu duyguyu körükleyiniz” şeklinde ifadeler kullanmış ve gelişen Yunan milliyetçiliğinin, din taassubundan daha kuvvetli etkiler yarattığına dikkat çekmiştir. Fahir H. Armaoğlu, *Siyasi Tarih 1789-1960*, Ankara, Sevinç Matbaa, 1964, s.96 .

26 Recep Boztemur, “Irak Milliyetçiliği: Toplumsal Bütünleşmede Ordunun Rolü ve Devletin Meşruluk Temelleri”, *Doğu Batı*, s.39, Ocak 2006-7, s.62; Faruk Bozgöz, “Arap Milliyetçiliği”, *Doğu Batı*, s.39, Ocak 2006-7, s.105.

Türkçülük

“Dil” gibi Türklük ile ilgili kimlik öğelerinin daha erken dönemlerde oluşmasına rağmen, Türkçülüğün başlangıcına dair tespitler genellikle 20. yüzyıl başlangıcını işaret etmektedir²⁷. İslamcılığın, Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa topraklarındaki Müslüman tebaasının dahi devlete sadakatini sağlayamadığı fikri yeni arayışları beraberinde getirmiş; II. Abdülhamid döneminde Osmanlı’nın Avrupa’daki müttefiki, ticari partneri ve modernleşme dinamiği olmaya başlayan Almanya’nın da etkisiyle Türkçülük düşüncesi Genç Türkler arasında yaygınlaşmaya başlamıştır. 1909 yılına gelindiğinde ise, II. Abdülhamid’i tahttan indiren İttihat ve Terakki Partisi (Genç Türkler), siyasi birliğin sağlanması adına halk desteğini alabilmek için ortak bir kimlik tanımının *-millet tasavvurunun-* acilen gerekliliğini kavramıştır²⁸. Nihayet Türkçülük, Türk toplumunda aydınlar ve gençler arasında Balkan Savaşlarında uğranılan bozgunlarla güçlenmiştir²⁹. Bu döneme kadar Türkçülüğün gelişmemesinin nedeni, çok uluslu imparatorluktan vazgeçmiş görünme endişesiydi, ancak Edirne gibi Türk anayurdu sayılacak bölgelerin de elden çıkmaya başlaması ile Türkçülük daha geniş bir kitle tarafından desteklenmeye başlamıştır³⁰.

Türkçülük, iki farklı bakış açısıyla yorumlanmaktaydı. Ziya Gökalp’in Türkçülüğü, “farklı etnik kategorilerden -Türkmen, Kürt, Çerkez...- oluşan” tebaayı, din ve kültür birliğine dayanan homojen bir millet haline getirmek isteyen bir proje iken (resmi milliyetçilik); Yusuf Akçura ise Osmanlı Türklerini, dünyadaki bütün Türkleri kucaklayan siyasi Türk milletinin parçası (etnik milliyetçilik) olarak gör-

27 Jön Türk hareketinin Abdülhamid yönetimi karşısında fırkalaşma -partileşme- eğilimi gösterdiği 1902 Paris kongresi. İdris Küçükömer, *Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul, Profil Yayıncılık, 2009, s.83.

28 Marc Herzog, “Introduction”, *Turkey and the Politics of National Identity: Social, Economic and Cultural Transformation*, Shane Brennan and Marc Herzog (eds.), New-York, I.B.Tauris&Co.Ltd., s.4.

29 François Georgeon, “Türk Milliyetçiliği Üzerine Düşünceler: Suyu Arayan Adam’ı Yeniden Okurken”, *Milliyetçilik*, Mehmet Ö. Alkan (Editör), İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.27.

30 Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s.87.

mekteydi³¹. Türklerin siyasi ve kültürel birliğini ülkü edinen bu yaklaşım pantürkist bir içerik taşıyordu.

Ziya Gökalp; Ahmet Vefik Paşa'nın "Lehçe-i Osmani", Süleyman Paşa'nın "Tarih-i Alem" isimli kitaplarından³² çok etkilenmiş ve onları Türkçülüğün babaları olarak nitelendirmiştir. Mirza Fethali Ahunzade ve Gaspıralı İsmail'in dil milliyetçiliğine katkılarını, Hüseyinzade Ali Bey'in ortaya koyduğu "Turan" ülküsünü, Leon Cahon'ın "Asya Tarihine Giriş" kitabını, Ahmet Cevdet Bey'in "İkdam" gazetesini, "Türk Yurdu" dergisini, 1908 yılında kurulan Türk Derneği ve 1912'de kurulan "Türk Ocağı" derneğini, Mehmed Fuad Köprülü'nün Türkiyat ve Türkoloji çalışmalarını, Türkçülüğün oluşumunda önemli kilometre taşları olarak görmüştür³³.

Ancak Türkçülüğün bu iki düşünürünün çalışmaları incelendiğinde, onların salt Türkçülük ideoloğu olmadıkları da anlaşılmaktadır. Ziya Gökalp, "Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak" vurgusu ile uzlaştırıcı bir misyon edinmiş, Akçura ise, İslamcılık ve Türkçülük arasındaki karşılaştırmasında hangisinin daha uygun olacağı konusunu çözümsüz bırakmıştır. Hatta Osmanlı'nın geleceğinin, bu iki akım arasındaki gidiş-gelişler ile şekilleneceğini düşünmüştür.

Gökalp'in fikirlerinden yararlanan Genç Türkler, devletin temeli olarak İslamiyet'in yerini Türk milliyetçiliğinin alması düşüncesinin savunucusu oldular ve ulusun bütün yetkilerin kaynağı olduğu tezi ile ortaya çıktılar³⁴. Jön Türkler dönemindeki Türk milliyetçiliği, İslam'ın manevi ve hukuksal temellerine dokunmadan, devleti güçlendirmek adına din kurumunu çeşitli yönetsel ve yargısal işlevlerinden ayıran bir laiklik anlayışıyla gelişti. Antiemperyalist ekonomik boyutu vardı

31 Karpat, İslam'ın Siyasallaşması, s.653.

32 Meşrutiyet atılımı çok kısa sürse de, yine de dilde ve tarihte Türkçülük mücadelesinin ürünü bazı kazanımların Kanun-i Esasi'de yer alması önemlidir. Nitekim Osmanlı tarihinde ilk defa olarak 1876 Anayasası, devletin resmi dilinin Türkçe olduğunu açıkça belirtmiş, Meclis üyelerinin ve memurların Türkçe bilmesi şart koşulmuştur. Mehmet Ulusoy, Türk Devrimi ve Milliyetçilik, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2014, s.94.

33 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 11.Baskı, İstanbul, İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi, 2011, s.03-12.

34 Metin Heper, *Türkiye'nin Siyasal Hayatı: Tarihsel, Kuramsal ve Karşılaştırmalı Açından*, çeviren: Kadriye Göksel, İstanbul, Doğan Egmont Yayıncılık, 2011, s.342.

ve ulusal bir ekonominin kurulması hedeflenmişti. Pantürkizm, Türk milliyetçiliğinin bir parçası/özü olarak değil, Rusya'yı zayıflatmaya yönelik bir dış politika aracı olarak kullanılıyordu³⁵. Diğer bir deyiş ile bu milliyetçilik projesi de statükoyu korumayı, çöküşü durdurarak toprak kayıplarını önlemeyi amaçlıyordu. Türkçülük egemenliğin kaynağı olarak ulusu işaret etmesine ve ulusun bir ferdi olmayı gönüllülük esasına bağlamasına rağmen, milletin özünü “soy” miti ile özdeşleştirilmesi ve diğerlerinden farklı olarak pantürkist bir siyaset uygulaması nedeniyle etnik milliyetçilik olarak değerlendirilmektedir.

Tabii Türkçülüğün, üstün ırk iddiası ile değil de, dış politika manevrası olarak benimsenmesi pantürkist yanını zayıflatmakta idi. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanan etnik milliyetçilikler gibi Türkçülük de Fransız İhtilalinin sivil idealleri ile güçlendirilmişti. Smith'in bu konuyla ilgili görüşüne göre; İmparatorluklar döneminde (Habsburg, Osmanlı ve Romanov) Alman Romanizminden esinlenen ayrılıkçı Doğu Avrupa milliyetçilikleri Fransız Devrimi'nden de etkilenmişlerdi, ilk kez kitleler halk egemenliği sloganı altında tarihin öznesi haline geleceklerdi. Bu nedenle, teritoryal milletin sivil idealleri ile bu ayrılıkçı milliyetçilikler sonrası kurulan etno-siyasi milletlerin şecere bağları kaynaştırılmaya çalışılmıştır³⁶.

Osmanlıcılık ve İslamcılığın başarısızlığının ardından, Türkçülük de tüm gayretlere rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını engelleyememiştir. Ancak Türkçülük aynı zamanda, çöküş sonrası Kurtuluş Savaşı'nı ve İmparatorluk bakiyesi topraklar üzerinde kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisini besleyen en önemli birikim olma özelliğini taşımaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun birlik ve bütünlüğünü sağlayamayan bu proje, yeni Türk devletinin kuruluşunda farklı mahiyeti ile başarılı olmuştur. Bu nedenle etnik milliyetçilikler karşısında rasyonel cazibesini yitiren devletin gücü ile siyasi iktidarın milliyetçi ideolojisinin uyumlu olması gerektiğini ifade etmek mümkündür. Daha açık bir ifadeyle Osmanlı İmparatorluğu, son dönemlerindeki pantürkist politikalarını destekleyebilecek maddi güç

35 Kemal Karpat, *Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi*, 5.Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014, s.15.

36 Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çeviren: Bahadır Sina Şener, 5.baskı, İstanbul, İletişim Yayınları 2009, s.201.

unsurlarına sahip değil idi. Cumhuriyet döneminde resmi milliyetçilik ile teritoryal milliyetçilik arasında dalgalı bir seyir izlemiş olan Türkçülüğün, bu dönemde ortaya çıkan ayrılıkçı etnik milliyetçiliklere rağmen başarısı, bu uyumun sağlanmasının önemini destekler niteliktedir.

Sonuç

Farklı milliyetçilik türlerini -etnik, resmi, teritoryal- açıklayabilecek bir milliyetçiliği, günümüz milliyetçilik kuramları ışığında “siyasal birim ile kültürel veya teritoryal birimin çakışmasını öngören ve çakışma alanında siyasal birimin egemenliğini meşru sayan ilke” olarak tanımlanmıştı.

Bu tanımdan hareketle; milliyetçiliğin sadece Türkçülüğü nitelediği genel yaklaşımının aksine, Batıcılık dışındaki Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarının tamamının birer milliyetçilik projesi olduğu iddia edilebilir, çünkü bu fikir akımları; siyasi iktidar (siyasal birim) ile tanımladıkları milletin (kültürel ve teritoryal birimin) uyuştugu, dolayısıyla iktidarın egemenliğinin meşru olduğu iddiasındadırlar. Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasını engellemek, içeride birlik tesis etmek maksadıyla geliştirilen bu son dönem milliyetçiliklerinin, etnik farklılıkları bir arada yaşatmaya çalışan teritoryal milliyetçilik projesi olduklarını söylemek genellikle mümkündür. Sadece Türkçülüğün, dış siyaset gereği de olsa pantürkist içeriği nedeniyle etnik milliyetçilik olduğu -Cumhuriyet dönemi Türkçülüğü, resmi milliyetçilik-teritoryal milliyetçilik arasındaki salınımlar tarihidir-, ifade edilmekle beraber, o da dönemin ayrılıkçı etnik milliyetçilikleri gibi bazı teritoryal nitelikler taşımaktadır. Egemenliğin kaynağı olarak “ulus”u göstermesinin yanında, millete katılımın gönüllülük esasına dayandırılması bu özelliğini daha da güçlendirmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda benimsenen Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi milliyetçilikler ile tarihi gelişmelere paralel olarak son kertede elde kalan toprakları kaybetmeden siyasi birliği korumak hedeflenmiş, milletin tanımını sahip olunan topraklara göre revize edilerek, teritoryal milliyetçilik gereği tüm etnik unsurların merkezi iktidarda temsil edilmeleri sağlanmıştır. Hatta tek bir entelijensiyanın, örneğin Genç Türklerin Türkçülükten önce Osmanlıcılığı ve İslamcılı-

ği da savundukları dikkate alınırsa³⁷ iktidarların milliyetçilik konusuna pragmatist yaklaşıtları ifade edilebilir. Durgun, Türk siyasal hayatında milliyetçiliklerin devlet tarafından siyasal bir aygıt olarak kullanıldığını düşünmektedir³⁸, yani Osmanlı son dönemlerinden itibaren iktidarların reel-politiğe en uygun milliyetçiliği kiteselleştirme çabaları, milliyetçiliğin, ayrılıkçı etnik taleplerin aşılması maksadıyla devlet tarafından araçsallaştırıldığını teyit etmektedir.

Buna rağmen; Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmaya yönelik genellikle teritoryal nitelikli milliyetçilikler, ayrılıkçı etnik milliyetçilikler karşısında başarısız olmuşlardır. Etnik milliyetçiliklerin Fransız İhtilali'nin sivil ideallerinden yararlanmaları, emperyalist devletlerin İmparatorluk sınırlarına yönelik çıkarları, İmparatorluğun son dönemde alt etnisiteler için rasyonel cazibesini yitirmiş olması ve devletin takip ettiğı milliyetçi ideolojileri destekleyebilecek gücünün kalması ayrılıkçı etnik milliyetçiliklerin kendi devletlerini kurmalarında belirleyici rol oynamışlardır.

Günümüz Türkiye'sinin siyasal kompozisyonuna bakıldığında ise, bu fikir akımlarının halen farklı fraksiyonların milliyetçilik yaklaşıtlarına kaynaklık ettiğı ve üzerinde henüz bir konsensüs oluşmadığı söylenebilir. Her ne kadar bu farklılık, siyasal iktidarların değışimiyle ülke içinde milli birliğin harcının dönemsel olarak eksen değıştirmesine, ülke dışında ise dış politikamızda kırılmalara neden olsa da; bir asırdan fazla zamandır süregelen bu görüşler arasında ulaşılan siyasal dengenin olgunlaşmış olduğunu ve aslında milli birliğin devamı için devlet aygıtına alternatif sağladığını da söylemek mümkündür.

37 İttihat ve Terakki'nin her üç milliyetçilik projesini de desteklemiş olması bugün için bir bocalama gibi gözükse de, bu durum cemiyete aynı zamanda daha rahat bir hareket alanı sağlıyordu. Kerem Ünüvar, "Ziya Gökalp", *Milliyetçilik*, Mehmet Ö. Alkan (Editör), İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.30.

38 Şenol Durgun, "Türk Milliyetçiliğinden Türkiye Milliyetçiliğine: Resmi Anlayıştaki Farklılaşmalar, Sorunlar", *Ulus İnşası ve Milliyetçilik*, Şenol Durgun (Editör), Ankara, Binyıl Yayınevi, 2014, s.80.

Kaynakça

- Akçura, Yusuf. “Üç Tarz-ı Siyaset”. *Üç Tarz-ı Siyaset: Yusuf Akçura, Mehmet Ali Erdem (Editör), 2.Baskı. Ankara: Lotus Yayınevi, 2005.*
- Akşin, Sina. *Kısa Türkiye Tarihi, 2. Baskı. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.*
- Armaoğlu, Fahir H. *Siyasi Tarih 1789-1960. Ankara: Sevinç Matbaa, 1964.*
- Aslantaş, Selim. “Sırp İsyanları (1804-1815): Milli Bağımsızlık Hareketi mi, Burjuva Devrimi mi, Köylü Ayaklanması mı?” *Doğu Batı* 39, 7 (2006) :83-96.
- Başak, Suna. *Kültür Olgusu Analizleri ve Üç Tarz-ı Siyaset. Ankara: Odak Yayınevi, 2004.*
- Bozğöz, Faruk. “Arap Milliyetçiliği.” *Doğu Batı* 39, 7 (2006): 97-112.
- Boztemur, Recep. “Irak Milliyetçiliği: Toplumsal Bütünleşmede Ordunun Rolü ve Devletin Meşruluk Temelleri.” *Doğu Batı* 39, 7 (2006): 60-81.
- Çilliler, Yavuz. *Etnik Sorunlar, Demokratikleşme ve Bask Milliyetçiliği. Ankara: Alter Yayıncılık, 2014.*
- Durgun, Şenol. “Türk Milliyetçiliğinden Türkiye Milliyetçiliğine: Resmi Anlayıştaki Farklılaşmalar, Sorunlar.” *Ulus İnşası ve Milliyetçilik*, Editör: Şenol Durgun, 57-90. Ankara: Binyıl Yayınevi, 2014.
- Gellner, Ernest. *Uluslar ve Ulusçuluk. Çeviren: Büşra Ersanlı ve Günay Göksu Özdoğan, 2.baskı. İstanbul: Hil Yayın, 2008.*
- Georgeon, François. “Türk Milliyetçiliği Üzerine Düşünceler: Suyu Arayan Adam’ı Yeniden Okurken.” *Milliyetçilik*, Editör: Mehmet Ö. Alkan, 23-36. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları, 11.Baskı. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi, 2011.*
- Greenfeld, Liah. “Alman Milliyetçiliğinin Doğuşu.” Çeviren: Yasemin Şahin. *Doğu Batı* 10, 39, (Kasım-Ocak 2006-2007): 30-57.
- Heper, Metin. *Türkiye’nin Siyasal Hayatı: Tarihsel, Kuramsal ve Karşılaştırmalı Açından. Çeviren: Kadriye Göksel. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, 2011.*

- Herzog, Marc. *Introduction to Turkey and the Politics of National Identity: Social, Economic and Cultural Transformation*, Edited by Shane Brennan and Marc Herzog. New York,: I.B. Tauris & Co. Ltd.
- İnalçık, Halil. *Osmanlılar: Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Karpat, Kemal. *İslam'ın Siyasallaşması*, 4.Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Karpat, Kemal. *Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi*, 5.Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Kohn, Hans. "Western and Eastern Nationalisms." *Nationalism*, Edited by John Hutchinson and Anthony D.Smith, 162-165. New York: Oxford University Press, 1994.
- Kongar, Emre. *Tarihimizle Yüzleşmek*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006.
- Küçükömer, İdris. *Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2009.
- Mardin, Şerif. "19. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti." Şerif Mardin: *Türk Modernleşmesi*, Editörler: Mümtazer Türköne, ve Tuncay Önder, 81-100. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İlber ve Akyol, Taha. *Osmanlı Mirası*, 1. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Özcan, Azmi. "Osmanlılık." *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt 33. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Özkırımlı, Umut. *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, 3.Baskı. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2009.
- Palmer, Alan. *Verfall und Untergang des Osmanischen Reiches*. Translated by Maria Rosken and Ilse Strasmann. München: Wilhelm Heyne Verlag, 1992.
- Smith, Anthony D. *Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*. New York: Routledge, 2009.
- Smith, Anthony D. *Milli Kimlik*. Çeviren: Bahadır Sina Şener, 5.baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938), Mü-tareke, Cumhuriyet ve Atatürk*, 3. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

- Ulusoy, Mehmet. *Türk Devrimi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye 'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 2.Baskı. İstanbul: Ülken Yayınları, 1979.
- Ünüvar, Kerem. “Ziya Gökalp.” *Milliyetçilik*, Editör: Mehmet Ö. Alkan, 28-35. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Yılmaz, Veli. *Siyasi Tarih*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1998.

Tehcir Sonrası Geri Dönüş: Ermenilerin ve Rumların Yeniden İskânı ve Osmanlı Hükümetlerinin Aldığı Tedbirler

Return After the Deportation: The Relocation of Armenians and Greeks, and the Measures Taken by the Ottoman Governments

Recep Çelik

Öz

Dünya kamuoyunun da sürekli gündeminde olan Ermeni ve Rum tehciri meselesi, tehcirin yaşandığı günden beri Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti için siyaseten büyük bir sorun teşkil etmiştir. Askeri gerekçelerle yapılmış olan tehcir, alınan tedbirler çerçevesinde yürütülmüştü. Tehcir sonrasında, tehcir edilen Ermeni ve Rumların sağlıklı bir şekilde tekrar memleketlerine dönmeleri sağlanmıştır. Mütareke zamanında, askerin terhise uğradığı, memleketin yer yer işgal edildiği, gayrimüslimlerin ayaklanmaya başladığı, siyasi belirsizliğin had safhada olduğu bir dönemde Osmanlı hükümetleri dönüş yolunda takdire şayan tedbirler aldı. Ermeni ve Rumların mal ve mülkleri iade edilmiş, zarar ve ziyanları karşılanmıştır. Tüm imkânsızlıklar içinde Osmanlı Devleti Ermeni ve Rumlara karşı sorumluluklarını yerine getirmeye çalışmıştır. Bu makale arşiv belgeleri ve dönemin basınından hareketle Ermeni ve Rumların geri dönüş sürecinde devletin aldığı tedbirler ve yaşanan sorunlara dair bazı tespitler yapmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Hükümetleri, Geri Dönüş Kanunu, Azınlık Politikaları, Ermeni ve Rum Malları, Yeniden İskân

Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, celikrcp@hotmail.com

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale gönderim tarihi: 24.06.2015

DOI: 10.17550/aid.84363

Abstract

The deportations of Armenians and Greeks, which has been an important political problem for the Ottoman Empire and the Turkish Republic has permanently remained on agenda of the international public opinion, since the event occurred. The deportation which was based on military reasons, had been carried out in accordance with precautions taken by the Ottoman government. After the deportation, the deported Armenians and Greeks had been returned to their countries safely. In the Armistice period where the Ottoman army demobilized, the country partly occupied, non-Muslims began to revolt and political uncertainty reached its peak, the Ottoman governments took admirable measures. The Properties and possessions of Armenians and Greeks had been restored, and also damages had been compensated. In spite of all impossibilities, the Ottoman State tried to fulfil its responsibilities towards the Armenians and Greeks. Based on archival documents and press of that period, this paper aims to make some determination on the problems and the measures taken by the Ottoman government in the return process of the Armenians and Greeks.

Keywords: *Ottoman Governments, Law of Deportation, Politics of Minority, Armenians and Rums' Properties, Relocation*

Giriş

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı en önemli problemlerden biri de Ermeni meselesiydi. Enver Paşa, Kafkas Cephesi'nde Ermenilerin aldatmaları yüzünden ordunun içine düştüğü zor ve tehlikeli durumdan söz etmişti. Ermeni çeteleri, orduyu arkadan vuruyor ve düşmana casusluk yapıyordu. Üstelik tam da bu sırada İtilaf Devletleri Gelibolu'ya çıkarma yapmaya hazırlandığı bir dönemde Ermeni devrimci komitaları tarafından Osmanlı ordularının üç cephedeki lojistik hatlarını doğrudan tehdit ediyordu. Enver Paşa bu tehlikeli durumu ortadan kaldırmak için doğu illerindeki Ermenilerin başka taraflara, Osmanlı ordusuna zarar veremeyecekleri yerlere gönderilmesi gerektiğini ifade etmişti.¹ Talat Paşa ise Ermenilerin ayrılıkçı politikaları sebebiyle, Ermeni mebuslarla yaptığı görüşmede onları, olası ayrılıkçı bir hareket ve bunun sonuçları üzerinde uyarmıştı. Bu hassasiyet ve endişe ile Enver Paşa, Patrik Zaven Efendi ile bir görüşme yapmış; Ermenilerin faaliyetleri hususunda Zaven Efendi'yi uyararak ileriye gidilmesi durumunda hükümetin en sert tedbirleri alacağını söylemişti.² Nitekim 24 Nisan 1915'te Ermeni komite merkezlerinin kapatılması ve elebaşlarının tutuklanması kararlaştırıldı. Başkumandanlık da tutuklanan bu elebaşların askeri mahkemelere sevki ile suçlu olanların cezalandırılmasını istedi.³ Nihayetinde 27 Mayıs 1915'te hükümet, "Vakt-i seferde icraat-ı hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ittihaz olunacak tedabir hakkında kanun-ı muvakkat'ı" çıkarttı.⁴ Böylece Ermeniler devlete zarar veremeyecekleri bölgelere nakledildiler. Ermenilerin yanında Karadeniz, Ege ve Marmara'da yaşayan Rumlar da bu kapsama

1 Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000, s. 313; Hikmet Özdemir, Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler 4. Ordu'nun İnsani Yardımları, Remzi Kitabevi, İstanbul 2009, s. 11; Edward J. Erickson, *Osmanlılar ve Ermeniler Bir İsyanın ve Karşı Harekâtın Tarih*, Çev. İbrahim Türkmen, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 352.

2 Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene*, c. I, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 252.

3 Hakkı Yapıcı, "Osmanlı Güvencesinde Tehcir Yasası", *Ermeni Araştırmaları*, sayı: 32 (2009), s. 64-65.

4 Yusuf Sarıay, *24 Nisan 1915'te Ne Oldu? Ermeni Sevk ve İskânının Perde Arkası*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 207-208.

dâhil edildi.⁵ Kanun ile Ermeni isyanlarının önüne geçilmek istenmiş, Ermeni çetelerinin Türk ordusunu arkadan vurma tehlikesi önlenmeye çalışılmıştı.⁶

Sevk ve İskân Kanunu cephe gerisinde zararlı olabilecek bütün unsurları içine almaktaydı. Ermeniler iskân edilecekleri bölgelere gönderilirken yakın ve sıkıntılı olmayan yollar seçilmiş, onların güvenlikleri için gereken tedbirler alınmaya çalışılmıştır.⁷ Kanunun uygulanması iki ana bölge üzerinde yoğunlaşmıştı. Bunlar Erzurum, Van ve Bitlis dolayları ile Adana, Mersin ve İskenderun çevresiydi. Ermenilerin tehcir edilecekleri yerler ise Musul, Halep'in doğu ve güneydoğu bölgeleri ile Diyarbakır çevresiydi.⁸ Daha sonra savaşın gidişatı ve olaylarının yayılmasıyla kanunun kapsamı Trakya'ya kadar genişletilmiştir.⁹

Bu kanunla hükümet, ordu hatlarının arkasında meydana gelebilecek geniş çaplı bir isyan hareketini önlemek istemişti Ancak tehcir edilenler için gerekli tedbirleri de ihmal etmemişti.¹⁰ 30 Mayıs 1915'te çıkarılan talimatname ile tehcire tabi olanların can ve mal güvenliklerinin sağlanmasına yönelik tedbirler alınarak, sevkiyatın hangi kural ve disiplin içerisinde yapılması gerektiği belirlendi.¹¹ 10 Haziran'da kabul edilen 34 maddelik yönetmelikle Ermenilere ait mal, mülk ve

5 İbrahim Ethem Atnur, "Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen Rum ve Ermenilerin İskân Meselesi", Atatürk Yolu Dergisi, c. IV, sayı: 14 (1994), s. 121.

6 Funda Selçuk Şirin, "Etkili Birer Propaganda Aracı Olarak Ermeni Sorunu Karşısında Albayrak ve Hadisat Gazeteleri (1918-1919)", AÜ DTCF Dergisi, c. 28, sayı: 45 (2009), s. 209.

7 Haluk Selvi, Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2004, s. 77.

8 Mehmet Saray, Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri, ATAM Yayınları, Ankara 2005, s. 63; Mustafa Sıtkı Bilgin, "Türk ve İngiliz Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı Sırasında Ermenilere Karşı Takip Ettiği Siyaset (1914-1918)", Ermeni Araştırmaları, sayı: 10 (2003).

9 Turgay Akkuş, "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Bursa'da Sevk ve İskân Uygulamaları ve Sonuçları", OTAM: 2008, s. 7.

10 Kemal Çiçek, "Relocation of Ottoman Armenians in 1915: A Reassessment", Review of Armenians Studies, no: 22 (2010), p. 118.

11 Kemal Çiçek, Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917), TTK Yayınları, Ankara 2005, s. 52-53.

araziler düzenlenmişti.¹² 26 Eylül 1915'te ise "ahar mahallere naklolan eşhasın emval, duyûn ve matlubat-ı metrukesi hakkında kanun-u muvakkat" çıkarılmış, bu geçici kanun ile de tehcir edilenlerin mal ve mülkleri koruma altına alınmıştır.¹³

Ermeni ve Rumların tehcir sonrası geri dönüşü hakkında gerek yüksek lisans, telif eser, gerekse makale olarak çalışmalar yayımlanmıştır. Bu çalışma, geniş kapsamlı bu konuyu farklı kaynaklar ışığında yeniden ele almayı amaçlamaktadır. Geri dönüş süreci Ermenilerin yanında Rumları da kapsasa da süreç büyük oranda Ermeniler üzerinde yoğunlaştığı için çalışmada Ermeniler üzerinde daha fazla durulmuştur.

Geri Dönüş Sürecinin Başlaması

Sevk ve iskân kanunu geçici olarak çıkarılmış bir kanundu. Savaşın sonlarına doğru cephe şartları değişmiş ve Ermeniler artık cephe gerisinde tehdit olmaktan çıkmıştı. Böylece 1918 Mart sonlarından itibaren hükümet tehcire uğrayanların geri dönüşü için çalışmalara başladı.¹⁴ Buna göre, Meclis-i Vükelâ 10 Nisan 1918'de toplanarak Ermeni, Rum ve Araplardan 60 yaş üstü ve yardıma ihtiyacı olanların dönüşlerini kararlaştırmıştı.¹⁵ Alınan bu kararda tehcir dolayısıyla uluslararası alanda devletin imajının bozulması etkili olmuştur.¹⁶ Öyle ki İtilaf Devletleri'nin gözünde Türklerin savaştaki en büyük suçu, Ermeni ve Rumlara karşı uyguladığı tehcirdi. Bu durum İtilaf Devletleri için büyük bir propaganda aracı olmuş ve mütareke masasına gelmişti. Osmanlı Hükümeti'nin masada en elverişli koşulları sağlaması da önemli oranda bu propagandanın etkisizleştirilmesine bağlanmıştı.¹⁷

12 Guenter Lewy, , 1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu? Çarpıtılan-Değiştirilen Tarih, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 248.

13 Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, c. III/III, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 45-49.

14 İbrahim Ethem Atnur, Türkiye'de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi (1915-1923), Babil Yayıncılık, Ankara 2005, s. 114.

15 Selma Çetinkaya, 1915-1923 Yılları Arasında Türkiye'deki Ermeni Yetimleri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2009, s. 58.

16 Hacer Çelik, "Ermeni Tehciri ve Tehcirden Dönen Ermenilerin İskânı Sorunu", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, sayı: VII (2008), s. 147.

17 Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004, s. 30.

Buna paralel olarak Ahmet İzzet Paşa, hükümet programında padişahın idaresindeki bütün Osmanlıların ırk ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin hürriyet ve adaletten eşit ölçüde yararlanacağını, “vahşice öldürülen Ermenilerin, asılan sürülen Arapların yetim ve dullarını yoksulluğa mahkûm bırakmayacağını ve sürgünlerde artık ağlayanın kalmayacağını” duyurmuştu.¹⁸

Bir taraftan da Rum mebuslar, Meclis-i Mebusan’da toplanarak Bâb-ı Âli’ye ve meclis riyasetine verilecek talepleri içeren muhtırayı görüşmüşlerdi. Muhtıranın içeriğinde Rumların yerlerine dönmeleri ve mal ve mülklerinin iadesi meseleleri vardı.¹⁹ Bazı Ermeni mebuslar ise Dâhiliye Nazırı Fethi Bey’i ziyaret ederek, Ermeni muhacirlerle siyasi suçluların durumlarına dikkat çekmişlerdi. Fethi Bey ise muhacirlerin her halde memleketlerine döneceklerini, mal ve mülklerinin iade edileceğini söylemiş ve gereken teminatı vermişti.²⁰ Bu süreçte Ermeni ve Rum cemaatinin önde gelenleriyle hükümet adamları arasında gerçekleşen ziyaretler, olumlu bir atmosferin oluşmasını sağlamıştır. Ermeni Patrik Vekili Cevahirciyan Efendi, Sadrazam İzzet Paşa, Şeyhülislam Ömer Hulusi Efendi, Adliye Nazırı Hayri ve Dâhiliye Nazırı Fethi Beyleri ziyaret ederek bu görevlilerin yeni memuriyetlerini tebrik etmişti. Patrik vekili, hükümetten Ermenilerin maruz kaldıkları sefaletle son verilmesi için hükümetçe gerekli yardımların yapılmasını ve Ermeni muhacirlere ihtimam gösterilmesini talep etmişti.²¹ Nitekim Mondros Mütarekesi’ni imzalayan İzzet Paşa Kabinesi, çeşitli beyanlarla Ermenilere yapılan haksızlıkların ortadan kaldırılacağını deklere etmişti. Keza daha sonra göreve gelen Tevfik Paşa kabinesi de İttihat ve Terakki muhalifi ve İngiliz etkisine açık olanların çoğunlukta olduğu bir kabineydi. Bu bakımdan Tevfik Paşa kabinesinin azınlık politikaları İtilaf Devletleri’ninki ile benzerlik göstermeye başlamıştı.²²

18 Selvi, a.g.e., s. 101-102.

19 Tasvir-i Efkâr (16 Teşrin-i Evvel 1334- 16 Ekim 1918), sayı: 2531; Vakıf (16 Teşrin-i Evvel- 16 Ekim 1918), sayı: 352.

20 Vakıf, (17 Teşrin-i Evvel 1334- 17 Ekim 1918), sayı: 353; Tasvir-i Efkâr (17 Teşrin-i Evvel 1334- 17 Ekim 1918), sayı: 2532.

21 Vakıf (23 Teşrin-i Evvel 1334- 23 Ekim 1918), sayı: 359; Tasvir-i Efkâr (23 Teşrin-i Evvel 1334- 23 Ekim 1918), sayı: 2538.

22 Ali Güler, “Ermenilerle İlgili 1916 ve 1918 Yıllarında Yapılan Hukuki Düzenleme-

Ermeni Patrik Vekili Cevahirciyan Efendi, Şuray-ı Devlet Reisi Reşit Akif Paşa'yı da ziyaret etmiş, bu münasebetle Ermeni milleti hakkında paşanın beslediği teveccühten dolayı kendisine teşekkür etmiş ve bunun devam etmesini temenni etmişti. Paşa da; “şimdiye kadar Ermenilere karşı yapılmış olan fenalıkları tamir ve telafiye muvaffak olamaz isem kendimi dünyanın en bedbaht adamı ad edeceğim. Sivas valiliğinde bulunduğum sırada Ermeni milleti hakkında ne büyük bir teveccüh ve muhabbet beslemekte olduğumu elbet bilirsiniz” diyerek Ermeniler hakkındaki teveccüh ve muhabbetini ortaya koymuştu.²³ Cevahirciyan Efendi, bu meselede üzerlerine düşen görevi en iyi şekilde yerine getirebilmeleri için hükümetin himaye ve yardımına ihtiyaçları olduğunu belirtmiş, Reşit Akif Paşa da her türlü kolaylığı göstereceğini vaat etmişti. Cevahirciyan Efendi, patrikhanenin hiçbir şekilde siyasetle ilgilenmeyeceği hususunda kendilerine güvenilmesini istemişti. “Kardeş olan bu vatan evlatlarının” barış ve birliğine duacı olacağını söyleyen Cevahirciyan Efendi, acı hatıraların unutulmasını temenni etmişti.²⁴

Dönemin bir diğer önde gelen devlet adamlarından Meclis-i Âyan Reisi Ahmet Rıza Bey'in açıklamalarından onun Rum sempatisini olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ahmet Rıza Bey'e göre medeniyeti Rumlar yaymıştı ve Rumların memleketin ilerlemesine olan katkıları takdire şayandı. Jön Türklerin Rumları tehcir etmekle elim bir hata işlediklerini savunan Ahmet Rıza Bey, Rumların hükümetin sadık ve fedakâr tebaası olduğunu; fakat Jön Türklerin Rumların her zaman hain olduklarını iddia ettiklerini düşünüyordu. Rumlarla uzun süre görüştüğünü söyleyen Ahmet Rıza Bey, Rumların hain olduğu iddiasını reddediyordu. Rumlara karşı yapılan muameleyi şahsen ve vicdanen çirkin buluyordu.²⁵ Rum Patrikhanesi'ni ziyaret eden Ahmet Rıza Bey, padişahın tebaası arasında ayırım yapmaksızın samimi hisler beslediğini bildirmiş, ayrılışında patrik vekili ile olan kucaklaşmasının, Rum milletine yönelik bir selam olduğunu söylemiştir. Ahmet Rıza Bey, Cevahirciyan Efendi'yi de ziyaret ederek Ermeni milleti hakkındaki

ler”, OTAM, sayı: 6 (1995), s. 99.

23 Vakıf (24 Teşrin-i Evvel 1334- 24 Ekim 1918), sayı: 360.

24 Tasvir-i Efkâr (30 Teşrin-i Evvel 1334- 30 Ekim 1918), sayı: 2545.

25 Vakıf (10 Kanun-u Sani 1335- 10 Ocak 1919), sayı: 437.

teveccühlerini iletmiş; Cevahirciyan Efendi de Ahmet Rıza Bey'e Ermenilerin, kendisini daima samimi bir minnettarlıkla andıklarını belirtmiştir.²⁶

Devlet adamlarının Ermeni ve Rum cemaat liderleri ile bu yakınlaşma sürecinden sonra Dâhiliye Nezareti, 5 Kasım 1918 tarihli vilayet ve livalara gönderdiği tamimde, yerlerine dönmekte olan Ermenilere güçlük çıkarılmaması, her türlü kolaylığın sağlanmasını, yol masraflarının Harbiye tahsisatından karşılanmasını istemiş; buna rağmen şikâyetler artacak olursa bu durum mülki memurların ilgisizliğine bağlanacağından bundan sonra yapılacak şikâyetlerden bu memurların sorumlu tutulacağını bildirmişti.²⁷ Yine hazırlanan 18 Kanun-u Evvel 1334 (31 Aralık 1918) tarihli dönüş kararnamesine göre, sadece dönmek isteyenler sevk edilecek, dönüşlerde mesken ve iâşe sıkıntısı çekilmemesi için gerekli tedbirler alınacaktı.²⁸ Buna göre, gidilecek bölgedeki mülki idareci ile irtibat sağlandıktan sonra sevkiyat işlerine başlanacaktı. Ermeni ve Rum muhacirlere ev ve arazileri geri verilecek, bu evlere yerleşmiş muhacirler tahliye edilecek, açıkta kalınmaması için geçici olarak birkaç aile bir arada yerleştirilebilecekti. Kilise ve mektep binaları ait oldukları cemaatlere iade edilecekti. Yetim çocukların hüviyetleri tespit edildikten sonra velilerine veya cemaatlerine iade olunacaktı. İhtida edenler isterlerse eski dinlerine dönebilecek, Müslümanlarla evli olan mühtedi Ermeni kadınlar da eski dinlerine dönmede serbest bırakılacaktı. Ermeni mallarından hazineye intikal etmiş olanların iadesi mal memurlarının muvafakati ile karara bağlanacaktı. Muhacirlerin elinde bulunan gayrimenkullerde tamirat ve ilaveler ile arazilerde ekim yapılmışsa, her iki tarafın da hukuku gözetilecekti. Nerele ne kadar sevkiyat yapıldığı her ayın ortasında ve son günlerinde bildirilecekti. Ancak, Osmanlı sınırlarının dışına çıkıp da geri dönmek isteyen Ermeniler geri dönüş kanunundan istifade edemeyecekti.²⁹

26 Tasvir-i Efkâr (4 Teşrin-i Sani 1334- 4 Kasım 1918), sayı: 2550.

27 Recep Karacakaya, Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2005, s. 55-56.

28 Ermeniler: Sürgün ve Göç, Haz. Hikmet Özdemir vd., TTK Yayınları, Ankara 2005, s. 118.

29 Yusuf Halaçoğlu, Ermeni Tehciri, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2014, s. 104-105.

Geri dönüş sürecinin başlamasıyla Rum Patrikhanesi'nde patrik kaymakamının başkanlığında "Büyük Rum Muhacirin Komisyonu" toplanmış, komisyon, muhacirlerin yerlerine iadesi, kendilerine geçici olarak yardım edilmesi ve tazminat verilmesi hususlarını müzakeret etmişti. Bunun yanında acilen yardım toplanarak, memleketlerine dönenlere bu yardımın verilerek gerekli kolaylıkların sağlanması için özel bir komisyon da kurulmuştu.³⁰ Bu arada Rum ve Ermenilere ait "kilise ve mekatib imtiyazları" hakkında Talat Paşa hükümeti tarafından koyulan bazı sınırlamaların tamamen kaldırılmasına ve öteden beri bunların sahip olduğu serbestinin iadesine karar verilmişti.³¹

Geri Dönüşlerde Karşılaşılan Sorunlar ve Hükümetlerin Aldığı Tedbirler

Geri dönüş sürecinin, Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik ve yorgun çıktığı bir dönemde ve kış mevsiminin yaşandığı bir sırada başlaması sürecin zor şartlar altında yürütülmesine neden olmuştur. 1918'de çıkarılan İade Talimatnamesi'nde öncelik, işgal güçlerinin tahliye ettiği yerlerde hükümet idaresinin tekrar tesis edilmesi ve asayişin sağlanmasıydı. Bu önceliğin yerine getirilmesinden sonra mülki amirlerin tespit edeceği tarihten itibaren geri dönüş işleri başlayacaktı. Karışıklık olmaması için muhacirler tedrici surette memleketlerine gönderilecekti. Muhacirlerin buldukları yerler üç mıntıkaya ayrılmıştı;

1- Canik, Sivas, Mamuretülaziz, Diyarbakır, Musul ve Trabzon havalisine denizden ulaşmaya elverişli sevkiyat merkezleri ve iskeleleri,

2- Kastamonu, Ankara, Halep, Adana vilayetleri; Niğde, Kayseri, Maraş ve Urfa sancakları,

3- Bolu, İzmit, Eskişehir, Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Hüdavendigâr, Karesi, Aydın, Konya, Teke, İçel vilayet ve livaları.³²

Doğu vilayetlerine dönecek olan Ermeniler için ön şartlar getirilmiştir. Buna göre yiyecek ve emniyet hususları sağlandıktan sonra

30 Vakıt (8 Teşrin-i Sani 1334- 8 Kasım 1918), sayı: 375.

31 Tasvir-i Efkar (15 Teşrin-i Sani 1334- 15 Kasım 1918), sayı: 2560.

32 Nedim İpek, İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Serander Yayınevi, Trabzon 2006, s. 169.

geri dönüşlere izin verilecekti. Erzurum, Diyarbakır, Mamuretülaziz, Van ve Diyarbakır vilayetlerinde nakliye imkânsızlığı, mesken sıkıntısı ve iâşe darlığı yüzünden bu bölgeler geçici olarak iskân sahası dışında tutulmuştur. Zira eksiklikler giderilmesinden sonra dönüşlere izin verilecekti.³³

I. Mıntka: Ermenilerin yollarda kalma tehlikesi baş gösterdiğinden Van'dan Diyarbakır'a gönderilen 762 Ermeni Bitlis'te duraklatılmıştı. Diyarbakır'dan yazılan yazılarda mümkünse Ermenilerin Bitlis'te barındırılması ve bundan sonra gidecekleri yere gitmeleri gerektiği görüşünü bildirmişti. Bu arada Adana'dan Diyarbakır'a gitmek üzere 822 Ermeni Bitlis'e gönderilmişti.³⁴ Van Menzil Mıntka Müfettişliği'nin bildirdiğine göre IX. Ordu Menzil Müfettişliği, sanatkâr, kalafatçı ve kayıkçılardan başka bütün kadın, çocuk ve erkek Ermenilerin Diyarbakır'a gönderilmeleri emrini vermişti. Fakat Van Valiliği, Dâhiliye Nezareti'nden bir emir alınmadıkça bu Ermenilerin gönderilemeyeceği kararını almış ve nezaretten de acele karar istemişti. Dâhiliye Nezareti Van'a verdiği cevapta Ermenilerin hareketinden haberdar olduğunu bildirmişti. Nezaret, Van Valisi Haydar Bey'e gönderdiği şifrede ve Bitlis ile Diyarbakır vilayetlerine gönderdiği yazıda yolculuk esnasında Ermenilerin herhangi bir tecavüze karşı güvenliklerinin sağlanması emrini vermişti.³⁵

Bitlis Valisi Mazhar Bey'in verdiği bilgiye göre Diyarbakır'a hareket eden Ermeniler, buraya ulaşamamışlardı. Mazhar Bey, bunların daha fazla ilerleyemediğini ve geldikleri yere dönmeleri için gerekli yerlerle yazıştığını; fakat yeterli tahsisat olmadığından aç kaldıklarını bildirmiş, ölümlere meydan vermemek için Harbiye Nezareti'nin mülteci ve muhtaçlar için gönderdiği paradan ekmek vermeğe mecbur kalmıştı. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti Van'dan çıkarılan Ermenilerin tekrar yerlerine dönmesi gerektiğine karar vermişti. Van Vilayeti'ne gönderilen yazıda Ermenilerin tekrar Van'a döndüklerinde orada güzel bir şekilde yerleştirilmeleri istenmişti. Bu dönüş sürecinde yollarda hastalıklar dolayısıyla kayıpların yaşandığı anlaşılmaktadır.³⁶

33 Selvi, a.g.e., s. 107.

34 BCA 272.1 11.12.41.3 (21 Teşrin-i Evvel 1334- 21 Ekim 1918).

35 BCA 272.1 11.12.41.3 (26 Teşrin-i Evvel 1334- 26 Ekim 1918).

36 BCA 272.1 11.12.41.3 (27 Teşrin-i Evvel 1334- 27 Ekim 1918).

Van'a dönecek olan Ermenileri bir takım zorluklar beklemekteydi. Van Valisi Haydar Bey, kışın yaklaşması dolayısıyla Ermenilerin ilkbaharda dönmelerinin daha münasip olacağını belirtmişti. Ayrıca, Ermeni ve Ruslar tarafından harap edilmiş köylerin imarı için ise herhangi bir tahsisat çıkarılmamıştı. İlkbaharda köylerin yeniden imarına başlanabilmesi için vali, gerekli tahsisatın bir an evvel gönderilmesi gerektiğini belirtiyordu. Haydar Bey, Ermenilerin, Müslümanların büyük bir kısmını öldürüp, kız ve kadınlarının ırzlarını ayaklar altına aldıklarından iki tarafın da fırsatını bulduğu vakit ayaklanacağını, bu yüzden mevcut jandarmanın gerekli tedbirleri alamayacağını ve çıkacak karışıklıkları önlemeye yetmeyeceğini belirtmiş; bu sebeple jandarma ve polis kadrosunun da ikmalini istemişti. Haydar Bey, hem mülteciler hem de Ermeniler için gerekli tahsisatın yokluğundan şikâyet ederek bunların işleri için zahirenin Azerbaycan'dan satın alınması gerektiğini bildirmişti.³⁷

Diyarbakır'dan Van'a dönen Ermeniler için Vali Haydar Bey, terhis ve hasta nakilleri sebebiyle vapur temininin mümkün olmadığını, Ermenilerin Tatvan'da vapur beklemeleri halinde ise işlerinin ne Bitlis ne de Van Menzil Mıntıka Müfettişliğince sağlanamayacağını, bu sebeple Ahlat-Adilcevaz-Erciş yoluyla karadan nakillerinin yapılması gerektiği uyarısında bulunmuştu. Böylece nakillerde herhangi ölümlere ve sefalet meydana verilmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştı.³⁸

II. Mıntıka: II. Mıntıkada sevk işlerinden, mülki amirlerin başkanlığında oluşturulacak özel komisyonlar sorumlu olacaktı.³⁹ Dâhiliye Nezareti, Adana'ya gönderdiği bir yazıda Ermenilerin gidecekleri yerlerdeki mülkiye memurları vasıtasıyla haberleşmenin yapılıp yapılmadığını, yolculuklarının güvenli bir şekilde gerçekleşip gerçekleşmediğini ve vardıkları mahallerde işe ve yerleşmelerinin eksiksiz bir şekilde yerine getirilip getirilmediğini sormuştu.⁴⁰ Adana'da 12 Teşrin-i Evvel 1334 (12 Ekim 1918) itibarıyla memleketlerine dönmek için müracaat eden Ermeniler 203 kişiydi. Bunların 50'si Bandırma'ya, 7'si

37 BCA 272.1 11.12.41.3 (24 Teşrin-i Evvel 1334- 24 Ekim 1918).

38 BCA 272.1 11.13.43.8 (23 Teşrin-i Sani 1334- 23 Kasım 1918).

39 İpek, a.g.e., s. 170.

40 BCA 272.1 11.12.41.14 (14 Teşrin-i Sani 1334- 14 Kasım 1918).

Afyonkarahisar'a, 10'u İstanbul'a, 10'u Ankara'ya, 13'ü Bursa'ya, 9'u Balıkesir'e, 7'si İzmit'e, 7'si Bilecik'e, 3 Edirne'ye, 3'ü Adapazarı'na, 8'i Eskişehir'e, 1'i Konya Aksaray'ına, 7'si Nazilli'ye, 1'i Tekfur Dağı'na, 2'si Akşehir'e, 30'u Sivas'a, 1'i Tokat'a, 3'ü Manisa'ya, 2'si Kırşehir'e, 3'ü Merzifon'a, 2'si Trabzon'a, 3'ü Mersin'e ve 9'u Maraş'a gönderilecekti. Ermenileri Adana'dan sevk edecek en önemli nakliye vasıtası olan demiryolu bu dönemde asker sevkiyatına tahsis edildiği için Ermenilerin Adana'dan sevkiyatı bir müddet gecikti.⁴¹

Adana Vilayeti'ne gönderilen diğer bir yazıda validen Suriye, Halep ve Irak taraflarından dönen Ermenilerden Adanalı olanların hanelerine yerleştirilmesiyle içlerinde maişetini temin etmekten aciz, yardıma muhtaç olanlardan büyüklere 3 kuruş, küçüklere ise 60 para verilmesi veya buna mukabil ekmek, hububat ve bunun gibi gıdalar verilerek işlerinin karşılanması istenmişti. Adanalı olmayıp kendi vilayetlerine gitmek üzere Adana'ya gelmiş olan Ermenilerin bir taraftan sevklerine çalışılmakla beraber, sevk olunana kadar iskân ve işlerinin temin edilmesine de gayret gösterilmişti.⁴²

III. Mıntka: Geri dönüşlerde birçok sıkıntı ile karşılaşılmaktaydı. Konya'da muhtaç olanların yol masrafları karşılanarak merkezle, Ilgın, Karaman, Akşehir ve Bozkır kazalarından 574 hanede 1.934 Ermeni ve dört Rum memleketlerine gönderilmişti. Gitmek için bekleyen daha 2.713 Ermeni mevcuttu. Konya Vali Vekili Refet Bey, Ermeniler için tahsis edilen trenlerin gönderilmesi için Harbiye Nezareti Hat Komiserliği'ne tekrar emir verdirilmesini istemişti. Nitekim trenlerle İstanbul'a gidecek olan Ermenilerin burada uzun süre kalmaları onları sefil bir duruma düşüreceğinden Dâhiliye Nezareti, Harbiye Nezareti'nden bu trenlerin bir an önce gönderilmesi talep etmişti.⁴³ Konya'ya Ereğli, Sultaniye, Halep ve Hama'dan sefil ve perişan bir

41 BCA, 272.1 11.12.41.14 (14 Teşrin-i Sani 1334- 14 Kasım 1918).

42 BCA 272.1 11.13.44.10 (5 Şubat 1335- 5 Şubat 1919). Suriye, Halep ve Irak taraflarından gelen Ermeniler, Adana Valisi Nazım Bey'in verdiği malumata göre kafileler halinde bilgi vermeksizin demiryolu ile Adana'ya gelmekteydiler. BCA 272.1 11.13.44.10 (26 Kanun-u Sani 1335- 26 Ocak 1919).

43 BCA 272.1 11.12.41.15. (14 Teşrin-i Sani 1334- 14 Kasım 1918). Konya Müslümanları, tehcir edilen Ermenilerin tekrar memleketlerine dönünceye kadar geçimlerini sağlamışlar, onlara evlerini açmak suretiyle hayatlarını korumuşlardı. Mevlanzade Rıfat, Türkiye İnkılabının İçyüzü, Pınar Yayınları, İstanbul 2000, s. 118.

halde gelen 50 bin Ermeni muhacir için Anadolu Şimendifer Şirketi, yalnız günlük bir vagon tahsis edebileceğini belirtmişti.⁴⁴ Ermenilerin iskânıyla ilgilenmek üzere kurulmuş olan komisyon da pek çok Ermeni'nin birikmiş olduğu Konya'ya gelerek görevine başlayacaktı.⁴⁵

Kütahya Mutasarrıflığı, dönmek isteyenlere her türlü kolaylığı göstermişse de yaptığı birçok müracaata rağmen ancak 13 vagon alabilmişti. Hatta bir hafta içinde Kütahya'ya hiçbir trenin gelmediğinden bahsedilerek geçen trenlerde de yer bulmanın mümkün olmadığından şikâyet edilmişti. Bursa, İzmit, Eskişehir ve Karesi'ye gidecek olanların, gidecekleri bu yerler için yapılan bildirim karşılığında bir cevap alınamamış olması da sevkiyatın gecikmesine sebep olmuştu. Zira Kütahya'da 1500 Ermeni, gidecekleri mahallerdeki evlerinin boşaltıldığına dair bir cevap alamamış durumda beklemişti.⁴⁶

İstanbul, geri dönüşlerde aktarım merkezi olmuş, bu nedenle İstanbul'da çok miktarda Ermeni ve Rum mülteci birikmişti. Bunlar nakil vasıtalarının eksikliğinden dolayı gidecekleri yerlere gönderilememekteydi. Bu nedenle Kütahya Mutasarrıfı Ahmet Müfit Bey'e gönderilen yazıda İstanbul'daki yığılma ve bu yığılmanın da kötü sonuçlar doğuracağı göz önüne alınarak geçici bir süre Kütahya'daki Ermenilerin yerlerinde bırakılmaları istenmişti.⁴⁷

Kütahya'da bulunan Ermeni ve Rumlar Hüdavendigar'a (Bursa); Bilecik ve Karesi sancaklarında bulunan Ermeni ve Rumlar da demiryolu ile Balıkesir'e gönderilmeyi talep etmişlerdi. Ancak Bilecik-Bursa arası ile çevrelerinde ve Balıkesir'den sahil kesimlerine kadar olan kısımlarda eşkıyadan endişe ediliyordu. Ayrıca Kütahya-Balıkesir arası demiryollarında da birkaç akşam uzun duraksamalar olması endişesinden dolayı Bursa ahalisinden olanlar, İstanbul-Mudanya yoluyla Bursa'ya, Karesi Sancağı'ndan olanlar ise memleketleri sahilde olduğundan İstanbul'dan merkez yoluyla gönderilmelerini rica etmişlerdi. Diğer taraftan, karayollarında eşkıya tehlikesi devam etmekteydi. Kü-

44 Söz (15 Kanun-u Evvel 1334- 15 Aralık 1918), sayı: 33.

45 Vakit (31 Kanun-u Evvel 1338- 31 Aralık 1918), sayı: 428.

46 Sevkiyatta kullanılacak vagonlar için Harbiye Nezareti'ne başvurulmuştu. BCA 272.1 11.12.41.15 (20 Teşrin-i Sani 1334- 20 Kasım 1918).

47 BCA 272.1 11.13.42.3. (20 Teşrin-i Sani 1334- 20 Kasım 1918).

tahya Mutasarrıfı Ahmet Müfit Bey, karayollarındaki eşkıya tehlikesine karşı her mülteci kafilesi için ayrı ayrı jandarma ve polis tahsis edilemeyeceği için muhacirlerin Kütahya'dan demiryolu ile İstanbul'a, buradan da deniz yolu ile memleketlerine gönderilmelerinin daha uygun olacağı mütalaasında bulunmuştu.⁴⁸

Memleketlerine dönecek olan Rum ve Ermenilerden yol masraflarını karşılamaya gücü yetmeyecek olanların demiryollarıyla nakillerinde zorluklarla karşılaşmakta, bu durum her tarafta dönüş yoluna girenlerin dönüşlerini geciktirmekte ve onların istasyonlarda kalarak sefil bir duruma düşmelerine sebep olmaktaydı. Hükümet, Rum ve Ermenilerin mümkün olan en hızlı ve rahat bir şekilde yerlerine dönüşlerinin sağlanmasını çok gerekli gördüğünden Nafia Nezareti'nden, yardıma muhtaç bir durumda istasyonlarda yığılan bu muhacirlerin nakillerinde Anadolu, Rumeli ve İzmir demiryollarının bir defaya mahsus olmak üzere kullanılması için gerekli girişimlerde bulunması istenmişti.⁴⁹

Bazı Ermeni grupları memleketleri dışında başka yerlerde ikamet etmek istiyorlardı. Buna göre 38 Ermeni muhacir memleketleri olan Sivrihisar'a gitmek üzere Konya'dan Eskişehir'e gelmiş, mahallerinde iş bulamayacaklarını beyan ederek kendi istekleri ile buraya yerleşmişlerdi. Ancak memleketleri Sivrihisar'da iâşe ve iskânları sağlanmışken Eskişehir'de kalan bu Ermeniler hükümetten iâşelerini talep etmişlerdi. Bu yolu seçen Ermenilerin hükümetten herhangi bir yardım talep edemeyecekleri bildirilmiş, kendilerine sadece Sivrihisar'da yerleştirilebilecekleri iletilmişti. Diğer taraftan bu tür durumlarda yardım yapılamayacağına dair talimatlarda da herhangi bir kayıt veya açıklama olmadığından ne şekilde muamele edileceği hususunda tereddüt yaşanmıştı.⁵⁰ Bursa'ya gelen Ermenilerden bir kısmı da yevmiye veya erzak alamamıştı. Buna göre 20 günü geçmemek üzere nüfuslarının miktarına göre verilecek yevmiyelerin toplamına karşılık ekmek veya zahire verilmesi, önceden yevmiye veya buna karşılık zahire almış olup da tekrar iâşelerini talep edenlere de muhtaç olan asli ahali gibi

48 BCA 272.1 11.13.42.3. (21 Teşrin-i Sani 1334- 21 Kasım 1918).

49 BCA 272.1 11.13.42.17 (1 Kanun-u Evvel 1334- 1 Aralık 1918).

50 BCA 272.1 11.13.45.1 (12 Şubat 1335- 12 Şubat 1919).

iaşe fiyatı üzerinden bir miktar daha yemeklik zahire verilmesi kararlaştırıldı⁵¹

Memleketlerine dönecek olan Ermenilere gerekli yardımda bulunmak için İstanbul Ermenileri Kumkapı'daki Patrik Vekalethanesi'nde âyan ve mebusan meclisleri azalarının, bazı tanınmış Ermeni rahiplerinin ve Ermeni zenginlerinin katıldığı bir toplantı yapmıştı. Burada hükümet tarafından verilen teminat Ermeniler tarafından şükran ve memnuniyetle karşılanmış, devletin Ermeniler hakkında beslediği iyi hislere Ermenilerin de güven duyduğu beyan edilmişti. Ancak İngilizler Hariciye Nezareti nezdinde teşebbüste bulunarak hükümetin Rum ve Ermeni muhacirler hakkında gösterdiği gevşekliği protesto etmişlerdi. İngilizler Bâb-ı Âli'den, muhacirlerin yalnız bir an önce memleketlerine dönerek iaşelerinin teminini değil, ayrıca mal ve mülklerini "gasp edenlerin" takip edilerek zulüm görenlere tazminat verilmesini talep etmişlerdi. Bu teşebbüs muhacirlerin durumlarını tetkik etmek üzere Anadolu'ya gönderilen dört kişilik İngiliz heyetinin raporu üzerine gerçekleşmişti.⁵²

Yukarıda da değinildiği gibi, terhis edilen askerlerin memleketlerine gönderilmesinden kaynaklanan nakliye vasıtası eksikliği ve kış dolayısıyla muhacirlerin sevkleri istenilen düzeyde hızlı yapılamasa da hükümet, muhacirlerin sevkinde gecikme yaşanmaması için gereken tedbirleri alarak ilgili birimlere talimatlar göndermişti.⁵³ Hükümet, kış şartlarında sevkiyatın zorluğunu göz önüne alarak şehir ve kasabalarda muhafaza altında olan muhacirlerin sevklerini bir süreliğine durdurmuştu.⁵⁴

Sevk olmak için İstanbul'a gelen muhacirler için Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından iki otel, bir misafirhane kiralanmış ve 35 çadır kurulmuş, Binden fazla kimseye yemek hazırlayabilecek kapasitede dört baraka Almanlardan satın alınarak muhacirlerin hizmetine sunulmuştu. İstanbul'daki muhacirler düzenli olarak sağlık kontrolünden geçirilmekte, kendilerine ekmek ve mümkün olduğu günlerde

51 BCA 272.1 11.13.45.3 (12 Şubat 1335- 12 Şubat 1919).

52 Tasvir-i Efkâr (1 Kanun-u Evvel 1334- 1 Aralık 1918), sayı: 2577.

53 Tasvir-i Efkâr (5 Kanun-u Evvel 1334- 5 Aralık 1918), sayı: 2581.

54 Tasvir-i Efkâr (9 Kanun-u Evvel 1334- 9 Aralık 1918), sayı: 2585.

de sıcak çorba ve yemek verilmekteydi. Bu muamele imkân dâhilinde taşrada da uygulanmaktaydı. Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nce sevk ve iskân edilen Müslim ve gayrimüslim 1,5 milyon nüfus dikkate alınırca sefaletin ortadan tamamen kaldırılamayacağı anlaşılmaktadır. Nitekim bu çerçevede Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi bir buçuk sene zarfında 70'ten fazla memuru azletmiş ve haklarında kanuni takibat başlatmıştı.⁵⁵

Ermeni ve Rumların nakillerinde demiryolundan başka deniz yolu da önemliydi. Nitekim burada kullanılan vasıta vapurlardı. Belirtildiği gibi İstanbul'da her geçen gün daha çok mülteci yığılmaktaydı. Ancak vapur tahsisinde ciddi aksaklıklar yaşanmaktaydı. Aşair ve Muhacirin Umum Müdürlüğü bu durumu Dâhiliye Nezareti'ne arz etmiş, Seyr-ü Sefain ve Bahriye Nezareti'nden bir veya iki büyük vapur tahsis ettirilmesini istemişti.⁵⁶ Böylece Rum ve Ermeni muhacirlerin nakli için Turan ve İskenderun vapurları tahsis edilmişti.⁵⁷ Yine İstanbul'daki Ermeni muhacirlerden bir hayli nüfus da Sirkeci'den Şirket-i Hayriye'nin 64 numaralı vapuruyla Bandırma'ya sevk edilmişlerdi.⁵⁸

Rumlar da değişik yollarla nakliye işindeki sıkıntıları aşmaya çalışmaktaydı. İngiliz Yüksek Komiserliği, Rum Patrikhanesi'nde bulunan Rum Muhacirin Komisyonu ile "teşrik-i mesai" ederek Rumların evlerine dönmelerinde kolaylık sağlayacaktı.⁵⁹ Nitekim Patrikhane, muhacirlerin memleketlerine dönüşü için gerekli vapurları tedarik etmiş, bu vapurların serbestçe seyr-ü sefer etmeleri için yüksek komiserliğe başvurmuştu. İngiliz yüksek komiseri de bunun üzerine muhacirlerin durumlarına, gidecekleri mahallere, çıkarılacakları iskelelere, miktarlarına, gidecekleri memleketlerin tahrip edilmiş olup olmadıklarına dair bilgi talep etmişti.⁶⁰

Sadrızam Tevfik Paşa, muhacirlerin miktarıyla iskânları hakkında şüpheler hâsıl olduğundan, sevk edilen muhacirlerin isim ve şö-

55 Vakıt (13 Kanun-u Evvel 1334- 13 Aralık 1918), sayı: 410.

56 BCA 272.1 11.13.42.20 (1 Kanun-u Evvel 1334- 1 Aralık 1918).

57 Tasvir-i Efkâr (5 Kanun-u Evvel 1334- 5 Aralık 1918), sayı: 2581.

58 Söz (10 Kanun-u Evvel 1334- 10 Aralık 1918), sayı: 28.

59 Vakıt (26 Kanun-u Evvel 1334- 26 Aralık 1918), sayı: 423

60 Vakıt (24 Kanun-u Evvel 1334- 24 Aralık 1918), sayı: 421; Söz (24 Kanun-u Evvel 1334- 24 Aralık 1918), sayı: 42.

retlerini içeren bir listenin düzenlenmesi için Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'ne emir vermiş, listenin birer sureti de Rum ve Ermeni patrikhanelerine gönderilmiştir. Tevfik Paşa Hükümeti, mülhakat- ta elim bir durum olduğuna dair metropolitlikler tarafından Rum Patrikhanesi'ne gönderilen raporların mübalağalı olduğunu düşünüyordu. Zira bu raporlarda geçen yolsuzluklardan hükümetin haberi yoktu. Burada hükümetin başlıca düşüncesi Rum ve Ermenilerin durumlarını ıslah etmektir. Öyle ki bu dönemde bir de kömür buhranı baş gösterdiğinden hasta muhacirlere çorba ve ekmek verilmesi için gereken birimlere emir verilmişti.⁶¹

Bahsedildiği gibi, Nafia Nezareti'nden memleketlerine dönecek olan Rum ve Ermenilerden maddi gücü yerinde olmayanların gerek Anadolu gerekse İzmir demiryollarıyla nakledilmeleri hususu Dâhiliye Nezareti tarafından istenmiş ise de demiryolları hasılatının kendi işletme masraflarını dahi karşılayacak durumda olmadığı ve bu durumda olanların sevk masraflarının seferberlik tahsisatından ödenerek memleketlerine iadelerinin zaruri olduğu belirtilmişti. Bununla beraber nakil hususu, anlaşma hükümlerine aykırı olmakla birlikte demiryolları şirketlerine iletilecekti.⁶²

Tehcir edilmiş olan Rum ve Ermenilerden hükümete başvuranlara hükümetçe, Rum ve Ermeni patrikhanelerine başvuranlara ise patrikhanelerce gerekli yardımda bulunulmaktaydı. 1918 sonu itibarıyla memleketine dönme talebiyle hükümete müracaat edenler bağlamında Umum Muhacirin idareleri marifetiyle ve çeşitli vasıtalarla memleketlerine gönderilenler 30 bini aşmıştı. Sevkiyatın hızlı ve düzenli yapılabilmesi için vilayet ve kollarca sevkiyat miktarı karşılıklı bildiriliyor, gerekli tertibat alındıktan sonra muhacirlerin sevkine başlanıyordu.

Şark-ı Karib Amerika Salib-i Ahmer Cemiyeti üyelerinden oluşan bir heyet Midilli, Sakız ve Sisam adalarında yaptıkları seyahatten sonra bu adalarda tehcir edilen Rumların miktar ve durumlarını tespit etmişti. Midilli'de 52.500, Sakız'da 20.000, Sisam'da 10.000 muhacir vardı. Bozcaada'da 1500-2000, İmroz'da 1300-1600, Semadirek'te 400-600, İnusa'da 600 ve Karyot'ta ise 600 kişi vardı. Bu adalardaki bütün muhacirlerin öncelikli ve acil ihtiyacı elbise, yorgan ve ilaçtı. Ay-

61 Tasvir-i Efkâr (18 Kanun-u Evvel 1334- 18 Aralık 1918), sayı: 2594.

62 BCA 272.1 11.13.43.17 (5 Kanun-u Evvel 1334- 5 Aralık 1918).

rica muhacirleri çalıştırmak için fabrika kurulması veya iş imkânlarının sağlanması elzem görülmektedir. Muhacirlerin çokluğu dolayısıyla adalarda birçok hastalığın yayılma tehlikesi baş göstermişti. Midilli’de tifüs, diğer adalarda da grip şiddetle yayılmaktaydı.⁶³ Büyük Ada’daki Rum Ruhban Mektebi ve darüleytamı tamir edildikten sonra bu iki binaya açıkta kalan Rum muhacirleri yerleştirilecekti.⁶⁴

Yukarıda da belirtildiği gibi hükümet, kış mevsimi geldiğinden tehcir edildikleri yerlerden memleketlerine iade edilen muhacirlerin içine düştükleri sefaleti göz önüne alarak buldukları yerlerde kalmalarına karar vermişti. Fakat bu durum Hristiyan vatandaşlarca yanlış anlaşılmış, muhacirler yerlerine iade edilmiyor şeklinde algılanmıştı. Bunun üzerine hükümet de vilayetlerdeki muhacirlerin durumunu tetkik etmek üzere bir komisyon kurulmasını düşünmüş ve bu komisyona birer üye seçmeleri için patrikhanelere haber göndermişti. Komisyonun görevi, tehcir edilen Ermenilerin durumlarını tetkik ederek memleketlerinde işlerini temine gücü yetenleri hemen sevk etmek; memleketlerinde işlerini temin edemeyecek derecede fakir olanları, aç ve çıplak bir halde kışın şiddetine maruz kalmamaları için mahallerinde bırakmaktı. Komisyon aynı zamanda ihtida eden Ermeni çocukları ile de ilgilenecekti.⁶⁵

Geri dönüş yolculukları çetin geçmekteydi. Sivas taraflarından yavaş yavaş Samsun’a gelmekte olan ve çoğunluğunu kadın ve çocukların oluşturduğu Ermeni muhacirleri için gerekli vasıtalar sağlanmış ve hükümetçe bu muhacirlere ekmek verilmişti. Ermeni Patrik Vekâleti, Adliye Nezareti’ne yazıyor, Adliye Nezareti de Dâhiliye Nezareti’nden muhacirlerin ekmekten başka mümkün mertebe olabildiği kadar işlerinin sağlanmasını istihham ediyordu. Nitekim Patrik Vekili Ermenilerin sefil, perişan ve çaresiz bir şekilde dönüşlerinden bahsediyordu.⁶⁶

63 Vakıf (4 Kanun-u Sani 1335- 4 Ocak 1919), sayı: 431.

64 Vakıf (25 Kanun-u Evvel 1334- 25 Aralık 1918), sayı: 422.

65 2 Ocak 1919 itibarıyla mahallerine iade edilen muhacirin miktarı 67 bindi. Ayvalık’tan İzmir Vilayeti’ne tehcir edilen Rumlardan 2 bin kadarı Sezay-ı Nur ve Havran vapurlarıyla memleketlerine iade edilmişlerdi. Gülnihal vapuru da 500 Ermeni muhaciri Bandırma’ya götürmüştü. 130 Rum da Şarköy’e gönderilmişti. Söz (2 Kanun-u Sani 1335- 2 Ocak 1919), sayı: 51.

66 BCA 272.1 11.13.44.8 (23 Kanun-u Sani 1335- 23 Ocak 1919).

İstanbul Muhacirin Müdüriyeti 1 Kanun-u Evvel'den 15 Kanun-u Sani'ye kadar (1 Aralık 1918-15 Ocak 1919) tehcir olunan Rum ve Ermenileri memleketlerine sevk hususunda büyük bir gayretle çalışmış ve bunları çeşitli vasıtalarla memleketlerine göndermişti. Muhacirlerin en çok sevk edildikleri yerler Kırkkilise, Karahisar-ı Sahip ve Ayvalık'tı. Ermenilerden Bursa, Gemlik ve Tekfurdağı taraflarına gidenler çoğunluğu teşkil etmekteydi. Muhacirin Müdüriyeti bunların bir kısmını perakende olarak bir kısmını da tahsis olunan vapurlarla toplu olarak sevk ediyordu. Anadolu demiryolu güzergâhında bulunan mahallere muhacir sevkıyatı için demiryolundan da istifade olunmaktaydı. Muhacirin Müdüriyeti toplu bir surette sevk ettiği muhacirlerin refakatine bir memur tayin etmekte, muhacirlere ekmek ve zeytin vermek suretiyle işlerini temin etmekteydi.⁶⁷

Ermeni ve Rumların iskânları ve sevkleriyle, emval-i menkul ve gayr-i menkullerine ait işlerin yakından tetkik edilmesi amacıyla muhtelit komisyonlar kurulması kararlaştırılmıştı. Bu hususta düzenlenecek raporlar ilgili makamlara sunulacaktı. Buna göre İngiliz ve Osmanlı memurlarından oluşan 4 heyet Anadolu ve Rumeli'ye hareket etmişti. Heyetler en hızlı vasıtalarla kendilerine ayrılmış olan mıntıkaları teftiş edeceklerdi. Bu sırada ilgili makamlardan alınan rakamlara göre o zamana kadar yerlerine iade edilmiş olan Rum ve Ermeni muhacirlerinin toplamı 238.423'e ulaşmıştı.

Birinci mıntika Silivri, Tekfurdağı ve havalisi; ikinci mıntika Biga ve Gelibolu havalisi, üçüncü mıntika İzmir, dördüncü mıntika ise Gemlik ve Mihaliç'ti. Açıkta kalan Müslümanlar ise Muhacirin Müdüriyeti tarafından iki kısma ayrılarak iskân ve işleri temin edilmeye çalışılmıştı. Bunların birinci kısmını mülteciler teşkil etmekteydi ki bu gibiler en hızlı bir şekilde memleketlerine gönderiliyordu. Mültecilerin çoğu Batum ve Trabzon ahalisinden ibaretti. Açıkta kalan ikinci kısım ise sadece muhacirlerden oluşuyordu. Bunlar da akrabalarının evlerine veya Müslüman köylerine taksim edilmişlerdi. Diğer taraftan umumi

67 Muhacirin Müdüriyetinin bir buçuk ay zarfında sevk ettiği Rum muhacirlerin sayısı 1075, Ermeni muhacirlerin miktarı da 2841'e ulaşmıştı. Bu miktara memleketlerine kendiliklerinden dönenler dâhil değildi. Söz (20 Kanun-u Sani 1335- 20 Ocak 1919), sayı: 69.

binalardan yararlanılması da geçici bir çözüm olarak düşünülmüştü.⁶⁸

Ermeni ve Rumların iskânlarını teftiş etmek üzere Anadolu'ya gönderilen heyetlerden Bursa, Tekfurdağı ve diğer mahalleri teftiş eden heyetlerden gelen raporların oldukça memnuniyet verici olduğu ortaya çıkmıştı. İngiliz subayların gönderdikleri raporlarda Rum ve Ermenilerin şikâyetlerine mahal olmadığı bildirilmişti. Özellikle bazı mahallerde iade ve iskân edilmedikleri iddiasının aksi ortaya çıkmış, İngiliz müfettişler bilakis buralarda iskân edilmemiş muhacir kalmadığını görmüşlerdi.⁶⁹

Anadolu ve Rumeli'deki vilayet ve livaları ve bunlara bağlı kaza ve köyleri gezerek bizzat tetkikatta bulunan heyetlerin gittikleri yerler daha ayrıntılı olarak şu şekildeydi;

- 1- Adapazarı, Yalova, İzmit, Bahçecik ve çevresi.
- 2- Bandırma, Erdek, Marmara, Mudanya, Bursa, Mihaliç, Kirmastı.
- 3- Tekfurdağı, Malkara, Keşan ve çevresi.
- 4- Edremit, Ayvalık, Burhaniye, Bergama, İzmir ve çevresi.

Heyetler dönüşlerinde yazdıkları raporları ilgili birimlere göndermişlerdi. İtilaf Devletleri ile Osmanlı Hükümeti'ne verilen müşterek raporlarda son dört buçuk ay zarfında memleketlerine iade olunan 271 bini aşan Rum ve Ermeni'nin gerek malları gerekse emlakı hakkında yapılan icraatlar takdire şayan görülmüştür. Çoğu mahallerden İtilaf Devletleri'ne yapılan şikâyetlerin gerçeği yansıtmadığı ve asılsız olduğu ayrıca hatırlatılmıştır. Bunun dışında heyetler İnebolu, Kastamonu, Ankara ve çevresini, bir başka heyet Ereğli, Düzce, Bolu, Adapazarı ve havalisini tekrardan, bir başka heyet de Edirne, Çatalca, Kırk Kilise ve Çorlu taraflarını tetkik için hareket etmişlerdi. Muhtelit heyetler yaptıkları teftişte muhtelif mahallerde bulunan Rum ve Ermeni muhacirlerin emval-i menkul ve gayrimenkullerinin neredeyse % 98'inin iade edilmiş olduğunu müşahede etmişlerdi.⁷⁰

68 Tasvir-i Efkâr (4 Nisan 1335- 4 Nisan 1919), sayı: 2694.

69 Tasvir-i Efkâr (20 Nisan 1335- 20 Nisan 1919), sayı: 2701.

70 Tasvir-i Efkâr (30 Nisan 1335- 30 Nisan 1919), sayı: 2711.

Ermeni ve Rum Muhacir Mallarının İadesi

26 Eylül 1915 tarihli geçici kanunla azınlıkların mal ve mülkleri koruma altına alınmışsa da bunların geri iadesi aslında kolay olmamıştır. Zira azınlık malları 8 Şubat 1334 (8 Şubat 1918) tarihli “emval-i metruke talimatnamesi” ne göre, geçici iskân yoluyla, kamulaştırma usulüyle ve fiili el koyma ile Müslümanların eline geçmişti.⁷¹ Memleketlerine dönen Ermenileri bekleyen en büyük sıkıntı ise hanelerinin tahliye edilmemiş olmasıydı. Bu konuya örnek olarak, Karamürsel civarında Yalacdere ve Merdigöz köylerinden çıkarılmış olan Ermenilerin hanelerine Müslüman muhacirler yerleştirilmiş ve bazı haneler de boş bırakılmıştı. Ermeni gazeteleri bu boş kalmış olan hanelerin satılmakta olduğunu yazarak yetkililerin dikkatini çekmeye çalışmıştı. Merdigöz Köyü’ndeki Ermeniler tehcir sırasında Konya ve civarına nakledilmişlerdi. Geri dönen bu Ermeniler, evlerinin tahliye edilmediğini görmüşlerdi. Karamürsel Kaymakamı ise asker aileleri ile subayları bu evlerden tahliye edemeyeceğini söylemişti. Ermeni Patrikliği durumu Dâhiliye Nezareti’ne bildirerek tahliyelerin yaptırılmasını istemiş, Nezaret ise gönderdiği yazıda Ermenilerin hızlı bir biçimde yerleştirilmelerini ve sürekli şikâyetlere meydan verilmemesini bildirmişti.⁷²

Geyve’nin Eşme Köyü’ne dönen Ermenilerin evleri tahliye olunup kendilerine iade edilmediği gibi bu Ermeni topluluğu eşkıya saldırısına uğramıştı. Kaymakamlığa müracaat eden Ermeniler bundan bir sonuç alamamışlardı. Dâhiliye Nezareti bu durumu kaymakamlıktan sormuş, Ermenilerin yerleştirilmesine engel teşkil eden sebep veya durumların ortadan kaldırılmasını, eğer gerçekten eşkıya saldırısına maruz kalmışlar ise bunların yakalanıp haklarında kanuni takibin yapılmasını istemiş, bir daha böyle bir durum yaşanmaması için gerekli inzibati tedbirlerin etkili ve kesin bir surette alınması emretmişti.⁷³ İzmit Mutasarrıfı ise Geyve Kaymakamlığı’na gönderilen emre muhalif hareketlerde bulunulduğunu söylemekteydi. Şöyle ki; Ermeniler, muhacirlerin elindeki evlerin boşaltılması emrinin gelmesinden önce muhacirleri evlerinden zorla çıkarmaya teşebbüs etmişler, kendilerine

71 Akşin, a.g.e., s. 30.

72 BCA 272.1 11.13.42.12 (23 Teşrin-i Sani 1334- 23 Kasım 1918); Vakıf (26 Teşrin-i Evvel 1334- 26 Ekim 1918), sayı: 362.

73 BCA 272.1 11.13.42.9. (24 Teşrin-i Sani 1334- 24 Kasım 1918).

uygun bir dille yapılan ikazlara aldırış etmeksizin gayri memnun bazı kimselerin teşvikiyle şikâyetle bulunmuşlardı. Geri dönen Ermeniler geldikleri yerlerle iletişimden kopuk bir şekilde kaçıp gelmekte oldukları halde yerleştirilmeye çalışılmaktaydı. Mevcut haneler Müslüman muhacirler ile gelen Ermeniler için yetersizdi. Ermeniler ise kendilerine gösterilen boş hanelere yerleşmeyip Müslüman muhacirlerin hanelerine veya akrabalarına ait hanelerin boşaltılarak buralara yerleşmek istiyorlardı. Böylece doğal olarak Dâhiliye Nezareti'ne şikâyetler yağıyordu. Eşkîya konusunda ise, Eşme Köyü merkez kazaya yakın olmakla birlikte burada kanunsuzluğa dair herhangi bir olay meydana gelmemişti. Ancak Ermenilerden henüz 4-5 hanenin geldiği zamanlarda köyün kenarında bir Rum'un hanesine hırsız girerek bir miktar eşyasını çalmış ve bundan başka da bir hadise meydana gelmemişti. Sonunda İzmit Mutasarrıfı geri dönen Ermenilerin kendi hanelerine, Müslüman muhacirlerin ise sahipsiz hanelere yerleştirilmesi için gerekli yerlere tebligatta bulunarak şikâyet konusu hususların ortadan kaldırılacağını bildirmişti.⁷⁴

Memleketlerine dönen Ermeni ve Rum muhacirinin mülkünü terk etmek zorunda kalan bir o kadar sayıda Müslüman da buldukları yerlerdeki umumi binalara ve bazı hanelere yerleştirilmişlerdi. Müslüman muhacir ve mültecilerin sefaletle düşmemeleri için hükümetçe bazı tedbirler alınmıştı. Bu meyanda şehir ve kasabalarda iskân edilecek bina bulunmadığı takdirde Müslüman muhacirler köylere gönderilecek ve esaslı bir surette hal çaresi bulununcaya kadar köylerde kalacaklardı.⁷⁵

74 BCA 272.1 11.13.42.9. (31 Kanun-u Evvel 1334- 31 Aralık 1918). Bir grup Ermeni'nin Dâhiliye Nezareti, Ermeni Patrikhanesi ve Sabah Gazetesi'ne 17.11.1334 tarihli çektikleri telgraf; "Hal-i hazırda mahall-i ahireden aileleriyle gelip kezalik askerlik vazifemizin ifasıyla tahlis olup haylice ailelerimiz ile sokak ortalarında perişan haldeyiz. Kaymakama müracaat ediyor isek de katiyen hanelerimizi tahliye ettirmeyip vermediğinden gelir gelmez barbarlık edip ihtilal çıkaracaksınız deyu tekdir etmesiyle beraber Eşme karyemizde bulunan Müslümanlara dahi mavzer silah dağıttığı derkar olarak hatta yakında günde bir Rum ve bir Ermeni hanesine eşkîya duhul ederek paralarını aldılar. Kaymakama müracaat edildiyse de katiyen ehemmiyet vermeyerek tahkikat bile ettirmede. Kaymakamın bu hallerine bir netice verilmesi ve hanelerimizin tahliyesiyle perişanlıktan kurtarılmamız ile bu yolsuzlukların men ile icap eden adaletiniz hususunu istirham eyleriz efendim. Ferman efendimizindir". BCA 272.1 11.13.42.9. (17 Teşrin-i Sani 1334- 17 Kasım 1918).

75 Tasvir-i Efkâr (10 Kanun-u Evvel 1334- 10 Aralık 1918), sayı: 2586.

Bu arada hane sıkıntısının hızlı bir şekilde aşılması için Adliye Nezareti'nde Müsteşar Yusuf Kemal Bey'in başkanlığındaki komisyon, iskân ve muhacirin müdürü Hamdi Bey'den, tehcir edilenlerin emval-i menkul ve gayrimenkullerinin iadesi hakkında çıkarılacak kanunun heyet-i vükela, mebusan ve ayandan geçerek padişahın onayından geçmesinin çok zaman alacağını göz önüne alarak, kanunun yürürlüğe girmesinden önce bazı malların sahiplerine verilmesi için daha hızlı bir çare düşünmesini istemişti.⁷⁶ Zira komisyon da, dönenlerin tesliminde bir mahzur görülmeyen emval-i menkul ve gayrimenkullerinin bazı kayıtlar altında iadesini kararlaştırmış ve bunu Bab-ı Âli'ye yazmıştı.⁷⁷

Bir diğer şikâyet de Bursa'nın Sölöz Köyü'nde yaşanmıştır. Köye dönen Ermenilerden Karekin imzasıyla Gemlik'ten Dâhiliye Nezareti'ne şikâyet telgrafı gönderilmişti. Ancak Bursa Valisi, Orhangazi Kaymakamlığı'na gerekli tebligatta bulunmuştu. Orhangazi Kaymakamlığı verdiği cevapta, maliyeden memurların sürekli Sölöz Köyü'nde bulunduğunu, köye dönen Ermenilere derhal evleriyle mülk ve arazilerinin teslim edildiğini, 200 nüfustan fazla işe muhtaç olanların da işlerinin sağlandığını, kendilerine ait zeytin mahsulünün de iade edildiğini ve buna göre şikâyet konusu meselenin gerçeği yansıtmadığını ifade etmişti.⁷⁸

Belirtildiği gibi tehcir edilen Rum ve Ermenilere ait olan yerler ile binaların iadesiyle satılan mal ve eşyaların sahiplerine verilmesi hakkında Adliye Müsteşarı Yusuf Kemal Bey'in başkanlığındaki komisyon kanunun madde ve ayrıntılarını tespit etmeye çalışıyordu.⁷⁹ Bir süre sonra bu kanun layihası Bab-ı Ali'den Şuray-ı Devlet'e gönderilmişti. Ancak aradan uzun bir süre geçmesine rağmen tetkikat bitme-

76 Söz (4 Kanun-u Evvel 1334- 4 Aralık 1918), sayı: 22.

77 Vakit (5 Kanun-u Evvel 1334- 5 Aralık 1918), sayı: 402.

78 BCA 272.1 11.13.42.18 (31 Kanun-u Evvel 1334- 31 Aralık 1918). Ermenilerin tehcirinden sonra Gemlik'te depo edilerek gönderilen ve geriye 300 küsur kiyye yün ile bol miktarda tabak takımlarının defteri tutulmuştu. Gemlik Kaymakamlığı'nın bildirmesi üzerine bunların, Ermenilerin tekrar dönüşleri dolayısıyla hiçbir eşyası olmayanlara verilmesi uygun görülmüştü. BCA 272.1 11.13.43.18 (8 Kanun-u Evvel 1334- 8 Aralık 1918).

79 Söz (9 Kanun-u Sani 1335- 9 Ocak 1919), sayı: 58. Vakit (5 Kanun-u Sani 1335- 5 Ocak 1919), sayı: 432.

diğinden ve meselenin önemine binaen bir an önce işin sonuçlanması gerektiğinden kanun layihası Şuray-ı Devlet'ten geri alınarak yeniden dâhiliyece tetkikine başlanmak üzere bir komisyon kurulmuştu.⁸⁰ Diğer taraftan Dâhiliye Nezareti'nden bütün vilayetlere gönderilen yazıda, yapılan tetkikatlarda Rum ve Ermeni muhacirlerine ait emval-i menkul ve gayrimenkullerin iadesi hakkında Kanun-u Evvel 1334 tarihli talimatnamenin 10. maddesine uyulmadığının tespit edildiğini belirtmişti. Zira Ermenilerin mallarının doğrudan doğruya teslim edilmekte olduğu anlaşılmıştı. Buna göre, gerek devlet hazinesinin gerekse mal sahibinin kaybına yol açacak olan bu duruma sebep olanlar hakkında şiddetli takibat yapılacaktı.⁸¹ Tehcirden dönen muhacirlerin gayrimenkulleri peyderpey kendilerine iade ve teslim edildiği gibi bunların zarar ve ziyanları da kayda geçirilmekteydi. Menkul mallar için ise kısmen “telif-i menafi ve kısmen ise hazineden emanet alınması” suretiyle ödeme yoluna gidilerek muhacirlerin menfaatleri korunmaya çalışılmaktaydı.⁸²

Muhacirlerin malları iade edilip zararları karşılandığı gibi kendilerine borç dahi verilmeye başlanmıştı. Öyle ki dâhiliyeden Ticaret ve Ziraat nezaretlerine yazılan 5 Nisan 1335 (5 Nisan 1919) tarihli tezkerede, Yalova'da Kılıç ve Çukur köyleriyle Laledere ve Çağşak köylerine dönen Ermenilere de Ziraat Bankası tarafından başka yerlerde olduğu gibi “kefalet-i müteselsile” ile hane başına 50'şer lira borç verilmesine izin verilmesi istenmişti. Ancak adı geçen köylerin ahalisinden bazıları, dönenlerden yalnız bir kısmına borç verildiği, diğerlerinin ise bu yardımdan mahrum bırakıldığından şikâyetle bu yardımın muhtaç olan diğer kimselere de yapılmasını içeren dilekçeler vermişlerdi.⁸³

Kendisinden daha pratik çözümler üretmesi istenen Muhacirin Umum Müdürü Hamdi Bey'in başkanlığında adliye hukuk müşaviri Nahid, mülkiye müfettişi Salim, patrikhane kapı kethüdası Hamamcıyan efendilerden oluşan emval-i metruke komisyonu altı kez toplanmış ve “emval-i metrukenin suret-i iadesine dair mufassal bir layiha” ha-

80 Söz (28 Mart 1335- 28 Mart 1919), sayı: 132.

81 BCA 272.1 11.13.45.16 (30 Mayıs 1335- 30 Mayıs 1919).

82 Tasvir-i Efkâr (28 Şubat 1335), sayı: 2666.

83 BCA 272.1 11.14.49.5 (5 Nisan 1335- 5 Nisan 1919).

zırlamışlardı. Bu layiha daha sağlam ve eksiksiz esaslar üzerine bina edilmesi çerçevesinde Dâhiliye Nezareti'nce tekrar emval-i metruke komisyonuna iade edilmiş, komisyon da ikinci defa olmak üzere çalışmalarına başlamıştı. Komisyon, muhacirlere ait emlakın hasar ve zayıyat ile birlikte telafisi, tekâlif-i harbiye suretiyle alınmış olan emvalin bedellerinin ödenmesi, üçüncü şahıslar tarafından ekilen arazinin asıl sahiplerine iadesi esnasında teamül gereğince tabi tutulacağı kayıt ve şartların tespiti gibi hususlar üzerinde çalışacaktı.⁸⁴ Buna göre Giresun'daki Ermeni kilisesinin müştemilat ve akaratının mal sandığında biriken kirasının buradaki Ermeni cemaati liderine teslim edilmesi kararlaştırılmıştı.⁸⁵ Antep Mutasarrıflığı'na gönderilen yazıda ise tehcir esnasında tasfiye komisyonları tarafından müzayede edilen, şimdi ise mevcut olduğu ihbar edilen emval-i menkulün kimin elinde bulunursa bulunsun geri alınarak asıl sahiplerine verilmesi, mal sandığına geçmiş olup da elden ele geçmiş ancak halen mevcut bulunan emvalin de gerçek sahiplerine verilmesi kararlaştırılmıştı. Kiliseye ait olup heyet-i ruhaniyeleri tarafından talep edilen malların da aynı şekilde geri verilmesi kararlaştırılmıştı.⁸⁶

Sonuç

Savaştan yenik ve yorgun çıkmış Osmanlı Devleti bu sırada bir de binlerce Ermeni ve Rum'un tekrar memleketlerine dönüşü ve yerleştirilmesi ile uğraşmak zorunda kalmıştı. Ancak diğer taraftan tehcir dolayısıyla devlet aleyhine çizilen olumsuz imaj bir dereceye kadar silinebilmiştir. Yol güvenliği, hava şartları, nakil vasıtalarındaki noksanlıklar, iaşe sıkıntısı, mesken bunalımı, Ermeni ve Rumların mal ve mülklerinin durumu, iletişim eksikliği, Müslüman muhacirlerin yerleştirilmesi gibi pek çok sıkıntıyla karşı karşıya kalan Osmanlı hükümeti, savaş sonrası kritik ve bunalımlı bir dönemde geri dönüş sürecini en iyi şekilde yönetmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Ahmed İzzet Paşa ve Tevfik Paşa hükümetlerini anmak gerekir. Bu dönemde savaş sırasındaki azınlık uygulamalarının tam tersi politikalar takip edilerek milletler arası barış tesis edilmeye çalışılmıştır. Dönemin önde gelen

84 Tasvir-i Efkâr (30 Nisan 1335- 30 Nisan 1919), sayı: 2711.

85 BCA 272.1 11.14.49.11 (7 Temmuz 1335- 7 Temmuz 1919).

86 BCA 272.1 11.14.50.4 (13 Temmuz 1335- 13 Temmuz 1919).

siyasilerinin açıklamaları sürece olumlu katkı sağlamıştır. Bu süreçte hükümetlerin çabalarına bakıldığında, Anadolu'nun bir yandan işgale uğradığı, bu sırada gayrimüslimlerin taşkınlıkları ve Müslümanlarla gayrimüslimler arasında çıkabilecek gerginliklerin ortasında sevk-yatın ne derece hassas bir ortamda yürütüldüğü ortaya çıkar. Azınlık basınının kışkırtıcı yayınlarına ve muhacirlerin iskân işleriyle alakalı çıkarılan asılsız haberlere rağmen devlet bütün kurum ve memurlarıyla geri dönüş ve yeniden iskân faaliyetlerini oldukça başarılı bir şekilde tamamlamıştır. Burada Muhacirin Umum Müdüriyeti ile İstanbul Muhacirin Müdüriyeti'nin katkıları büyüktür. Zira buna gözlemci muhtelit komisyonlar da şahit olmuştur. Devlet, gayrimüslim muhacirlerin refahı için büyük bir çaba sarf etmiştir. Bu çabaya Ermeni ve Rum cemaatleri, patrikhaneler, Yunanistan, Amerika ve İtilaf Devletleri de katkı sağlamıştır. Ermeni ve Rumların tehcir sonrası geri dönüşü ile Osmanlı Devleti bir kez daha tebaası arasında ayrım gözetmediğini ortaya koymuştur.

Kaynakça**Arşiv****Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**

Toprak İskan Genel Müdürlüğü Katalogu (272.1): 11.12.41.3;
11.13.43.8; 11.12.41.14; 11.12.41.15; 11.13.42.3; 11.13.42.9;
11.13.42.12; 11.13.42.18; 11.13.43.18; 11.13.42.17; 11.13.42.20;
11.13.43.16; 11.13.43.17; 11.13.44.8; 11.13.44.10; 11.13.45.1;
11.13.45.3; 11.13.45.16; 11.14.49.5; 11.14.49.11; 11.14.50.4.

Gazeteler

Söz, sayı: 22, 28, 33, 42, 51, 58, 69, 132.

Tasvir-i Efkâr, sayı: 2531, 2532, 2538, 2543, 2545, 2550, 2553, 2560,
2577, 2581, 2585, 2586, 2594, 2604, 2666, 2694, 2701, 2711.

Vakit, sayı: 352, 353, 359, 360, 362, 363, 375, 392, 393, 402, 410, 421,
422, 423, 428, 431, 432, 437.

Kitap ve Makale

Akkuş, Turgay. “Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Bursa’da Sevk ve
İşkân Uygulamaları ve Sonuçları”, OTAM, (2008): 1-52.

Akşin, Sina. İstanbul Hükümetleri ve *Milli Mücadele I*. İstanbul: İş
Bankası Kültür Yayınları, 2004.

Atnur, İbrahim Ethem. “Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen Rum
ve Ermenilerin İşkânı Meselesi.” *Atatürk Yolu Dergisi* IV, 14
(1994): 121-139.

Atnur, İbrahim Ethem. *Türkiye’de Ermeni Kadınları ve Çocukları Me-
selesi (1915-1923)*. Ankara: Babil Yayıncılık, 2005.

Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılabı Tarihi, III/III*. Ankara: TTK Bası-
mevi, 1991.

Bilgin, Mustafa Sıtkı. “Türk ve İngiliz Belgelerine Göre Osmanlı
Devleti’nin I. Dünya Savaşı Sırasında Ermenilere Karşı Takip
Ettiği Siyaset (1914-1918).” *Ermeni Araştırmaları*, 10 (2003):
58-81.

Birgen, Muhittin. *İttihat ve Terakki’de On Sene, c. I*. İstanbul: Kitap
Yayınevi, 2006.

Çetinkaya, Selma. “1915-1923 Yılları Arasında Türkiye’deki Ermeni
Yetimleri” Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2009.

Çelik, Hacer. “Ermeni Tehciri ve Tehcirden Dönen Ermenilerin İşkânı
Sorunu.” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VII
(2008): 143-163.

- Çiçek, Kemal. *Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917)*. Ankara: TTK Yayınları, 2005.
- Çiçek, Kemal. "Relocation of Ottoman Armenians in 1915: A Reassessment." *Review of Armenians Studies*, 22 (2010): 115-134.
- Erickson, Edward J. *Osmanlılar ve Ermeniler Bir İsyanın ve Karşı Harekâtın Tarihi*. Çev. İbrahim Türkmen. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.
- Ermeniler: Sürgün ve Göç*, Haz. Hikmet Özdemir vd. Ankara: TTK Yayınları, 2005
- Güler, Ali. "Ermenilerle İlgili 1916 ve 1918 Yıllarında Yapılan Hukuki Düzenlemeler", *OTAM*, 6 (1995): 91-137.
- Halaçoğlu, Yusuf. *Ermeni Tehciri*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2014.
- İpek, Nedim. *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*. Trabzon: Serander Yayınevi, 2006.
- Karacakaya, Recep. *Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça*. İstanbul: Gökkuşbuca Yayınları, 2005.
- Lewy, Guenter. *1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu? Çarpıtılan-Değiştirilen Tarih*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Mevlânâzade Rıfat. *Türkiye İnkılabının İcyüzü*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2000.
- Özdemir, Hikmet. *Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler 4. Ordu'nun İnsani Yardımları*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2009.
- Saray, Mehmet. *Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri*. Ankara: ATAM Yayınları, 2005.
- Sarınay, Yusuf. *24 Nisan 1915'te Ne Oldu? Ermeni Sevk ve İskânının Perde Arkası*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2012.
- Selvi, Haluk. *Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Şirin, Funda Selçuk. "Etkili Birer Propaganda Aracı Olarak Ermeni Sorunu Karşısında Albayrak ve Hadisat Gazeteleri (1918-1919)." *AÜ DTCTF Dergisi* 28, 45 (2009): 207-219.
- Yalçın, Hüseyin Cahit. *Siyasal Anılar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.
- Yapıcı, Hakkı. "Osmanlı Güvencesinde Tehcir Yasası." *Ermeni Araştırmaları*, 32 (2009): 59-71.

Türk Tarihi ve Gürcü Tarihi Kaynaklarına Göre Rus Yönetiminin Uyguladığı Politika Sonucu Gürcü Muhacirlikleri (19- 20.Yüzyıllar Arasında)

Georgian Immigrations As a Result of the Policies Applied by the Russian Regime According to the Turkish and Georgian History Resources (Between 19-20 Centuries)

Malkhaz Chokharadze

Mehmet Ali Keskin

Öz

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Rus İmparatorluğu'nun idaresindeki vilayetlerde oluşturulan yönetim birimlerinin yerel halk üzerindeki etkileri muhacirlik olgusunu başlatmış ve Rus yönetiminin uyguladığı politika yerel halkın yaşadığı trajedilerin kaynağı olmuştur. Rus baskısından ve zulmünden kaçan halk; köylerini ve evlerini geride bırakarak göç etmiştir. Osmanlı Devleti muhacir halkı kabul etmiş ve onlara iskân yerleri sağlamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve sonrasında Kafkasya'dan çoğunluğu Gürcüler olmak üzere Osmanlı Devleti'ne Müslüman göçleri ve yaşanan zorluklar Türk tarihçiler ve Gürcü tarihçiler tarafından araştırmalara konu edilmiştir. Bu makalede Artvin ili ile Gürcü Müslümanların Osmanlı İmparatorluğu'na göçü, Rus İmparatorluğu'nun muhacirlik üzerindeki etkileri, halkın yaşadığı sıkıntılar, halkın Ruslar ve muhacirlik hakkındaki görüşleri Türk Tarihi ve Gürcü Tarihi kaynaklarına göre ele alınmıştır. Bu makale o döneme ilişkin yaşananlar açısından bilgi verir niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Gürcü Muhacirleri, Osmanlı-Rus Savaşı, Göçler, 93 Harbi, Gürcü Müslümanlar

Prof. Dr., Batum Şota Rustaveli Devlet Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Gürcü Dili Bölümü, malkhaz-ch@mail.ru

Dr., Şota Rustaveli Devlet Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi, Filoloji Bölümü, m_alikeskin@hotmail.com

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale gönderim tarihi: 25.04.2015

DOI: 10.17550/aid.46261

Abstract

The effect of the administration units imposed in the province of Russian Empire at the end of the 19th century and at the beginning of the 20th century has started the immigration phenomenon and the policies of the Russian administration become the source of tragedies of the local people. The people who fled the Russian pressure and oppression; had immigrated by leaving their villages and homes behind. Ottoman Empire had accepted the immigrants and provided them with habitation. Muslim immigration to the Ottoman Empire during the Russo-Turkish Wars in 1877-1878 and afterwards from the Caucasus in particular to Georgians and the problems that had experienced have been researched by the Turkish and Georgian historians. This article addresses to the city of Artvin and Georgian Muslims immigration to Ottoman Empire, the effects of Russian Empire on the immigration, the problems experienced by the people, the opinions of the people on the Russians and immigration and information obtained from the Turkish History and Georgian History.

Keywords: *Georgian Immigrant, Russo-Turkish War, Migrations, The '93 War, Georgian Muslims.*

Giriş

1877-1878 yıllarında yapılan Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile Kars ve Batum Rus İmparatorluğu'na verildi. Rus İmparatorluğu kendisi için özel askeri- stratejik bir önem taşıyan bu bölgeleri devlet yönetimi içine almak için çalışmalar başlattı. Nitekim kısa süre sonra 20 Eylül 1878 tarihinde Rusya'nın Kafkas Cephesi komutanı Mihail Nikolayeviç Romanov, Batum Vilayeti'nin geçici idari yönetmeliğini imzalamıştır. 14 maddeden oluşan bu yönetmeliğe göre Batum Vilayeti 3 Sancak (Okrug) ve 9 Polis nahiyesi olarak taksim edilmiştir:

- a) Batum Sancağı (Okrug) –Batum, Kintriş ve Gonyo Kazaları (Uşastok).
- b) Artvin Sancağı (Okrug) – Ardanuç, Artvin ve Şavşat Kazaları(Uşastok).
- c) Acara Sancağı (Okrug) – Yukarı Acara (Acara-i Ulya), Aşağı Acara (Acara-i Süfla), Macahel Kazaları (Uşastok) (Frenkel, 1879:122).

Yönetmeliğe göre ayrıca Batum önemli bir liman merkezi olarak kabul edilmiş ve idari bir birim olarak ayrılarak doğrudan Gubernatör'e (Valiliğe) bağlanmıştır.

Batum Vilayeti'nde oluşturulan Oblast Yönetim Birimi içerisindeki görevlere Vilayet Gubernatörü, sadece askeri rütbelere sahip olan kişileri tayin edebiliyordu. Bölgede Rus yönetimin güçlendirilmesi ve tamamlanması için 5 Şubat 1879 yılında yeni bir yönetmeliğe imza atıldı. Bu yönetmeliğe göre vilayetin valilerinin askeri hakları arttırılmış; aynı zamanda askeri-polis yönetim birimleri ve daireleri güçlendirilmiştir. Rus İmparatorluğu tarafından gerçekleştirilen bu işlemlerin amacı; yeni himaye altına alınan bölgelerde yerleşim yerleri oluşturulmasına olanak sağlanması idi. Batum ve Kars bölgeleri büyük askeri-stratejik önem taşıdığı için yönetimi doğrudan Kafkas Cephesi komutanına bağlandı. Vilayetlerin askeri Gubernatörlerinin başlıca görevleri, hükümete karşı yapılan ayaklanmalar için önlemlerin alınması ve sömürge rejiminin güçlendirilmesi olmuştur. Bu amaçla Gubernatörlere askeri-polis bölükleri oluşturma hakkı da verilmişti (Karalidze, 2011: 75).

Çoruh havzasında yaşayanlar tarafından Rus yönetiminin hem idari hem de dini hususlarda kabul görmezliğinin açık bir kanıtı; bölgede gerçekleşen muhacirlik hareketleridir. Bölgede yaşayanların büyük bir kısmı Türkiye'nin değişik şehirlerine göç etti. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra 27 Ocak 1879 İstanbul'da imzalanan anlaşma gereğince göç etmek isteyenlere resmi bir süre tanınmıştı. 3 Şubat 1879 - 3 Şubat 1882 arasını kapsayan süre daha sonra 1884 yılına kadar uzatıldı (Vardmanidze, 2012:117).

Gürcü Tarihçilerin Muhacirlik Konusu ile İlgili Çalışmaları

19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başlarında oluşan muhacirlik konusu birçok Gürcü tarihçi ve yazar tarafından ele alınmıştır. Özellikle İlia Chavchavadze, Akaki Tsereteli, Giorgi Tsereteli, İakob Gogebashvili, Yona Meunargia, Sergeyi Meskhi konudan bahseden ilk yazarlar olarak kabul edilmektedir. İ.Cavcavadze, G.Orbelialni, S.Meshi, N. Nikoladze ve G.Tsereteli muhacirliğin başlıca nedeni olarak, yönetim çevrelerinin yerel halka karşı takındığı barbarca tutum ve ağır yaşam koşullarını kabul ederler (Putkaradze, 2003:10-79)

Konu ile ilgili önemli eserlerden biri Zakaria Chichinadze'nin "1Muhacir Göçü ve Gürcü Müslümanların Osmanlı Topraklarına Yerleşmesi" (1912) adlı kitabıdır. Kitapta o yıllardaki Muhacirler ve Gürcü Müslümanların düşünceleri ve yaşadıkları olaylar hakkında değerli bilgiler mevcuttur.

Batum Vilayeti'nin o günkü durumuyla ilgili olarak Rus tarihçiler ve yazarlar da eserlerinde yerel halk ve göç hakkında bilgilere yer vermişlerdir. Bu eserlerden biri de *Aleksandre Prenkel*'in muhabir yazılarıdır. Bu çalışma küçük bir kitap halinde 1879 yılında yayınlanmıştır ve içinde çok önemli istatistikî veriler de yer almıştır.

1870 ve 1880'li yıllarda Gürcü basını özellikle; *İveria ve Droeba* Gazeteleri muhacirler hakkındaki yazılarına önemle yer vermektedir. Bu kaynakların birçoğu incelenmiş ve konu ile ilgili çok önemli bilgilere yer verildiği; verilen bilgilerin gerçekten değerli olduğu anlaşılmıştır.

1 ზაკარია ჩიჩინაძის წიგნი (Zakaria Çiçinadze'nin kitabı)

"მუჰაჯირიემიგრაციად საქართველმაჰმადიანთაგადასახლებარსმაღლეში"(1912 წ.)

(Muhaciri Emigratsia da Kartvel Mahmadiana Gadasahleba Osmaletşi) (Tbilisi, 1912)

Muhacirliğin Sonuçları ve Halk Belleğindeki İzleri

Muhacirlik, Gürcü ulusunun tarihinde en ağır trajedilerden biridir. Bu göç sırasında Kola, Artaani, Şavşeti, Klarçeti, Livana, Murğuli, Maçaheli, Tao, Acara ve Kobuleti neredeyse tamamen boşaldı. Boşalan köylerde tarım tamamen ortadan kalktı, birçok köy tarih sahnesinden silindi. Arşiv belgelerinin incelenmesi ile 1879 yılındaki göçlerden sonra 2000 nüfuslu Kobuleti’de 500 kişinin kaldığı, çevre köylerin ise tamamen harap ve viran olduğu anlaşılmaktadır. Kobuleti’nin Kvirike, Keda’nın Arsenuali ve Murğuli’nin Eraguna köylerinde olduğu gibi bazı köylerde tek bir canlı bile kalmamıştı.

Muhacirlik döneminde göç edenlerin sayısı hakkında kesin bilgi günümüze ulaşmamıştır. Z. Çiçinadze 1891-1983 yılları arasında, zarar görmüş bu bölgelerde yaptığı gezilerde topraklarını terk edenlerin sayısı hakkında veri toplamıştır. Bu verilere göre istisnasız her köyden en az 5-10 hane, büyükçe köylerden ise en az 40-50-100 hane göç etmiştir. Örneğin, Alambori’den 100, Hutsubani ve Tzkavrovi’den 50’şer, Aşağı Çakvi’den 40 hane göç etmiştir. Kobuleti’den toplam olarak 7000 den çok hane göç etmiştir. Zeda Acara ve Kveda Acara (Yukarı Acara ve Aşağı Acara) bu yıllarda 4000 den fazla hane yitirmiştir. Z. Çiçinadze’nin Batum müftüsü Hasan Efendi Gverdadze’ye dayanarak aktardığı bilgilere göre Osmanlı İmparatorluğu’na toplam 1 milyon insan göç etmiştir (Putkaradze, 2003).

Osmanlı İmparatorluğu göç eden halk ile birlikte yüksek kültür seviyesinde olan, çalışkan, gayretli, samimi ve savaşçı nüfus elde etmiştir. Aynı zamanda bu nüfusla İç Anadolu nüfusunun da artmasını sağlamıştır. Konu ile ilgili birçok bilgi Türk tarihçiler tarafından da dile getirilmiştir. Dr. Muammer Demirel’in “Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı’ndan Sonra)” adlı makalesine göre; Padişah II. Abdülhamid, “93 Göçmeni” olarak adlandırılan Artvin ve Batum göçmenlerine karşı, Müslümanları koruyup sahip olması gerektiği inancıyla hareket etmiştir. Ayrıca göçmenlerden sağlanacak iş gücü ile Anadolu’da boş arazilerin ekonomiye kazandırılması amaçlanmış ve göçmen kitleleri, Anadolu nüfusunun Türkleştirilmesi yönünden önemsenmiştir. Müslüman olan göçmenleri Türk’ten ayrı düşünmeyen Sultan II. Abdülhamid, Anadolu nüfus yapısını Türkleştirmeyi hedeflediğini açıkça ifade etmiştir. Sultan II. Abdülhamid, hem ekonomik

yönden ülkenin kalkınmasına katkı sağlayacaklarına olan inancından dolayı hem de milli duygularından dolayı, yakınlık duyduğu göçmenlerin nakil, geçici barınma ve iskânları gibi meseleleriyle yakından ilgilenmiştir (Demirel 2009:4-5).

1912-1917 yıllarında Artvin Vilayeti'nin yerel sakinlerinin yarısından fazlası yabancı yerlere göç etmişlerdir. 1911 yılında bölge nüfusunda 63.379 kişi yaşarken, 1917 tarihi sonunda ise bölge nüfusu 30.179 e kadar azalmış görülmektedir (Karalidze, 2009: 19).

Muhacirlerin 1914 tarihli durumu hakkında araştırmalar yapan Ülkü Önal "Artvin Muhacirlik Hatıraları" adındaki kitabında Artvin Vilayeti'nden göç edenler hakkında bilgiler vermektedir. *Ülkü Önal* muhacirliği iki ayrı göç dalgası olarak nitelendirir:

1. 1877-1878 ve sonraki yılları
2. 1914 ve sonraki yılları (1. Dünya Savaşı dönemi)

Ülkü Önal kitabında göçün türlü acılarla dolu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca o zamanlarda Ardanuç'ta 30'un üzerinde köyün yandığını, bu köylerin ahalisinin topyekûn Anadolu içlerine göç ettiğini ve bu muhacirlerin sayısının 10.000'e yakın olduğunu belirtmiştir. Yollarda ölenlerin sayısı bilinmemekle birlikte Şavşat İlçesi haricinde Artvin İli'nin büyük kesimi muhacir olmuştur. *Ülkü Önal* kitabında der ki; "Bölgeyi işgal eden Ruslar 1914'ten öncesine ait bir kilim parçası bile bırakmamışlardır. Evlerimizi yakarak geçmişimizi yok etmişlerdir" (Önal, 2010: 13-14)

Bu hatıralar birçok neslin öyküsünü içermekte ve günümüze kadar getirmektedir. Kitabın öneminin ortaya konması için birkaç bölüme aşağıda yer verilmektedir:

Bulanık Köyü; (Zeki TOP-65 Yaşında D.T.2008): "Ruslar köyü bastığı zaman halk köyü topluca terk etmiş ve evler yanmış. Tokat'a uğrayıp Adana'ya kadar gitmişler. Orada yer vermişler ama kalmamışlar. Köyden Merzifon'a gidenler de olmuş. Yollarda çok insanımız ölmüş. Çocuklarını taşıyamayıp suya atmışlar" (Önal, 2010: 59).

Akarsu Köyü; (Süleyman Yüksel-75 yaşında D.T.2005): "Babam savaşta Ruslara esir düşmüş. Komutanın biri altın almış ve alayı öylece teslim etmiş. Kars'ta Ruslar bir alayı teslim almış; Batum'a götür-

müşler. O komutanı orada öldürmüşler. Babam Batum'da, Sibiryada dokuz sene esir kalmış. Serbest bırakılınca Batum'a gelmiş ve çalışmış. Biraz para kazanmış. Türkiye'ye geçince Karadeniz sahillerinde hırsızlar tarafından soyulmuş. Muhacirlik zamanında çok insan ölmüştür. Özellikle muhacirlerin çoğu tifo hastalığından ölmüşlerdir (Önal, 2010: 29-30).

Ülkü Önal'ın kitabının bazı bölümlerinin makalede yer almasının amacı halen Artvin ilinde Rus yönetimi hatıralarının var olduğunu göstermektir. Nadirdir ama Rus izleri yer adlarında ya da isimlerinde de bazen görülmektedir. Örneğin; Murgul'da halen "Zavod" (fabrika) adı verilmiş yer halk hatırında kalmıştır. O döneme ait olayları ve anıları anlatan şahıslar bazen "Naçalnik" (başkan) "Stol" (masa) ve benzeri kelimeleri de kullanırlar.

En çok halk şiirlerinde ve öykülerinde bu tür kelimelerin bulunduğu görülmektedir. Bazen Rusya'dan siyaset dışında olan sevgi öykülerinde de kötü olarak bahsedilmektedir. Örneğin; Şavşat'ta kayda alınan bir şiirde, kişi sevgilisine Rusya'ya geçmenin iyi bir şey olmadığını, aynı zamanda düşmanın sözüne uyduğu takdirde onu terk edeceğini belirterek Rusya karşısındaki kinini ifade etmiştir.

Chatekhili'ye geçme

Rusya'ya geçersin

Düşmanın sözüne uyma

Beni de kaybedersin

Bu yönden çok önemli bir şiirdir. Bu şiirin Şerafettin Turan tarafından yazılmış sürümüne *Prof. Dr. R. Khalvashi* tarafından makale yazılmıştır (Khalvashi, 2014: 62). Murgul'un İskebi köyünde de kayda alınan şiirin bazı kısımlarında "yolda tahsildara rastladım" sözleri geçer.

Bazı tarih olayı daha zor ve vahimdir. İphrevi köyündekiler Ruslar geldikleri zaman köylülerin tamamının ormana saklandığını dile getirmişlerdir.

Ülkü Önal'ın kitabı yerel sakinlerin yurtlarından kovulma, yollarda yaşanan zorluklar, yeni yaşama mekânlarında çektikleri zorluklar, halkın yeni yerlerinde yerleşmesi ile ilgili problemleri ve bunun

gibileri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Muhacirlerin hatıraları bölgenin tarihi geçmişinin ve halk kültürünün değerlendirilmesi için önemli bir kaynaktır.

Göçler Rusya üzerinde de etkili olmuştur. Yerel nüfusun göç etmesi; Rus hükümetine karşı çıkacak olan insanların azalmasına ve bu problemin gündemden düşmesine sebep olmuştur. Rus yönetimi için kendilerine karşı çıkacak olan yerel nüfusun göçü ve kendilerine daha yakın olan nüfusun yerleştirilmesi daha önemlidir. Zaten Rusların bölgede devamlı Gürcülerin haricinde diğer milletleri yerleştirme çabaları aşıkârdır. Nitekim Rusya iktidarı bölgeye çeşitli etnik kökenli, etnik asıllı insanları getirerek ülkenin etnografik karışımını arttırmak ve köklü nüfusu bayındır hale getirmek yoluyla Gürcülerin olası siyasi eylemlerini gidermeye çalışıyordu (Chavchavadze, 1879:2).

Rus Hükümetinin Kötü Siyasetinin ve Muhacirliğin Gürcü Kaynaklardaki Yankısı

Rus Hükümeti'nin kötü siyasetine o zamanki Gürcistan elit kesimi karşı çıkmaya çalışmıştır. Fakat Gürcüler de Rus sömürgesi altında olduğu için Gürcü elit kesiminde elinden fazla bir şey gelmemiştir. Buna rağmen Gürcü elit kesimin öncüleri bölgedeki Gürcü Müslümanların göçüne karşı çıkmışlardır. Ünlü Gürcü devlet adamı ve yazarı İlia *Chavchavadze* muhacirliği “Aklın saptığı bir olay” olarak nitelemiştir. Bundan dolayı da Batum Vilayeti'nde özellikle Müslümanlara yönelik ciddi faydalı çalışmaların yapılması için sürekli olarak herkesi davet etmiştir. O zamanki Gürcü yazılı basınında konu ile ilgili birçok makale yazıldığı görülmektedir (Chavchavadze, 1879:2).

Gürcü yazarlar ve tarihçiler savaş sonrası bölge sakinlerinin sosyal durumlarına ve yeni hükümetin de bölge sakinlerine iyi bakmadığı üzerine yazılar yazmışlardır. Yazar *Giorgi Tsereteli* yazılarında belirtmektedir ki: “Kintriş arkasında bulunan Kobuleti ve çevresi tamamen harabe durumuna gelmiştir. Bir zamanlar zenginlik içindeki köyler şimdi harabe olmuş, birkaç yerde çıplak bacaları görünmekteydi. Khutsubani köyünde yaşamak çok zorlaşmıştı ve bir parça ekmeğe 6²Şaur veriyorlardı. Ölmek istemeyen herkes bundan kaçmaktaydılar” (Tsereteli, 1879:32).

2 Şaur:Halk dilinde 5 kapik değerindeki para birimi.

Acara bölgesinde yaşayan insanların ağır ekonomik durumu hakkında İlia *Chavchavadze* de şöyle yazmıştır: “Geçmiş savaşlar herkese acı ve zorluklar getirmiştir. Acara ve Kobuleti sakinleri bu savaştan daha çok nasibini almış ve ciddi zarar görmüşlerdir. Biz kardeşlerimizin acılarını sadece teselli etme durumunda kalmamalıyız. Sadece acıları sözlerle paylaşarak bu duruma bakmamız doğru değildir. Kimsesiz ve çıplak kalan çocukları soğuktan kurtarmalı, açlıktan annelerin kucagında ölen çocuklara; bunu gören hal ve takat kalmayan, adeta yaban ve vahşi hayvana benzeyen babaların ve ailelerin geçinme çabalarına yardımcı olmalıyız” (*Chavchavadze*, 1987:168).

Çarlık Rusya, bölge insanların Osmanlı’ya göç etmesi için elinden gelen tüm çabaları göstererek; kötü olan ekonomik durumu daha da ağırlaştırıyordu. İşte bu kadar zor durumda olan halka, Rus hükümeti tarafından İmparatorluk için vergi ödeme zorunluluğu getirilmişti. Devlete ödenecek olan vergiler konusunda Rus hükümeti savaş biter bitmez halkı zorlamaya başlamıştı. *Droeba* gazetesinde yer alan bir makalede *Niko Nikoladze* bu konuda şunu demektedir: “Bölge halkı için savaşın telaşı, acıları ve yaraları dinmemiştir ki; hükümet onlardan o yıl İmparatorluk için 6 ile 10³ manat değerinde vergi almıştır. Bu vergileri almasında kullanılan metotlar çok kötü, aşağılayıcı bir metottur. Aslında böyle bir durumda olan halka birkaç yıl müsaade etmeleri gerekmektedir. En azından Berlin Antlaşması’nda belirtilmiş 3 yıllık göç süresi dâhilinde Rus hükümeti vergiler üzerinde böyle davranmamalı idi” (*Nikoladze*, 1879:14).

Bu haksızlık 31 Aralık 1881 tarihinde *Droeba* tarafından yayınlanan; Şavşat’tan *Osman Ağa* tarafından gönderilen mektuptan da anlaşılmaktadır. Mektubunda; “ahali 5 manat zor ödedi. Buna rağmen Nachalnik (muhtar) *Korganov*; bölge ahalisine bu verginin 10 manata çıktığını ve bunun ödenmesi gerektiğini, ödemeyenleri ise tehdit ederek eğer ödemezlerse 20 manata çıkacağını söylüyordu. Bu durum yerel halkı çok etkiledi ve geçen yaz 100’den fazla aile Osmanlı topraklarına göç ettiler. Bu kış sonrası da birçok aile göç etmeyi düşünmektedir”. Ağırlaşmış vergilere ek olarak Rus İmparatorluğu’nun bölge temsilcilerinin, halka karşı gösterdiği şiddet ve haksız davranış-

3 Manat: Rus para birimi.

ları durumu daha vahimleştiriyordu. Osman Ağa bölgeyi yöneten *Korganov* hakkında şöyle diyordu: “Korganov’un terbiyesizliği ve küfür dolu sözleri hem kendisinden nefret ettirdi; hem de bizi hayatımızdan bezdirdi” (Osman Ağa, 1881:4).

Bu kötü ve dayanılmaz durum hakkında İlia *Chavchavadze* de şunu demektedir: “Rus hükümet yetkilileri keçiboynuzu gibi, keçiboynuzundan da daha acımasız, daha açgözlü ve doymaz olarak halka saldırdılar. Bu bölge hakkında konuşulan haberleri duyunca şaşırılmamak elimizde değildir. Bölgede en kötü insanlar devletin hizmetine girdi ve halka zulüm yapmaktadır. Maalesef bu apaçık görülmektedir. Acara Bölgesi’nden halk göç ederse bu doğrudan devlet makamlarında çalışan insanların suçudur” (Chavchavadze, 1987:163). Aynı problem üzerinde *Sergeyi Meskhi* de şunu yazmaktadır: “Hemen hemen her hafta o bölgede görev yapan hükümet yetkilileri hakkında yerel insanlar tarafından şikâyet gelmektedir. Anlaşılmaktadır ki; Bu kişilere Batum Vilayeti’nde hükümet yetkilisi görevi verilmeden önce bu kişiler değişik suçlar işlemiştir. Şimdi de verilen görevlerde tekrar halka yönelik haksızlıklar yapmaktadırlar” (Meskhi, 1879:14).

Aslında yerel yönetimlerde olan hükümet yetkililerinin bu tür haksız davranışlara yüksek hükümet makamlarınca da izin verildiği söylenebilir. Böylesi bir faaliyetin temelinde ileriye dönük politikalar vardı. Bu da Kafkas Orduları Komutan Yardımcısı *Svytapolosk Mirski*’nin Batum Askeri Valiliği’ne gönderdiği mektupta; “Rusya Batum’u alarak Kafkasya sınırlarının en tehlikeli köşesinde doğal bir kale elde etmiştir. Fakat halkı savaşı ve itaatsizdir; dini bakımdan Osmanlı İmparatorluğu ile bağları vardır. Bu nedenle kale içinde tehlikeli bir unsurdur ve onların burada kalması mümkün değildir. Yerli halkı uzaklaştırmalıyız.” şeklinde belirtmiştir. Batum Askeri Valisi General *Komarov*, General *Stefanov* gibi birçok kişi de muhacirliği körükleyordu (Putkaradze, 2003). Böylece Rusların bölgede yaşayan Müslüman Gürcü nüfusunu göç ettirme ve yurtlarından kovma girişimleri gibi niyetleri gerçekleşmiş olmaktadır. Dolayısıyla; *Droeba* gazetesinde yazıldığı gibi: “Bizim yurdumuz mahvolmakta, halk büyük ve küçük, zengin ve fakir herkes kendi topraklarından, kendi evlerinden kaçmaktadır. Birçoğu gitti bile; birçoğu da kış bitince gitmeyi planlamaktadır. Gözyaşları ile vatanlarını bırakmaktadırlar. Herkesin kalbi ağlayarak memleketinden ayrılıyor. Vatanında ağlayarak yaşamaların-

dansa, yabancı topraklarında ölmeyi tercih etmek zorunda kalıyorlar” (Osman Ağa, 1881:4).

Bu tür davranışlar muhacirlik sürecini daha hızlandırdı. *Zakaria Chichinadze* eserinde “Yerel halkın söylediklerine göre, 1878 yılından 1882 yılına kadar Şavşat’tan muhacir olarak toplam 10.000 kişi yurtlarından gitmiştir. Bunlardan yarısı İmerkhevi’den gitmişlerdir. İmerkhevi’den ve 34 köyden toplam 585 aile göç etmiş. Göç yukarıda belirtilen tarihler geçtikten sonra durmamıştır” şeklinde belirtmektedir. Yine *Zakaria Chichinadze*’nin bilgilerine göre, 1895 yılından 1902 yılına kadar bölgeden 1000 aile göç etmiştir. Bu rakam resmi rakam olmadığından bahseden Chichinadze’nin bilgileri genelde yerel halkından alınan bilgilere dayandığı için kesin olmayabilir (Chichinadze, 1812:138).

Bölgede yaşayan çiftçilerden mülkiyetinde olan arazilerine el koyma durumları da vardı. Özellikle maden sanayileri olan köylerde bu tür durumlar çok görülmektedir. Örneğin; 19 Mayıs 1907 yılında Artvin Sancağı’nın Dzansul Köyü’nün çiftçileri (toplam 43 kişinin imzasıyla) Kafkas valisine şikâyet dilekçesini yazdılar. Dilekçede maden şirketleri tarafından arazilerine el konulduğunu, bu maden ocaklarının kapatılmasını ve arazilerinin sahiplerine geri verilmesini istemekteydiler. Bu tür zor durumlar yöre insanlarını anavatan topraklarından göç etmek zorunda bırakmıştır. Aslında durumu ve sebeplerini hükümet yetkilileri bile itiraf etmekteydiler. 26 Aralık 1906 tarihli Artvin Sancağı’nın yöneticisi Batum Vilayeti’nin Gubernatörü’ne verilen raporda, yerel halkın Osmanlı’ya göçünün büyük sebeplerinden birinin de arazilerin mülkiyet durumu ve ağır sosyal yaşam problemleri olarak belirtildiği görülmüştür. Bundan dolayı sırf arazi sorunu için bölgeden 1906 yılının ilk yarısında Osmanlı’ya toplam 420 kişinin göç ettiğini ve 1200 kişinin da hazırlanıp gideceğini belirtilmiştir.

Anavatanlarından yerel halkın göç süreci daha sonraki yıllarında da devam etmiştir. 11 Şubat 1916 tarihinde Rusya Hükümeti’nin Meclisi’nde yer alan Sosyal-Demokrat Partisi’nden Gürcü Milletvekili, Gürcü Müslümanların lehine ciddi bir beyanda bulundu. 15 Ocak 1915 tarihinde Rus bölgesindeki bir askeri astsubay tarafından kendisine söylenen sözünü de belirtti. Beyanında; bu astsubaya Rus Valilerinden *General Yaver İllarion İvanoviç Vorontsov-Daşkov* (1905-1915)

tarafından bölgenin yerel sakinlerden temizlenmesi ile ilgili görev verildiğini ve Batı Gürcistan'ın yerel nüfustan temizlenmesinin istenildiğini dile getirmiştir (Sioridze, 2002:134).

Yerel nüfus memnuniyetsizliğini değişik şekillerde de ifade ediyordu. Aslında Rus hükümetinin sömürge sürecinin hızlandırılmasına çaba göstermeye çalıştıkları tarihi kaynaklardan da belli olmaktadır. Batum Sancağı'nın askeri Gubernatörü tarafından Kafkas Cephesi Rus valisine 1910 tarihinde gönderilen mektupta: “Rus devletinin bölgede hâkimiyetin pekiştirilmesi için yerel insanların göçüne ihtiyacı var. Özellikle tabii kaynakların zengin olduğu ve coğrafik durumu iyi olan yerlerden göç daha önemlidir. Böyle yerler Kintrişi, Gonyo, Artvin'den Murgul vadisidir” şeklinde ifade edilmiştir. Rusların bu siyaseti yerel insanlar tarafından ciddi tepki görmüştür. 1895 tarihinde Yukarı Acara ve Şavşat sakinleri Rus Hükümet Yetkilisi *Dundukov Korsakov'a* yazılı şikâyet dilekçesi verdiler. Dilekçede yerel nüfusun haklarının zedelendiğini; yerel nüfusa atalardan kalma arazilerin, ormanların, çayırın, meraların eskisi gibi serbest kullanılma haklarının verilmesini istediler. Duruma Rus Savunma Bakanı da yer vererek, Kafkas Cephesi Valisi'ne tavsiyede bulunarak yerel sakinlerine eski adet gibi arazilerin mülkiyetlerinin de verilmesini söyledi. Yalnız Tarım ve Devlet Mülkiyet Bakanlığı'nın görüşü bu konuda sabitti ve değişmiyordu. Bu durumda sabırları tükenen bölge insanları kendilerine göre protesto yaparak duruma karşı savaştılar ve 2 yıl içerisinde ormanların büyük kısmını kuruttular. *T. Sakhokia* bu konu ile ilgili şöyle yazmaktadır: “Kurumuş ormana bakıldığı zaman insanın içi sızlar. Durum öyledir ki, bu garip insanları ne suçlarsın, ne de haklı olduğunu söyleyebilirsiniz” (Sakhokia, 1985:220).

Sonuç

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Rus İmparatorluğu Kars ve Batum'u da sınırlarına dâhil etmiştir. Kars ve Batum vilayet yapılmış ve bu vilayetlerde askeri rütbeye sahip kişiler yönetim görevlerine getirilmişlerdir. Rus İmparatorluğu'nun bunu yapmaktaki amacı; Kars ve Batum'un büyük askeri-stratejik öneme sahip olması, Batum'un önemli bir liman merkezi olması ve yeni himaye altına alınan bu bölgelerde yeni yerleşim yerleri oluşturulmasıdır.

Rus İmparatorluğu'nun bu bölgelerde oluşturduğu yönetim birimlerinin barbarca uygulamaları ve dini baskıları yerel halkı göç etmeye zorlamıştır. 27 Ocak 1879'da imzalanan anlaşma ile göç etmek isteyenlere resmi bir süre tanınmıştır. Bu süre 3 Şubat 1879-3 Şubat 1882 yılları arasını kapsamaktaydı. Böylece muhacirlik olayı başlamıştır. Rus yönetiminin yayımlacı politikaları nedeniyle Acara nüfusunun büyük bir bölümü zorunlu olarak göç etmiştir. Müslüman Gürcülerin büyük çoğunluğu savaştan sonra Rus zulmüne uğrama korkusuyla topraklarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Kars ve Batum'dan en az yarım milyon insan Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmiştir. Göç edenlerin sayısı kesin olarak bilinmediği gibi göç sırasında ölenlerin sayısı da bilinmemektedir.

Uzun yıllar süren muhacirlik; beraberinde çok büyük acıları ve kayıpları da getirmiştir. Rusya İmparatorluğu tarafından göçmenlerin geri dönmelerine izin veren bir genelge yayınlanmış olmasına rağmen çoğu muhacir maddi imkânsızlıklar ve korkular nedeniyle göç ettikleri yerlerde kalma yolunu seçmişlerdir. Geri dönüş yıllarca sürdüğü için geri dönen Gürcüler hakkında kesin kayıtlar bulunmamaktadır. Muhacirlik dönemi boyunca yaşanan trajedilerle ilgili Gürcü tarihçiler ile Türk tarihçilerden edinilen bilgilere ve yerel halkın Ruslarla ilgili belirttiklerine dayanılarak Ruslar; halkın anılarında hep kötü ve vahşi insanlar olarak kalmışlardır.

Kaynakça

- Chavchavadze, I. (1879). Değerlendirme. *İveria Dergisi*, 2, 4-5.
- Chavchavadze I. (1987). *Seçilmiş eserler*. 5 cilt. Tiflis: Sovyet Gürcistan Sovyetler Yayınları.
- Chichinadze Z. (1912). *Gürcü Müslümanların Osmanlı'ya göçü ve muhacirlik, emigrasyon*. Tiflis.
- Karalidze J. (2011). *Rus İmparatorluğun himayesinde Şavşat, Mongrafi Şavşat*. Tiflis: Horus XXI. Baskı Merkezi.
- Khalvashi R. (2014). Murgul Vadisinde kayda değer folklor kayıtları. *Batum Şota Rustaveli Devlet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Gürcü Filolojisi Merkez Dergisi*, VIII, 69-83.
- Meski S. Bir ümle. *Droeba Gazetesi Tiflis*, 1879: 14.
- Muammer, D. (2009). Artvin ve Batum göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 40, 320.
- Nikoladze N. *Droeba Gazetesi*, 1879: 14.
- Osman Ağa. *Droeba Gazetesi*, 1881: 4.
- Önal, Ü. (2010). Artvin muhacirlik hatıraları. Ed. Ülkü Önel, *Artvin muhacirlik hatıraları* (13-59). Ankara: Erek Matbaası.
- Putkaradze, Ş. (2003). Muhacir Gürcüler ya da Çvенеburiler. *Chveneburi.net*. <http://www.chveneburi.net> (2015 tarihinde erişilmiştir).
- Sakhokia T. (1985). *Mogzaurobani*. Batum: Sovyet Acara Sovyetler Yayınları.
- Sioridze M. (2002). *1914-1919 yıllarında Güneybatı Gürcistan*. Batum: Sovyet Sosyalist Yayınları.
- Tsereteli G. *Droeba Gazetesi*, 1879: 32.
- Varmanidze, J. (2012). *Güneybatı Gürcistan'da muhacirlik, 19.yüzyılın 30-80'li yılları*. Batum: Batum Shota Rustaveli Devlet Üniversitesi Matbaası.
- Френкель 1879: Френкель А., Очерки Чурук-су и Батума, Тифлиси (Prenekeli, A., Oçerki Çuruksu i Batumi, Tbilisi, 1879.

Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Kadınların Siyasal Hakları: Türkiye’de Seçme-Seçilme Haklarına İlişkin Tartışmalarda Sömürgecilik Sonrası Söylemin İzleri

The Relationship Between Nation-State and Women’s Political Rights: The Parliament Discussions on Political Rights in 1934 and Post-Colonial Discourse

Elif Gazioglu Terzi

Öz

Ulus-devlet inşa süreçlerinde kadınların siyasal haklarına yönelik iki temel tutum gözlenir. Bunlardan ilki, kadınların vatandaşlıktan dışlandıkları ve kamusal mevcudiyetlerinin sınırlandırıldığı yaklaşımdan beslenirken; ikincisi, kadınları erkeklerle eşit vatandaşlar olarak kabul eder. Bu çalışma, 1934 yılındaki genç Türkiye siyasetinde egemen olan yaklaşımın, daha çok sömürgecilik sonrası kurulan ulus-devletlerde gözlenen, kadınların eşit vatandaşlar olarak kabul edildiği yaklaşıma yakınlığını ortaya koyarken, bu yaklaşımın çoğunlukla, kadınların hak mücadelelerini görmezden gelen ve onları ulus-devlet inşa sürecinden dışlayan “kadınsız” bir bağlamda gerçekleştiğine işaret etmektedir. Makale, Türkiye’de kadınların seçme ve seçilme haklarının tanındığı tarih olan 5 Aralık 1934’teki meclis tartışmalarını incelemekte ve bu tartışmalara hâkim olan söylemleri mercek altına almaktadır. Nihayetinde çalışma, Türkiye’de ulus-devletin inşa ettiği toplumsal cinsiyet rejimine meşruiyetini sağlayan söylem ile sömürgecilik sonrası söylem arasındaki benzerliklere ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ulus-Devlet, Toplumsal Cinsiyet, Kadınların Siyasal Hakları, Sömürgecilik Sonrası Söylem

Yrd. Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, elifgazioglu@ardahan.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale gönderim tarihi: 22.06.2015

DOI: 10.17550/aid.28218

Abstract

Focusing on the relationship between nation-state and women's demands of political rights, this paper aims to understand this relationship during the construction of Turkish Republic. Drawing upon an in-depth investigation on the Turkish parliamentary records of December 5, 1934 when women gained their political rights as equal citizens, this paper looks at the parliamentary discussions on women's rights and equal citizenship in gender equality context. It aims to highlight the similarities between the young Turkish nation-state's discourse on women's political rights and the post-colonial approach to the issue.

Keywords: *Nation-State, Gender, Women's Political Rights, Post-Colonial Discourse*

Giriş

Türkiye'nin ulus-devletleşme sürecini kadın bakış açısıyla analiz eden birkaç önemli çalışma dışında süreci, kadınları dâhil ederek okuyan çalışma yok denecek kadar azdır.¹ Sosyal bilimlere uzun yıllar boyunca yön vermiş olan, kadınları dışlayan/yok sayan yaklaşım, Türkiye'ye özgü değildir. Tarihsel olay, olgu ve süreçlerin erkekler tarafından tespit edilmesi, günümüze aktarılması ve yorumlanmasının uzun bir geçmişi olduğu kadar, çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olduğu da bilinmektedir.

Erkeğin tarihsel bilginin tek üreticisi ve aktarıcısı olduğu kabulü, geleneksel sosyal bilimlerin anlayışına hâkim olan, bilgi ve kadınlığın birbirini dışladığına dair inanca dayanmaktadır. Geleneksel anlayış, bilginin üreticileri/öznelere olarak kabul etmediği kadınları, bilginin nesnesi konumuna indirger (Cook and Fonow, 1990: 73; Jaggar, 2008: 35). Bu yaklaşımdan beslenen geleneksel tarih anlayışının doğurduğu temel sakıncaları şöyle sıralamak mümkün görünmektedir: Kadınları dışlayan bir tarih anlatısı, sözü edilen süreçlerde kadınların yer almadığı algısını yaratmaktadır. Örneğin, modern Türkiye'nin kuruluş aşamasında özellikle kadın hareketlerinin süreç içindeki konumlarının günümüze aktarılmaması, kadınların kuruluş sürecinde oynadıkları rolün yok sayılması ya da daha iyimser bir yorumla azımsanması anlamına gelecektir. Oysa hem Türkiye özelinde hem de küresel ölçekte kadınlar, ulus-devlet inşa süreçlerine bir şekilde müdahil olmuşlardır. Bu, Türk Kadınlar Birliği (TKB)² örneğinde olduğu üzere, örgütlü bir siyasal hak talebi ile kurucu kadrolar üzerinde baskı oluşturma amacıyla hareket etmek şeklinde olabildiği gibi; Tanzanya örneğinde olduğu üzere, “annelik hakkı” söylemi ile süreç içinde yer alma mücadelesi şeklinde olabilmektedir (Chadya, 2003).

Kadınları yok sayan yaklaşım, tarihin sadece egemenlerin gözünden aktarılmasına neden olacağı için, bilinçli olarak manipüle edilmiş bir tarih bilgisini önümüze serer. Örneğin “kadınlar haklarını Atatürk'e borçlu” şeklindeki resmi tarih anlatısı, egemen devletin ko-

1 Az sayıda önemli çalışmadan bazıları için bkz. Durakbaşı, 2000; Sancar, 2014; Zihnioğlu, 2003.

2 İlerleyen sayfalarda TKB'ye ilişkin ayrıntılı bilgi verilmektedir.

nuya ilişkin yaklaşımını ortaya koymakla kalmaz, aynı zamanda kadınların hak mücadelesini yok saydığı ölçüde, kadınlara dair edilgenlik algısını meşrulaştıran bir araca, bir stratejiye dönüşür. Kadınların yok sayılmasının bir başka sakıncası da, resmi tarih anlatısının sonuçlarıyla bağlantılı olarak, diğer sosyal bilimler gibi tarihin de tek bakış açısından yazılması ve yorumlanması, gerçeğin yalnızca bir yüzünün, o da bilinçli/politik bir körlüğün yansıması olan bir yüzünün günümüze aktarılması anlamına gelecektir. Böylesi bir tek boyutlu, çarpıtılmış tarih anlayışı yalnızca geçmişe dair algıları manipüle etmekle kalmaz aynı zamanda kadınların bugün verdikleri mücadelelerin de görünmez kalmasına ya da değerersiz görölmesine neden olur (Westkott, 1990:59).

Tarihsel sürecin, kadınlara yer vermeyen aktarımını ve yorumunu, kadının toplumsal konumunun bir yansıması olarak okumak mümkündür. Esasında bu iki olgu, “kadınsız tarih” ve kadının ikincil statüsü, birbirini oluşturun ve besleyen olgulardır. Bu durum en net ifadelerinden birine, bu çalışmanın çekirdeğini oluşturun 1930’lu yılların millet meclisinin cinsiyet profilinde kavuşur. 1935 yılına kadar mecliste hiç kadın vekil yoktur ve dolayısıyla kadınları ilgilendiren çok önemli bir tartışmada, yeni devlette kadınların seçme ve seçilme hakkı tartışmasına kadınlar müdahil olamamışlardır. Yine de kadınların, kendilerinin yer almalarına izin verilmeyen böylesi bir tartışmaya, meclise gönderdikleri teşekkür içerikli mektuplarla³ da olsa dâhil olmanın yollarını aramış oldukları görölmektedir.

Resmi tarih anlatısının kadınların dâhil olduğu gelişmeleri anlatma/aktarma konusundaki isteksizliği dolayısıyla, kadınların sürece mektup ve benzeri araçlarla müdahil olma çabalarına da ancak meclis tutanaklarının taranmasıyla ulaşmak mümkün olmaktadır. Burada, analiz kaynağı olarak meclis tutanaklarına dair bir parantez açmakta yarar vardır. Genç ulus-devletin niteliğine ve işleyişine dair önemli ayrıntıların satırlara döküldüğu belgeler olmalarının yanı sıra meclis

3 Örneğin, Ankara Halkevi’ndeki kadınlar adına meclise gönderilen 6 Aralık 1934 tarihli mektupta şöyle denilmektedir: “Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına; Dün Büyük Millet Meclisi Türk kadınlarının sayılab seçmek, sayılab seçilmek kanununa onay verdi. Biz Türk kadınları bundan gönenç duyduk. Gerekli olan iş yapıldı. Türk kadını bundan sonra daha iyi anlaşılacaktır. Bu hakikati anlayan, ortaya koyan, kanunla teyit eden Büyük Türk Ulusunun mümessillerine minnet.” (TBMM ZC, c.25, İ. 4, s. 90).

tutanakları, yeni rejimin kurma amacıyla olduğu toplumsal cinsiyet rejimine⁴ dair de çok önemli veriler sunmaktadır. Bu anlamda, ayrıntılı tarihsel çalışmalar için oldukça verimli kaynaklardır. Nitekim son yıllarda Türkiye’de sosyal bilimler alanında yapılan çok sayıda araştırma, kaynağını meclis tutanaklarında bulmuştur (örn. Alpaslan, 2013; Bayrak, 2007; Yaramış, 2012). Meclis tutanaklarına dayanan çalışma sayısının çokluğu ve niteliğinin çeşitliliğine karşın, tutanaklarda kadınları arayan ya da belgeleri kadın bakış açısıyla analiz etme iddiasında olan araştırma yok denecek kadar azdır. Dahası, uluslararası literatürde oldukça dikkat çeken bir konu olarak ulus-devlet ile kadın hakları arasındaki ilişkinin niteliğini ortaya koyacak politik söylemin tutanaklardan izlenmesi Türkiye’de gerekli ilgiyi görmemiştir. Oysa meclis tutanakları resmi ve politik söylemlerin aranabileceği temel basılı metinler arasında yer almaktadır. Karmaşık yapısı, ideolojik çeşitliliği, barındırdığı kültürel çoğulluk ve yaslandığı tarihsel arka plan dolayısıyla meclis, toplumun bir yansımasıdır. Aynı zamanda, hâkim siyasal kurum olarak da toplum üzerinde yönlendirici etkisi söz konusudur. Bu anlamda mecliste konuşulanların kayıt altına alındığı tutanaklar, bu karşılıklı etkileşimin ne tür bağlamlarda gerçekleştiğini anlamak açısından önemli kaynaklardır. Bir başka ifade ile devletin ve resmi söylemin şekillendiği, bir anlamda vücuda geldiği kurum olarak millet meclisinin sözü, toplumsal yapıya şekil veren ve aynı zamanda bu yapı tarafından şekillenen söz olarak kayda geçmektedir. Bu bağlamda bu çalışma, ulus-devletin erken döneminde kendi toplumsal cinsiyet rejimini inşa etmekte olan genç Cumhuriyet’in resmi söyleminin vücut bulduğu 1934 yılı meclis tutanaklarına odaklanmaktadır. Makalenin izleyen bölümlerinde, öncelikle ulus-devlet ile kadınlar arasındaki gerilimli ilişkiye dair tartışmalar özetlenecek, ardından kadınların siyasal hakları bağlamında dönemin Türk siyasi hayatına hâkim olan söylemin tarihsel ve toplumsal köklerini ortaya koymak amacıyla, konuya ilişkin sömürgecilik sonrası yaklaşıma değinilecek ve sonrasında meclis içi tartışmaların bu bağlamdaki analizine geçilecektir.

4 Toplumsal cinsiyet kavramı kadınlık ve erkekliği, bireylerin biyolojik özellikleri ile değil, bu özelliklere toplum tarafından yüklenen anlam ve dayatılan rollerle açıklar. Buna göre kadınlık ve erkeklik zamana ve mekana göre değişen toplumsal ve tarihsel olgulardır. Toplumların cinsiyetlere yönelik algı ve tutumları ile bu algı ve tutumların şekillendirdiği roller genel olarak o toplumlarda egemen olan cinsiyet rejimlerini oluştururlar.

Eril Tahayyül Olarak Ulus-Devlet ve Feminist Eleştirisi

Benedict Anderson (1991) ulusu tahayyül edilmiş bir topluluk olarak tanımlar. Bu tahayyülün birkaç bileşeni vardır. Ulus, öncelikle, hayal edilmiş bir topluluktur çünkü birbirini tanımayan, hayatlarında bir kez olsun karşılaşmamış insanların birliğini, ortaklığını varsaymaktadır (2007: 20). Bu anlamıyla ulus bir icat ya da yaratım değil, uydurma, kandırmaca olarak düşünölmelidir. Bir diğer bileşen, sınırlardır. Anderson'a göre ulus, sınırlı bir birim olarak hayal edilmektedir, insanlığın tümünü kapsamak gibi bir iddiası yoktur. Tersine bir grup insanın diğerlerinden ayrılığı/farklılığı üzerinden var olur. Dolayısıyla sınır, bu tarafı o taraftan ayırdığı sürece ulusun bileşeni olur, farklı uluslardan insanları ayırdığı sürece ulusun varlığında ve devamlılığında etkili olur. Bir diğer bileşen olarak egemenlik, ulusun diğer tüm toplumsal ve siyasal aktörler karşısında takındığı üstünlük iddiasının adıdır. Bu iddia egemen devlette vücut bulur. Egemen devlet, ulusun kurucusu ve koruyucusudur. Anderson'a göre son olarak ulus, bir cemaat, bir topluluk olarak hayal edilir. Zira kendi ifadeleriyle; "her ulusta fiilen geçerli olan eşitsizlik ve sömürü ilişkileri ne olursa olsun, ulus daima derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlanır. Son iki yüzyıl boyunca milyonlarca insanın, birbirlerini öldürmekten çok, böylesi sınırlı hayaller uğruna ölmeye razı olmalarını mümkün kılan şey son kertede bu kardeşlikti[r]." (2007: 22).

Anderson tezini yayınladıktan bir süre sonra feminist çalışmalar, onun sözünü ettiği yoldaşlığın/kardeşliğin kimler arasında kurulduğunu sorgulamaya başladılar; ulusu tahayyül edenler kimlerdi? (Enloe, 1989; 2013; Mayer, 2000; McClintock, 1995; McDowell, 1999) Bu sorundan hareketle, teze yöneltilen temel eleştiri, ulusun yapıcıları ve koruyucularının erkek olduğunu varsayıyor oluşuydu; sözünü ettiği kardeşlik, erkek kardeşlikti. Esasında eril bir karakter taşıyan bu dayanışma ilişkisi, cinsiyetsizmiş gibi sunulduğu için, bir taraftan kadının, ulus içindeki dışlanmışlığı, ötekileştirilmişliği de görünmez hale gelirken, diğer taraftan da toplumsal cinsiyetin ulus inşasındaki başat konumu önemsizleştirilmekteydi (McClintock, 1995: 353). Mesele, ulusun tanımından ya da inşası sürecinden ibaret değildi; ulus pratiğinin içindeki iktidar ilişkilerinin niteliği ve bu ilişkilerin üretilmesi ve yeniden üretilmesi de toplumsal cinsiyet rejimleriyle birebir bağlantılıydı (McDowell, 1999). Kadınların, ulus-devletlerin, teoride

kurucu ideolojilerinden, pratikteyse kurucu kadrolardan nasıl dışladıklarına – ya da sürece nasıl ve ne derece katılabileceklerinin sınırlarının belirlendiğine- dair bu tespitler, ulusun, eril tahayyülün bir yansıması olduğu tezini doğruluyordu. Bu teze göre, ulus-devlet inşası sürecinde kadınların dışlanmadıkları yegane alan, sembolik alandır (Kaminsky, 2007; Omar, 2004; Riedner, 2013). Özellikle, ulus-devletin kurucu ideolojisi olan milliyetçiğin retorik bağlamında okunması, ulus inşasında kadınlara –ve belki de daha doğru bir anlatımla, kadınlığa- yüklenen sembolik rolü göz önüne sermektedir. Bu anlamda dil ve vatan gibi kavramların ulusal değerlerle yüklenerek “anadil” ve “anavatan” gibi adlara kavuşturulmaları ya da benzer şekilde, ulusun sembollerinin, Kuzey Amerika’nın özgürlük heykelinde olduğu gibi, açıkça kadın cinsiyeti taşımaları rastlantı değildir (Omar, 2004: 49).

Uluslu eril tahayyülün yansıması olarak okumak, yalnızca onun içerdiği/kurduğu toplumsal cinsiyet rejimlerini görünür kılmakla kalmaz. Bunu yapmak, ulusu yalnızca bir kavram olarak anlayabilmek için değil aynı zamanda mevcut ulusal pratiklere dair doğru bir kavrayış geliştirebilmek için de elzemdir çünkü ulusun kim tarafından nasıl kurgulandığı, onun pratikte nasıl tecrübe edildiğini belirler. Bu noktada Chatterjee’nin (2005) yanıt aradığı soru önemlidir: Eril tahayyülün ürünü olarak kabul edildiğinde ulus-devlet, kadınlar tarafından nasıl algılanır, nasıl deneyimlenir? Kadınların, siyasal haklarını tanıyan, onlara erkeklerle eşit vatandaşlık statüsü sağlayan bir yapıyla yönelik algıları ile kadın haklarını tanımayan bir siyasi birlik karşısındaki tutumları kaçınılmaz olarak farklı olacaktır. Bu formülasyonu kısmen çözmüş olan ulus-devlet bugün geldiği noktada, kadınların siyasal haklarını tanıyarak onları eşit vatandaşlar olarak kabul etmiş, böylece toplumlar gözündeki meşruiyetini sağlamlaştırmıştır. Öte taraftan, eşit vatandaşlık anlayışı ile kadın hakları hareketinin amaçları arasında zaman zaman paralellikler oluşsa da ulus-devlet, kadınlar tarafından verilen kadın hakları mücadelesine olumlu yaklaşmaz. Çünkü her ulus-devlet kendi hiyerarşik toplumsal cinsiyet rejimini oluşturur ve bu rejime muhalefet eden bir eşitlik mücadelesiyle barışık olması, doğasına aykırıdır. Dolayısıyla, Anderson’ın tespitleri bir başka açıdan değerlendirildiğinde şu sonuç çıkar; ulusal birlik bir kandırmacadır çünkü esasında ulus, birliğe değil, kurumsallaşmış toplumsal cinsiyet ayırımına dayanır (McClintock, 1993). Ancak yukarıda belirtildiği gibi,

meşruiyete ihtiyaç duyan bu siyasal birlik, kadınları eşit vatandaşlar olarak tanımak durumunda kalmıştır.

Ulus-devlet bu noktaya varana kadar çeşitli aşamalardan geçmiş, bu aşamalarda kurucu kadroların, kadınların ulus-devlet inşa süreçlerinde oynadıkları role ilişkin yaklaşımları da etkili olmuştur. Kadınların siyasal haklarına ilişkin karar ve uygulamalar da yine bu yaklaşımlardan hareketle gerçekleşmiştir. Söz konusu yaklaşımları, Batı menşeilili yaklaşım ve sömürgecilik sonrası yaklaşım olarak adlandırmak mümkün görünmektedir.⁵ Makalenin şimdiki bölümü bu yaklaşımlara odaklanmaktadır.

Kadınların Siyasal Haklarına İlişkin Sömürgecilik Sonrası Yaklaşım

Ulus-devlet, toplumsal cinsiyet açısından tarafsız bir kurum değildir. Tersine, her ulus-devletin bir toplumsal cinsiyet rejimi vardır (Connell, 1987) ve kuruluş aşamasından itibaren bu rejimi meşru ve hâkim kılmak için çok çeşitli yaklaşımlardan beslenen çeşitli söylemlere başvurur. Fransız ve Amerikan devrimlerini izleyen süreçte, Batı coğrafyasında siyasal hayata hâkim olan anlayışa göre kadınlar, erkeklerle nazaran daha sınırlı olan düşünsel kapasiteleri dolayısıyla “doğru politika” hakkında hüküm veremezler ve yine düşük zihinsel becerileri yüzünden yönetme yeteneğinden de doğaları gereği mahrumlardır (Phillips, 1995). Dolayısıyla kendilerine siyasal hakların tanınmaması, politik olarak rasyonel, ahlaken de meşrudur. Dönemin demokrasi anlayışı için de kadınların vatandaşlıktan dışlanmaları sorun değildi. Zaten Phillips, demokrasinin eşitlik ile bağının, oldukça yakın bir tarihin ürünü olduğunu ortaya koymaktadır (1995). Nitekim söz konusu dönemde kaleme alınmış olan ve bugün de demokrasinin temel metinlerinden kabul edilen “Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi”nde “bütün insanlar (men) eşit yaratılmışlardır” derken, erkekler arasındaki eşit-

5 Ulus-devletleşme süreçlerine ilişkin çalışmalarda önemli yer kaplayan bu iki yaklaşımdan biri “sömürgecilik sonrası yaklaşım” olarak adlandırılırken, diğerine ilişkin net bir adlandırma yoktur. Ancak, bu adlandırılmayan yaklaşım Batılı ülkelerin geçirdiği tarihsel aşamalar bağlamında ve çoğunlukla Batılı ülkelerden örneklerle açıklandığı için, anlaşılır olmak adına ben bu yaklaşımı, bu çalışma özelinde, “Batı menşeilili yaklaşım” olarak adlandırıyorum.

likten bahsetmektedir (Unanimous, 1776).⁶ Dolayısıyla söz konusu ülkelerde kadınlar, ulus-devlet inşa süreçlerinden dışlandıkları gibi, siyasi ve ekonomik haklardan da mahrum bırakılmış, kamusal alandaki varlıkları daha da sınırlandırılmıştır. Böylece kadınların ekonomik ve siyasal katılımını dışlayan bir demokrasi anlayışı ve uygulaması kimi ülkelerde yüz yılı aşkın bir süre boyunca egemenliğini sürdürmüştür.

Öte taraftan, doğrudan sömürge konumunda olmuş, sömürgeci güçlerin boyunduruğu altında yaşamış ve kurtuluş mücadelesi vermiş olan kimi Batılı ülkelerde durumun farklı olduğuna dair bir parantez açmak gerekmektedir. Çünkü örneğin, sömürgeci iktidarlardan bağımsızlığını elde etmesinin ardından Norveçli kadınlar, erkeklerle eşit vatandaşlar olarak kabul edilmiş; benzer şekilde Finli kadınlar, Rusya yönetimine karşı verilen mücadelenin ardından haklarına kavuşmuşlardır. Böylece Finlandiya ve Norveç, dünyada kadınların siyasal haklarını tanıyan ilk devletler olmuşlardır. Jill Vickers'a (2008: 25) göre bunun sebebi, sözü edilen devletlerin diğer Batılı devletlerden farklı olarak, sömürgeleştirilme deneyimini tecrübe etmiş olmalarıdır. Zira Vickers çeşitli ülkelerdeki kadınların, ulus-devlet inşasında oynadıkları role ve sonrasındaki konumlarına dair yaptığı çalışmada, ulus-devlet kurabilmek için öncelikle üzerlerindeki sömürgeci baskılara karşı savaşmış olan toplumların savaş sonrasında kadınlara, erkeklerle eşit vatandaşlık hakları tanıdıklarını tespit etmiştir.

Post-kolonyal döneme damga vuran, kadınların siyasal haklarına yönelik temel yaklaşım ve bu yaklaşımın vücut bulduğu “kadınlar ulusal mücadelede yer alarak vatandaşlığı hak etti” şeklindeki söylem, sömürgecilik sonrası süreçte kadınların erkeklerle eşit haklara kavuşmalarının önemli dayanaklarından birini oluşturmuştur. Böylece kadınların yeni rejim tarafından eşit vatandaşlar olarak tanınmaları, ülkelerinin bağımsızlık mücadelesine katılmış olmalarıyla gerekçelendirilir (Agozino, 2014; Chaudhuri, 1999; Leonhardt, 2013). İlginç bir nokta, “hak etme” söyleminin, sözü edilen toplumlara dair akademik

6 Metinde geçen ifadenin orijinali şöyledir: “All men are created equal” (Unanimous, 1776). Metin boyunca, “insan” anlamında kullanılan “men”, Anne Phillips’in (1995) işaret ettiği gibi, cinsiyetsiz bir ifade değildir. Tersine, dönemin Amerikan anayasasından takip edilebileceği üzere, mülkiyet hakkı ve seçme-seçilme hakları yalnızca erkeklere tanınmıştır.

nitelikli çalışmalara da hâkim olmasıdır. Örneğin Biko Agozino (2014) Nijerya'nın, tarihi boyunca birçok Batılı sömürgeci güce karşı verdiği savaşta kadınların üstlendiği başat rol sayesinde erkeklerle eşit konumda bulunmayı hak ettiğini dile getirmektedir. Benzer şekilde Adrienne Leonhardt'a (2013) göre, Fransa'ya karşı verdiği mücadele sonucu bağımsızlığını kazanan Cezayir, kurtuluşunda kadınların oynamış oldukları büyük role rağmen, onlara hak ettikleri konumu sağlamamıştır.

Kadınların siyasal haklarına kavuşmalarına dair post-kolonyal bağlamda şekillenen bir diğer söylem kadınların, haklarını elde ettikleri ya da kazandıkları yerine, onlara hakların verildiğine vurgu yapan söylemdir. Böylece yeni ulus-devlet, kurmakta olduğu hiyerarşiyi ve bu hiyerarşi içinde kadınlara biçtiği aşağı rolü işaret ederek kendi kudretini pekiştirirken; kurucu kadrolar da bu söylem sayesinde kendi konumlarını pekiştirmektedirler. Bu bağlamda, bir taraftan “hak edene hakkını vermek” gibi adil bir uygulamayı gerçekleştirmiş olmakla bir övünç söylemi de ortaya çıkmakta, diğer taraftan kadınlarda, onlar adına çaba gösterildiğine dair izlenim yaratılmaktadır. Her bir söyleme şekil veren hâkim yaklaşım, kadınların hak talebinde bulunmamalarına rağmen, kendilerine bu hakların devlet tarafından verilmekte olduğu yolundaki yaklaşımdır. Hak taleplerini ve örgütlü mücadelelerini görmezden gelen bu yaklaşım, böylece, kadınların ulus-devlet inşasındaki ve takip eden süreçteki rollerini tanımak konusunda da isteksiz davranacak, hatta yok sayacaktır.

Makalenin izleyen bölümünde, kolonyal bir geçmişi olamamasına karşın genç Türkiye'nin millet meclisine hâkim olan, kadınların siyasal hakları konusundaki yaklaşımının sömürgecilik sonrası yaklaşımla benzerliği analiz edilmektedir.

1934 Meclisi'nde Kadınların Seçme ve Seçilme Hakkına Dair Tartışmalar

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda ülke, neredeyse on sene sürmüş olan bir savaştan ağır hasarla çıkmış durumdaydı. Savaşta, önemli bölümü savaşa katılan erkeklerden oluşan büyük bir nüfus hayatını yitirmiş, bazı doğu illerinde eşini kaybetmiş kadın oranı yüzde otuz yükselmişti (Zürcher, 2004: 239). Göç ve mübadelelerle birlikte gerçekleşen dramatik demografik değişimler, yeni Türkiye'nin nüfus yapısı üzerinde belirleyici olacaktı. Zürcher'in ifadeleriyle, “Nüfus

değişiklikleri, 1913'teki Anadolu'nun 1923'teki Anadolu'dan kültürel açıdan tamamıyla farklı bir yer olduğu anlamına geliyordu” (2004: 240). Savaştan önce başlayan kentleşme süreci tersine dönmüş, savaş öncesinde nüfusun yüzde yirmi beşi kentlerde yaşarken, savaştan sonra bu oran yüzde on sekizlere düşmüştü (Zürcher, 2004: 240). Savaşın ülkeye verdiği ekonomik zarar da büyüktü. Buna rağmen ekonomi büyük oranda tarıma dayalı olduğu için ülke ekonomik anlamda hızlı bir kalkınma gerçekleştirecekti. Bu koşullarda tek parti rejimine dayalı sistemin ilk hükümeti İsmet İnönü tarafından kuruldu ve ülke siyaseti 1950 yılındaki seçimlere kadar tek parti tarafından yönlendirildi.

Savaş döneminde, birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de askere alınan erkek nüfusun emek piyasasında bıraktığı boşluğu kadınlar doldurdu. Kadınların işgücüne katılımı, dönemin kimi yazarlarınca “kadın inkılabı” olarak yorumlanacak gelişmelere vesile olurken, kimisine göre bu tür gelişmeler “aile hayatının çöküşüne” işaret etmekteydi (aktaran Zihnioğlu, 2003: 82). Ancak kadınlar emek piyasasındaki varlıklarını uzun süre devam ettiremediler. Savaşın sona ermesinin ardından evlerine dönen erkekler, bıraktıkları işlerini kadınlardan geri aldı ve bu gelişme, kadınların yeniden evlerine dönmeleriyle sonuçlandı. Zihnioğlu (2003), dönemin kadın dergilerinde kadınların söz konusu gelişmelerden duydukları hoşnutsuzluğu sıklıkla dile getirmiş olduklarını tespit eder.

Türk Kadınlar Birliği, Cumhuriyet’in 1923 yılında kurulmasından yalnızca bir sene sonra, bu tarihsel fonda, seçme ve seçilme hakları gibi kadınların siyasi hak taleplerine ilişkin çalışmalar yürütmek amacıyla kurulur. TKB kadınların taleplerini millet meclisine taşıma ve siyasi gündem oluşturma anlamında birçok başarıya imza atar. Ancak yeni Cumhuriyet, kadınlardan yönelen muhalefete olumlu yaklaşmaz. Üzerindeki siyasi baskılara dayanamayan TKB, siyasi hak taleplerinden vazgeçmek durumunda kalır ve sonrasında bir yardım kuruluşuna dönüştürülür. Kadınların vatandaşlık haklarının tanınmasını izleyen süreçte ise birlik, kendi üyeleri tarafından 1935 yılında feshedilir (Zihnioğlu, 2003: 256-58).⁷

7 Bugün faaliyette olan Türk Kadınlar Birliği 1951 senesinde kurulmuş, 1954 yılında da, Bakanlar Kurulu kararıyla “Kamu Yararına Çalışan Dernek” statüsünü kazanmıştır. Derneğin üyeleri, Nezihe Muhiddin tarafından 1924 yılında kurulan birliği sürdürme

Kadınların söz konusu süreçteki rolleri bundan ibaret olmamıştır. Kadınlar, Türk modernleşmesinde ve dolayısıyla onunla iç içe ilerleyen ulus-devletleşme sürecinde önemli rol oynarlar. Ancak kadınların söz konusu süreçte oynadıkları rolü, modernleşme tarihini yazan kaynaklarda görmek mümkün değildir (Sancar, 2014). Çok sayıda kadının, hem Milli Mücadele döneminde hem de Cumhuriyet'in kuruluşunda yer almış ya da kurucu kadroları desteklemiş olmalarına rağmen resmi kaynaklarda kadınlardan çok az bahsedilir. Bir yandan ulusal mücadeleye destek olurken bir yandan da kadınların siyasi hak talepleri konularında mücadele etmiş olmalarına rağmen Cumhuriyet'in ilk Anayasası, siyasi hakları kendilerine tanımamış, yeni Cumhuriyet kadınları erkeklerle eşit vatandaş statüsünde saymamıştır (Sancar, 2014: 112-113). Sancar'ın ifadeleriyle,

Yeni rejimin devlet yönetim kadrolarında bir tek kadına bile yer verilmemesi kadın hakları söyleminden ideolojik, politik ve kültürel olarak ciddi bir kopuşun göstergesi olarak kabul edilmelidir. (...) Bunun yerine modernleşmenin sembolü olmaları istenen kadınlar için ayrı kamusal görünürlük konuları sunulmuş. Erkeklerle siyasal alanda aynı siyasal mücadelelere katılan kadınların ulus-devlet kurulduktan sonra onun yönetimine katılmalarının sakıncalı bulunması modern siyaset anlayışında bugüne kadar etkisini sürdüren bir cinsiyetçi sakatlanma nedeni olmuştur (2014:113).

Modern ulus-devletin ideolojik kadrosunu oluşturan milliyetçi hareket içinde temel rol oynamalarına rağmen yönetim kadrolarında yer almalarına izin verilmeyen iki önemli ismin, Halide Edip ve Nezihe Muhiddin'in yaşadıkları, kadınların ulus-devlet inşasından ve kurumsallaşma sürecinden nasıl dışlandıklarını gösteren en somut örneklerdir (Zihnioğlu, 2003; Durakbaşı, 2010). Zihnioğlu, sözü edilen süreçte kadınları dışlayanları "Cumhuriyet'in erkek kurucular kuşağının hükümeti/siyasetçileri"; dışlananları ise "cumhuriyetçiliği benimseyen, Osmanlı Türk kadın hareketinin feminist eylemci ve düşünürleri" olarak tarif eder (2003: 19). İnşa edilmekte olan ulus-devletin kurmak istediği toplumsal cinsiyet rejiminin niteliği de bu çatışmada, oluşturulan dışlama süreç ve mekanizmalarında kendini göstermektedir.

amacında olduklarını belirtmektedirler (Gazioğlu, 2010).

Kadınların seçme ve seçilme hakkı tartışmaları, 1934 senesinden önce de birkaç defa meclis gündeminde yer alır. Ancak kadınlar bu haklara ulaşmak için takvimin 5 Aralık 1934 tarihini göstermesini beklemek durumunda kalırlar. İlginç olan nokta şudur; kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanındığı son tartışmada, konuya ilişkin daha önceki tartışmalarda karşılaşılan sert muhalefetten eser yoktur. Örneğin, 1923 yılının Nisan ayında mecliste “İntihâb-ı Mebusan Kanunu” görüşülürken kadınların seçme hakkı gündeme gelmiş ancak yoğun itirazlar sonucunda hakkın tanınması kabul edilmemiştir (Sezer, 1998). Bu tartışmaların içinde kadınların yeterli siyasi olgunluğa sahip olmadıkları ve ancak böylesi bir olgunluğa erişmelerinin ardından bu tür haklara haiz olabileceklerine dair argümanlar dahi yer alabilmiş ve kadınlara, siyasi yeterliliğe sahip olana değin beklentilerinin tavsiye edildiği olmuştur (Ünal, 2014). Hatta seçme ve seçilme hakkını meclisin gündemine taşımak isteyen kimi vekillerin söz almaları, diğer vekiller tarafından çeşitli şekillerde protesto edilmiştir. Örneğin, Tunalı Hilmi Bey’in, kadınların siyasi haklarının tanınması gerektiğine dair konuşması diğer vekillerce ayaklarını yere vurmaları suretiyle sık sık kesilmiştir (TBMM ZC, C.1, İ. 7, ss. 322- 344).

Öte taraftan siyasi hakların tanınıp tanınmamasına dair 5 Aralık tarihli son değerlendirmede bu haklar, ilgili meclis tutanaklarının gösterdiği üzere, vekillerden gelen coşkulu bir kabulle tanınır. Meclise hâkim olan bu coşku, dönemin Konya Milletvekili Refik Koraltan’ın sözlerinde en net ifadesine kavuşmaktadır: “Baylar, şimdi onayımıza verilen bu kanunla Türk kadını değeri olan yeri alıyor (Alkışlar). Büyük ulusun yüksek kurultayı, bu gün Yüksek Kurtarıcının önderliğinde vereceği kararla büyük inkılâbın değerli kıldığı büyük işlerden birisini daha yapmış olacaktır. Baylar, sevinelim, Öğünelim, çünkü Türküz; çünkü Atatürkümüz vardır (Şiddetli alkışlar). Ulus var olsun. Atatürk sağ olsun (Alkışlar).” (TBMM ZC, C. 2, İ. 12, s. 83). Böylelikle “adil olmanın verdiği övünç” söylemine dair önemli bir örnek olarak Refik Koraltan’ın sözleri, tutanaklardaki yerini almaktadır.

Tartışmalarda öne çıkan ve yukarıda tarif edilen anlayış ve algıyla bağlantılı olan bir diğer söylem, hakların kadınlara verildiği şeklindeki söylemdir. Yine örneğine sıkça rastlanan bir kabul olarak bu söylem en net ifadelerine İsmet İnönü’nün cümlelerinde kavuşmaktadır: “Yakın gelecekte, Türk Devletinin ve Türk ulusunun geniş

kudretlerinin sırrı anlaşıldığı zaman, bunun başında, ilk günden beri Türk inkılâbının Türk kadınına verdiği haklar esaslı bir delil olarak ileri sürülecektir (Okay sesleri, alkışlar). Bizim bu gün yaptığımız bu teşebbüs, Büyük Millet Meclislerinin ve Türk inkılâbının yıllardan beri güttüğü siyasanın tam bir varanıdır. İnkılâpçılar, yüce heyetiniz, bunu, yurdun ve ulusun menfaati ve iyiliği namına anlayışlarımızın yeni bir belgesi olarak gösterip övünebiliriz.” (TBMM ZC, C. 2, İ. 12, s. 83) “Bizim verdiğimiz haklar” ifadesine yapılan vurgunun daha baskın olduğu bir diğer örnek, Refik Koraltan’ın sözlerindedir: “Her hangi bir ülkede kadınlar bu kadar ağır imtihanlar geçirmişse, orada da kadınlar elbette bizim kanunen verdiğimiz haklara kavuşacaktır.” (TBMM ZC, C. 2, İ. 12, s. 83) Koraltan, kadın haklarının verilmesinin meclis kararına bırakılmış olmasının öneminden bahseder ve şöyle ekler: “(b) üyük ulusun yüksek kurultayı, bu gün Yüksek Kurtarıcının önderliğinde vereceği kararla büyük inkılâbın değerli kıldığı büyük işlerden birisini daha yapmış olacaktır.” (TBMM ZC, C. 2, İ. 12, s. 83) Övünç söylemi ile iç içe geçen ifadelerinde Koraltan, meclisin aldığı kararda Atatürk’ün etkisine de böylelikle değinmiş olmaktadır. Şebn Karahisar milletvekili Sadri Maksudi de benzer içerikte bir konuşma yapar ve vekillerin, kadınlara oy hakkı vereceğinden şüphesi olmadığını ekler (TBMM ZC, C. 2, İ. 12, s. 83).

Kadınlara, ülkelerinin bağımsızlık mücadelelerinde yer alarak eşit vatandaşlık statüsünü hak etmiş oldukları şeklindeki söylem de, kadınların seçme ve seçilme haklarına dair tartışmada en sık rastlanan söylemdir. Bunlardan biri en somut örneğine İsmet İnönü’nün şu ifadelerinde kavuşmaktadır: “(B)ir memlekette ki, yurdun her tarafı istilâya uğradığı zaman, kadınlar ateş altında erkeklerle beraber omuz omuza çalışırlar, memleketin geri kalan kısmını korumak ve beslemek için tarlanın kara toprağından yiyecek çıkarmağa çalışırlar, elbette bu mevcudiyetlerin yurdun her köşesinde ve her tabakasında söz söylemeğe hakları vardır” (TBMM ZC, C. 2, İ. 12, s. 82). Aşağıdaki örneklerin sayıca çokluğu da, söylemin, dönemin meclisine hâkimiyeti konusunda fikir vermektedir. Örneğin İsmet İnönü şöyle der: “Şart, evvelâ kadınların, bizim kadınlığıma gibi çetin imtihanlardan geçmiş ve daha çok çetin imtihanları göğüslemek için bileklerinde, akıllarında ve yüreklerinde kuvvet olduğunu ispat etmiş olmalarıdır.” (TBMM ZC, C. 2, İ. 12, s. 83). Benzer şekilde Refik Koraltan şöyle söyler: “Türk kadınına

acun tanır. Erkekten hiç bir savaşta geri kalmamış, onunla omuz omuza yürümüş, onunla tarlada beraber çalışmıştır. Ekin kaldırırken, ineğini sağarken, yavrusuna ninni söylerken dahi erkekten ayrılmayan Türk kadını ulus işlerinde de yüksek varlığını göstermiştir.” (TBMM ZC, C. 2, İ. 12, s. 83)

Sonuç

Bu makalenin incelediği 1934 yılı meclisinde kadın vekil yoktur ve 1935 yılındaki seçimlere kadar da olmayacaktır. Dolayısıyla kadınların siyasi haklarına dair 1934 yılı tarihli tartışmalar, tıpkı kendisinden öncelikler gibi kadınların olmadığı bir ortamda gerçekleşmiştir. Bu durumun kadınlar açısından neden olduğu en büyük sakınca, kadınların var olamadıkları, kendi taleplerini dile getiremedikleri bir ortamda, başkalarının onların yerine hak talep etmesi için beklemek zorunda kalmalarıdır. Gerçekten de siyasi hak talebi etrafında uzun zamandır mücadele etmekte olmalarına rağmen bu talebin ülkenin gündemine alınması ancak erkeklerden mürekkep bir topluluğun, yani meclisin kararına bağlı kalmıştır. Tartışmanın meclis gündemine alınması da sorunu çözmemiş, bu sefer de söz konusu taleplerin kadın bakış açısından tartışılması gereği/sorunu gündeme gelmiştir.

Makale, ulus-devletin kadın hakları ile gerilimli ilişkisi bağlamında, genç Türkiye'nin “kadınsız” meclisinde, kadınların seçme ve seçilme haklarına dair tartışmaların hangi bağlamlarda yer aldığına bakmış ve tartışmalara egemen olan söylemlere odaklanmıştır. Buna göre makalenin ulaştığı sonuçları şöyle özetlemek mümkün görünmektedir: Ulus-devlet, toplumsal cinsiyet açısından tarafsız bir siyasi birim değildir. Genç Türkiye'nin toplumsal cinsiyete ilişkin tutumu da bu durumun bir yansımasıdır. Türkiye’de ulus-devletin, benimsemiş olduğu toplumsal cinsiyet rejimini meşrulaştırmak için başvurduğu söylemler ile post-kolonyal söylem arasında paralellikler mevcuttur. Dönemin meclis tutanaklarından takip edildiği üzere kadınların, ulusal kurtuluş mücadelesine katıldıkları için siyasi hakları hak ettikleri yönündeki söylem, konuya ilişkin post-kolonyal söylemle önemli benzerlikler taşımaktadır. Kadınların eşit vatandaşlık taleplerini görmezden gelen ve siyasi hakların “tanınmasından” ziyade “verilmesi” vurgusuyla ön plana çıkan söylem, genç Türk ulus-devleti ile post-kolonyal devletlerin ortaklaştıkları önemli noktalardan biridir. Ulus-inşasından

dışlanmış olmalarına karşın kadınların, devlet tarafından -bir anlamda- sahiplenilerek, rejimi benimsemeleri sağlanmıştır. Bu süreçte de yine Türkiye'deki ulus-devlet inşası sürecinde sömürgecilik sonrası dönemin izleri görölmektedir.

Kaynakça

- Agozino, B. (2014). Revolutionary African women: A review essay of the women's war of 1929: A history of anti-colonial resistance in Eastern Nigeria. *The Journal of Pan African Studies*, 7 (3), 282-293.
- Alpaslan, E. (2013). *1923-1950 dönemi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Maraş milletvekilleri ve siyasi faaliyetleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı.
- Anderson, B. (1991). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso.
- Anderson, B. (2007). *Hayali cemaatler*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Bayrak, B. (2007). Meclis tutanakları ışığında Türk Medeni Kanunu değişikliği. *Hukuk Gündemi*, 8, 53-56.
- Chadya, J. M. (2003). *Mother politics: Anti-colonial nationalism and the woman question in Africa*. *Journal of Women's History*, 15 (3), 153-157.
- Chatterjee, P. (1994). Whose imagined community? *Mapping The Nation* (ss. 214-225). London: Verso.
- Chaudhuri, M. (1999). Gender in the making of the Indian Nation-State. *Sociological Bulletin*, 48, 113-133.
- Connell, R. W. (1987). *Gender and power: Society, the person and sexual politics*. Cambridge: Polity Press.
- Cook, J. A., & Fonow, M. M. (1990). Knowledge and women's interests: Issues of epistemology and ethodology in feminist research. *Feminist research method: Exemplary reading in the social sciences* (ss. 69-93). London: West Press.
- Durakbaşı, A. (2000). *Halide Edib, Türk modernleşmesi ve feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Enloe, C. (1989). *Bananas, beaches and bases - Making feminist sense of international politics*. Berkeley: University of California Press.
- Gazioğlu, E. (2010). *Mobilizing for women's organizations women activists' perceptions of and women's organizations in Turkey*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of York, Centre For

Women's Studies.

- Enloe, C. (2013). Feminizm, milliyetçilik ve militarizm. *Vatan millet kadınlar* (ss. 189-212). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaminsky, A. (2007) Another site of globalization: "Woman" as symbol of nation and diaspora in Martin (Hache). *Gender and globalization in Latin America : 10th anniversary of the nordic network haina* (1996-2006) (ss. 165-170). Göteborg University Press: Göteborg.
- Jaggar, A. M. (2008). The social sciences. *Just methods: An interdisciplinary feminist reader* (ss. 34-39). London: Paradigm Publishers.
- Leonhardt, A. (2013). Between two jailers: Women 's experience during colonialism, war, and independence in Algeria. *Anthos*, 5 (1), 42-54. Erişim tarihi: 12 Haziran 2015, <http://pdxscholar.library.pdx.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1031&context=anthos>
- Mayer, T. (2000). Gender ironies of nationalism: Setting the stage. *Gender ironies of nationalism: Sexing the nation* (ss. 1-22). London: Routledge.
- McClintock, A. (1995). *Imperial leather: Race, gender and sexuality in the colonial contest*. London: Routledge.
- McDowell, L. (1999). *Gender, identity and place: Introducing feminist geographies*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- McClintock, A. (1993). Family feuds: Gender, nationalism and the family. *Feminist Review*, 44, 61-80.
- Omar, K. (2004). National symbolism in constructions of gender: Transformed symbols in post-conflict states. *Seton Hall Journal of Diplomacy and International Relations*, 49-67.
- Phillips, A. (1995). *Demokrasinin cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Riedner, R. (2013). Lives of in-famous women: Gender, political economy, nation-state power, and persuasion in a transnational Age. *JAC: A Journal of Rhetoric, Culture & Politics*, 33, 645-670.
- Sancar, S. (2014). *Türk Modernleşmesinin cinsiyeti - Erkekler devlet kadınlar, aile kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sezer, A. (1998, Özel sayı). Türkiye'deki ilk kadın milletvekilleri ve meclisteki çalışmaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV:

42, 889-905.

Unanimous. (1776) Declaration of Independence. *American Congress*. Erişim tarihi: 10 Mayıs 2015, http://www.constitution.org/us_doi.pdf

Ünal, S. (2014). Türk kadınının seçme ve seçilme hakkını kazanması ve basın. *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 9 (7), 525-559.

Vickers, J. (2008). Gendering the hyphen: Gender dimensions of modern nation-state formation in Euro-American and Anti- and post-colonial contexts. *Gendering the nation-state Canadian and comparative perspectives* (ss. 21-45). Vancouver: UBC Press.

Westkott, M. (1990). Feminist criticism of the social sciences. *Feminist research method: Exemplary reading in the social sciences* (ss.58-69). London: West Press.

Yararış, F. (2012). *Türkiye Büyük Millet Meclisi I. Döneminde (23 Nisan 1920-1 Kasım 1922) çıkarılan adli, sosyal, kültürel kanunlar ve bu kanunların müzakerelerinde muhalefet*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı.

Zihniöglü, Y. (2003). *Kadınsız inkılap Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın birliği*. İstanbul: Metis Yayıncılık.

Zürcher, E. J. (2004). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

05.12.1934 Tarihli Meclis Tutanakları

TBMM ZC, C. 2, İ. 12, s. 83.

TBMM ZC, C. 2, İ. 12, s. 82.

TBMM ZC, C. 2, İ. 12, s. 83.

TBMM ZC, C. 2, İ. 12, s. 83.

TBMM ZC, C.1, İ. 7, ss. 322- 344.

06.12.1934 Tarihli Mektup

TBMM ZC, c.25, İ. 4, s. 90.

Şeriyeye Sicillerine Göre Hicri 1137 (1724-25) Yılı İstanbul’unda Osmanlı Konutu / Menzili

Ottoman House (Dwelling) in Istanbul According to Ottoman Court Records in 1724-25

Hüseyin Necdet Ertuğ

Öz

Konut (menzil) insan yaşamındaki barınma ihtiyacının karşılanmasını sağlamaya yönelik en temel ihtiyaçlardan biridir. Konut tarzları ve tarihsel süreç içerisinde meydana gelen yapısal değişiklikler bir kültürün yaşama bakışının hikâyesini de ifade eder.

Osmanlı dönemi söz konusu olduğunda özellikle sanat tarihi ve mimarlık çalışmalarında yeterince çalışma olmakla birlikte, bugün artık mevcut olmayan konutlar ve onları oluşturan ana bölümlerin tarihsel alandaki örneklerinin nicelik ve nitelikleri hakkında daha az bilgi mevcuttur. Şeriyeye sicillerindeki mülk satışlarıyla alakalı hüccetlerde yer alan konut tasvirleri eksik olan bilgileri kısmen tamamlamaktadır. Bu sebeple 1724-1725 yılında İstanbul Suriçi ile Eyüp ve Hasköy bölgeleri çalışmanın merkezi olmuş ve kaynak olarak üç sicilde (İstanbul Şeriyeye Sicilleri: 2/135, 7/124, 7/125) yer alan mülk satışları kullanılmıştır. Sonuç olarak incelenen dönemdeki Osmanlı konutu ile sanat tarihçilerinin tarihsel konut tipolojileri ilişkisi ortaya konulabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Evi, Mimari, Emlak, Yerleşim Tarihi

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, nertug@sakarya.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale gönderim tarihi: 25.03.2015

DOI: 10.17550/aid.38853

Abstract

Dwelling has been very important in people's lives because of the need of protection from the outside world. House styles and the structural changes occur in historical process tells the story about the worldview of a culture. Given this, while looking at the history of these houses we can also see the history of the culture.

Houses are not only made for protection from cold and hot, but also they serve as shelter for private life. Every culture has created its own home style. Therefore the signs of human culture can be followed by looking at the history of home they lived in.

In regard to the Ottoman era, alot of studies about this topic can be found at different fields especially in the history of art and architecture.

Unfortunetely the information about the buildings that do not exist anymore are mostly theoretical. The house descriptions appear in the documents related with property sales in court records can be considered as the complement for the missing information. Given this, İstabul Suriçi, Eyüp and Hasköy areas in 1724-1725 are chosen as the focus of this study and property sales in three records (İstanbul Court Records: 2/135, 7/124, 7/125) are used as source. As a result, in this study the relationship between the Ottoman house in the related period and the historical house typologies set forth by the art historians is tried to be shown.

Keywords: *Ottoman House, Architecture, Real Estate, History of Dwelling.*

Konut -daha geniş anlamda ikametgâh-, ilk zamanlardan bugüne değin insan yaşamının en asli ihtiyaçlarından birisidir. Barınma ve sığınak olmanın ötesinde kültürel bir damga olarak insanlığa ait olan birikimin izlerini konut üzerinden de sürmek mümkündür. İnsanın, yapıp etmeleri söz konusu olduğunda ulusların ve çağların birikimlerindeki yaratıcılık ve tevarüs olunan geleneği bizzat konutlarında ortaya koymaya çalışmaları, gelenek ve yeniyi bir arada sergilemeleri sadece insana özgüdür.

Osmanlı toplumunun uzun asırlara yayılan konut mimarisinin somut delillerinden geriye pek az şey kalmıştır. Konut geleneğinin kendisi şimdiye kadar yapılan çalışmalarla aşağı yukarı tahmin olunabilirse de zaman ve mekânlara ait kesin verilerle desteklenerek bilimselleştirilmesi için uğraşlar devam etmektedir. Osmanlı dönemi söz konusu olduğunda sivil mimari kaynaklarına hele, yapım aşamaları, planları gibi teferruata 20. asra kadar rastlamak neredeyse mümkün değildir. Resmi ve sıradan olmayan saray, köşk, kasır, cami, han, kervansaray gibi yapılar hakkında ise malumat oldukça fazladır.¹ Osmanlı konutunu ele alan çalışmalarda mimarlar, sanat tarihçileri ve tarihçiler aynı konuyu farklı üsluplarla ele almakta; tarihsel olan pek çok çalışmaya ise tabii olarak şer'iyye sicilleri esas olmaktadır.²

Türk konut tipolojisi üzerine -kendisinden önce başka çalışmalar bulunmakla birlikte-³ derli toplu en önemli yayın Sedat Hakkı

1 18. yüzyıl Osmanlı mimarisinde Batı etkilerinin incelendiği bir eserde kasırlar, saraylar, türbe ve çeşme gibi daha umumi yapılar ele alınmaktadır (Ayda Arel, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, (İstanbul, 1975).

2 Bir bölgenin belli bir tarihteki sicilinin incelenerek görelî ölçütlere göre sosyal hayat başlığı altında yapılmış pek çok tez bulunmaktadır. Bu tip çalışmalara örnek için bkz. Ali Çolak, "1868 nolu Trabzon Şer'iyye Siciline Göre Kentin Sosyal ve Ekonomik Hayatı (1703-1705)", (Yüksek Lisans Tezi, KTÜ 1997; M. Faruk Karacaoğlu, "1765-1768 Yılları Arasında Konya'da Sosyal ve Ekonomik Hayat, (59 Numaralı Konya Şer'iyye Siciline Göre)", (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi 2008). Daha mütemmim bir çalışma için ayrıca bkz. Suraiya Faroqhi, *Men of Modest Substance, House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara And Kayseri*, (Cambridge University Press, 2002).

3 Albert Gabriel, "Türk Evi", *Arkitekt Dergisi* 5-6 (1938): 149-154; Celal Esad, *Türk Sanatı*, (İstanbul, 1928); Nureddin İbrahim, "Yeni Ankara'da Eski Türk Evleri" *Yeni Kitab*, 9 (1928): 28-32.

Eldem'in Türk Evi'dir.⁴ Eldem bu eserinde Türk konutunu sofasız, dış sofalı, orta sofalı ve köşe sofalı olarak ayırmıştır ki sofa sayısı ve tipleri oda sayısını da belirlemektedir.⁵ Osmanlı konutu ilk zamanlarda zeminden 1.5, 2 metre yüksekte başlayan tek katlı evler iken zamanla kat sayısı artmıştır. Kat sayısı ne olursa olsun, alt katlar en üst katı taşıyan kısımlardır. Genelleme yapılamasa da katlar bugün anlaşıldığı gibi birbiriyle aynı yükseklikte olmayabilir ki zemin üstü katlar bir çeşit ara kat olup üst kata göre daha az yüksektir.⁶ Osmanlı konutunun belirleyici özelliklerinden birisi de sicillerdeki örneklerde görüldüğü üzere avlulu oluşudur.⁷ Bir başka özellik yapının üst katlarındaki çıkmalardır ki bunlar cumba, çıkartma ve bazen şahnişin, köşk, cihannüma olarak isimlendirilmektedir.⁸ Konutlar temel kısımları dışında tamamen ahşaptan olup çok kısa süre içinde inşa edilebilmektedir.⁹ Bu sebeple

4 Sedad Hakkı Eldem, *Türk Evi Osmanlı Dönemi*, 1 (İstanbul, 1984). Bununla birlikte Doğan Kuban Türk konutunu oda, eyvan ve revak galerilerin esas olduğu avlunun merkeze alındığı plan şekillerine göre tasnif etmiştir. Yalnız temel olarak her iki görüşün birbirine paralel olduğu söylenebilir (Doğan Kuban, *Türk Hayat'lı Evi*, (Eren Yayıncılık, 2013).

5 Eldem'in tipolojisinin söz konusu edildiği bir kaç çalışmaya örnek olarak bkz. Uğur Tuztaşı, "Koruma ve Tarihsel Açından İdealleş[-tiril]-miş "Türk Evi"nin Arkeolojisi: Osmanlı Evinin Fragmanları ve Tipolojik Elemanları", (Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi 2009); Ceren Sarıaloğlu, "Historiyografik Bir Sorunsal Olarak: "Türk Evi" (1928-1995)", (Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi 2008); Maurice Cerasi, "The Formation of Ottoman House Types: A Comparative Study in Interaction with Neighboring Cultures", *Muqarnas*, 15 (1998): 116-156.

6 Eldem, *Türk Evi*, 16, 17.

7 1751 tarihinde inşa edilmiş ve bugüne kadar kısmen de olsa ayakta kalabilmiş Bebek'teki Kavafyan konağı 18. asır Osmanlı konutuna canlı bir örnektir. Bu konakla ilgili bir çalışma için bkz. Hidayet Arslan, "Boğaziçi'nde 18. Yüzyıldan Kalma Bir İstanbul Evinin Durumu Hakkında Sanat Tarihi Bağlamında Yeni Değerlendirmeler", *METU JFA* 2014.1.5 (31:1): 97-117.

8 Serpil Başlılar Altun, "Geleneksel Türk Evleri, Kullanılan Yapı Malzemeleri, Yapı Elemanları ve Yapım Sistemleri", (Yüksek Lisans Tezi KTÜ 2008): 193-201.

9 Allom, Türklerin evlerini taş bir temel üzerine ahşaptan yaptıklarını ve asla tamamen taştan yapmayı istemediklerini belirterek bunun sebebinin Türklerin kendi hayatları da dahil olmak üzere yeryüzünde bir şeyi sahiplenme arzularının bulunmayışı ve bireysel kullanımı için kalıcı bir konut inşasının dini olmadığını düşünmeleri olduğunu söylüyor (Thomas Allom, *Constantinople and the Scenery of The Seven Churches of Asia Minor*, 1, (Fisher, Son & Co. London and Paris 1840): 32, 46); Benzer bir gözlem 16. asırda Busbecq tarafından yapılmıştır. Dikkate değer bir cümle: "Bir yolcu için han ne ise ev de Türkler için yağmur, soğuk, sıcak ve hırsızdan korunmaya elverişli olduğu

pek çok yangın mahalleleri kısa bir sürede yok etmiştir.¹⁰ Uzun asırlar yangınlar sebebiyle kargir bina yapımı teşvik edilmekle birlikte evler yine ahşap yapılmıştır.

Yukarıda bahsedilen mimari unsurların pek değişmediğine dair işaretlere dönemin seyahatnamelerinde de rastlanmaktadır.¹¹ Mesela D’ohsson’a göre evler genellikle bir veya iki katlıdır, üç katlı evler nadirdir. Zemin katta iki, üç büyük oda bulunmakta, esas oturma katı olan üst kata çıkan merdiven divanhaneye bağlanmaktadır. Eldem’in bahsettiği sofalı plan tipine uygun bir şekilde oldukça büyük olan divanhane etrafında odalar yer almaktadır. Yine özellikle, konaklarda ikiye bölünmüş olan üst katın bir tarafı kadınlara mahsustur. Zemin ise alt katlarda bile bir ayak eninde uzunlamasına tahtalarla döşenmiştir. Binalar umumen sadedir.¹² Evlerin üstü kırmızı kiremitle örtülüdür. Evlerin pek çoğunda geneli ahşap olmasına rağmen mermer veya taştan kargir bir veya iki oda bulunması yangınlarda değerli eşyaları korumak içindir. Mutfak ve kilerler daima zemin kattadır. Her evde sarnıç ve kuyular bulunmaktadır. Burada D’ohson’a göre ahalinin oturduğu meskenlere “ev”, ileri gelenlerin oturduklarına ise “konak” veya “hane” ismi verilmektedir.

1717-1718’de Türkiye’de bulunan Lady Montagu’nun Osmanlı evini tasvir eden bir mektubunda yapının planı ve yaşam alanlarının kullanılışı hakkında çok değerli bilgiler bulunmaktadır. Üzerinde çalışılan dönemden sadece altı yıl önce Türkiye’de bulunan Montagu’nun gözlemlerinden bir kaç önemli kısmı alıntı yaparak, onun Osmanlı konutunu tasviri faydalı olacaktır. Yalnız Montagu’nun bahsettiği yapı varlıklı ve devletin ileri gelenlerine ait konakların tasviridir. Bununla

nisbette muteberdir (Ogier Ghiselin De Busbecq, *Türkiyeyi Böyle Gördüm*, haz. Aysel Kurutluoğlu, (Tercüman 1001 Temel Eser): 21).

10 Büyük İstanbul yangını için bkz. Baron de Tott, *18. Yüzyılda Türkler, Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*, çev. Mehmet R. Uzmen, (Tercüman 1001 Temel Eser): 17, 19, 70.

11 Seyahatnamelerde özellikle 19. asır söz konusu olduğunda çok fazla bilgi bulunmakla birlikte burada 18. asır ve belki öncesi bir kaç seyahatnameden istifade, bu çalışma için daha uygun bulundu.

12 M. de M. D’ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler*, çev. Zehran Yüksel, (Tercüman 1001 Temel Eser): 125-127. Ayrıca tarihi Kayseri evlerinde selamlık ve haremlik için bkz. Faroqhi, a.g.e., 77-78.

birlikte dahiliyeli-hariciyeli ibaresiyle sicillerde geçen konut örneklerine benzemektedir.

“Eminim ki, Türkiye’ye ait diğer seyahatnamelere bakıp da buradaki evlerin gayet acınacak bir şekilde inşa edildiğini zannedersiniz. Ben bu evlerden pek çoğunu gördüğüm için bilgince söyleyebilirim ki, yanılırsınız... Evlerin dışını süslemek adet değil. Hemen hepsi ahşap... Buradaki evler küçük veya büyük, iki kısımdan ibaret, aralarında dar bir geçitle bağlantı sağlanıyor. Birinci kısmın önünde geniş bir avlu ve etrafında da üstü örtülü galeriler (sofalar olmalı) var ki, bu benim çok hoşuma gidiyor. Galerilerin bütün odalara bağlantısı var. Odalar umumiyetle büyük. Renkli camlardan yapılmış iki sıra pencereleri var. İki kattan fazla evler çok az. Hemen hepsinin de galerisi var. Otuz basamağı geçmeyen merdivenler çok geniş. İşte bütün bu anlattıklarım ev sahibinin oturduğu kısımla ilgili. Kadınların oturduğu kısmın da -ki buraya harem diyorlar- bir galerisi var, odaların pencereleri buraya bakıyor. Pencere sayısı diğer kısımlardaki kadar. Renkleri ve eşyaları itibarıyla bu odalar daha ferah. İkinci sıradaki pencereler çok alçak. Bu demir parmaklıklı pencereler tıpkı manastırlardaki gibi. Odaların zemininde hep İran halıları serili. Odanın bir ucunda iki ayak yüksekliğinde bir peyke var. Benim odamda iki tane. Bu peykelere sofa diyorlar. Üstünde diğer döşemelerden daha ağır bir halı var. Etrafında yarım ayak boyunda bir yükseklik var; üzeri evsahibinin zevkine göre ipek kumaşlarla örtülü... Ahşap tavan üzerine oyma veya boyama çiçek yapılmış. Duvarlardaki dolaplar bizimkilerden daha kullanışlı. İki pencere arasına da ufak raflar yapılmış, üzerine kokular veya çiçek sepetleri konuluyor. Haremde en çok hoşuma giden şey, oda ortasındaki mermer fıskiye... Her evde bir hamam var...”¹³

Lady Montagu’nun verdiği bilgileri değerli kılan en önemli özelliği kendisinin de açıkladığı gibi kibar zümreye mensup bir hanım olarak Osmanlı ileri gelenlerinin mahremiyetine nüfuz edebilmiş olmasıdır. Telif eserlerde yer alan yukarıdaki gibi teferruatlı bilgiler arşiv kaynaklarında rastlamak mümkün olmamakla beraber daha kesin istatistiki bilgiler şeriyye sicillerinde görülmektedir. Dolayısıyla bu ça-

13 Daha fazla tafsilat için bkz. Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, çev. Aysel Kurutluoğlu, (Tercüman 1001 Temel Eser): 71-74.

İşmada da 1724-1725 yılında, İstanbul Suriçi¹⁴ ile Eyüp ve Hasköy'de yapılan mülk satışları ele alınmıştır.¹⁵ Bu bölgelere ait üç sicilin¹⁶ tamamı özetlenerek tablolastırılmakla birlikte konut üzerine yapılacak başka çalışmalara destek olacağı kanaatiyle bu çalışmada bütün mülk satışları değil sadece Osmanlı konutu incelenmiştir.¹⁷

Osmanlı döneminde ikamet olunan farklı konut tiplerinin tümünü belirtmek üzere menzil kelimesi kullanılmaktadır.¹⁸ İncelenilen kayıtlara göre Hicri 1137 (1724-25) yılında konutlar, tahtani, fevkani ve tabakalı olarak kat sayısına ve dahiliye-hariciyeli yani iki ayrı kısımdan ibaret olmalarına göre gruplanabilir. Yine başka bir tasnif ikamet mahalli / menzil altında yer alan yalı, yehudhane, köşk, konak, müteahhilin odası, çiftlik, bacalı menzil, kapıları ayrı bitişik menzil şeklinde görülmektedir. Mekan bölümlenmesi ve işlevsellik sofa yanında yine avlu ile sağlanmaktadır. Pek çok konutun avlusu olmakla birlikte ayrıca bahçeli konutların mekansal olarak daha büyük olanlarda bulunduğu genellenebilir.

Sıradan bir Osmanlı konutu altı üstü iki alanda oda ve sofaları, genel olarak alt kısımda avluda bir tuvalet, su kuyusu, mutfak, bazen mahzen, bazen ayrıca bodrum, ahır gibi müstemilattan oluşmaktadır. Daha büyük konutlarda ise ki oda sayıları fazladır, buna göre sofalar tek bir katta iki adet de olabilir. Yine klasik evlere göre cihannüma, tah-tapuş, kiler, zir-i zemin (bodrum), hamam gibi bölümlenmeler yer alır.

14 Suriçi bölgesi İstanbul surlarının çevrelediği alanı kapsamaktadır. Elbette Sur ile deniz arasında olan kısımlar da İstanbul Suriçi bölgesi kapsamında kullanılmaktadır. Esasen İstanbul denildiğinde kastedilen Suriçi bölgesidir. Hem telifatta hem de arşiv belgelerinde ana yerleşim bölgeleri İstanbul, Boğaziçi, Galata, Üsküdar, Kadıköy ve benzeri şekilde ayrılırlar. Ancak bugünün kullanılışıyla karışmaması için "İstanbul Suriçi" olarak nitelenmek zorunda kalmıştır.

15 Mülk satışları, satışı yapılan mülkün olduğu yerdeki mahkemede yapılmak zorunda olmadığından Suriçi mahkemelerinden olan Bab ve Ahi Çelebi mahkemelerinde Eyüp ve Hasköy'de dahil pek çok farklı yerdeki mülklerin satış kayıtları yer almaktadır.

16 Bunlar; İstanbul Bab Mahkemesi (2) 135 (100 varak), İstanbul Ahi Çelebi Mahkemesi (7) 124 (128 varak) ve aynı mahkemenin 125 (146 varak) numaralı defterleridir.

17 Hazırlanan tablo, bu derginin makale başı azami sözcük sınırını çok fazla aştığı için yazıya eklenememiştir.

18 Bu makalede menzil yerine -tam olarak karşılamamakla birlikte- konut kelimesi tercih olunmuştur.

Sayısal değerlendirmelere geçmeden önce alım-satım hüccetlerinde aynı evin muhtelif zamanlarda satışlarına rastlandığı belirtilmelidir. Bunun sebeplerinden biri, bir konutun genellikle vefat sonrasında hissedarları tarafından hisselerinin farklı zamanlarda satılmasındandır¹⁹ ki bu durumda konut bir kişi tarafından tüm hisseleri satın alınarak tek sahipli hale gelmektedir. Yine alıcı tarafından başkasına kısa süre içinde tekrar satılması kar amaçlı olanları akla getirebilir. Bazı satışların ise aslında şeklen gerçekleştiği görülmektedir. Bu tip satışlar yakın akrabalar arasındadır. Menzil satışlarında tekrar satım işlemi gören ve tespit olunabilen aynı menziller (7 adettir) ve bunlar tek menzil olarak ele alınmıştır. Nadiren olsa da tek bir celsede birden fazla mülkün satıldığı görülmektedir. Mesela bir kayıтта birbirine bitişik 2 menzil tek seferde satılmıştır.²⁰ Yine başka bir kayıтта, 4 ayrı birimden 2 adedi dahiliye-hariciyeli, 1 adedi tahtani olan yehudhane, diğer 1 adedi ise yalının müştemilatından sayılabilse de satışta müstakilen belirtilen tahtani yapılar topluluğudur.²¹ Dolayısıyla burada da çalışma Suriçi yarımadasıyla sınırlandırıldığından Kanlıca'daki yalı ve müştemilat sayılara dâhil edilmemiştir. Şu durumda değerlendirmeye kalan örnek 122 adettir.

Örnek kayıtlar defterdeki satış tarihlerine göre şöyle sıralanmaktadır.

Muharrem (20.09-19.10.1724): 3, Safer (20.10-17.11): 7, Rebiü'l-evvel (18.11-17.12): 8, Rebiü'l-ahir (18.12.1724-15.01.1725): 12, Cemaziye'l-evvel (16.01-14.02): 12, Cemaziye'l-ahir (15.02-15.03): 5, Receb (16.03-14.04): 16, Şaban (15.04-13.05): 18, Ramazan (14.05-12.06): 3, Şevval (13.06-11.07): 8, Zi'l-kade (12.07-10.08): 20, Zi'l-hicce (11.08-08.09): 10.

Satışlar ilkbahar aylarıyla artmış, Ramazan'ın girmesiyle düşmüş ve sonra tekrar yükselmiştir. Konutların sınır ve nitelikleri belirtilenler çoğunlukta olmakla birlikte malumü'l-hudud ve'l-müştemilat ibaresi ile hiç bir niteliği belirtilmeyen satış sayısı 15 adettir. Bazen fevkani ve tahtanilik belirtilip oda sayısı belirtilmemektedir. Bunlardan

19 İŞS., 7/124-134b.2; İŞS., 7/125-65b.3

20 İŞS., 7/125-55a.3.

21 İŞS., 2/135-30b.2.

bir kısmında fevkani ve tahtanilik belirtilip (fevkani ve tahtani büyüt-i adide ve havlu) oda sayısı belirtilmediğinden fevkani veya tahtani konutlar içerisine dâhil edilmiştir. Nitelikleri belirtilmeyenler arasında 1 yalı, 1 yehudhane, 1 mütehhilin odası bulunmaktadır. Görüldüğü kadarıyla yalılar dâhiliyeli-hariciyeli, yehudhane ve mütehhilin odaları tahtani menziller grubuna girmekle birlikte aşağıdaki toplamlara bunlar dâhil olunmamıştır.

Hariciye ve dâhiliye kelimeleri ile kast olunanın haremlik ve selamlık olmasıdır. Bunlar iç ve dış kısımlar olarak isimlendirilen bir evin belirli odaları olabileceği gibi daha büyük evlerde bölümlenme yerini birleşmeye yani birden fazla evin tek bir kütle içerisinde yer almasına da bırakabilirdi. Yani bir tek bina altında sofa ile ayrılmış iki alan olabileceği gibi iç avlu ile ayrılmış iki müstakil ve fakat birbirine bir dehliz veya sofa ile bağlı bileşik alanlar olmalıdır. Nitekim bazı evlerin iki ayrı giriş kapısı ve orta avluları bunu gösterebilir.²² Bu tip evlerin Hicri 1137 (1724-25) yılı sayısı ele alınan örneklerle göre 34'dür.

İki katlı veya altı üstlü iki bölümlü fevkani ve tahtani konutların sayısı ise 51'dir. Dâhiliye-hariciyeli menziller çoğunlukla fevkani yapılarıdır. Tek katlı yani tahtani konutların sayısı 8'dir. Tabaka-i ulya, vusta ve süfla ibaresi ile tasvir olunan muhtemelen 3 katlı konut sayısı 11'dir. Tabaka-i ulya, tabaka-i vusta ve tabaka-i süfla terimlerinin asma veya tam kat olduğu kesin olmamakla birlikte üst, orta, alt kısım şeklinde üç ayrı katı ifadeyle bu konutların üç katlı yapılar içerisine konulabilmesi muhtemeldir. Ayrıca menzil olarak nitelendirilen 2 yehudhane, 1 mütehhilin odası bulunmaktadır.

Konutların bina olundukları arsa miktarları da bazı kayıtlarda bulunmaktadır ki bunlar aşağıda yer almaktadır. Takribi olarak 1 mimar zirai 76 cm olarak kabul edilirse bazı konutların inşa edildikleri alanlar şöyledir:

194,56 m² arsa üzerine haremlik ve selamlıklı, toplamda fevkani 3 oda, 2 sofa, dehliz, alt katta dehliz, tuvalet, küçük bir hamam, su kuyusu, mutfak, avlu ve bir miktar bahçeli ev.²³

22 Eldem, Türk Evi, 20.

23 İŞS., 7/124-7a.2.

Takriben 95,7 m² arsa üzerinde üst katta 2 oda, 1 sofa, alt katta tuvalet, 1 oda ve bahçe.²⁴

2346 m² arsa üzerinde haremlik ve selamlıklı, üst katlarda toplam 6 oda, 1 mabeyn odası, sofa alt katlarda mutfak, su kuyusu, bahçeli.²⁵

17,2 metre uzunluğunda 15 metre eninde 357.2 m² arsa üzerine bina olunmuş tahtani 4 oda, 1 selamlık sofası, 1 mutfak, çocuk eğitilecek bir oda ve tahminen 68 m² meyveli ve meyvesiz ağaçlı bahçe, 2 sarnıç, 1 berber dükkanı, 1 attar dükkanı, taş duvarlı 3 mahzen, menzilin dâhilinde kazılarak çıkarılmış 2 masura suyu içeren yehudhane denilen menzil.²⁶

13.6 metre uzunluğunda, 5.7 metre eninde 102,6 m² arsa üzerine bina olunmuş fevkani 1 oda, 1 sofa, tahtapuş, tahtani 1 oda, 1 sofa, kenif, avlu.²⁷

Konutların su ihtiyacı için genellikle kuyular kullanılmaktadır. 122 örnekten 70 menzil su kuyuludur ve bazılarında birden fazla kuyu bulunmaktadır. Ayrıca bir kısmında kanallı²⁸ tatlı su mevcuttur. Menzillerin bazılarında çift olarak toplam 46 bahçe bulunmakta, çift bahçeli olanlar tek sayıldığında bu sayı 30 olarak çıkmaktadır. Yine, 63 menzilin en az bir avlusu olup bazılarında birden fazla avlu vardır.

Bu sonuçlardan yola çıkarak Hicri 1137 (1724-25) yılında İstanbul'da bulunan konutların çoğunlukla iki katlı ve hatta haremlik ve selamlık kısmı bulunan 34 menzil göz önüne alındığında küçük yapılar olmadığı sonucu çıkarılabilir ki Anadolu'nun diğer şehirlerine göre yapılaşmanın çok katlılığına sebep olarak İstanbul'un başkent ve bir kültür, ticaret merkezi oluşu, 18. asırda bütün tedbirlere rağmen

24 İŞS., 7/124-22b.2.

25 İŞS., 7/124-79a.1

26 İŞS., 7/125-6b.1.

27 İŞS., 7/125-13a.2.

28 Genel olarak "kanavat-ı müsennatına tebaiyyetle bir masura (nısf masura vs.) ma-i leziz-i cari" olarak sicilerde geçen ibareler menzillere, künklerle, dösenmiş borularla su getirilmesini ifade etmektedir.

yoğun göç alan eski bir yerleşim bölgesi olarak arsaların azalması gösterilebilir.²⁹

Menzillerin fiyatları ortalama 50 kuruştan 6000 kuruşa kadar değişmektedir. Fiyatların farklılığını etkileyen pek çok unsur bulunmakla birlikte özellikle yalılar en pahalı olanlardır. İkinci olarak yüksek fiyatla satılanlar dâhiliyeli-hariciyeli menzillerdir. En düşük fiyatlı olanları tahtani ve bir odalı olanlar oluşturmaktadır. Yalnız, aile içi satışların bir kısmında fiyatların sembolik olduğu göz önünde tutulmalıdır. Mesela aile içinde el değiştiren veya tek kişi üzerinde birleştirilmiş hisseli menziller oda sayılarına göre oldukça düşük fiyatlıdır. Elbette menzilin bulunduğu mahalle, arsa genişliği, arsanın mukataalı olup olmaması, bahçeli, avlulu oluşu kadar hamam, camekan, köşk, havuz, tatlı su bulunması gibi unsurlar da fiyatı etkilemektedir. Yeterli veri elde edilinceye kadar mülk fiyatlarına göre müreffeh, orta halli mahalleler şeklinde tespit yapılması doğru olmamakla birlikte en azından yalıların en yüksek fiyatlara sahip olduğu söylenebilir.

Mesela, 17 Şaban 1137/ 1 Mayıs 1725 tarihinde 5000 kuruşa satılan bir yalının özellikleri şöyledir: Eyüp Şah Sultan mahallesinde, etrafı Hüsrev-zade mülkü, Şah Sultan camii, leb-i derya, tarik-i amla çevrili, hariciyesinde tabaka-i ulyada 4 oda, 1 mabeyn odası, 2 sofa, dehliz, kenif vustada, 6 oda, dehliz, kenif, suflada 1 matbah, kebir ahır, havlu, dâhiliyede deniz tarafında 6 oda, 3 sofa, havuz ve şadırvanlı 2 kebir divanhane, kenif, meyveli ve meyvesiz ağaçlı bahçe, 1 köşk, hariciye tarafında 4 fevkani oda, 1 sofa, 2 camekan, 2 halvetli hamam, 1 kiler, 1 kebir matbah, kenif, 4 masura ma-i lezizi muhtevi yalı denilen menzil ile kayıkthane. Yalının sahibi Akbıyık mahallesinde sakin iken vefat eden Ser-etibba-i hassa merhum Nuh Efendi'dir. Oğlu Halep valisi Ali Paşa ve kardeşi sabık İzmir kadısı Evliya Yusuf Efendilerdir. Nuh Efendi'nin ölümüyle 12 sehinden beş sehmin sahibi olan oğullar

29 18. asırda Konya'da bulunan menziller çoğunlukla tahtanidir. 105 örnek üzerinde yapılan bir çalışmada 88 adet menzil tahtani olup dahiliye-hariciyeli sadece 4 menzil bulunmaktadır (Hicran Hanım Halaç, "45 Numaralı Konya Şeriyeye Sicil Defterindeki Menzil Satışları Işığında Yol Ağları ve Kat Sayısına Göre Konut Tipolojisi (1714-1715)", *Turkish Studies*, 7/3, (Ankara, 2012): 1443). Bu makalenin derlendiği sicil için bkz. İzzet Sak, Cemal Çetin, 45 Numaralı Konya Şer'iyeye Sicili (1126-1127 / 1714-1715) (transkripsiyon ve dizin), (Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları: 28, Konya, 2008).

hisselerini diğer yedi sehmin sahibi, valideleri Safiye Hatun'a 1500 kuruşa satmışlardır. Satım sırasında Kabasakal mahallesinde oturan Safiye Hatun da, yalıtı Ayişe Hanım bint Şatırbaşı Hasan'a 5000 kuruşa satmıştır.³⁰ Bir başka örnek menzil de yine hariciye-dâhiliyeli olanlardır. Üskübi mahallesindeki hariciyesi fevkani 4 oda, cihan-nüma, 1 sofa, dehliz, kenif, tahtani 1 oda, ahır, su kuyusu, havlu, dâhiliyesi 5 oda, 2 sofa, 1 tahtapuş, 1 matbah, 1 hamam, 1 kargir demir kapılı camekan, 1 mahtab, su kuyusu, meyveli ve meyvesiz ağaçlı bahçeyi muhtevi mülk menzil 3500 kuruşa satılmıştır.³¹

Sonuç olarak geleneksel Osmanlı konutu denildiğinde akla gelen yapının çağdaş çalışmalarda belirtilen mimari unsurlarıyla³² eldeki tarihsel veriler mukayese edildiğinde aralarında büyük bir fark olmadığı gözlemlenmektedir. Esasen geleneksel konutun yapısal birimleri hakkında mimar ve sanat tarihçileri tarafından mütemmim bilgiler veren eserler ortaya konulmuştur. Eksik olan ise bu verilerin tarihsel zamanlarda gerçekten mevcut olanlarla mukayese ile teyit edilmesi ve yıllara göre yapının çeşitli unsurlarının tabir caizse, fotoğraflanmasıdır. Bu noktadan bakıldığında tarihsel konutlara dair çalışmaların görece sınırlı olduğu söylenebilir. Nitekim bu çalışmada da örneklenen konutlar bir yıl içinde satım işlemi için kadılığa gidilerek kayda geçenlerden oluşmaktadır. Belki bir sonraki yıl satım işlemi daha fazla veya az yapılmış olabilir. Mesela salgın hastalıkların, savaşların ve sair afetlerin ortaya çıktığı zamanlarda ölüm oranlarının artması bile ev satışlarında etkin olabilir. Ayrıca konutlar kolayca ve sıklıkla el değiştirmediklerine göre daha uzun aralıklar veya hiç olmazsa mesela, bir padişah döneminde konut satımı incelenerek gerçek anlamda ve daha kesin verilerle yapısal yerleşim tespit olunabilir. Bununla birlikte bu neviden çalışmaların fazlalaşmasıyla veriler artacak ve ileride daha bütünlüklü çalışmaların önü açılmış olacaktır.

30 İŞS., 2/135, 34b.4.

31 İŞS., 2/135, 68b.2.

32 Bu hususta Sedat Hakkı Eldem'in Türk Evi isimli eserinde bol miktarda örnek bulunmaktadır.

Kaynakça

Şeriyeye Sicileri

İstanbul Bab Mahkemesi 135, İstanbul Ahi Çelebi Mahkemesi 124 ve 125.

Telif Eserler

Allom, Thomas. *Constantinople and the Scenery of The Seven Churches of Asia Minor*. London and Paris: Fisher, Son & Co., 1, 1840.

Altun, Serpil Başlılar. “Geleneksel Türk Evleri, Kullanılan Yapı Malzemeleri, Yapı Elemanları ve Yapım Sistemleri” Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2008.

Arel, Ayda. *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1975.

Arslan, Hidayet. “Boğaziçi’nde 18. Yüzyıldan Kalma Bir İstanbul Evinin Durumu Hakkında Sanat Tarihi Bağlamında Yeni Değerlendirmeler.” *METU JFA* 2014.1.5, 31, 1, 97-117.

Busbecq, Ogier Ghiselin de. *Türkiyeyi Böyle Gördüm*. Haz. Aysel Kurutluoğlu. Tercüman 1001 Temel Eser.

Celal, Esad. *Türk Sanatı*, İstanbul: Türk Ocakları Merkez Neşriyatı, 1928.

Cerasi, Maurice. “The Formation of Ottoman House Types: A Comparative Study in Interaction with Neighboring Cultures”, *Muqarnas*, 15 (1998): 116-156.

Çolak, Ali. *1868 nolu Trabzon Şeriyeye Siciline Göre Kentin Sosyal ve Ekonomik Hayatı (1703-1705)*, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 1997.

D’ohsson, M. de M. *XVIII. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler*. Çev. Zehran Yüksel. Tercüman 1001 Temel Eser.

Eldem, Sedad Hakkı. *Türk Evi Osmanlı Dönemi 1*. İstanbul: Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, 1984.

Faroqhi, Suraiya. *Men of Modest Substance, House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Gabriel, Albert. “Türk Evi.” *Arkitekt Dergisi* 5-6, (1938): 149-154.

Halaç, Hicran Hanım. “45 Numaralı Konya Şeriyeye Sicil Defterindeki

Menzil Satışları

- Işığında Yol Ağları Ve Kat Sayısına Göre Konut Tipolojisi (1714-1715).” *Turkish Studies*, 7/3, (2012): 1437-1448.
- Karacaoğlu, M. Faruk. *1765–1768 Yılları Arasında Konya’da Sosyal ve Ekonomik Hayat, (59 Numaralı Konya Şer’iye Siciline Göre)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008.
- Kuban, Doğan. *Türk Hayat’lı Evi*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2013.
- Lady Montagu. *Türkiye Mektupları 1717-1718*. Çev. Aysel Kurutluoğlu. Tercüman 1001 Temel Eser.
- Nureddin İbrahim. “Yeni Ankara’da Eski Türk Evleri.” *Yeni Kitab* 9, (1928): 28-32.
- Sak, İzzet ve Cemal Çetin. *45 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (1126-1127 / 1714-1715) (transkripsiyon ve Dizin)*, Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları: 28, Konya, 2008.
- Sarılioğlu, Ceren. *Historiyografik Bir Sorunsal Olarak: “Türk Evi” (1928-1995)*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2008.
- Tott, Baron de. *18. Yüzyılda Türkler, Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*. Çev. Mehmet R. Uzman. Tercüman 1001 Temel Eser.
- Tuztaş, Uğur. *Koruma ve Tarihsel Açından İdealleş[-tiril-]miş “Türk Evi”nin Arkeolojisi: Osmanlı Evinin Fragmanları ve Tipolojik Elemanları*, Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2009.

Yeniçeri Ocağı ve Yahudiler Arasındaki İlişkiye Dair Bazı Tespitler

Some Observations About the Relationship between the Janissary Corps and the Jews

Musa Kılıç

Öz

Yeniçeri Ocağı ile Yahudi milleti arasındaki ilişki genellikle olumsuz yönleri ile aktarılır. Oysaki bu ilişkinin karşılıklı menfaate dayanan yönleri de bulunmaktaydı. Selanik Yahudileri yüzyıllarca yeniçerilerin ihtiyacı olan çuhaları imal etmişlerdi. Bu sayede Selanik, İmparatorluğun en önemli dokuma merkezlerinden biri haline geldi. Yeniçeri Ocağı, Yahudi hekimlerden de faydalanmıştır. Yeniçeriler ile en yakın ilişkisi olan Yahudiler ocak bezirgânlarıydı. Yahudiler bir yüzyıldan daha uzun bir süre ocak bezirgânı olarak yeniçerilere hizmet ettiler. Ocak bezirgânı, yeniçerilerin nakdî ve aynî ihtiyaçları için finansman sağlamakla görevliydi. Birkaç Yahudi ailenin tekelinde kalan Ocak bezirgânlığı, Yeniçerilerin de himayesiyle, bu ailelere servet ve nüfuz kazandırmıştı. Bu yüzden Yeniçeri Ocağı'nın ilgasıyla bezirgânlık hizmetinin ortadan kalkmasının Yahudi toplumu üzerinde derin olumsuz etkisi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Yeniçeri, Yahudi, Bezirgân

Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, musakilic@ogu.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale gönderim tarihi: 12.06.2015

DOI: 10.17550/aid.71994

Abstract

The relations between the Janissaries and the Jewish community is often mention to negatively. But there are also different sizes of this relationship. Thessaloniki Jews had been weaving broadcloth for the Janissaries for centuries. Thanks to this, Thessaloniki became one of the most important weaving centers in the Ottoman Empire. The Janissary Corps also benefited from the Jewish physicians. The Jews which have the closest relationships with the janissaries were the bazirgans of the Janissary Corps. The bazirgan of the Janissary Corps was responsible to provide financial source in order to treat the financial and material needs of the Janissaries. The bazirgan of Janissary Corps was under the monopoly of some Jewish families who got great income and influence thanks to the tutorship of Janissaries. For this reason the disappearance of The Bazirgan service with with the abolition of the Janissaries had a profound effect on The Jewish Community.

Keywords: *The Ottomans, Janissary, Jewish, Bazirgan*

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan Yahudiler, tıpkı diğer gayrimüslim milletler gibi, devletin uygun gördüğü alanlarda istihdam edilebilmekteydiler. Özellikle, XV. yüzyılın sonunda Sefaradların Osmanlı topraklarına göçüyle beraber, Yahudiler önemli devlet hizmetlerinde görev almışlardır.¹ Özellikle hekimlik, diplomasi ve maliye alanında öne çıktılar. Yasef Hamon I. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim'in hekimliklerini yapmıştı. Yerine geçen oğlu Moşe Hamon hekimlik mesleğinin yanında 1540 yılında Venedik ile bir barış antlaşması imzalanmasında önemli rol oynamıştı. Kanuni döneminde Osmanlı hizmetine giren Yasef Nasi, diplomatik hizmetlerde danışmanlık yapmış ama asıl ününe II. Selim döneminde kavuşmuştur. Tarihçi Hammer'e göre, Sokullu Mehmed Paşa'nın muhalefetine rağmen Kıbrıs'ın fethi konusunda Osmanlı idaresini ikna eden kişi Yasef Nasi'ydi. Sokullu Mehmed Paşa'nın 30 yıl boyunca hem hekimliğini hem de siyasal danışmanlığını yapan Salamon Ben Natan Eşkinazi, Kıbrıs'ın fethinden sonra barış müzakerelerinde yer almış ve Polonya kralı II. Sigmund'un vefatının ardından yerine Henry d'Anjou'nun geçirilmesi için faaliyetlerde bulunmuştu. 1585 yılında Osmanlı topraklarına göç eden Salamon Aben Yaeş, İspanya'ya karşı bir Osmanlı-İngiliz ittifakının gerçekleşmesi için çaba sarf etmiş ve Venedik'e Osmanlı elçisi olarak gönderilmişti.²

Osmanlı Yahudilerinin bu dönemde ekonomi alanında da söz sahibi oldukları anlaşılmaktadır. 1591-1610 yılları arasında Yahudi mültezimlerin oranının yüzde 49'a kadar çıkmış ve sonraki yıllarda bu oranın giderek gerilemiştir³. Yahudi sarraflar ise, Saray ve üst düzey devlet adamlarının çeşitli masraflarını karşılayan finansör konumundaydı⁴.

Bu dönemde etkili olan Osmanlı Yahudileri arasında kadınlar da bulunmaktaydı. Kira adı verilen Yahudi kadınlar Valide Sultanla-

1 Moshe Sevilla-Sharon, *Türkiye Yahudileri*, İstanbul 1993, s. 42.

2 Musa Kılıç, "Osmanlı Diplomasisi Hizmetinde Yahudiler", *Türk Sosyal ve Siyasal Hayatında Yahudiler*, Ed. İ. Erdal-Y. Özger, İstanbul 2011, s.92-99.

3 Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortakları Tarihi*, İstanbul 1999, s. 36.

4 A.g.e., s. 143.

rın bir nevi ekonomik danışmanları olarak saraya rahatlıkla girip çıkabilmekteydiler. Bunların arasında en etkili isim Esperanzo Malchi idi. III. Murad'ın gözdesi Safiye Sultan'ın sarrafı ve rüşvet vasıtası olmuş, nüfuzuyla çeşitli politik entrikalara girmiştir. 1600 yılında Recce ulûfesini alan Yeniçeriler, akçanın çürük olduğunu görünce isyan etmişler ve bu durumdan sorumlu gördükleri Esperanzo Malchi'yi öldürmüşlerdir.⁵

XVII. yüzyıldan itibaren Yahudi cemaati nüfuzunu kaybetmeye başladı. Sağlık hizmetinde ve diplomatik danışmanlıktaki mevkilerini Fenerli Rumlara kaptırdılar. Maliye alanındaki yerlerini ise çoğunlukla Ermeniler doldurdu.⁶ Bununla birlikte güç kaybettikleri bu dönemde Yeniçeri Ocağı ile aralarında bir bağ oluşturacak yeni bir makamı işgal etmeğe başladıkları pek de dikkat çekmemiştir.

Osmanlı Yahudileri ile Yeniçeri Ocağı'nın ilişkisi hakkında genellikle olumsuz bir tablo resmedilir. Yeniçeriler hukuk tanımazlıklarıyla Yahudilere zulmeden, mahallelerini basan ve mallarını gasp eden bir güruh olarak görülür.⁷ Ama aralarındaki ilişkinin farklı bir boyutu daha vardır. Her ne kadar ticaret erbabı oldukları gerekçesiyle devşirme sistemine dâhil edilmeseler de⁸, Yeniçeri Ocağı ile bağlantılı işlerde istihdam edilen Yahudiler bulunmaktadır. Selanik Yahudileri yeniçerilerin çuha üreticileriydi. Ocak hizmetinde görevli Yahudi hekimler bulunmaktaydı. Bunlardan daha önemlisi bir nevi sarraflık hizmeti veren Ocak bezirgânları Yahudilerden seçilmekteydi ve bu görevi, kısa bir dönemi hariç tutarsak, kesintisiz olarak Yeniçeri Ocağı'nın ilgasına kadar sürdüreceklerdi.

Yeniçeri Ocağı'nın Çuha Üreticileri: Selanik Yahudileri

Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezde bulunan ordu birliklerine sene-

5 Mahir Aydın, "Osmanlı Dünyasında Kira Kadınlar", *Bellekten*, Cilt LXV, Sayı 243, Ağustos 2001, s. 629-632.

6 Kılıç, *a.g.m.*, s. 103-104.

7 Avigdor Levy, *The Jews of the Ottoman Empire*, Princeton 2003, s. 80-82. Stranford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, Çev. Meriç Sobutay, İstanbul 2008, s. 188-193.

8 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapıkulu Ocakları I*, Ankara 1988, s. 17.

de bir defa olmak üzere zemistânî denilen kışlık çuha dağıtıldı. Yeniçerilere dağıtılan çuhalar Selanik'te dokunur ve dokuma imtiyazı da Selanik Yahudilerine aitti.⁹ Ama bu imtiyazı ne zaman elde ettikleri konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Bir Osmanlı arşiv belgesinde Selanik'teki Yahudi cemaatinin Ocağın çuhalarını dokuma imtiyazına şehrin fethinden beri sahip olduğu ifade edilmektedir.¹⁰ Fakat bu bilginin doğruluğunu sorgulamak gerekir. Zira 1430'da Selanik Osmanlılar tarafından fethedildiğinde şehirdeki Yahudi nüfusu çok azdı ve bunlar da Fatih'in İstanbul'u almasından sonra yeni payitahta yerleştirileceklerdi.¹¹ Dolayısıyla o dönemde Avrupa'da dokumacılık ve kumaş boyacılığında rakipsiz olan Sefarad Yahudilerinin¹² Selanik'e göçünden sonra çuha dokuma imtiyazını almış olmaları gerekir.

Selanik Yahudileri, Yeniçeri Ocağı'nın çuha dokuma imtiyazını aldıktan sonra imparatorluktaki tekstil sektörünün önemli aktörlerinden biri haline geldiler. XVI. yüzyılın başlarında devlete verdikleri yün kumaş miktarı 96 bin endazedan (61 bin 280 metre) yüzyıl sonunda 280 bin endazeye (178 bin 733 metre) çıkmıştı.¹³ Bu hizmetlerine karşılık avarız ve sair vergilerden muafiyet hakkı verilmişti.¹⁴ Böylece Selanik Yahudileri vergilerini aynı olarak ödeme imkânına kavuştular.

Osmanlı yetkilileri gerekli gördüğü durumlarda Yahudi dokumacıları korumak adına yün ihracatını yasaklamak gibi yaptırımlarda bulunabiliyorlardı. Böylece güvenli bir şekilde gelişme imkânı bulan dokumacı Yahudiler, kısa bir süre içerisinde yalnız askeri malzeme arzıyla kalmayıp, ihracata başladılar. Selanik şehri, Doğu Akdeniz'de

9 Halil Sahillioğlu, "Yeniçeri Çuhası ve II. Bayezid'in Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasebesi", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 2-3, 1973-1974, s. 417.

10 BOA., *C.M.L.*, 136/5826, 14 Ra 1241.

11 Mark Mazower, *Selanik, Hayaletler Şehri, Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2007, s. 62.

12 Sahillioğlu, *a.g.m.*, s. 418.; Shaw, *a.g.e.*, s. 145.

13 Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul 1996, s. 154.

14 Şeni, Nora, Sophie le Tarnec, *Camondolar, Bir Hanedanın Çöküşü*, Çev. Yaman Aksu, İstanbul 2000, s. 160; BOA., *C.M.L.*, 136/5826, 14 Ra 1241.; BOA., *HAT.*, 1363/53830, tsz.

başat kumaş üreticilerinden ve ihracatçılarından birine dönüştü.¹⁵ İstanbul'un tüccar Yahudi aileleri de Selanik'teki akrabalarıyla ortaklık kurarak çuha ticaretinden büyük paralar kazandılar.¹⁶

Çuha dokuma imtiyazının Selanik Yahudilerine önemli getirisi olmakla birlikte problemlere de sebep olabilmekteydi. Özellikle vergi imtiyazı meselesi şehrin Rum ve Yahudi sakinleri arasında anlaşmazlıklara yol açmaktaydı. Selanik'ten alınacak vergi gündeme geldiğinde Yahudiler, öngörülen verginin üçte birinin kendilerinin çuha hizmetine sayılması diğer hisselerin ise Rumlardan alınması konusunda bir dilekçe sunmuşlardı. Fakat bu durum maktu vergi anlamına geldiği için herkesin emlak, arazi, hal ve tahammülüne göre vergi alınması konusunda Rumlara verilen emr-i şerîfe aykırı olacaktı. Emr-i şerîfe uygun şekilde vergi toplanması ise Yahudilerin ellerinde bulunan imtiyaza aykırıydı. Bu yüzden herkesin gücüne göre vergi vermesi için çuha hizmeti imtiyazından Selanik sakinlerinin hepsinin yararlandırılması önerilmekteydi. Sultan, bu önerinin çözüm sağlayacağından pek emin değildi. Çuha dokuma imtiyazını paylaşmak fikri, Yahudi taifesi arasında sızlanmalara yol açabilirdi. Bu sebeple Yahudilerin imtiyazının devam etmesi uygun görüldü.¹⁷

Bir diğer sorun ise maliyet fiyatlarının ve enflasyonun zamanla artmasıydı. Kumaşın değer kazanmasıyla Yahudiler gerekli çuhayı karşılamakta, bir anlamda vergilerini ödemekte, zorlanmaya başladılar¹⁸. Artık Selanik Yahudileri Yeniçeri Ocağı için çuha üretiminde isteksiz davranmaktaydılar. Örneğin Çuha çavuşu Osman Ağa, üretimde ağır davrandıkları suçlamasıyla üretici Yahudilerden bazılarını mahkemeye sevk etmişti. Yapılan sorgulamada bu kişilerin, çuha imalinde kullandıkları zeytinyağı, çivit, yapağı fiyatları ve amele ücretlerinin artmasından dolayı üretim yapamadıkları anlaşılmıştı. Ayrıca çuha üreticileri, Selanik çevresinden toplanan yünün yabancı tüccarlarca başka mahallere satılması sebebiyle yeterli miktarda yapağı bulamamaktan şikâyetçiydi. Devlet tarafından kendilerine ek ödeme yapılır ve gere-

15 Mazower, *a.g.e.*, s. 67-68.

16 Şeni, *a.g.e.*, s. 160.

17 BOA., *HAT.*, 341/19514, tsz.

18 Shaw, *a.g.e.*, s. 195.

ken yapağı tedarik edilirse talep edilen çuhayı karşılayacaklarını bildirirler. Bunun üzerine gerekli görülen 3 bin kantar yapağı toplanıncaya kadar ihracatının yasaklanması, yabancı tüccarlara yapağı satışının engellenmesi ve eski bedelinden fazla para ödenmemesi konusunda tedbirler alınması kararlaştırılmıştı.¹⁹ Fakat bu türden çözüm arayışlarının sonuçsuz kaldığı ve zamanla giderlerin artmasının kalitesiz mal üretimine neden olduğu anlaşılmaktadır. Zira bazı Yahudiler bu sebepten dolayı cezalandırılmışlardır. 1636'da kumaşları İstanbul'a getiren Selanik heyetinin başı olan Yehuda Kovo, kumaşların kalitesiz olması ve bedelinin öngörülen vergiyi karşılamadığı gerekçesiyle idam edilmişti.²⁰ Sabuncu oğlu Yasef'in Yeniçeri Ocağı'na teslim ettiği çuhaların kötü olmasından dolayı devlete olan borcuna karşılık mülkünün müsaderesine karar verildi.²¹

Enflasyon, yüksek girdiler ve yabancı tüccarlar yüzünden hammadde bulmakta yaşanan zorluklara ek olarak İngilizlerin kumaş pazarına girmesi ile Selanik'teki dokuma sektörü çöküş sürecine girdi.²² Yine de en önemli müşterisi konumundaki yeniçerilere hizmet verdikleri sürece Yahudi üreticileri ayakta kalabildiler. Ocağın kaldırılmasıyla hem en büyük müşterilerini hem de vergi muafiyetlerini kaybettiler. Ayakta durmakta zorlanan Selanik dokuma atölyeleri, Yahudilerin meşhur banker ailesi Kamondoların, askeriye'nin çuha ihtiyacını karşılama işini almasıyla yeniden canlanacaktır.²³

Yeniçeri Ocağı'nın Yahudi Hekimleri

XVI. yüzyıldan itibaren Yahudilerin saray ve çevresinde nüfuzlarının güçlenmesinde, İbery'a'dan göç eden yetenekli hekimlerin ayrı bir önemi vardır. Bu yüzyılın ortalarına gelindiğinde sarayda 21 hassa hekimine karşılık 41 Yahudi hekim bulunmaktaydı.²⁴ Yahudi hekimlerin bu

19 BOA., *C.A.S.*, 229/9739, 29 Z 1189.

20 Sharon, *a.g.e.*, s.79.

21 BOA., *C.A.S.*, 592/24916, 9 Ra 1213.

22 Aron Rodrigue, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sefardiler", *Türk Sosyal ve Siyasi Hayatında Yahudiler*, Çev. D. F. Subaşı, Ed. İ. Erdal-Y. Özger, İstanbul 2011, s. 141.

23 Nurdan İpek, *Selanik ve İstanbul'da Yahudi Bankerler*, İstanbul 2011, s. 310-313.

24 Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, Sad. Neşet Çağatay, C. I-II, Ankara 1979, s. 152.

hegemonyası uzun süreli olmamış zamanla yerlerini Avrupa’da eğitim almış Rum meslektaşlarına bırakmışlardır. Bununla birlikte Osmanlı ordusunda Yahudi cerrah ve hekimlerden yararlanılmaya devam edildiği görülmektedir.²⁵

Uzunçarşılı, Yeniçeri Ocağı’nın ordusunda ve kışlalarında görevli hekimler arasında Yahudilerin de bulunduğunu belirtir.²⁶ Yahudi hekimlerden Daviçon Efendi, Yeniçeri Ocağı’nın başhekimliğe kadar yükselmeyi başarmıştı. Daviçon Efendi, hicri 1223 yılında (1808-1809) orduda görevli bulunduğu sırada hasta olan bazı Ocak neferâtının tedavisinde başarı sağladığı için yeniçerilerin memnuniyetini kazanmış ve talepleri üzerine Ocak tabipliğine tayin edilmişti.²⁷

Yeniçeri Ocağı Bezirgânları

Yeniçeri Ocağı içerisinde yer alan bezirgânlık kurumunun ne zaman ihdas edildiği ve bu hizmetin ne kadar süredir Yahudiler tarafından yürütüldüğü kesin olarak belli değildir. Hicri 1223 (1808/1809) tarihli bir hükümde, önceki dönemlerde Ocak bezirgânı isimli bir görevlinin olmadığı ve bu vazifenin başyazıcı tarafından yürütüldüğü belirtilmektedir. Fakat “Cennetmekân firdevs-i âşiyân merhûm ve mağfûrîn-leh Sultan Mustafa Han tabe serâhu hazretlerinin zamanlarında” İstavraki oğlu adında bir zimmî bezirgânlığa talip olursa da Ocak ağalarının karşı çıkması üzerine bezirgânlık hizmetinin başyazıcının yardımcılardan olan bir Yahudi’ye verildiği ifade edilmektedir.²⁸ Hükümden hangi Sultan Mustafa olduğu anlaşılmamaktadır. Fakat İgnatius Mouradgea d’Ohsson’un verdiği bilgiye göre, ocak bezirgânı beytûmalci maiyetinde görev yapmakta ve bu görev uzun zamandır Yahudi Zonana ailesi tekelindeydi.²⁹ Bu aileden ilk Ocak bezirgânlığını I. Mahmud zamanında David Zonana üstlenmişti.³⁰ Bu bilgiye dayanarak hükümde zikredilen sultanın II. Mustafa olduğunu söylememiz mümkündür.

25 BOA., *C.A.S.*, 198/8514, 29 S 1227.; BOA., *C.A.S.*, 504/21067, 25 Ra 1227.

26 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 405.

27 BOA., *C.SH.*, 2/73, 19 Ca 1224.

28 BOA., *A.DVN.MHM.d* 227/107/328, Evâhir B 1223.

29 Ignatius Mouradgea D’Ohsson, *Tableau Général de l’Empire Othoman*, Tome VII, Paris 1824, s. 318.

30 *Encyclopaedia Judaica*, Vol. XXI, 2007, p., 668.

Ocak bezirgânlığı görevini ifa etmiş olan Yahudilerin sayısı tam olarak tespit edilememiştir. Ancak görevinden alınan veya ölen bir bezirgânın yerine genellikle başka bir akrabası tayin ediliyordu. Bezirgânlık babadan oğula³¹ veya bir kardeşten diğerine³² geçebilmekteydi. Hatta selefin herhangi bir sebepten dolayı cezalandırılmış olması bile bu türden atamaları engellememekteydi. Bundan dolayı, bezirgânlık hizmeti birkaç Yahudi ailenin elinde dolaşan bir gedik haline dönüşmüştü. Bir süre Zonana ailesinin tekelinde kalan Ocak bezirgânlığı 1768 yılından sonra Aciman ailesinin eline geçmiştir.³³

Ocak bezirgânlığına tayin edilenlere bunun bir alameti olarak hilat giydiriliyor³⁴ ve emr-i âlî veriliyordu.³⁵ Bezirgânların işlerini yürütmek, ocağa ait para, eşya ve evraklarını muhafaza etmek için Valide Han ve sair hanlarda birkaç kârgîr odaları bulunmaktaydı.³⁶

Ocak bezirgânlarının mali konularda çeşitli vazifeleri vardı. Bunlardan en önemlisi, Serhatlarda görevli yeniçerilerin mevâcibleri yani maaşlarıyla ilgili işleri yürütmektir. serhâtlarda görevli yeniçerilerin maaşları için belli gelir kalemleri tahsis edilirdi. Bu gelirleri sâlyânegiler aracılığı ile toplayan Ocak bezirgânları yine onların aracılığı ile maaşlarının ödemesini yapardı. Karşılığında ise toplanan gelirden belli bir pay alırdı.³⁷

Ocak bezirgânlarının bir diğer vazifesi de serhâtlara gidecek zabıt, kâtip ve çorbacıların nakdî veya aynî ihtiyaçlarını sağlamaktır. İhtiyaç duydukları nakit veya eşya ağaların ve zabıtların izni ile mühürlü borç senedi karşılığında bezirgândan temin edilirdi. Alınan borç daha sonra yeniçeri gelirlerinden başyazıcıların “mümzâ” defteri ve kapı mektubuyla sâlyânegi çavuşlar eliyle ödenirdi. Bir yeniçerinin vefat etmesi durumunda, bezirgâna olan borcu aidatından temin edilirdi.

31 BOA., *C.A.S.*, 42/1917, 02 Za 1223.

32 BOA., *HAT.*, 503/24759, tsz.

33 *Encyclopedia Judaica*, Vol. XXI, 2007, p. 668.

34 BOA., *A.DVN.MHM.d* 227/107/328, Evâhir B 1223.; *HAT.*, 341/19477, tsz.

35 BOA., *HAT.*, 1339/52340, tsz.

36 BOA., *HAT.*, 1382/54595, tsz.; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 407.

37 Süleyman Kaya, “Yeniçeri Ocağı Bezirgânlığının Hukuki Statüsü” *Birinci İktisat Kongresi Tebliğleri-2*, İstanbul 2010, s. 81.

Aidatı yeterli gelmediği durumlarda terekesinden ödeme yapılırdı.³⁸

Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Ocak bezirgânlığı bir nevi sarraflık vazifesini görmekteydi. Böyle bir kuruma daha önceki yüz-yıllarda gereksinim duyulmaması muhtemelen Osmanlı hazinesinin istenildiği anda Yeniçeri Ocağı'nın ihtiyaçlarını karşılayacak güçte olmasından kaynaklanmaktaydı. Dolayısıyla Ocak bezirgânlığının kurulmasının Osmanlı'nın ekonomik gücünün zayıflamasıyla ilgili bir konu olduğunu söyleyebiliriz.

Bezirgânların Yeniçeri Ocağı'nın ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için yüklü bir sermayelerinin olması gerekmektedir. Bundan dolayı Ocak bezirgâni olarak tek bir kişi atanmasına rağmen sermayedar ortakları bulunabilmekteydi. Bezirgân ve ortakları sermayelerinin yetmediği durumlarda tüccarlar, yeniçeri ortaları, müste'min taifesi ve reaya zümresi gibi farklı kişi veya kurumlardan belli oranda faiz ile borç alabilmekteydi. Bazen ocak bezirgânları bu borçları geri ödemekte zorlanmakta ve alacaklılar tarafından sıkıştırılmaktaydılar. Alacaklılar borçların ve alınan eşya bedellerinin bir an önce ödenmesi veya daha fazla oranda murabaha verilmesi için baskı yapabilmekteydiler.³⁹ Bezirgânlar bu tür durumlarda öteleme ve taksitlendirme talebinde bulunuyorlardı.

Sefer zamanlarında sefere katılacak yeniçerilerin harçlıklarının verilmesi ve malzemelerinin karşılanması fazladan borçlanma anlamına gelmekteydi. Mesela Ocak bezirgânlarından Baruh, yüklü bir borçla tayin edildiği için vazifesini yerine getirmekte zorlamakta iken sefer-i hümayuna çıkılması ile daha fazla borçlanmak zorunda kalacaktı. Bezirgân Baruh'a borçlarını dört senede taksitle ödemesi kolaylığı sağlanmasına rağmen özellikle alacaklı olduğu bazı ocak mensuplarının sefer esnasında hayatlarını kaybetmesinden dolayı bu taksitleri de ödemekte zorlanmıştı. Bu yüzden borçlarının dört sene müddetle ötelenerek sonrasında taksitle ödeme kolaylığının sağlanmasını iste-

38 BOA., *A.DVNS.AHK.İS.d.*, 5/41/126, Evâil Ca 1172; BOA., *A.DVNS.AHK.İS.d.*, 5/259/787, Evâhir Z 1173.

39 BOA., *A.DVNS.AHK.İS.d.*, 6/69/191, Evâsıt R 1175.; BOA., *A.DVNS.AHK.İS.d.*, 8/175/559, Evâhir L 1182.

mişti.⁴⁰ Yine Ocak bezirgânlarından Çelbon, devlete olan borcunu ödeyememişti. Çelbon'un diğer alacaklarının tazyikine maruz kalmaması için kazaskerlere, İstanbul, Üsküdar ve Galata kadılarına ferman çıkarılmıştı.⁴¹

Devletin zarara uğratılmaması adına bezirgânların alacak ve borçları seleften halefe devredilirdi. Devir işlemiyle kişiler değişse bile makamda bir süreklilik sağlanmış oluyordu. Halefin seleftin akrabalarından seçilmesinin daha çok tercihe şayan olmasının nedeni de devir işlemi kolaylaştırmaktı.⁴² Yine de seleften devralınan borçlar Yahudi ocak bezirgânlarının en fazla şikâyet ettikleri konulardan biriydi.⁴³

Seleften halefe devir işlemlerinin usulsüzlüklerin ortaya çıkarılması açısından da önemli olduğunu görmekteyiz. 1788 yılında Bezirgân Baruh azledilerek yerine Çelbon tayin edilmişti. Ancak devir işlemleri sırasında beş bin keseden fazla açık olduğu ortaya çıktı. Bunun 2.300 kesesi sâlyâneci çavuşlarına ait borçtu. Seleften halefe devredilen zarar ise 3.573 kese idi. Zararın nereden kaynaklandığını anlamak için azledilen Ocak bezirgânı Baruh, oğlu ve ortakları Bostancı Ocağı'na getirilerek sorguya alındılar. Fakat zararın neden kaynaklandığı konusunda bir açıklamada bulunamadılar. Çeşitli tehdit ve korkutmalara rağmen zararın sadece bir kısmını karşılayabilecekleri anlaşıldı. Neticede sabık Bezirgân Baruh'un 1050 kese ve ortaklarından Şapçı Musa'nın 450 kese Darphâne-i Âmire'ye ödeme yapacaklarına dair senetler alınarak mesele kapatıldı.⁴⁴

Yahudi Ocak bezirgânlarının suiistimalleri sadece devir sırasında ortaya çıkan açıklar değildi. Nitekim çeşitli suçlamalarla itham edilen Yahudi Ocak bezirgânlarının bazıları azil ve sürgün gibi cezalara çarptırılacaklardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla içlerinden dördü işledikleri suçlardan dolayı idam edilmişti.

Bizim tespitlerimize göre ilk idam edilen Ocak bezirgânı I.

40 BOA., *C.ADL.*, 102/6122, 28 B 1188.

41 BOA., *HAT.*, 1361/53628, 10 Ca 1222.

42 Kaya, *a.g.m.*, s. 85.

43 BOA., *C.ADL.*, 102/6122, 28 B 1188.

44 BOA., *D.BŞM.d.*, 05578, 29 Ca 1202.; BOA., *C.AS.*, 50/2303, tsz.; BOA., *HAT.*, 23/1173, tsz.

Mahmud döneminde bu görevi üstlenen David Zonana idi. Bezirgân David, Ağa Kapısı yazıcılarından Tiryaki Mehmed Efendi'nin sahipsiz olan esâmeleri tespit etmeye dönük gayretlerinden dolayı büyük zarara uğramıştır. Nüfuzunu kullanan Bezirgân David, Tiryaki Mehmed Efendi'nin daha düşük bir göreve tayin edilmesini sağladı. Fakat Tiryaki Mehmed Paşa, 1747'de sadârete yükseldiği zaman Bezirgân David'i idam ettirdi.⁴⁵ I. Abdülhamid'in saltanatında görev yaptığını tespit ettiğimiz Ocak Bezirgânı İshak önce sürgüne gönderilmiş ve ardından idam edilmişti. Bezirgân İshak vazifesini selefleri gibi idare edememek, hıyanet içinde olmak, mal sevdasına düşmek, Ocak mensuplarına kaba davranmak, hududlara gönderilen mevâcib fazlalıklarını sâlyâneci ve kâtipler aracılığı ile gasp etmek, uyarılara kulak asma-makla suçlanmış ve azledilerek yerine Baruh'un tayin edilmesine karar verilmişti. Sâbık Bezirgan İshak Kudüs'e gönderilmesi düşünülürken⁴⁶ Rodos'a sürgün edilmişti. Fakat İstanbul'a fesat çıkarmak için dönmek istediği gerekçesiyle Rodos Adası'nda idam edildi.⁴⁷ Yapılan incelemelerde devleti 3 bin kese akçe zarara uğrattığı ortaya çıktı.⁴⁸ İshak'ın eylemleri sonucunda Sultan I. Abdülhamid, ocak bezirgânlarının taahhüd ettiği maddelere dikkat edilmesi konusunda uyarılarda bulundu. Bu maddelerin defterdarın bilgisi dâhilinde olmasını ve Başmuhasebe ile gerekli yerlere kaydedilmesini emretti.⁴⁹ Fakat bu çabanın da Ocak bezirgânlarının suiistimallerine son vermediği anlaşılmaktadır.

II. Mahmud'un sultan olmasından sadece birkaç ay sonra, birkaç senedir Ocak bezirgânı olarak istihdam edilen Deli Çelbon da idam edilmiştir. Şânî-zâde'nin naklettiğine göre, dönemin sadrazamı Alemdar Mustafa Paşa'nın emriyle bazı askeri düzenlemeler için Yeniçeri Ocağı'nın eski hesapları incelenmeye başlanmıştı. Bu kapsamda Bezirgân Deli Çelbon'un hesapları da gözden geçirilmek istendi. Yolsuzluklarının ortaya çıkmasından korkan Deli Çelbon her şeyi inkâr yolunu seçmiş ve hatta Ocak ileri gelenlerini isyana teşvik etmiştir.⁵⁰

45 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 408

46 BOA., *C.AS.*, 1142/50743, 28 R 1198.; BOA., *C.AS.*, 1142/50785, tsz.

47 BOA., *C.ZB.*, 77/3833, 30 Ca 1198.

48 Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C. III, İstanbul 1309, s. 84.

49 BOA., *C.AS.*, 1142/50743, 28 R 1198.; BOA., *C.AS.*, 1142/50785, tsz.

50 Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, *Şânî-zâde Târîhi*, Haz. Ziya Yılmaz, C. I,

Deli Çelbon nice kimseleri azarladığı, ocak fukarasını rencide ettiği ve devlet işlerine müdahale sevdasında olduğu gerekçesiyle 4 Eylül 1808'de Ağa Kapısı'nda asıldı.⁵¹ Hanlarda bulunan odalarında yapılan aramalarda küsuratıyla beraber 444 kese nakit ve 10 kese değerinde kumaş tespit edilerek devletçe müsadere edildi.⁵²

Deli Çelbon'un idamının ardından, çok kısa bir süreliğine de olsa, Ocak bezirgânlığı uygulamasına son verildi. Artık Ermeni, Rum veya Yahudilerden kesinlikle Ocak bezirgânı tayin edilmeyecek ve talip olanlar cezalandırılacaktı. Bezirgânların yaptıkları iş, eskisi gibi Başyazıcı tarafından yürütülecekti.⁵³ Ama bu karar çok fazla yürürlükte kalamadı. Sadece üç buçuk ay sonra, yeni uygulamanın Yeniçeri Ocağı'nın usulüne aykırı olduğu ve ocak işlerinin sekteye uğradığı gerekçesiyle maktul Çelbon'un oğlu Baruh cümle Ocaklının talebi üzerine Ocak bezirgânı tayin edildi.⁵⁴

Burada dikkati çeken husus Ocak bezirgânlığı uygulamasına son verilmesi Alemdar Mustafa Paşa'nın iktidarına yani Yeniçeri Ocağı'nın sindiği bir döneme tesadüf etmesi ve Alemdar'ın öldürülmesinden hemen sonra ocağın talebi ile yeniden eski usule dönülmesidir. Anlaşılan o ki Yeniçeri Ocağı'nın himayesindeki bezirgânların Ocak üzerinde büyük nüfuzları vardı.

Sultan ve Babîâlî'nin rahatsızlık duyduğu durumlarda bile ocak mensupları bezirgânları korudukları görülebilmektedir. 1742'de İngiliz elçisi olarak görev yapan Everard Fawkenor, ülkesine bir olayla ilgili gönderdiği raporda bu noktaya dikkat çeker. Elçinin raporuna göre, giyim konusunda gayrimüslimlere getirilen kısıtlamalara uymadığı için sadrazamın adamları tarafından tutuklanan bezirgânın hizmetkârı yeniçeriler tarafından kurtarılır. Sadrazam bu olaydan hoşnutsuz olmasına rağmen hiçbir şey yapamaz. Yahudi bezirgân o kadar nüfuzludur ki ocağın tüm mensupları kontrolü altındadır ve yeniçeriliğe kabul edil-

İstanbul 2008, s. 62.

51 BOA., *HAT.*, 341/19477, tsz.

52 BOA., *HAT.*, 1382/54595, tsz.

53 BOA., *A.DVN.MHM.d* 227/107/328, Evâhir B 1223.; BOA., *HAT.*, 341/19477, tsz.

54 BOA., *A.DVN.MHM.d* 227/186/634, Evâsit Za 1223.; BOA., *HAT.*, 339/19380, tsz.

mek isteyen her adayın onun onayına ihtiyacı vardır.⁵⁵ Elçinin bahsettiği bezirgân David Zonana'nın, yeniçeri ağalığından gelen Seyyid Hasan Paşa'nın sadareti döneminde gücünün zirvesine ulaşması ve onun azledilmesinden sonra idam edilmiş olması da⁵⁶ Ocak ile bezirgân arasındaki ilişkinin boyutunu göstermektedir.

Ocak bezirgânlığının yeniden ihdas edilmesini sağlayan Yeniçeri Ocağı'nın bezirgânları himayeye devam ettiği görülmektedir. Deli Çelbon'un oğlu Baruh 1817 yılında azledilerek Zile'ye sürgün edilmişti. Yerine büyük kardeşi Yakovaçi'nin atanmasını isteyen Ocak ustaları Ağa Kapısı'na kadar gelerek taleplerini iletiler. Ustaların bu aykırı hareketlerinin nedeni Yeniçeri Ağası'na sorulduğunda Yakovaçi'nin ustalarca himaye edildiği cevabı alındı. Daha da ilginç olanı bizzat Sultan II. Mahmud'un adı geçen Yahudi'nin hain olduğunu ve ustalara 25.000 akçe vaadinde bulunduğunu belirtmesine rağmen bezirgânlık hususunun Yeniçeri Ocağı'na bırakılmasını ve müdahale edilmemesini istemesidir.⁵⁷

Baruh'un yerini alan kardeşi Yakovaçi yeniçerilerin desteğine rağmen görevinde fazla kalamamıştır. Kısa bir süre sonra fesada sebep olduğu gerekçesi ile Kıbrıs'a sürgüne gönderildi.⁵⁸ Fakat sürgünde bulunduğu Lefkoşa'daki evinde 8 Eylül 1819 akşamı, iki hizmetkârıyla beraber faili meçhul bir cinayetle hayatını kaybetti. Kıbrıs Muhassılı Mehmed Naim Ağa'nın verdiği bilgiye göre maktullerin her birinde beşer onar bıçak darbesi vardı ve katilleri bulunamamıştı. Muhassıla, katillerinin bulunmasına gayret gösterilmesi ve terekesi tespit edilerek veresesine teslim edilmesi emredildi.⁵⁹

55 Olson, Robert, "Jews, Janissaries, Esnaf and the Revolt of 1740 in İstanbul: Social Upheaval and Political Realignment in the Ottoman Empire", *Imperial Meanderings and Republican By-ways: Essays on Eighteenth Century Ottoman and Twentieth Century History of Turkey*, İstanbul 1996, s. 23-24.

56 *Encyclopedia Judaica*, C. XXI, 2007, s. 668.

57 BOA., *HAT.*, 503/24759, tsz.; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 409-410

58 BOA., 502/24617, tsz.; BOA., *HAT.*, 525/25622, tsz.

59 Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, *a.g.e.*, C.II, s. 935-936.; BOA., *HAT.*, 500/24529, tsz.; Bazı kaynaklarda Yakovaçi'nin son ocak bezirgânı olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Shaw, *a.g.e.*, s. 233.; Naim Güleriyüz, *Türk Yahudileri Tarihi-I* (20. Yüzyılın Başına Kadar), İstanbul 1993, s. 184.

Yeniçeri Ocağı'nın İlgası ve Ocak Bezirgânlığının Sonu

Osmanlı Yahudileri, 1819 yılından itibaren üst üste gelecek felaketlerden derinden etkilenmiştir. Uzun zamandan beri hemen her alanda Ermeni ve Rumların gerisinde olan Yahudilerin felaketler zinciri Yeşaya Aciman'ın 1819'da faili meçhul bir cinayete kurban gitmesiyle başladı. 1823 yılında ise cemaatin önde gelenlerinden Ezkiyel Gabay, Halet Efendi'nin sarrafı olduğu için önce Antalya'ya sürüldü ve sonrasında idam edildi. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından bir yıl önce gümrüklerde mubassırlık⁶⁰ yapan Yahudiler kovularak yerlerine Müslüman kâtipler tayin edilmesi gelirlerine ciddi bir darbe vurdu.⁶¹ Bu felaketlerin ardından Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla himayelerinde yararlandıkları son zümreyi, tekellerinde tuttıkları son büyük kazanç kapıları Ocak bezirgânlığını ve cemaatlerinin son liderlerini kaybettiler.

Yeniçeriler, Eşkinici Ocağı'nı bahane ederek, 13 Haziran 1826 akşamında kazan kaldırdıklarında bunun son isyanları olduğunun farkında değillerdi. Ertesi gün Ocak kışlalarının topa tutulmasıyla başlayan yeniçeri kıyımıyla, Osmanlı'nın en önemli kurumlarından biri tarihe karıştı. Ocağın kökünü kazımakta olan devlet sadece yeniçerileri hedef almamış yeniçerilerle irtibatı olduğu düşünülen kişi ve zümrelerin de peşine düşmüştü. Bunlar arasında Yahudilerin lideri konumundaki Şapçı Behor ve son Ocak bezirgâni Baruh da bulunmaktaydı.

Şapçı Behor Ocak bezirgânlığında bulunmamış olmasına rağmen ailesinin büyük servetinde Yeniçeri Ocağı'nın katkısı vardı. Şapçı Behor'ın ailesi Karmonaların zenginleşmesi dedesi Moiz (Şapçı Musa) zamanında başlamıştı. Moiz Karmona Selanik'ten kumaş ithalatı ve gümrük mubassırlığı ile uğraşırken şap mukataasını almıştı⁶². Bundan sonra Şapçı lakabını alacak Moiz Karmona, Ocak bezirgânlığının sermaye sağlayan ortaklarındandı.⁶³ Behor Karmona da Yeniçeri Ocağı'na

60 Gümrüklerde eşyayı muhafaza ile görevli memurlara verilen isimdir. Sonradan "muhafaza memuru" adını almıştır.

61 Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, *a.g.e.*, C.II, s. 425-426.

62 Güleriyüz, *a.g.e.*, s.185.; Sahnâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'anivis Es'ad Efendi Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2000, s.635.

63 BOA., *D.BŞM.d. 05578*, 29 Ca 1202.; BOA., *HAT. 23/1173*, tsz., BOA., *C.AS.*,

yakınlığı sayesinde mukataat ve iltizamlardan servet edinmişti.⁶⁴

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından bir ay kadar sonra Bezirgân Baruh sorgulanmak üzere Darphane'ye götürüldü. Bundan haberdar olan Şapçı Behor, akrabası olan bezirgâna kefil olduğunu belirterek bırakılması için girişimde bulundu. Ancak ertesini günü, 15 Temmuz 1826'da, Şapçı Behor Arnavutköy'de bulunan yalısına gelen Bostancıbaşı Osman Ağa ve adamları tarafından idam edildi. Son ocak bezirgânı Baruh, aynı gün saray meydanında asılmıştır.⁶⁵ Moïse Franco, Şapçı Behor için büyük katılımla bir cenaze töreninin düzenlendiğini ve bu törendeki ağıtların yıllarca sinagog ayinlerinde söylendiğini ifade etmektedir.⁶⁶

Es'ad Efendi'den rivayetle Şapçı Behor ile Bezirgân Baruh'un idamında, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması öncesinde takındıkları küstah tavrın etkili olduğunu söyleyebiliriz. Es'ad Efendi, Şapçı Behor'un İzzet Mehmed Paşa'ya Eşkinci Ocağı hakkında "*ben sizleri zevi'l-ukûldan kıyas eder idim. Bu başa muhâtaralu kâra ne akla hidmet ve ser-rişteye tebaiyetle şurû' ettiniz. Hiç beş yüz yıllık ocağın kabul etmediği talim maslahatı kârger ve öyle bir lu'ba sanâdîd-i ocağa tesir eder mi? Yakında bunun bir mehlekesi çıkar, heman nefsinizin halâsı çaresine bakınız. Size dostane işte ihtar ederim*" şeklinde sözler sarf ettiğini bizzat işittiğini ve son ocak bezirgânı Baruh'u da Ağa Kapısı'nda bu maddeye dair müzakereleri alaycı bir şekilde izlerken gördüğünü ifade etmektedir.⁶⁷

Bezirgân Baruh ve Şapçı Behor'un idam edilmelerinin arkasında yatan tek sebebin Yeniçeri Ocağı ile ilişkileri olmadığına dair görüşler de bulunmaktadır. Bir rivayete göre, idamlarda Ermenilerin, özellikle Darphane Emini Kazaz Artin'in parmağı vardı. Ermenilerin,

50/2303, tsz.

64 Ahmed Cevdet, *a.g.e.*, C. XII, s. 176.

65 Es'ad, *a.g.e.*, s. 636-637, Ahmed Cevdet, *a.g.e.*, C.XII, s. 176. Ocak bezirgânının kardeşi Yaşova Selanik'e sürgüne gönderilmekle kurtulur ve ancak beş yıl sonra geri dönmesine izin verilir. Bkz. BOA., *C.MVL. 244/10140*, Evâsit Za 1241.; BOA., *C.ZB.*, 6/297, 03 Z 1246.

66 Moïse Franco, *Essai sur l'histoire des Israélites de l'empire Ottoman*, Paris 1897, s. 135-138.

67 Es'ad, *a.g.e.*, s. 636.

1819 yılında Darphane'den sorumlu Sarkis ve Krikor Düzyan'ın idam edilmesinden ve diğer aile fertlerinin sürgüne gönderilmesinden sorumlu tuttukları Yahudilerden bu şekilde intikam aldıkları iddia edilmekteydi.⁶⁸

Bir başka ilgi çekici iddia ise Şapçı Behor'un muazzam servetinin idam kararında etkili olduğudur.⁶⁹ Zira Sultan II. Mahmud, muhalefetin sindirilmesi için, müsâdere usulünü etkin bir biçimde kullanmıştır.⁷⁰ Tasfiye edilen âyanların ve 1821 Rum İsyanı'nda kaçan Rumların mallarına el konulduğu gibi Yeniçeri Ocağı kaldırılmasından sonra da Bektaşî vakıfları, vârissiz ölen Yeniçerilerin mal varlıkları aynı şekilde müsâdere edilmiştir.⁷¹

İdamlarının ardından Bezirgân Baruh ve Şapçı Behor'un mülk ve zimmetlerine devletçe el konulması da yukarıda zikredilen iddiayı destekler niteliktedir. Ocak bezirgânının terekesinde 4 bin 799 kuruş değerinde eşya vardı. Şapçı Behor'un Kuruçeşme'deki yalısından ise 176 bin 317 kuruş kıymetinde eşya çıkmıştı.⁷² Es'ad Efendi, Şapçı'nın handaki odasında 90 bin kuruş ve sair zimemâtı ile eşyasının 30 bin kuruş civarında ve yalısında 40 bin keseye denk olan iki sandık Yıldızlı altın bulunduğunu belirtmiştir.⁷³ Dönemin İstanbul'daki İngiliz elçisi Stradford Canning ise, Şapçı Behor'un 4 milyon kuruşluk servetine el konulduğunu ve buna ek olarak 16 milyon kuruşluk devletten alacağı'nın hükümsüzleştiğini ülkesine rapor etmiştir. Elçinin dikkat çektiği bir diğer husus, bütün sermaye sahiplerinin idamlardan duyduğu tedirginliktir.⁷⁴

Bazı devlet adamlarının da Şapçı Behor'a yüklü miktarda borçları vardı. Halep Valisi Sirozlu Yusuf Paşa'nın 55 yük 6 bin 209, Sivas valisinin 2 yük 68 bin 143, Karaman valisinin 7 yük 42 bin 889, sabık

68 Güleriyüz, *a.g.e.*, s. 184.; Sharon, *a.g.e.*, s. 90.; Shaw, *a.g.e.*, s. 232-233.

69 Levy, *a.g.e.*, s. 428.

70 Tuncay Öğün, "Müsâdere", *DİA.*, C. XXXII, s. 67.

71 Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok, Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum*, İstanbul 2009, s. 63-64.

72 BOA., *D.BŞM.MHF.d.13405*.

73 Es'ad, *a.g.e.*, s. 636.

74 Yıldız, *a.g.e.*, İstanbul 2009, s. 64.

Kayseri Mutasarrıfı Osman Paşa'nın 4 yük 91 bin 201, sabık İbrail Muhafız Osman Paşa'nın 7 yük 71 bin 285 ve Selanik Valisi Ömer Paşa'nın 8 yük 7 bin 345 kuruş yani toplamda 8 milyon 587 bin 72 kuruş borcu bulunuyordu. Bu devlet adamlarından tahsil edilebilen paralar Asâkir-i Mansure'nin inşa edilecek yeni kışlaları için kullanıldı.⁷⁵

Sonuç

Osmanlı Yahudileri devşirme sisteminin dışında tutularak Yeniçeri Ocağı'na dâhil olamamalarına rağmen bu kurumun onlar için ne kadar önemli bir geçim ve gelir kapısı olduğu ortaya konulmaya çalışıldı. Ocağın elbise ihtiyacını karşılayan Selanik Yahudileri, bu sayede vergilerini aynı olarak ödeme hakkına sahip oldukları gibi güçlü bir dokuma sanayisi kurabilmişlerdi. Saray ve çevresindeki itibarlarını kaybeden Yahudi hekimler için Yeniçeri Ocağı bir istihdam alanı olmuştur.

Hiç şüphesiz Yahudiler ile yeniçeriler arasında en derin ilişkiye sahip olanlar ocak bezirgânlarıydı. Yeniçeri Ocağı, XVII. yüzyıldan itibaren küçük de olsa zengin bir Yahudi sınıfının ortaya çıkmasına ve çıkarlarının korunmasına yardımcı olmuştu. Ocak bezirgânlarının yaptıkları işin gereği, bu ilişkinin boyutu sadece yeniçeriler ile sınırlı kalmamıştır. Bezirgânlar esnaf, tüccar, sarraf gibi çeşitli zümrelerle iş yaparak yeniçerilerin nakdî ve aynı ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Güçlü sermayeleri olduğu için devlete ve devlet adamlarına borç verebilmekteydiler. XVI ve XVII. yüzyılda saray çevresindeki Yahudilerin yerini almışlardı. Fakat güç ve sermayeleri birkaç Yahudi aile ile sınırlı kalmış, Fenerli Rumlar ve Ermeni amiralar kadar geniş bir sınıf ortaya çıkmamıştı.

Yeniçeri Ocağı'ndaki yozlaşma ile birlikte Ocak bezirgânlarının da suiistimallerinde artış olmuştu. Devlet katında bezirgânlardan ve yeniçerilerin bezirgânları himayesinden duyulan hoşnutsuzluk daha fazla dile getirilmeye başlanmıştı. Bundan dolayı, Yeniçeri Ocağı'nın ilgası ile son Ocak bezirgânı ve Şapçı Behor'un idamlarının asıl nedenini, farklı gerekçelerin etkisi olsa da, yeniçerilerle yakın ilişkili kişi ve sınıfların tasfiyesinin bir sonucu olarak görmek gerekir.

75 Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, Haz. Ahmed Hazerfen, C. I, İstanbul 1999, s. 181.

Yahudi cemaati, Yeniçeri Ocağı'nın ilgasının ardından toplu veya kapsamlı bir cezalandırmaya maruz kalmamasına rağmen 1826 yılındaki olayların etkisi uzun süreli oldu. Oysa 1821 yılında Rumlar ve 1828'de ise Katolik Ermenileri daha büyük felaketlerle karşılaştı. Fakat her iki millet de kısa süre sonra eski itibarlarını yeniden kazanmayı başardı. Birkaç yüzyıldır Babıali ile yakın ilişkilerini geliştiren Ermenilerin amira ve Rumların ise Fenerli ailelerinin bu başarıda önemli rolü vardı. Yine bu aileler Tanzimat sonrasında, Babıali ile daha da bütünleşerek, zenginlikleriyle cemaatlerinin gelişimine öncülük ettiler. Aynı dönemde çoğunlukla servetini Yeniçeri Ocağı ile ilişkisine borçlu olan az sayıda zengin sınıfının neredeyse tamamen ortadan kalkması ile lidersiz kalan Osmanlı Yahudileri ise içine kapandı.

Kaynakça

a) Arşiv Kaynakları Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Defteri Başmuhâsebe Kalemî Defterleri (D.BŞM.d.) 05578
Bâb-ı Defteri Başmuhâsebe Muhallefat Halifeliği Defterleri (D.BŞM.
MHF.d.) 13405.

Cevdet Adliye (C.ADL.) 102/6122.

Cevdet Askeriye (C.AS.) 42/1917, 50/2303, 198/8514, 229/9739,
504/21067, 592/24916, 1142/50743, 1142/50785.

Cevdet Maliye (C.ML.) 136/5826.

Cevdet Meclis-i Vala (C.MVL.) 244/10140.

Cevdet Sıhhiye (C.SH.) 2/73

Cevdet Zabtiye (C.ZB.) 6/297, 77/3833

Hattı Hümayun (HAT) 23/1173, 339/19380, 341/19477, 341/19514,
500/24529, 502/24617, 503/24759, 525/25622, 1339/52340,
1361/53628, 1363/53830, 1382/54595

İstanbul Ahkâm Defterleri (A.DVNS.AHK.İS.d.) 5/41/126,
5/259/787, 6/69/191, 8/175/559.

Mühimme Defterleri (A.DVN.MHM.d.) 227/107/328, 227/186/634.

b) Kitap ve Makaleler

Ahmed Cevdet. *Tarih-i Cevdet*. İstanbul, 1309.

Ahmed Lûtfî Efendi. *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*. Haz. Ahmed Hazerfen, C. I. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

Aydın, Mahir. "Osmanlı Dünyasında Kira Kadınlar." *Belleten*, 243, (2001): 623-635.

Çizakça, Murat. *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortakları Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Encyclopaedia Judaica, New York 2007.

Franco, Moïse. *Essai sur l'histoire des Israélites de l'empire Ottoman*. Paris 1897.

Galante, Avram. *Histoire des Juifs de Turquie*, Tome IX. İstanbul: İsis Press, 1993.

Güleryüz, Naim. *Türk Yahudileri Tarihi-I (20. Yüzyılın Başına Kadar)*. İstanbul: Gözlem Yayıncılık, 1993.

- İpek, Nurdan. *Selanik ve İstanbul'da Yahudi Bankerler*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011.
- Kaya, Süleyman. "Yeniçeri Ocağı Bezirgânlığının Hukuki Statüsü." *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri-2*, 81-86. İstanbul.
- Kılıç, Musa. "Osmanlı Diplomasisi Hizmetinde Yahudiler." *Türk Sosyal ve Siyasi Hayatında Yahudiler*, Editörler: İ. Erdal ve Y. Özger, 91-128. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011
- Kitsikis, Dimitri. *Türk-Yunan İmparatorluğu*. Çeviren: Volkan Aytar. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1996.
- Kunt, Metin İ. "Etnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth Century Ottoman Establishment." *IJMES*, Vol. 5 (1974): 233-239.
- Levy, Avigdor. *The Jews of the Ottoman Empire*. Princeton: The Darwin Press, 2003.
- Lewis, Bernard. *İslam Dünyasında Yahudiler*. Çeviren: Bahadır Sina Şener. İstanbul: İmge Yayıncılık, 1996.
- Mazower, Mark. *Selanik, Hayaletler Şehri, Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)*. Çeviren: Gül Çağalı Güven. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Mustafa Nuri Paşa. *Netayic ül-Vukuat*. Sadeleştiren: Neşet Çağatay, C. I-II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1979.
- D'Ohsson, Ignatius Mouradega. *Tableau Général de l'Empire Othoman*, Tome VII, Paris, 1824.
- Olson, Robert. "Jews, Janissaries, Esnaf and the Revolt of 1740 in İstanbul: Social Upheaval and Political Realignment in the Ottoman Empire." *Imperial Meanderings and Republican By-ways: Essays on Eighteenth Century Ottoman and Twentieth Century History of Turkey*, 13-31. İstanbul: The İsis Press, 1996.
- Öğün, Tuncay. "Müsâdere", *DİA.*, C. XXXII, s. 67-68.
- Rodrigue, Aron. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sefardiler", *Türk Sosyal ve Siyasi Hayatında Yahudiler*, (Çeviren D. F. Subaşı) Editör: İ. Erdal ve Y. Özger, 129-159. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011
- Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi. *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, Hazırlayan: Ziya Yılmaz. İstanbul: Osav

- Yayınları, 2000.
- Sahillioğlu, Halil. “Yeniçeri Çuhası ve II. Bayezid’in Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasebesi.” *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2-3, (1973-1974): (415-466).
- Sevilla-Sharon, Moshe. *Türkiye Yahudileri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Shaw, Stranford J. *Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler*. Çeviren: Meriç Sobutay. İstanbul: Kapı Yayınları, 2008.
- Şânî-zâde Mehmed ‘Atâ‘ullah Efendi. *Şânî-zâde Târîhi*. Hazırlayan: Ziya Yılmaz, C. I-II. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2008.
- Şeni, Nora ve Sophie le Tarnec. *Camondolar, Bir Hanedanın Çöküşü*. Çeviren: Yaman Aksu. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapıkulu Ocakları I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Yıldız, Gültekin. *Neferin Adı Yok, Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009.

İnönü Muharebeleri'nden Sonra Anadolu'daki Yunan Harekâtı ve İoannis Metaksas'ın Öngörülürü

The Greek Operation After The İnönü Battles in Anatolia and Ioannis Metaksas' Foresights

Murat Köylü

Öz

Yunan Başbakanı Venizelos'un İngilizlerle işbirliği içinde 15 Mayıs 1919'da başlattığı "İngiliz destekli Anadolu macerası", istenilen süratte olmamasına rağmen ilerliyordu. Başlangıçta, Venizelos'un 1915'te hazırlamış olduğu Anadolu İşgal planına şiddetle karşı çıkan Kral Konstantin bile işgalin devamı için geldiği İzmir'de, Yunanlı olmamasına rağmen kendini "Megola İddianın" rüzgârına kaptırarak, Ankara kapılarında büyük bir zaferin hayalini kurmaya başlamıştı. Ekim 1920 seçimlerinde Venizelos'un yerine Başbakanlığa gelen Gunaris ve kurmayları da, kendilerinin ölüm fermanını hazırlayan haksız işgalin, sonuçlarını görmekten uzak, öngörülü bir general olan Metaksas'ın gerçekçi değerlendirmelerini dikkate almayan tavırla hareket ediyorlardı. İnönü Savaşları, gerçekte, Yunan Ordusu için bir uyarıydı. Mustafa Kemal hareketi, Kuvayı Milliye teşkilatlarının başlattığı bölgesel bir direniş olmaktan çıkmış, Türk Milletinin "topyekûn" ve "düzenli" bir başkaldırısı haline gelmişti. Küçük kazanımlar Yunan idarecileri ne kadar umutlandırırsa da, İnönü Savaşları Yunanlılar için "sonun başlangıcıydı". Bu çalışmada, 1915'te başlayan Anadolu'yu işgal etme fikri, Venizelos ve Metaksas arasındaki fikir ayrılığına yol açan "Anadolu'yu işgal etmenin Yunanlılar için bir felaket olabileceği" düşüncesi, İnönü Muharebeleri'nden sonra Yunan Ordusu'nun kazanımları olsa bile Metaksas'ın düşüncelerini değiştirmemesi vurgulanmıştır.

Anahtar Kavramlar: İnönü Savaşları, Yunan Ordusu, Türk Ordusu, Sakarya.

Yrd. Doç. Dr., Toros Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, murat.koylu@toros.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale gönderim tarihi: 16.02.2015

DOI: 10.17550/aid.95750

Abstract

May 15, 1919 Greek Prime Minister Venizelos in collaboration with the British launched “the British-backed Anatolian adventure”, despite not having the desired speed, moving forward. Initially, Venizelos’s also had prepared the Anatolian invasion plan strongly opposed to King Constantine in 1915, although it is not itself Greeks, even occupation for more to come in Izmir, “Megola of the Iddia” wind fell in love with Ankara at the gates of a great victory to dream began. October 1920 elections, Venizelos’s Prime Ministry instead that Gunaris and his staff, their own death warrant prepare unjust occupation, see the results away from a visionary, a General Metaxas’s realistic assessment take into account the attitude were moving. Inonu Wars, in fact, was a warning to the Greek Army. Mustafa Kemal movement, initiated by a regional organization of National Forces ceased resistance, the Turkish Nation “total” and “regular” had become a revolt. Small gains in getting hope how Greek executives, for the Greeks İnönü Wars “was the beginning of the end.” In this study, the idea of invading Anatolia starting in 1915, which leads to differences of opinion between Venizelos and Metaxas “Anatolia occupation factor of a disaster may be for the Greeks’ idea of İnönü Battles then even if the gains of the Greek Army is highlighted to change the thoughts of Metaksas.

Keywords: *İNönü Battles, Greek Army, Turkish Army, Sakarya.*

Giriş

II. İnönü Zaferi Büyük Millet Meclisi'nde ve Anadolu'da sevinçle karşılanmış, İsmet Bey 31 Mart 1921'de paşalığa yükseltilmiştir. Türk Ordusu'nun kendisinden sayı ve silahça çok üstün olan Yunan Ordusu'nu dize getirmesi, ulusun Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne olan güvenini arttırmış, İtilaf Devletleri Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsız olduklarına dair bir bildiri yayınlamışlardır. Fransa Büyük Millet Meclisi Hükümeti'yle görüşmelere başlamış ve Zonguldak'tan çekilmiştir. İtalyanlar askerlerini çekmeyi vaat etmişler ve ardından Anadolu'yu boşaltmışlardır. İngiltere Malta Adası'ndaki Türk tutuklulardan bir kısmını serbest bırakmıştır. İngiliz generali Harington Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmek için girişimde bulunmuş, Yunanistan ise işgali altında bulundurduğu Kocaeli Bölgesi'nden çekilmiştir (Yıldırım, 2009:297).

Her ne kadar bunun aksi söylene de, Türklerin İnönü'nde kazandıkları zafer Yunan Ordusu'nun manevi gücünü negatif yönde etkilemişti. Dönem içinde rastladığımız bazı gazete yazılarından da anlaşıldığı gibi, Yunanlılar dünya kamuoyunun aleyhlerine dönmeye başladığını da hissetmişlerdi. Gazetelerde Ankara - Moskova yaklaşmasına (Balkan Gazetesi, 1921:2) ilişkin haberler görülebildiği gibi, Fransızların Türklerle yakınlaşmaya başladıklarına ait de pek çok haber yer almıştı. Bu tip haberlerden biri 2 Haziran 1921 tarihli olup, Fransızların Kemalistlerin düzenlemelerini kabul edeceklerini manşetten vermektedir. Haber Franklin Bouillon'un Fransız Hükümeti tarafından Kemalistlerle görüşmek üzere görevlendirildiği, bu amaçla Ankara'ya gittiği ve yeni bir Fransız - Türk antlaşması için yol arandığı bilgisini aktarmaktadır (Balkan Gazetesi, 1921:2). Bir başka haberde İngiliz General Harington'ın Londra'ya gitmesiyle İngiltere'nin doğu politikasının değiştiği vurgulanmaktadır.

Ordu kurmaylarındaki iyimserlik, Londra'da bulunan Yunan Hükümeti temsilcilerine de geçmiş ve bu zaafı tekrar harekât için emir verilmişti. Bunun neticesinde Başkomutan Papulas¹, gerekli takviye

1 1859'da doğan Anastasios Papoulas, Yunan Kralı Konstantin ile yakın arkadaşlık kurarak 20'li yaşlarında siyasete atıldı. 1920 sonlarında Kostantin tarafından Anadolu'daki Yunan kuvvetlerinin komutanlığına tayin edildi. Onun batı Anadolu'yu kontrol altına almak için başlattığı ilk taaaruz Ocak 1921'de I. İnönü Muharebesi'nde İsmet İnönü

gücü beklemeden harekâtı başlatmıştı. Stratigos bu noktada, “Ordu Kurmay Başkanı Yardımcısı Londra’da hareketin başarısı konusunda son derece emin konuştuğu esnada, bu denli güçlü Türk oluşumlarının ortaya çıkabileceğini göz önünde bulunduruyor muydu?... Başkomutan Papulas Türklerin değişebileceğini imkansız mı görüyordu?... Harekâtın takviye güç gelmeden yapılabileceğinden çok mu emindi? Sariyannis² Londra’da ‘Harekât buradan verilecek basit bir emirle başlayabilir’ derken, ikmal imkânlarının iyi incelenmediğini ve bu sebeple cephane sıkıntısı yaşandığını bilmiyor muydu? Yoksa tüm bunlar, harekâtın başarısızlığından sonra mı anlaşıldılar?” sorusunu yöneltmekte ve “İyimserliğin ve ihtiyatsızlığın kurbanları, o zamanki siyasetle ilgilenen bakanlar oldular” demektedir. Stratigos’a göre harekâtın başarısızlığı her açıdan Yunanistan için zarardı ve Mustafa Kemal’in prestijini arttırmıştı. Mustafa Kemal bundan böyle İngiliz ve Yunan siyasetinin her türlü düşmanı tarafından desteklenmişti. Eskişehir yönünde yapılan bu harekât, Mustafa Kemal’in artık güçlü bir orduya ve ağır toplara sahip olduğunu ortaya koymuştu (Stratigos, 1925:231).

Papulas I. İnönü Savaşı’nın başarısızlığının ardından, ordu mensuplarının deneyimlilerle değiştirilmesini isteyecek cesarete sahip olmamıştı. Bunun tersine, seçkin bir komutan olan General Nider’in yerine, 1. Kolordu Komutanlığı’na Kontulis’in atanmasını itirazsız kabul etmişti. Kontulis geçmişi olağanüstü olmakla beraber, yeni koşullara uyum sağlayamamıştı. Türkler Dumlupınar’a taarruz ettiklerinde ise, 1. Kolordu kesin esaretten Kontulis’in hızlı hareketi sonucunda kurtulmuştu. Bu aynı zamanda Yunan Ordusu’nun kurtuluşuydu (Yıldırım, 2009:298).

nü tarafından durduruldu. Anastasios Papoulas ordusunu güçlendirerek başlattığı ikinci taarruz ise İsmet Paşa tarafından II. İnönü Muharebesi ile tekrar durduruldu. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri’nde Türk Kuvvetleri’ni geri çekilmeye zorlayarak Kütahya, Eskişehir ve Afyonkarahisar’ı işgal etti. Sakarya Meydan Muharebesinde ise Mustafa Kemal Paşa komutasındaki Türk ordusuna yenildi. Anastasios Papoulas 1922’de savaş bittikten sonra Yunan Cumhuriyetini kurmak düşüncesiyle şiddetli bir monarşi aleyhtarı olarak 30’lu yılların başına kadar Venizelos hükümetini destekledi. Onun siyasetteki başarısızlığı sonraki yıllarda vatan hainliği ile suçlanmasına yol açtı. 1935’te askeri darbe hazırladığı suçlamasıyla çıkarıldığı mahkeme sonucunda idama mahkûm edildi ve cezası infaz edildi.

2 Yunan Ordu Kurmay Albayı

Başarısızlığın sebepleri için; 1921 yılının ilk yarısında gerçekleştirilen harekâtların Yunan Hükümeti ve askeri liderlerde ciddi bocalamalar yaratmış olabileceği, bu askeri başarısızlıklardan, Türk Ordusu'nun şimdiden kayda değer bir güç haline geldiği ve hızlı bir artış eğilimi gösterdiği, Mustafa Kemal liderliğindeki Türk Ordusu'nun ancak savaş deneyimi olan subayların komutası altındaki büyük bir askeri güçle, yetenekli ve denenmiş bir başkomutanla parçalanabileceği, hükümetlerin iyi hesaplanmamış, rastgele ve partizanca hareketlerinin ordu için bir darbe olduğunu, ne yazık ki bunu kendilerinin anlamadıkları, çerçevesinde olmuştur. Mart ve Nisan 1921'deki Yunan genel seferberliği, belki asker olarak büyük bir kuvvet sağlamıştı. Ancak bu, geniş bir cepheye yayılmış olan harekâtlar için sayıca yetersizdi, Türk Ordusu'nun başarısına dâhil olan subayların Almanya tarafından eğitilmiş ve Birinci Dünya Savaşı deneyimine sahip oldukları düşüncesi ön plana çıkmaktaydı.

Yunanistan'da yayınlanan 05 Nisan 1921 tarihli gazetelerde, Yunan Ordusu'nun bazı birliklerinin Anadolu'ya nakledildiğini, bu gelişmenin İstanbul aracılığıyla Roma'ya ve İtalyan basını kanalıyla tüm diğer Avrupa merkezlerine bildirildiğini duyurmaktadır. Yunanistan'ın Anadolu'daki konumunun kötü olmadığını ifade edildiği haberlerde, Yunan Ordusu'nun Kemalist Ordu'dan üstün ve İngilizlerle Yunanlıların Anadolu'daki çıkarlarını koruyan tek ordu olduğunun altı çizilmekte ve bunun, siyasi açıdan Yunanistan'ı güçlendirdiği ifade edilmektedir. Haberde ayrıca, Sevr Antlaşması'nın Türkiye'ye zorla kabul ettirilmesi halinde üç ya da dört yaş grubunun daha askere alınabileceği, 7 Nisan tarihli bir başka haberde ise, Yunan cephesinin karşısındaki çeşitli noktalarda Kemalistlerin hareketlenmesi sonucu Anadolu'daki Yunan Ordusu'nun takviye edilmesi için üç yaş grubunun daha silah altına alınmasına karar verildiği ve Yunan Hükümeti'nin Gunaris'in bu kararı bildiren telgrafını aldığı kaydedilmekteydi (Balkan Gazetesi, 1921:2). 10 Mayıs tarihli bir başka haber Kemal'e karşı taarruz emri verildiğini, Yunan Ordusu'nun büyük bir heyecanla taarruza geçtiğini ve ateş hattının Balkan Savaşları'nın nidaları ile inlediğini duyurmaktadır (Balkan Gazetesi, 1921:1). Aynı günlerde yayınlanan bir diğer haber, Türklerin çeşitli noktalardan geri püskürtülmesi ve ulaşım merkezlerinin işgalini amaçlayan harekâtın duyulması üzerine İzmir'in bayram ettiğini kaydetmektedir (Balkan Gazetesi, 1921:1). Cephedeki geliş-

melerin nakledildiği bir haberde Mustafa Kemal'in güvenlik açısından başkenti (Büyük Millet Meclisi'ni) Kayseri'ye taşıyacağı bilgisine yer verilmektedir. Aynı haber Yunan Genelkurmay Başkanlığı'nın duyurusunu da iletmektedir ki burada, Yunan Ordusu'nun küçük ve önemsiz kayıplarla ilerlediği ifade edilmektedir (Balkan Gazetesi, 1921:2). 22 Haziran tarihini taşıyan ve İzmir'den gönderilen telgraflara dayanan bir başka haberde ise, ilerleyişin "azgın ve fırtına gibi" devam ettiği, Türklerin geri çekildikleri ve bu geri çekilişin uçaklarla takip edildiği, Eskişehir, Kütahya ve Afyon halkının panik içerisinde olduğu kaydedilmektedir. En önemli muharebenin Afyon önündeki dağlık mevkiye verileceğinin ve bu muharebenin Mustafa Kemal açısından çok önemli olduğunun ifade edildiği haberde, Yunan Genelkurmay'ının hedefinin Türklerin kuzey ve güney cephesi arasındaki iletişimi koparmak olduğuna değinilmektedir (Balkan Gazetesi, 1921:2).

Harekât Öncesi Başbakan Gunaris'in General Meteksas'ı İkna Çabaları

Bu arada ekonomik güçlükler ve savaş yorgunluğu içinde kıvranan Yunan Hükümeti, Türk zaferinin kendisi açısından negatif etkisinden kurtulabilmek amacıyla yeni bir harekât düzenlemeye koyulmuş ve General İoannis Metaksas'ın³ harekâta destek vermesinde ısrar etmiştir. Metaksas, Ekim 1920 seçimleriyle Venizelistlerin iktidardan düşmesinin akabinde sürgünden Atina'ya geri dönmüştür. Yunan Hükümeti yetkilileri biri 7 Nisan, diğeri 11 Nisan 1921 tarihinde olmak üzere kendisi ile görüşmeler gerçekleştirmişler ve Metaksas'a ilgili tekliflerini götürmüşlerdir ki, generallin anlarında bu görüşmelerin tutanakları yer almıştır.

3 1936-1941 arasında ülkesini diktatörlükle yöneten Yunan general ve devlet adamı. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'na katıldıktan sonra, askeri eğitim görmek üzere Almanya'ya gitti. Balkan Savaşları (1912-13) sırasında gösterdiği başarılarla adını duyurdu. 1913'te kurmay başkanı, 1915'te genelkurmay başkanı, 1916'da da general oldu. I. Dünya Savaşı sırasında Yunanistan'ın tarafsızlığını koruması gerektiğini savundu ve Başbakan Eleferios Venizelos'un Batı Anadolu'yu ele geçirme planlarına karşı çıktı. Koyu bir kralcı olan Metaksas 1917 yılında Kral Konstantin'in tahttan indirilmesinden sonra ülkeyi terk ettiyse de 1920'de kralın tahta çıkarılması üzerine geri döndü. Aynı yıl Kralcı Liberal Parti'yi kurdu ve Nikolaos Plastiras hükümetine karşı kralcı bir darbe girişiminde bulundu. Başarılı olamaması ve krallığın devrilmesi üzerine ikinci kez sürgüne gönderildi. Ama sonradan ülkesine dönerek, cumhuriyet döneminde bakanlık yaptı (1928)

7 Nisan 1921'deki buluşma gece saat 22.00'de Protopapadakis⁴'in evinde; Metaksas, Gunaris⁵, Protopapadakis ve Eksadaktilos arasında gerçekleşmiştir.

Gunaris Metaksas'tan durumla ilgili bir değerlendirme istemiştir. Metaksas, yapılacak askeri harekâtla ilgili kuvvetlerin yetersizliğini, cephenin ve ulaştırma hattının genişliğini, sahanın güç ve halkın Yunanlıların karşısında olduğunu dillendirmiş, yetersiz bir kuvvetle Ankara'yı işgal gibi oldukça önemli bir kararın nasıl alınabildiğiyle ilgili merakını ifade etmiştir. Metaksas'a savaş sahasındaki komutanlara güvenildiği yanıtı verilmiştir. Metaksas, bu harekâtın bütün Türk halkına karşı yapılan bir savaş olduğunu hatırlatma ihtiyacı hissetmiştir. Bunun üzerine kendisine, barışçı bir hal çaresi bulunmadığı takdirde ne olabileceği sorulmuştur. Metaksas genel seferberlik ilan edilmesini, Yunan Ordusu'nun toplanarak var gücüyle Mustafa Kemal'e saldırmasını tavsiye etmiştir. Ancak bunun karşılığı, kâfi derecede asker ve silahın bulunmadığı olmuştur.

Metaksas'ın Yunan Hükümeti'nin savaş gayelerinin ne olduğu sorusuna verilen yanıt, "Afyon ve Eskişehir tren hattı, daha sonra da Ankara ve Konya ele geçirilirse Mustafa Kemal'in direnişi yok edilecek ve o zaman bizzat kendisi barışı imzalamaya taraftar olacak" şeklindedir. Metaksas ise böyle bir harekâtın istenilen sonucu getirmeyeceğini, çünkü Türk direnişinin daha içerilere nakledileceğini ve Türkleri kendi devletlerinin ortadan kaldırılmasına yol açacak bir barışı imzalamaya ikna edebilmek için bütün Anadolu'yu işgal etmek gerektiğini söylemiştir. Oysa böyle bir savaş için Yunan askeri kuvvetleri kâfi değildir. Kaldı ki Metaksas, Venizelos'un iktidarı günlerinden itibaren Yunanistan'ın Türk Devleti'ni tamamen yok edebilecek kuvveti olmadığı tezini savunup durmuştur. Yeni yapılacak harekâtın sonucunu da görememektedir.

Uzunca bir konuşmanın akabinde Protopapadakis Metaksas'a, Papulas'ın Kurmayı'nı takviye etmesi teklifinde bulunmuştur. Metaksas, Papulas başkomutan iken gidip de O'nun hareketlerini kontrol etmenin doğru olmayacağını ileri sürerek, bunu kabul etmemiştir. Bu-

4 Yunan Adalet Bakanı

5 Yunan Başbakanı (1920-1922), 1922'te Savaş yenilgisi sorumlusu olarak idam edildi.

nun üzerine Protopapadakis Metaksas'a başkomutanlık teklif etmiştir. Ancak Metaksas askeri harekâtı onaylayamayacağından, bu teklifi de reddetmiştir. Petros Protopapadakis ve Eksadaktilos⁶ Metaksas'ı ikna etmeye çalıştıklarında aldıkları yanıt, "Başarısızlık olasılığını halktan gizleyerek başkomutanlığı kabul edersem, onlara benim hiç de inandırdığım bir umut vermiş olurum. Yani halkı aldatmış olurum. Bunu yapamam; vicdanıma aykırıdır" olmuştur. Bunun üzerine Protopapadakis, "Yüzde 60 oranında başarı ümidi yok mu?" sorusunu yöneltmiştir. Metaksas'ın bu soruya yanıtı, "Böyle bir umut olsa kabul etmeyeceğimi mi sanıyorsunuz? Vatanseverlik bir yana, şeref kazanmak istemez miyim?" şeklindedir. Protopapadakis'in "Ne kurtarabilirseniz kurtarmayı kabul edin: Yüzde 30, 20, hatta 5" demesi üzerine Metaksas büyük bir heyecanla, "Benden istediğiniz başarı değildir. Vatanımdan ziyade başkalarının sorumluluklarını örtbas etmem için kendimi feda etmemi istiyorsunuz. Bunu yapamayacağım" yanıtını vermiştir. Metaksas kendisine karşı son derece diplomatik hareket etmekte olan Gunaris'e de, "Şimdi askerden terhis edilmiş bulunuyorum. Herhangi bir askeri veya mülki mevki almak arzusunda değilim." Demiştir

11 Nisan 1921'de Protopapadakis'in evinde, saat 21.30'da başlayan toplantıda ise Metaksas'la beraber Gunaris, Protopapadakis, Theotokis⁷ ve Eksadaktilos hazır bulunmuşlardır.

Gunaris, askeri harekâta yön verebilmek amacıyla "Kraliyet Karargahı" kurulmasının lüzumunu belirtmiş ve Metaksas'ın da bu projeye katılmasını istemiştir. Metaksas hangi sıfatla bu projeye katılabileceğini sorduğundaysa kendisine verilen yanıt, bunun o anda kararlaştırılacağı şeklinde olmuştur. Metaksas ayrıca, Dusmanis'in emri altına girmek arzusunda olmadığını altını çizmiştir. Bunun üzerine Gunaris, Metaksas'ın komutayı üstlenmesini önermiştir.

Metaksas sözün devamında, Kraliyet Karargâhı kurmanın maksadını anlamaya çalışmıştır. Toplantıda bulunan hepsinin verdiği yanıt, "Memleketin her tarafındaki bütün ordulara komuta etmek" olmuştur.

6 Yunan Generali

7 Nikolaos Theotokis, Yunan Savaş Bakanı, 1922'de Başbakan Gunaris ile birlikte idam edildi.

Metaksas “Kim komuta edecek?” sorusuna yanıt alamamışsa da, bunun için Kral Konstantin’in⁸ düşünöldüğünü anlamıştır. Muhataplarının kabul etmesi üzerine Metaksas, “Ne yapmak istiyorsunuz? Kral’ı bütün orduların başına mı geçirmek istiyorsunuz?” sorusuyla devam etmiştir. Gunaris’in verdiği yanıt, “Evet, istiyoruz. Ortada bir savaş var. Değişik cephele, değişik ordular var. Bütün bunların başında bir başkomutan olması gerek. O da, ancak Kral olabilir” şeklindedir. Metaksas, “Af edersiniz ama yalnız bir tek cephe var, o da Anadolu’dadır. Diğerleri cephe değil, hudut karakollarıdır. Demek, Papulas ve kurmayının üstünde askeri harekâtı Kral idare edecek?” demiştir. Buna verilen yanıt da, “Hayır, Anadolu cephesi Papulas’ın komutasında kalacaktır. Kralın görevi ancak bütün kuvvetler üzerinde denetimden ibaret olacaktır” şeklinde olmuştur. Protopapadakis yalnız Anadolu Harekâtı değil, seferberlik, malzeme temini, Yunan ordularının silahlanması ve sevkiyat gibi meselelerin de var olduğunu söyleyince Metaksas, “[Bunları] Theotokis yapacak, tabii. Harbiye Bakanı sıfatıyla bu, O’nun görevidir” şeklinde tepki vermiştir.

Metaksas, halka neden gerçekleri söylemediklerini sormuştur. Gunaris ise hükümet olduklarını ve böyle bir Kraliyet Karargâhı’nı gerekli gördüklerini açıklamış ve Metaksas’a görev almayı kabul edip etmediğini sormuştur. Metaksas olumsuz yanıt verince toplantıda olan diğerleri, devletin içinde bulunduğu güçlükleri anlatarak kendisini ikna etmeye çalışmışlardır. Devamında Gunaris Metaksas’a, Genelkurmay Başkanlığı’nı kime vermeleri gerektiğini sormuştur. Metaksas, Dusmanis’in bu göreve layık olmadığı görüşündedir ve dolayısıyla General Stratigos’u önermiştir. Diğerleri yine Metaksas’ın Genelkurmay Başkanlığı görevini kabul etmesinde ısrar etmişlerdir. Metaksas’ın neden kendisine bu ısrarın yapıldığı sorusu üzerine Gunaris kamuoyunun kaygılı olduğuna işaret ederek, “Senin atanman onları sakinleştirecektir” yanıtını vermiştir. Bu defa Metaksas, halkın niçin endişe duyduğu sorusuna yanıt aramıştır. Buna Protopapadakis, “Halk askeri harekâtı kaybedebileceğimizden, askeri bakımdan zafer kazanamayacağımız-

8 1913-1917 ve 1920-1922 dönemlerinde Yunanistan kralı. I. Dünya Savaşı sırasında izlediği Alman yanlısı tutum nedeniyle 1917’de İtilaf Devletleri ve Yunanlı muhaliflerince tahttan indirilmiş, tahta yeniden çıkmasının ardından Anadolu’da giriştiği serüven Yunanlıların yenilgisiyle sonuçlanınca 1922’de tahttan çekilmiştir.

dan korkuyor. Komutayı üstlenirseniz, onların zafere olan inancı iade edilecek” yanıtını vermiştir.

Metaksas görev üstlenmesi halinde Yunan halkına, “Endişe etmeyiniz, mademki ben buradayım, size teminat veriyorum, kazanacağız; bundan emin olabilirsiniz!” demiş olacağından hareketle, bunun halkı aldatmak olduğunu, çünkü stratejik olarak bu amaca varılacağına inanmadığını belirtmiştir. Protopapadakis’e göreyse, halkı aldatmak pahasına dahi gerekirse bu yapılmalıdır. Bunun üzerine Metaksas Helen halkını aldatmak istemediğini, gerçeğin her zaman halka açıklanması prensibine inandığını, uzun yıllardır Anadolu’da bir savaş siyaseti güdüldüğü fikrine muhalefet ettiğini, bu yüzden Venizelos’la arasının açıldığını izah etmiş ve “O zaman orduda bulunuyordum. Şimdi terhis edilmiş olduğum halde, imkânsız olan bir şey hakkında benim Yunan halkını temin etmemi mi istiyorsunuz? O zaman nasıl bir adam olurum?” demiştir.

Metaksas’a göre Anadolu’yu Yunanlılaştırmak için gerekli hazırlıkları önceden yapmadan, orada fetih peşinde koşulmaktadır ve görünüşte bu, Sevr Antlaşması’yla ilgilidir. Gerçekteyse Türkiye’nin ortadan kaldırılması ve Türk toprakları üzerinde Yunan Devleti’nin kurulması demektir. Sevr’le ilgili dahi olsa, İzmir Bölgesi’nde Helenler azınlıktadırlar. Anadolu’nun içlerinde ise Helen nüfus, daha da azdır. Türkler, Yunanlıların ne istediklerini sezinlemektedirler. Türklerin siyasi duyguları olmadığı takdirde, böyle bir siyaset amacına ulaşabilirdi. Fakat Türkler yalnız dini değil, milli duyguları da olduğunu göstermişlerdir. Onlara karşı Yunanlıların uğrunda savaştıkları özgürlük ve bağımsızlık için, şimdi de Türkler Yunanlılara karşı savaşma arzusuyla yanmaktadır. Anadolu’nun kendi vatanları olduğunu hisseden Türkler, Yunanlıların istilacı olduklarını da fark etmektedirler. Metaksas’a göre Yunanlılar Mustafa Kemal ve tek bir partiyle değil, bütün bir Türk halkıyla uğraşmak durumundadırlar. Ortada tek bir parti olması halinde bu, mağlubiyetle dize getirilir ve Yunanlıların taleplerini kabul edecek yeni bir parti bulunabilirdi. Fakat kendi varlığı için çarpışan bir halka ne yapılabilirdi? Böyle bir halk, daima kendine yol gösterecek liderler bulacaktı. Türkler İzmir ve bölgesini ulusal kayıp ve kendi vatanlarının parçalanmasının bir başlangıcı addediyorlardı. Metaksas, “Bu şartlar altında Eskişehir Savaşı’ını kazandığımızı varsayalım. Bu kısmi zafer, Türklerin iradesini kıracak mı? Hiç şüphesiz hayır. Ümitsiz de olsa

mücadelelerine devam edecekler ve kendilerini Ankara önünde savunacaklardır. Onları oraya kadar takip mi edeceğiz? Hangi kuvvetlerle Ankara'ya varacağız?

Askeri kuvvetlerin ancak üçte birinin ihtiyacını karşılayabilecek, gıda ve malzeme güçlükleri nasıl karşılanacak? Bu gibi şartlar altında Ankara'yı alsak dahi ne yapacağız? Ankara'ya kadar olan bütün bölgeyi, bütün kuvvetlerimizle işgal edecek ve düşmanca davranışlarla karşı karşıya kalacağız?" demiş ve İspanya'nın Napolyon'un en iyi ordularından birinin mezarı haline geldiğine de dikkat çekmiştir.

Metaksas, "Kâfi kuvvetlerimiz olup da bütün Anadolu'yu işgal etsek ne olacak? Türkler Sevr Antlaşması'nı imzalayınca kadar bütün memleketi işgale devam mı edeceğiz? Sevr'i imzalayacak Türkler bulursa dahi veya Eskişehir'de bizim zaferlerimizden sonra Sevr'i bizzat Kemal imzalarsa dahi, imzadan sonra ne yapacağız? İzmir Bölgesi hariç, bütün Anadolu'yu boşaltacak mıyız? O zaman ne yapacağız? Askerimizi terhis edip, İzmir ve bölgesinde ancak takviye edilmiş yerel kuvvetler mi bırakacağız? Birkaç ay sonra ne olacak?" sözleriyle konuyu sorgulamaya devam etmiştir. Metaksas'a göre bir süre sonra, Yunan hatlarının dışındaki Türklerin isyan ettiklerine, kuvvet topladıklarına, savaş isteyen yeni liderler tarafından tahrik edildiklerine dair Atina'ya haberler gelmeye başlayacaktır. Çünkü Türkler, Yunanlıları Anadolu'dan uzaklaştırma isteğinden asla vazgeçmeyeceklerdir. "Bu durumda yeni bir seferberlik mi ilan edilecektir?" Metaksas güdülen siyaseti, "İstila edilmek istemeyen bir halkı, istila hedefi güden bir siyasettir. Kendi medeniyet ve nüfuzumuzun esaslı surette zemini hazırlanmadan güdülen bir istila siyasetidir" sözleriyle ifade etmiştir.

Bu sözler üzerine Gunaris, "Bu bizim siyasetimiz değildir. Bizi oraya götüren Venizelos'tur. Biz savaşı hazır bulduk" deyince Metaksas, "Siz uzlaşmaya varabilirdiniz" yanıtını vermiştir. Gunaris dediğini, Londra'da Lloyd George'la anlaştıktan sonra İzmir meselesinde büyük fedakârlıklar yapmayı kabul ettiğini, ancak Türklerin ani olarak fikirlerini değiştirdiklerini ve hiç bir şeyi kabul etmediklerini ifade etmiştir. Gunaris'in "Ben ne yapabilirdim?" demesi üzerine Metaksas, "Saldırmayacaktınız. Sonra, Yunan Ordusu da hazırlıksızdı. Kasım'dan beri hiçbir hazırlık yapılmamıştı. Hazır olsa dahi, daha fazla kaybetmekten kaçınmalıydık" yanıtını vermiştir. Gunaris, saldırının

kesin olarak zaferle sonuçlanacağını ve harekâtın kısa olacağını ileri süren kurmay mensuplarına inanarak, harekâtın başarısından emin olarak İngilizlere teminat verdiğiinden dolayı hata işlediğini kabul etmiş, bunun üzerine Metaksas önerilerini dile getirmiştir.

Metaksas'a göre Sevr sınırına çekilmeli ve esaslı bir savunma savaşı yapılmalıdır. Metaksas bunu, "Kafalarımızı Kemal'in istihkâmları üzerinde parçalayacağımıza, bırakalım Kemal kendi çehresini bizim istihkâmlarımız üzerinde parçalasın" sözleriyle ifade etmiştir. Protopapadakis bunun üzerine Metaksas'a, "Böyle bir savunma savaşıyla Yunanlıların İzmir üzerindeki haklarından vazgeçmelerini mi, yoksa Anadolu'dan çekilmesini mi istiyorsunuz?" sorusunu yöneltmiştir. Metaksas Yunanlıların İzmir'in askeri işgaline ve oradaki hâkimiyetlerine son vermeleri gerektiği yanıtını vermiştir. Metaksas'a göre aynı zamanda Helenizm'in orada yavaş yavaş gelişmesine ve hâkim duruma gelmesine yardım edecek otonom bir rejim kurulmalıdır. Bu dostluk içinde beraber yaşama siyaseti, Türkiye'ye karşı da doğru bir siyaset olacaktır. Eksadaktilos'un "Bizi boğazlıyorlar" demesi üzerine Metaksas, "Bizi boğazlıyorlar, çünkü Anadolu'da onları istila etme programı uyguluyoruz. Bizim dostluğumuzu asla kazanamayacaklarını, kendilerine olan düşmanlığımızın hiçbir zaman değişmeyeceğini ve dolayısıyla bizden hiçbir şey kazanamayacaklarını biliyorlar. Bunlar katliamları haklı göstermez. Ancak biz de boğazlamıyor muyuz?" yanıtını vermiştir. Eksadaktilos ise, "Tabii biz de boğazlıyoruz. Onları imha etmek mecburiyetindeyiz. Türkler başka dilden anlamaz" sözleriyle görüşünde ısrar etmiştir.

Gunaris zaferi mutlaka gerekli görmekte ve ısrarla Metaksas'ın hizmetini talep etmektedir. Metaksas, "Kazanamayız; elde ettiğimizi temin edebilmek için Kemal'e kendi arzumuzu empoze edemeyiz. Gücümüzün üstünde bir harekete girişmeye çalışıyoruz." dese de Protopapadakis, Anadolu'dan ordunun çekilmesi halinde halkın kendilerine içerleyeceğini ve bu tepkilerden Kral'ın da nasibini alacağını ifade etmiştir. Metaksas buna, "Milleti, sonsuz ve yorucu bir savaşta ezersek ne gibi tepki yaratmış olacağız? Kendi gücünü hesaplayarak, kabiliyeti dışında bir savaştan çekilmek, bir millet için kötü bir şey midir? Bunu bir sivil savaşın takip etmesi mi gerekir? Hükümet kendi siyasetinin hatalı olduğunu halka açıklamalıdır. Hükümet iktidardan düşebilir, fa-

kat Kral'a ve rejime bir şey olmaz" sözleriyle karşılık vermiştir. Görüşlerinde ısrarlı olan Protopapadakis, "Oluşacak hayal kırıklığı ve cesaretsizliği nasıl halledeceğiz? Yunan halkını hiçbir şey için, hatta kendi yurdunun sınırını savunmak için dahi harekete geçiremezsiniz. O zaman seferberlik yapılamayacak ve düşman Makedonya'yı işgal edecek" demiştir. Metaksas gelecekteki hükümetin hesaplı davrandığı takdirde, halkın onu destekleyeceği görüşündedir. Eskişehir'deki hezimetten önce çekilmiş olursa durumun değişik olacağını ve şimdi bunun yapılamayacağını ifade eden Protopapadakis'e göre, "Mağlubi-yete uğramak, mücadelenin ortasında bunu terk etmekten daha iyidir".

Gunaris stratejik bakımdan ne yapılmasıyla ilgili görüşünü istediğinde Metaksas yine, "Sevr Antlaşması'nın size verdiği sınırı savunmakla yettiniz" yanıtını vermiştir. Bunun üzerine Protopapadakis, "Ne zamana kadar savunalım? Uzun süreli bir savunma için kâfi miktarda paramız yok. 2-3 aya kadar işi bitirmemiz lazım" demiştir. Harekât daha fazla zamanı ve parayı gerektirdiğinden dolayı bu sözler Metaksas'ı hayretler içinde bırakmıştır. Metaksas, "Belki tek bir hal çaresi var. Anadolu'daki orduyu savunma işiyle görevlendiriniz; Trakya'daki orduya ise, İstanbul'u işgal etmesi emrini veriniz. Bu büyük manevi darbe ya Türkleri bizim istediğimiz şartlarla barış imzalamaya zorlar veya onları harekete geçirmezse İstanbul'u işgalimize alır, İzmir'le ilgimizi keseriz. Yunan halkı bunu büyük bir heyecanla kabul edebilir" önerisini getirmiştir. Bunu imkânsız gören Gunaris, müttefiklerin İstanbul'la ilgili herhangi bir işgal hareketini yasakladıklarını ve İstanbul'un kendi işgalleri altında olduğunu ileri sürdüklerini ifade etmiştir. Gunaris Metaksas'ın "Deneyemez miyiz?" sorusuna da, "Hayır, imkânsız" yanıtını vermiştir.

Öyle ki Metaksas, "Bir koltuğa oturarak başımı ellerimin arasına aldım. Çok yorgundum. Gece yarısını da geçmişti ve saat 02.00'di. Dört saat boyunca, vicdanıma ters işler konusunda dört kişinin baskılarına maruz kalmıştım. Bundan böyle bu adamlarla ruhsal olarak ayrı düştüğümünden, ya da onlarla hiçbir ortak noktamın olmadığını keşfettiğimden dolayı içimi bir hüznün kapladı" demektedir.

Neticede Metaksas, Genelkurmay Başkanlığı'na Dusmanis yerine, General Stratigos'un getirilmesini tavsiye etmiştir (Metaksas, 1931:538-551).

Yunan Hazırlığı ve İlerleyişi

30 Mayıs 1921 Millet Meclisinin çağrısına uyan Kral Konstantin İzmir'e giderek Kardellio'da Baş Komutanlığı fiilen devraldı.

20 Nisan saat 17.00'de Kardellio'daki sarayda Kraliyet Konseyine Kral Konstantin'den başka Yunan Ordu Komutanı Orgeneral Babullas Anastasios, Yunan Orduları Genel Kurmay Başkanı Albay Ballis Konstantinos, Kurmay Başkan yardımcısı Albay Sariyannis Ptolemeos katıldı. Konseye ayrıca Kurmay Hareket Dairesi Başkanı Tuğgeneral Dumanis ve Yardımcı Tuğgeneral katıldılar. Toplantıya katılanlara Genel Kurmay Başkanı sözlü olarak plan hakkında bilgi verip, Yunan Ordusu'nun bu plandaki yerini açıkladı. Katılanların tümü bu planı onayladı.

Bu plana göre düşmanı sarma harekâtına girilirken B ordusu ve 9. Tümenin (Tsiroyanni) taburu Kütahya'nın güney batısındaki önemli mevzilerden cephe boyunca hücum edilecekti.

1921 Mart harekâtı Yunanlılar açısından Küçük Asya problemini çözemediği gibi olumsuz etkileri de oldu. Yunan Hükümetinin problemleri çözebilme için iki yolu vardı. Bunlardan birisi problemin askeri çözümü için kullanabileceği bütün askeri kullanarak savaşa girmek, diğeri ise Küçük Asya'dan çekilmektir. Mart 1921 harekâtının sona ermesiyle Yunan Orduları Komutanlığı Harbiye Bakanlığı ile Ordu Genel Kurmay Başkanlığı; Türk Ordusunun iyi organize edildiğini, kuruluş ve kuvvetinin artırılması yönünde ileri adımlar atıldığını, Türk Ordusu'nun, çok sayıda subayı olduğu ve İnönü savaşlarındaki zaferlerinden dolayı morallerinin çok iyi olduğu, eğer küçük Asya'daki Yunan Ordusu'na takviye olmazsa zor durumda kalılabileceğine de dikkat çekiyordu.

15 Nisanda İzmir'e gelen Başbakan Gunaris ile Harbiye Bakanı Theodokis'e Sefer Ordusu Komutanlığı; Türk kuvvetlerinin tahminlerince 88.000 kişilik bir kuvvetle, 250 top ve 516 makineli tüfeğe sahip olduğunu ve 10 ile 15 Mayıs arasındaki askere almalarla Mustafa Kemal'in Yunan Ordusu cephesi karşısında 70.000 kişilik bir kuvvet ve 200 top yerleştirme imkânına sahipti.

1 Haziran 1921'de Yunan Ordusu kuvveti ile dağılışı şu şekilde idi (Yunan Genelkurmay Başkanlığı Beynelminel Askeri Tarih, 1967:325).

Küçük Asya seferi ordusu	4.364 subay	122.164 er
Trakya –Makedonya ordusu	1.525 subay	54.036 er
E ordusu (İberik)	422 subay	14.632 er
İç bölge	1.782 subay	34.161 er
Toplam	8.092 subay	224.993 er

İki gruba ayrılmış olan Simav bölgesi, dağlık ve haberleşme imkânı olmayan bölgelere ayrıldığından, 780 kilometre uzunluğundaki cephenin korunmasında büyük zorluklarla karşılaşılıyordu.

Kuzey grup tümenleri Bursa dolaylarında ve yakınında, daha kuvvetli güney grup ise Uşak dolaylarındaydı. Tümenlerin iç bölgele-ri, kuzeyde, İzmit yakınlarında bir tümen, güneyde ise Menderes nehri boyunca tahminen aynı kuvvette birlikler ile korunuyordu. Batı cephe-sinin korunması ve tutunması için Yunan Ordusu kuvvetlerinin yedek kuvvetleri, tren hatları koruyucu kuvvetleri ve jandarma kuvvetlerini kullanıyordu (Yunan Genelkurmay Başkanlığı Beynelmîlel Askeri Ta-rih, 1967:333).

Ordu yukarıdaki kuruluş şekli arasında Simav dağ bölgesinin geçit vermeyen kısmı bulunması sebebiyle birbiriyle haberleşmeye geçemiyor, buna karşılık Türk işgalinde bulunan bölgede Uşak'tan Kütahya'ya, Karaağaç'tan Ankara'ya, Eskişehir'den Afyonkarahisar'a ve Aydın'a uzanan tren hattı sayesinde Türk Ordusu yeteri kadar asker taşıma imkânına sahip olduğundan daima kuvvet üstünlüğünü ellerin-de tutuyordu.

Yukarıdaki dezavantajı ortadan kaldırmak için Yunan Ordusu'nun iki yolu vardı. Birisi Yunan kuvvetlerinin Sevr anlaşması çerçevesinde Batı Anadolu'ya toplanması; diğeri ise birleşmeyi Es-kişehir-Kütahya-Afyonkarahisar hattına doğru doğuya ilerletmekti. Birinci şık İstanbul ve boğazları savunmasız bıraktığı İngiliz hükü-metinin gösterdiği büyük ilgiden dolayı ihtimaller arasından çıkarıldı. İkinci şıkkı uygulamaya koymak için ordu daha geniş çapta harekâta girerek Türk kuvvetlerine son darbeyi vurmaya amaçlıyordu. Yunan Ordusu Komutanlığı tarafından bu duruma dikkat çekildikten sonra or-dunun personel ve mühimmatla desteklenmesi gerektiği bütün cepheyi teftiş ve tetkikten sonra ordunun moralinin yüksek olduğu ve savaşın

erken bir zamanda sona ermesi için istekli oldukları düşüncesi vardı. İzmir'e dönüşlerinde Yunan Ordusu Komutanına Afyonkarahisar, Kütahya ve Eskişehir'in işgali düşman kuvvetlerine gereken darbenin vurulması için harekete geçilmesine karar verildiği bildirildi. Bundan sonra harekâtın planlaması ve idaresi hakkında görüş bildirip sefer komutanlığına hareket serbestliği verildikten sonra 22 Nisan da Atina'ya hareket ettiler (Yunan Genelkurmay Başkanlığı, 1957:432).

Alınan karara göre ordu yapılacak harekâta hazır olmak amacıyla yoğun bir faaliyete geçti. Birliklerin kuvvetlerini, gerekli malzemelerini tamamlamak ikinci derecede kullanılan kuvveti bu işlerden çekerek yakındaki harekâta kullanabilme faaliyetine geçmişti. Harbiye Bakanlığı birliklerin Harp gücünü desteklemek amacıyla beş ihtiyat kurasını silah altına çağırarak, Mart ayı süresince 1913 B, 1914 ve 1915 kuraları ile Nisan ayı içerisinde de 1912-1913 A kuraları askere almaya başlamıştı. Bunlara ek olarak iç durumu kontrol altında bulundurmak maksadı ile B sırası ihtiyatlarından 1904 ve 1903 kuralarını askere çağırdı. Toplam olarak bu kuralar 58.000 kişi kadardı (Yunan Genelkurmay Başkanlığı Beynelmîlel Askeri Tarih, 1967:345).

Yunan Orduları ayrıca İzmir'e çıkan 6'ncı ve 9'uncu tümenler ve taşınabilen silahlar, makineli tüfeklerle takviye edildi. Ordu çeşitli ebatla topa sahipti olmakla beraber topçu gücü Türk kuvvetlerinin sayıca üstüne çıktığı gibi Türkler, uzun menzilli ve dik mermi yollu silahlardan mahrumdu.

Ordunun taşıt araçlarında da orantılı bir artışla, Temmuz ortalarına kadar 1.000 ağır, 500 hafif ve 250 hastane aracına ulaşılmıştı. Bunlara paralel olarak ordunun diğer taşıt araçları, araba çeken hayvanlarla yer değiştirilen yük arabaları, develerle takviye edilmişti. Trenin taşıt kapasitesinde de kayda değer bir düzelme ile Eski Yunanistan'dan buharlı makineler ve tekerlekli malzemeler getiriyordu.

Hava kuvvetlerine üç uçak ve deniz kuvvetlerine de bir deniz filosu dâhil edildi. Sağlık alanında da büyük çabalar sarf edilerek, yeni hastaneler kuruldu; her çeşit sağlık malzemesi temin edilmişti. Yapılacak harekâta, arazi imkânları ve özellikle Simav tepelerinin ulaşım imkânsızlıkları göz önünde alındığında ordunun, birbirinden 200 kilometre mesafede iki kolun birisi Gemlik-Bursa havalisinden diğeri ise Uşak-Banaz havalisinden olmak üzere ilerlemesine karar verildi.

Türk İdaresi'nin tren hatları ile yolları kullanarak içeriden cepheye kuvvet getirmek veya bunu istediği cepheye taşıma imkânına sahip olduğundan ordunun, iç hatlardan ilerlemesi mümkün değildi.

Harekâtın genel amacı; Yunan Ordusu topyekûn bir taarruzla ile Türk kuvvetlerini azami zarara uğratarak ikmal merkezi olan Eskişehir'i işgal etmek, Türk kuvvetlerini de amansız bir takip ile yok etmektir. Öncelikle taarruz, ana hücumu kuzey ve güney cephelerinin ortak hareketi ile Kütahya'yı savunan Türk kuvvetlerine karşı yapılarak, Türklerin cepheden çekilme imkânlarını ortadan kaldıracaktı. Böylelikle, Kütahya havalisinde büyük Türk kuvvetlerini tespit ederken, aynı anda takviye edilmiş sağ kanat ile Afyonkarahisar-Kütahya Seyitgazi-Eskişehir tren hattına saldırarak doğuya doğru kaçmalarını önlenecekti (Yunan Genelkurmay Başkanlığı Beynelmîlel Askeri Tarih, 1967:356-357).

Türklerin Kütahya bölgesindeki savunma alanlarını terk etmeleri ve Eskişehir dolaylarındaki savunma mevzilerine çekilmeleri halinde ise, kuzey ile güney kuvvetlerin birleşmesi mümkün olacak ve böylece bu kuvvetlerin tümü Kütahya'nın güney kısmına, savunma mevkilerine doğru yüklenerek komutanlığın vereceği yeni emirlerle hareket edilecekti.

Yunan Küçük Asya Kuvvetleri Türk Direnişini sonlandırmak amacıyla büyük çapta bir harekât hazırlığı yaparken, bu hazırlıklarından ürken müttefikler diplomatik kanallardan faaliyete geçtiler. Paris'te bulunan Yunan Elçisi Andreas Metaksas, Nisan sonunda Yunan Hükümetine gönderdiği bir uyarıda İngiltere Hükümeti Dış İşleri Bakanı Lord Gurzon'u müttefikleri anlaşma zeminini bulmak amacıyla Paris'e gönderdiğini bildirdi. Bunun üzerine Yunan Hükümeti Londra Elçiliğine gönderdiği bir uyarı yazısında, taarruzun değişmez Türk tutumu ve Kemal'in geçen Mart harekâtından sonra çok sayıda takviye almış olmasından dolayı kaçınılmaz olduğunu bildiriyor ve aynı zamanda Yunan Hükümeti'nin Anadolu problemi ile ileri süreceği herhangi bir teklifi müzakereye hazır olduğunu bildiriyordu (Yunan Genelkurmay Başkanlığı Beynelmîlel Askeri Tarih, 1967:390-396).

Diğer taraftan Müttefikler, Yunan Hükümeti ile Ankara'ya gönderdikleri uyarı yazısında, iki taraf arasında harbin durdurulmasını ve anlaşmalı bir çözüm şekli bulmak için görüşmelere başlanmasını isti-

yordu. Yunan Hükümeti konu ile ilgili Yunan Küçük Asya Ordu Komutanlığının fikrine müracaat etti. Cevap olarak harbin ertelenmesinin faydasız ve tehlikeli olacağını bildirdi. Bu kararı Dışişleri Bakanı Baltacıoğlu Atina’da bulunan müttefik kuvvetleri elçilerine bildirdi. Diğer taraftan Ankara Hükümeti de müttefiklerin aracılığını reddederek harbe devam edeceğini bildirmişti.

Türklerin Hazırlıkları

Batı Cephesi Komutanı General İsmet Paşa, eksikliklerin tamamlanması ve takviyesi, orduların tekrar organize edilmesi, Eskişehir dolaylarındaki savunma yerlerini geliştirme ve organizesi ile Kütahya’nın batı, güneybatı ve güneyine uzanan cepheyi hazırlamak için büyük çabalar sarf ediyordu.

Birliklerin personel eksikliğinin giderilmesi, geniş bir asker alma organizesi ile mümkün olurken, eksikleri Anadolu içlerinden gelen kuvvetlerle de takviye ediliyordu. Batı cephesinin toplam kuvveti: düzenli piyade askeri 79.630, süvari 7.370 ve milis (Kuvvai Milliye) 8.750 personel ile 140 top ve 300 makineli tüfekti. Ayrıca 14.000 piyade, 1.200 süvari, 28 top (ilaveten Çorum Tümeni topları) erken bir zamanda batı cephesinden taşınabilen kuvvetler ile Akdeniz sahilindeki güney cephesi ve bu birlikleri takviye etmekteydi (Yunan Genelkurmay Başkanlığı, 1957:456-479).

Kemal’in, düzenli ordusundan başka Anadolu işgal kuvvetlerini işgallerindeki bölgelerde rahatsız eden çok sayıda milis birlikleri vardı. Milis kuvvetlerinin faaliyet sahası özellikle Bursa’nın güney batısı, İzmir dolayları, İznik Gölü’nün kuzey batısı, Gemlik Yarımadası, Simav Dağlık bölgesi, Çivril ile Aydın arasındaki Menderes havalisi, Aydın’ın kuzey batısındaki Ortaklar bölgesi, Çanakkale İngiliz işgal bölgesi idi.

Rusya’dan gönderilen savaş malzemesinin nakliyatı Nisan ayında sıklaştı. İstanbul’dan silah, giyim eşyası kaçakçılığı faaliyetleri artmıştı. Müttefiklerin resmi makamları İstanbul’un, boğazların ve Çanakkale’nin tarafsızlığını ilan etmekten çekindikleri için Batı Trakya’da ki Türk Milisler, Avrupa Türkiye’sinden kaçıp Kemal ordusunu destekliyorlardı. Böylece Türklere Avrupa’dan Küçük Asya’ya geçiş yolu açık tutulurken Yunanistan’a İstanbul, İzmit ve Bursa’daki askerlere taşıma yapması resmen yasaklanıyordu.

Yunan Ordusu'nun elde ettiği bilgilere göre, Türk Ordusu'na 1907 doğumluların askere alındığını öğrenildiği halde 1903-1906 kuraları hakkındaki haberler teyit edilmedi. 1902 den önceki kuralar askere çağrılmıştı. Bilinen bir durum varsa o da Kemalistlerin yaşına bakmaksızın silah taşıyabilecek herkesi askere aldıklarıydı. Türk Genelkurmayı Kütahya-Eskişehir bölgesini kuvvetlendirmek için büyük gayret sarf ediyordu. Genel olarak Türkler, Yunan Kuvvetleri'ni, Bursa-Aynagöl-Eskişehir, Bursa-Susurluk Nehri-Kütahya, Afyonkarahisar-Kütahya, Dumlupınar -Kütahya, Gediz-Kütahya bölgelerinde savaşa mecbur etmek için hazırlanıyorlardı (Yunan Genelkurmay Başkanlığı, 1957:498).

Türkler, bir taraftan Eskişehir'de savaş malzemesi yapan fabrikaları çalıştırırken, diğer taraftan Ankara'da ve Konya'da İngilizler tarafından bırakılan topları da tamir ediyorlardı. Özellikle 1921 Mart harekâtından sonra yükselmeye başlayan Kemalist ordunun moralini en üst seviyeye çıkarmıştı (Yunan Genelkurmay Başkanlığı Beynelmillel Askeri Tarih, 1967:401).

Yunan Genel Taaruzu ve Sonucu

Yunan Ordusu'nun harekât planının ana hatlarını, "Türk kuvvetlerini cepheden tespit edip, asıl kuvvetlerle güney kanattan kuşatarak yok etmek" şeklinde özetlemek mümkündür.

Ordu komutanlığı bu plana göre hazırladığı harekât emrini birliklere yayınlamıştır. Buna göre: iki tümen Eskişehir istikametinde, iki tümen Kütahya mevzii kuzey kesimine, bir tümen Kütahya mevzii güneydoğu kesimine, dört tümen Türk kuvvetlerinin güney kanadını kuşatacak şekilde Seyitgazi genel istikametinde taarruz edecek; süvari tugayı ile iki tümen de güney kanat korunmasına tahsis edilecekti. Birlikler genel olarak 19 Temmuz 1921'de harekâta başlayacaklardı (Türk İstiklal Harbi, 1992:98-100).

Yunanlılar doğal müttefikleri saydıkları Ermenileri [hatta bazı Çerkezleri (Özel, 2005:77)⁹] kendi emelleri doğrultusunda kullanmış-

9 13 Nisan 1920 tarihinde İzmit mutasarrıf vekilliğine atanan Çerkez ileri gelenlerinden, saraya sıkı sıkıya bağlı ve çok geniş ihtirasları olan İbrahim Hakkı Bey, İngilizlerle ve Yunanlılarla uyum içinde tam bir işbirlikçi olarak görev yapmıştır. Ahalinin İbrahim Hakkı Bey ve avanesinden gördüğü zulüm, 1921 yılı Haziran ayı sonlarında

lardır. Aslanbey, Bahçecik ve Yuvacık Ermenilerinden 300 gönüllü bir Yunan subayı eşliğinde İstanbul'a götürülmüşlerdir. Bu bölgede ayrıca, pek çok Rum ve Ermeni çetesi faaliyet göstermiştir. Yeniköylü Deli Yani, Kocabaş Hristo, Barbar Yani, Deli Hristo ve Mihaliç Köyü'nden Konstantin çeteleri, Rum çeteciliğinin örnekleri arasında sayılabilirler. Bunun yanında Vahan ve Donik Çetesi gibi Ermeni çeteleri de faaliyet göstermişlerdir.

Yunanlı Subaylar Eskişehir Savaşı'nı, "Türk ve Yunan orduları arasında Anadolu'da gerçekleşen savaşların en önemlilerinden biri" olarak değerlendirmişlerdir. Her iki taraf da bu savaşa, tüm kuvvetleriyle katılmışlardır. İsmet Paşa karşı taarruzla Yunan askerinin ilerleyişini durdurmak istemiştir. İsmet Paşa'yı bu kararı vermeye iten sebepler, Yunan askerinin on iki gündür sürekli taarruz halinde ilerlemesi ve asıl ikmal merkezlerinden kilometrelerce uzaklaşmış olmasıdır. Bu sebeple Türk komutan, Yunan Ordusu'nun cephane eksikliği yaşayacağını düşünmüştür. İsmet Paşa doğru düşünmüş ve doğru karar vermiştir. Ancak Yunan Ordusu, büyük birimler arasındaki karşılıklı yardımlaşmalar ve hareketli depoları sayesinde bu tehlikeden kurtulmuştu. Yunan Ordusu'nun asıl ikmal merkezi olan Uşak'la iletişimi hemen hemen kesilmiştir. Ancak, hareketli depolar sayesinde Türkler umduklarını gerçekleştirememişlerdir (Spiridonos, 1957:150-155) .

Türk birliklerinin Sakarya'nın doğusuna çekilmesi olgusunu da, "Mustafa Kemal, Yunan askerinin burada tutunamayacağını biliyordu" düşüncesi vardı. İçinde bulunulan durumdan tek çıkış yolu, Kemalist liderlerin hata yapmaları, yanlış zaman ve yanlış mevki belirlemele-ridir. Oysa Mustafa Kemal'in Ordusu'ndaki deneyimli subaylar gece uyumadan hizmet veriyorlardır ve bu hatayı yapmaları olanaksızdır. Türk kurmayları düzenli ve Mustafa Kemal Paşa sabırlıdır. Dolayısıyla Afyon, Kütahya ve Eskişehir'in Yunan tümenleri tarafından işgali, hemen hemen hiçbir yarar getirmemiştir (Spiridonos, 1957:138-139).

Yunanlıların geri çekilmesiyle son bulmuştur. İbrahim Hakkı Bey "Patris" adlı Yunan vapuruyla kaçmayı başarmış ve 1921 yılı Ekim ayında İzmir'de toplanan Çerkez Kongresi'nde başrol oynamıştır. Yunanistan'a göç etmiş mübadillerin anlatımlarından da, bazı Çerkez gruplarının Yunanlılarla işbirliğine gittikleri ve Yunanlıların Kuvayı Milliye'ye karşı bunları kullanmanın iyi olacağını düşündükleri sonucu çıkmaktadır.

Gelişmeleri Türklerin cephesinden aktaran Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa hatıralarında, Yunan Ordusu'nun hazırlıklarından hareketle büyük bir taarruzun beklenmekte olduğuna dikkat çekmektedir. Bütün olasılıklar değerlendirilerek, Türk Ordusu elden geldiğince buna hazırlanmaya çalışmıştır. İsmet Paşa Türk Ordusu'nun ağırlık merkezini Kütahya istikametinde yerleştirmiştir. Yunanlılar hazırlıklarını bitirince, sonuç almaya kesin kararlı bir şekilde Temmuz başında taarruza geçmişlerdir. Yunanlıların hareket tarzından, Afyon-Eskişehir hattının önünde üç grup halinde toplanmış olan Türk kuvvetlerini çember içine alan bir meydan savaşı yapmayı hedefledikleri anlaşılmıştır. Yunanlıların ileri harekete başlamasıyla, Türk asıl mevzilerine ulaşması dört-beş gün sürmüştür. Bu taarruz, muhtelif yönlerde gelişmiş ve muharebeler 10 Temmuz'da şiddetlenmeye başlamıştır. Eskişehir ilerisinde çok şiddetli ve kanlı muharebeler gerçekleşmiştir. Afyon üzerinden ilerleyen Yunan kuvvetlerinin yaptığı baskı neticesinde, Türk kuvvetleri çekilmek zorunda kalmışlardır. Eskişehir bırakılarak doğuya çekilmiş, ancak Yunanlılarla temas korunmuştur. Türklerin Eskişehir'den çekilmesi, Eskişehir Savaşları'nın kaybedildiği haberlerinin yayılmasına sebep olmuş, bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa cepheye gelmiş ve İsmet Paşa'yla konuyu değerlendirmişlerdir. İsmet Paşa Eskişehir üzerine bir taarruz yapmayı planladığını ifade ettiğinde, Mustafa Kemal Paşa bu girişimi onaylamış ve denemesini söylemiştir. Bu girişimde de sonuç alınamaması halinde, o zaman hızlı bir şekilde mesafe açıp, ordu Sakarya gerisine çekilecektir.

Eskişehir doğusunda Yunanlılara karşı yapılması düşünülen bu taarruz denenmiştir. Bu girişim Yunanlıları telaşlandırmış ve cephenin başka yerlerinden Eskişehir'e kuvvet çekmelerine sebep olmuştur. Ancak akşama doğru Yunanlıların taarruzları başladığından, tekrar çekilmek zorunda kalınmıştır. Çünkü Türklerin sol kanadına yapılan Yunan taarruzu, bütün cepheyi kuşatacak ve Ankara ile iletişimi kesecek bir hal almaya başlamıştır. Gelişmeleri günü gününe takip etmekte olan Mustafa Kemal Paşa'nın "Zamanı geldiyse çekil!" demesi üzerine İsmet Paşa, 22 Temmuz'da ordusuna çekilme emri vermiş ve kuvvetlerini çeşitli istikametlerden Sakarya gerisine sevk etmeye başlamıştır (İnönü, 1987:255-258).

Yunan Ordusu'nun gerçekleştirdiği bir takım işgaller ve zaferlerin şenlikle, çan sesleri, resmi dairelerin ışıklandırılması ve mitinglerle

kutlanmaktaydı. O günün atmosferinde, fısıltı gazetelerinde Mustafa Kemal'in yakalandığı haberi yayıldı. Başbakan Gunaris bunun doğru olmadığını biliyordu. Buna rağmen Atina ve çevresindeki tüm kiliselerin çanları ile kutlamalar yapmalarına izin verdi. Gece yarısına kadar süren tabanca ve tüfek atışlarından dolayı, telefon ve telgraf hatları yine koptu. Büyük ve iyi bir savaş verilmiş, iyi sonuçlar alınmıştı. Bu gözden kaçtı. Ancak Mustafa Kemal'in yakalanmamasından dolayı duyulan hayal kırıklığı da çok büyüktü.

Yunanistan'ın Eskişehir'i işgalinin akabinde Atina'daki İngiliz elçisi Dışişleri Bakanı Baltacis'i ziyaret ederek, Yunan Hükümeti'nin müttefiklerin barış konusundaki arabuluculuğunu kabul edip edemeyeceğini sormuştur (Metaksas, 1931:116-118). Bu Yunanistan'ın önüne çıkan son şanstır. Buna rağmen hükümet Ankara'ya doğru yolun açık olduğunu varsayarak bu teklifi reddetmiş ve Yunan kamuoyundan da gizlemişti.

Yunan Ordusu Kütahya-Eskişehir Savaşları'nda toplam 8.073 kayıp vermiştir. Bunlardan 75 subay ve 1.416 er ölü, 208 subay ve 6.264 er yaralıdır. 110 erin de kayıp olduğu ifade edilmektedir (Yunan Genelkurmay Başkanlığı Beynelmillel Askeri Tarih, 1967:421). Türk Ordusu'nun 121'i şehit, 267'si yaralı ve 54'ü esir olmak üzere toplam 442 subayı savaş dışı kalmıştır. Erlerin 522'si şehit olmuş, 4.714'ü yaralanmış ve 320'si esir düşmüştür (Türk İstiklal Harbi, 1967:583).

Sonuç ve Değerlendirme

Anadolu Harekâtı düşüncesi tarihte Dörtler olarak kabul edilen (İngiltere, Fransa, ABD ve İtalya) I. Dünya Savaşı'nın kazananlarının Ortadoğu'yu şekillendirme çalışmalarının yapıldığı Mayıs 1919'daki Paris Konferansı'ndan dört yıl önce 1915 Ocak ayında, dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Gray'ın Yunan Başbakanı Venizelos'a teklifiyle başlamıştı.

Bu teklif, önce (o dönem Genelkurmay Başkanlığına vekâlet eden ve hırslı bir kurmay subay olan) İoannis Metaksas'a Venizelos tarafından iletildiğinde Metaksas; "bu planın Yunan Halkı için büyük bir felaket olacağını" bir rapor halinde Başbakan Venizelos'a bildirmiş ve o rapor o dönem Yunan gazetelerinde de yayınlandıktan sonra da görevinden istifa etmişti. Venizelos'un, İngilizlerin bu teklifini hayata

geçirmek için Kral Konstantin'i ikna çabaları da sonuç almayınca, plan rafa kaldırılmıştı.

Aradan beş yıl geçmesi, Yunan Ordusu'nun Anadolu'nun neredeyse ortalarına kadar gelmesi bile General Metaksas'ın bu harekâtın sonuçlarının değişmeyeceği konusunda ki isabetli analizi tarihe düşülecek kıymeti bir değerlendirme ve not olarak kabul edilmelidir. Beş yıl önce şiddetle karşı çıktığı bu harekâta şimdi sahiplenen Kral Konstantin bile elde edilen küçük kazanımları, büyük bir zaferin pırıltılarına yorması, sadece bir yıl sonra ne kadar büyük bir yanılgı içinde olduğunu İtalya'ya kaçarken analiz etmiş midir bilinmez, ancak Metaksas'ın 1915'te yapmış olduğu değerlendirme kabul görseydi, on binlerce insanın hiçbir zaman gerçekleşmeyecek (Megola İddia) bir hayal uğruna ölmeleri belki engellenebilirdi.

Kaynakça

- Balkanların Gazetesi, 24 Mayıs (11 Mayıs) 1921.
- Erdem, Ş. C. (2004). İbrahim Hakkı Bey'in İzmit Mutasarrıflığı. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, 5, 5-17
- İnönü, İ. (1987). *Hatıralar*, Cilt: 2. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Metaksas, İ. (1938). Şahsi günlüğü Cilt: 3. Atina: Gkovosti Yayınları.
- Özel, S. (2005). *Milli Mücadele'de İzmit-Adapazarı ve Atatürk*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Spiridonos, G. L. (1957). *Mikrasiatiki Ekstratia Opos Tin Ida*. Athina: Ekdotis i Zavra Afon Vasiliu.
- Stratigos, KS (Daha Sonra Harekata katılmış Kurmay Albay). (1925). *Yunanistan Küçük Asya'da*. Atina: Yunan Harp Tarihi Başkanlığı Basımevi.
- Yıldırım, N. (2009). *Yunan tarihçileri gözüyle Anadolu Harekâtı*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü.

Türk Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları

- T.C. Genel Kurmay ATESE Başkanlığı. (1962). *Türk İstiklal Harbi, MONDROS Mütarekesi ve tatbikatı*, Cilt.I, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- T.C. Genel Kurmay ATESE Başkanlığı. (1966). *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, Cilt: IV. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- T.C. Genel Kurmay ATESE Başkanlığı. (1966). *Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi*, Cilt: IV. Ankara: Genelkurmay.Basımevi.
- T.C. Genel Kurmay ATESE Başkanlığı. (1967). *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi 3'ncü Kısım 1'nci Kitap*, Cilt: II. Ankara: Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- T.C. Genel Kurmay ATESE Başkanlığı. (1969). *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi 6'ncı kısım 3'ncü kitap Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, Cilt: II. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- T.C. Genel Kurmay ATESE Başkanlığı. (1969). *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi 6'ncı kısım 4'ncü kitap, İstiklal Harbinin son safhası*, Cilt: II. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- T.C. Genel Kurmay ATESE Başkanlığı. (1972). *Türk İstiklal Harbi*

Batı Cephesi 5'nci kısım 1'nci kitap Sakarya Meydan Muharebesinden önceki olaylar ve mevzi ilerisindeki harekât, Cilt: II.
Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Yunan Genelkurmay Başkanlığı Yayınları

- Nider, General K. (1928). *Küçük Asya Harekâtı I. Devre* (Basılmamış müsvedde eser). (Çev. Piyade Asteğmen Lefter Ksontoplos). *Yunan Büyük Askerî Bahri Ansiklopedisi*, Atina.
- Dusmanis, Korgeneral V. (1928). *Küçük Asya Harekâtının içyüzü* (Basılmamış müsvedde eser). (Çev. Teğmen Hristo Etorun). Atina: Pirsos Yayınları.
- Roda, L. (1950). *Yunanistan Küçük Asya'da* (Basılmamış müsvedde eser). (Çev.: Piyade Asteğmen Yorgo Kundakçioğlu). Atina.
- Yunan Genelkurmay Başkanlığı Beynelminel Askeri Tarih. (1967). *1919-1922 Küçük Asya Seferinin özetlenmiş tarihi* (Basılmamış müsvedde eser). Atina: Askerî Tarih İdaresi Yayını.
- Yunan Genelkurmay Başkanlığı. (1957). *Yunan Ordusu İzmir'de* (Basılmamış müsvedde eser). (Çev: Kontantinos İoannis Emirce) Atina: Askerî Tarih İdaresi Yayını.

Toplumsal Güvenlik, Kimlik, Bütünleşme Bağlamında Avrupa Şüphenciligi: Cameron Dönemindeki Avrupa Şüphencilikinin İçerik Analizi

Euroscepticism in the Case of Societal Security, Identity, Integration: Content Analysis of Euroscepticism at Cameron Era

Nergiz Özkural Köroğlu

Sinem Yüksel Çendek

Öz

Bu çalışmanın amacı, İngiltere'deki Avrupa şüphencilikinin David Cameron Başbakanlığı döneminde hükümet tarafından yapılan açıklamaların içerik analizi yapılarak incelenmesidir. İnceleme, İngiltere'de Avrupa şüphencilikinin artıp artmadığını ortaya koymak için yürütülmüştür. Bununla birlikte, toplumsal güvenlik açısından bir tehdit unsuru olarak kabul edilen bütünleşmenin Avrupa şüphencilikinin gelişimine nasıl etki ettiği açıklanmaya çalışılmıştır. Öte yandan, İngiltere'de Avrupa şüphencilikinin Avrupa Birliği (AB) karşıtlığı anlamına gelip gelmediği ve İngiltere'nin AB'den ayrılmaktan yana mı yoksa AB'de reformdan yana mı olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda, sözel, yazılı ve diğer materyallerin sistematik şekilde analizi olan içerik analizi yöntemi üzerinde durulmuştur. Bu çalışmanın ana argümanı, İngiltere'nin reformdan yana olan yumuşak Avrupa şüphencisi olduğu ve aslında AB'den ayrılmayı düşünmediğidir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Şüphenciligi, Bütünleşme, İçerik Analizi, Toplumsal Güvenlik, İngiltere, Avrupa Birliği.

Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, nergis.ozkural@gmail.com

Doktora Öğrencisi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, sinemyuksel85@hotmail.com

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale gönderim tarihi: 23.06.2015

DOI: 10.17550/aid.57800

Abstract

The aim of this study is to analyze Euroscepticism in the United Kingdom (UK) with the announcements made by the government through the content analysis method in the period following David Cameron became prime minister. The analysis was conducted to put forth whether there is an increase in Euroscepticism in the UK. At the same time, integration which is seen as a threat in terms of societal security is tried to explain how impacts the development of Euroscepticism. On the other hand, whether Euroscepticism in the UK means anti-EU or not and that the UK is either in favour of leaving the European Union (EU) or reforming in the EU is tried to put forth. In this regard content analysis method which is a systematic analysis of verbal, printed, and other materials is particularly emphasized. The major argument of this study is that the UK is soft Eurosceptic which is in favour of reform in the EU and actually it does not think of leaving the EU.

Keywords: Euroscepticism, Integration, Content Analysis, Societal Security, United Kingdom, European Union.

Giriş

Avrupa bütünleşmesi tarihi boyunca Avrupa şüphecilerini (eurosceptics) barındırmıştır. Bunun temel nedeni ulus-devletlerin kendi ulusal egemenliklerinden, güçlerinden veyahut kendi kimliklerinden ödün verme korkularıdır. Maastricht Antlaşması ile siyasi bütünleşme yolunda önemli bir adım atan Avrupa Birliği (AB)'nde bu şüpheler ve korkular da gitgide artmıştır. 2004 genişlemesi Avrupa bütünleşmesi için önemli bir kırılma noktasıdır. Genişleme ve derinleşme ikilemi üzerine kurulmuş olan AB modeli, bu noktada bir çıkmaza girmiştir. 2004'te büyük bir genişleme dalgası ile yüzleşen AB, kurumsal ve hukuksal olarak kendini hazırlamak adına AB Anayasasını oluşturmuştur. Fakat bu anayasa, Fransa ve Hollanda'da 2005 yılında yapılan referandumlarda reddedilmiş ve AB kimliğinin henüz içselleştirilemediği ortaya çıkmıştır. Anayasanın reddedilmesinin akabinde, Türkiye'nin 3 Ekim 2005'te aday olarak gösterilmesi AB'deki tartışmaları arttırmıştır. Çünkü 2004 genişlemesi sonrası sarsılan AB, Türkiye gibi orta büyüklükte, nüfusu fazla olan bir tarım ülkesi ile genişlemeye hazır değildir. Bununla birlikte, 2009 yılında AB içerisinde ciddi bir ekonomik kriz başlamıştır ve literatüre “Avro krizi” olarak geçen bu kriz Akdeniz ve Ege'ye kıyısı olan AB ülkelerini vurmuştur.

İngiltere, AB'nin yaşadığı bu siyasi ve ekonomik krizler esnasında olumsuz çıkışlarıyla dikkat çeken bir ülke olmuştur. Muhafazakar Parti'den olan David Cameron'un 2010'da Başbakan olarak göreve gelmesi ile birlikte İngiltere'nin AB'ye karşı olumsuz tutumu artmış ve İngiltere'nin AB'den ayrılma isteği vurgulanmaya başlanmıştır. Bu noktada sorulması gereken önemli bir soru vardır: Cameron döneminde İngiltere'nin AB'den çıkma isteği, Avrupa bütünleşmesine olan şüphesinden ve toplumsal güvenlik endişesinden mi kaynaklanmaktadır? Yoksa, İngiltere'nin kendisinin bir güç merkezi olması ve esnek yapıda reformist bir birlik içerisinde varolma isteğinden mi kaynaklanmaktadır?

İngiltere, Avrupa şüphesizliğine “İngiliz Avrupa şüphesizliği” olarak ismini vermiş bir ülkedir. Ayrıca İngiltere, Fransa'nın olumsuz tavrına rağmen Avrupa bütünleşmesine dâhil olarak AB'nin önemli güç unsurlarından biri haline gelmiş ve Fransa-Almanya ekseninin oluşturduğu kutuba karşın AB sisteminde bir kutup oluşturmuştur. Ülke, Avro

bölgesinin ve Şengen'in dışında kalarak siyasi ve ekonomik birliğin dışında olduğunu açıkça gösteren bir politika izlemektedir. Bu sayede, AB'nin yaşadığı Avro krizi ya da göçmen sorunlarının nispeten dışında kalmıştır. Öte yandan İngiltere, Türkiye'nin üyeliğini açık şekilde desteklemekte ve ileride olabilecek genişleme dalgalarına açık olduğunu da göstermektedir. Bu durumda İngiltere'nin AB'den çıkmak isteyip istemediği ve ne tarzda bir Avrupa şüphecisi olduğu önemlidir.

Bu makalede, öncelikle ilk kez İngiltere'de ortaya çıkan Avrupa şüpheciliği, Kopenhag Okulu tarafından ortaya atılan toplumsal güvenlik bağlamında kimlik ve bütünleşme olgularıyla birlikte ele alınmıştır. Toplumsal güvenlik açısından kimliğin merkezi önemi, Avrupa şüpheciliği incelenirken de görülmüş ve İngiltere'nin kendisini Avrupalı olarak tanımlamayışında vücut bulmuştur. İngiltere'nin daha esnek bir Avrupa modeli istemesinde Avrupalılaşmayı ulusal kimliğiy-le bağdaştıramaması etkili olmuş ve bu da İngiltere'de kimlik temelli Avrupa şüpheciliğinin doğmasına zemin hazırlamıştır. Öte yandan bütünleşme, toplumsal güvenliğe yani kimliğe bir tehdit olarak görülmüştür. İngiltere'de Avrupa bütünleşmesine, ulusal egemenliğin kaybı bağlamında, şüphe ile bakıldığı için Avrupa şüpheciliğinin doğmasını tetiklemiştir.

İngiltere'de Avrupa şüpheciliği bütünleşme açısından ele alındığında iki argümanın öne çıktığı görülmektedir. David Cameron'un söylemlerinde sıkça yer verdiği bu argümanlardan birisi "AB'den ayrılma" diğeri ise "AB'de reform"dur. Bütünleşmenin daha esnek, daha rekabetçi ve daha açık bir Avrupa oluşturması için AB'de reformdan yana olan Muhfazakarlar, bunun gerçekleşmemesi durumunda AB'den ayrılma kartını bir strateji olarak ileri sürmektedirler. Dolayısıyla ister kimlik ister bütünleşme açısından ele alınsın, toplumsal güvenlikle Avrupa şüpheciliği arasında doğrusal bir ilişki vardır ve Avrupa şüpheciliğinin aşırı bir versiyonunun toplumsal güvenlik alanında güvenlikleştirmeye neden olacağı ileri sürülebilir.

Bu makalede Avrupa şüpheciliği incelendikten sonra, çalışmanın ana gövdesini oluşturan ve İngiltere'de Avrupa şüpheciliğinin artışı ölçümlemeyi hedefleyen içerik analizi yapılmıştır. Çalışmada kullanılan içerik analizi yöntemi; sözlü, yazılı ve diğer materyallerin sistematik bir şekilde incelenmesidir. Cameron hükümeti dönemindeki

resmi açıklamalar ve dökümanlara dayanılarak yapılan içerik analizinde ortaya konulan söylemlerin sayısal ölçümü yapılmaya çalışılmıştır. Buna göre, söz konusu açıklamalar ve dökümanlardan elde edilen verilerle ana temalar ve buna bağlı alt temalar ortaya konulmuştur. İçerik analizi yöntemi ile yapılan araştırmada 139 adet döküman, 4 ana temadan oluşan kodlama cetveli kullanılarak incelenmiştir. Bu 4 ana temaya bağlı olarak daha ayrıntılı alt temalar belirlenip kod listesine eklenmiştir.

Yapılan tüm bu çalışmalar ve literatür taraması sonucunda, İngiltere’de Avrupa şüphencilüğünün artıp artmadığı, İngiltere’nin gerçekten AB’den ayrılmak isteyip istemediği ve bu doğrultuda da nasıl bir Avrupa şüphencisi olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Toplumsal Güvenlik, Kimlik, Bütünleşme ve Avrupa Şüphencilüğü

Güvenlik, devletten devlete hatta kişiden kişiye göre değişen tartışmalı bir kavramdır. Güvenliğin kabul görmüş ortak bir tanımı yoktur; ancak güvenliği tanımlamak için bazı ortak noktalar mevcuttur. Buna göre, güvenlik hayatta kalma ile ilgilidir, ilişkiseldir ve kaçınmayı gerektirir.

1980’lerde güvenliğin geniş ve dar tanımlanmalarına bağlı olarak, güvenliğe farklı bir bakış açısı ve yorum getiren Kopenhag Okulu’na göre güvenlik üç şekilde kavramsallaştırılmaktadır. Buna göre güvenlik, “esasinda tartışmalı bir kavram”¹, “bir konuyu ele almanın özel bir yolu”² ve son olarak da “söz eylem”³ şeklinde ele alınmaktadır. Öte yandan, Kopenhag Okulunun güvenlik yaklaşımını üç ayağından biri olan güvenikleştirme⁴, bir şeylerin güvenlik sorunu olarak algılanmasını sağlayan bir yaklaşımdır; yani, bir şeyleri güvenlik konusu yapmak güvenikleştirmedir.⁵ Güvenikleştirmenin dört bi-

1 Barry Buzan, *People, States & Fear: An Agenda for International Security Studies in The Post-cold War Era*, 2nd ed., Colehester: ECPR, 2007, s.29.

2 Ole Wæver, “European Security Identities”, *Journal of Common Market Studies*, Vol.34, No.1, March 1996, s.106.

3 Ole Wæver, “Securitization and Desecuritization”, in Ronnie D. Lipschutz (ed.), *On Security*, Columbia University Press, New York, 1995, s.55.

4 Diğer ikisi, güvenlik sektörleri ve bölgesel güvenlik kompleksleridir.

5 Barry Buzan, Ole Wæver, Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers Inc., Boulder and London, 1998, s.21.

leşeni bulunmaktadır: varoluşsal tehdit, belirlenmiş referans nesnesi, olağanüstü önlemler ve devlet elit veya temsilcileri.⁶ Devlet temsilcileri ya da elitler, yani güvenikleştirici aktörler devlete veya devletin temel değerlerine karşı varoluşsal bir tehdit olduğuna işaret ederse, bu konunun üstesinden gelebilmek için olağanüstü önlemlerin alınması zorunludur. Güvenikleştirme açısından en önemli noktalardan biri, söz konusu güvenikleştirmenin gerçek varoluşsal tehditlere mi yoksa söz eylemler sonucu yaratılan tehdit algılarına mı dayandığıdır ki politik çıkar elde etmek isteyen devlet yöneticileri/elitleri ikinci yolu kullanma eğilimi göstermektedirler.

Bununla beraber, Kopenhag Okulu güvenliği incelerken 5 farklı alan⁷ belirlemiş ve bu alanlarda güvenliğe yönelik tehditlerin neler olabileceğini, tehditlerin nelere yönelebileceğini ortaya koymuştur. “Kimlik güvenliği” olarak da adlandırılan⁸ toplumsal güvenlik bu alanlardan biridir ve “bir kimliğin, algılanan bir tehdide ya da tehlikeye karşı savunulması, ya da daha geniş bir çerçevede ele alırsak, bir topluluğun kimliğine yönelik olarak algılanan bir tehdide karşı kendisini savunması ya da savunulması”⁹ olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda sistem, kültürel güvenliği koruma arzusu ve kimlik modelleri doğrultusunda incelenir. Bu durumda da toplumsal güvenliğe tehdit gibi görünen üç temel alan bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, nüfusun yapısındaki bir değişme ile kimliğin de değişeceği göç olgusudur.¹⁰ İkincisi, komşu kültürlerin baskın kültürel ve dilsel etkisi nedeniyle insanların kendilerini ifade ediş şekillerindeki değişimi kapsayan yatay rekabettir.¹¹ Sonuncusu ise, bir bütünleşme projesi veya ayrılıkçı-bölgesel bir pro-

6 A.g.e., s.21.

7 Bu alanlar askeri güvenlik, siyasi güvenlik, ekonomik güvenlik, toplumsal güvenlik ve çevre güvenliğidir. Toplumsal güvenlik alanı dışındakiler bu çalışmanın sınırlılıkları gereği çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Buzan, Wæver, de Wilde, a.g.e.

8 Buzan, Weaver, de Wilde, a.g.e., s.120.

9 Göktürk Tüysüzoğlu, “Toplumsal Güvenikleştirme Yaklaşımının Siyasal Statü Tartışmalarına Etkisi: Kırım Örneği”, *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar*, Sibel Turan ve Nergiz Özkural Köroğlu (der.), Dora Basım-Yayın, Bursa, Nisan 2015, s.201.

10 Buzan, Weaver, de Wilde, a.g.e., s.121.

11 A.g.e., s.121.

je nedeniyle insanların kendilerini, kendileri gibi görmeyi bıraktıkları dikey rekabettir.¹² Bu noktada önemli olan toplumsal güvenliğe tehdit gibi görünen bu üç temel alanın söylemlerde nasıl işlendiği ve gerçek birer tehdit olup olmadığıdır. Yani bunların birer güvenikleştirme aracı olarak kullanılıp kullanılmadığıdır.

Toplumsal güvenliğe tehdit gibi görülen alanlardan biri olan dikey rekabet, bütünleşme projelerini içermesi nedeniyle, bir bütünleşme projesi olan AB de bu alana dâhil edilebilmektedir. Dolayısıyla, ulus devletler açısından AB'nin ulusal kurumları tehdit ettiği, ulusal topluluğu ve ulusal egemenliği zayıflattığı görüşleri ön plana çıkabilir. Bu noktada da AB'nin bütünleşme sürecinin nasıl işlediği ve bu süreçte Avrupa kimliğinin yapılandırılıyor olması ön plana çıkmaktadır.

Avrupa bütünleşme sürecinin ilk aşamalarından itibaren söz konusu bütünleşmenin nasıl olacağı tartışılmıştır. Bu tartışmaların merkezini de bütünleşmenin, daha esnek olan konfederatif bir modelde mi yoksa daha sıkı olan federatif modelde mi olacağı oluşturmaktadır.¹³ Ulusal egemenliğe ait birtakım yetkilerin bir üst otorite olan AB kurumlarına devredilmesi neticesinde oluşturulan AB'nin, bütünleşme sürecinin hangi yöne doğru evrileceği üye devletler açısından önemlidir. Bununla birlikte, Avrupa şüphesizliğine zemin hazırlayan bu tartışmalar daha merkezi bir AB isteyen ve Almanya'nın başını çektiği ülkeler ile daha esnek ve konfederatif bir AB isteyen İngiltere'nin başını çektiği ülkeler arasında zuhur etmiştir.

Öte yandan, Avrupa'da bütünleşme fikirleri çok eskilere dayanmakla birlikte bu konuda somut adımların atılması İkinci Dünya Savaşı sonuna denk gelmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonunda, büyük yıkımlara uğrayan Avrupalı devletler, gelecekte böyle bir savaşın tekrar yaşanmaması için harekete geçmişlerdir. 1958 yılında Roma Anlaşmalarının imzalanmasıyla başlayan bu süreçte, ilk etapta ekonomik bütünleşme gerçekleştirilmiştir. Sorunsuz ilerlemeyen ekonomik bütünleşmeye 1970'lerden itibaren siyasi bütünleşmeyle ilgili fikirler eklenmiştir. Siyasi bütünleşme fikirleri, Avrupa Topluluğu'nun Birlik

12 A.g.e., s.121.

13 Bknz. Beril Dedeoğlu, *Adım Adım Avrupa Birliği*, Çınar Yayınları, İstanbul, 1996, s.49.

adını aldığı, Ortak Dış ve Güvenlik Politikasıyla birlikte AB sütunlu yapısının oluşturulduğu ve ilk kez bir Avrupa vatandaşlığından söz edildiği Maastricht Anlaşmasının 1992 yılında imzalanmasıyla somutlaştırılmıştır. Siyasi bütünleşme süreci ile birlikte, kurumsal yapıdaki değişiklikler bazı üye devletlerin egemenlikleriyle ilgili çekincelerini ortaya çıkarmaya başlamıştır.¹⁴

Siyasi bütünleşme adımlarıyla AB’de üye devletler arasında yayılmaya başlayan ve ilk olarak 1986’da İngiltere’de ortaya çıkan Avrupa şüpheciliği kavramı “Avrupa bütünleşmesi konusunda şüphe ve güvensizlik”¹⁵ olarak tanımlanmaktadır. Avrupa şüpheciliği ile ilgili literatür incelendiğinde karşılaşılan önemli bir nokta tanımıyla alakalıdır. Avrupa şüpheciliğini AB karşıtlığı ile eş değer tutmak bu tanımlamanın indirgenmesi anlamına gelmektedir. Buradaki kavramsal karışıklık bahsedilen ülkenin AB üyesi olup olmadığına göre değişebilir. Çünkü AB üyesi olmayan bir ülke ya AB karşıtı ya da AB yanlısı olacaktır.¹⁶ Avrupalılaşmayı belirli seviyede edinmiş bir ülkenin AB üyesi olacağı açıktır. Fakat AB kimliğini üye olduktan sonra içselleştirip içselleştiremeyeceği ayrı bir tartışma konusu olabilir. Bir ülke ancak karar mekanizmalarına katıldıktan sonra kendisini bir kimliğin parçası olarak hissedebilir. Dolayısıyla öncelikle bu ayrımların AB üyesi ülkelerle de alakalı olduğu söylenmelidir. Flood, Avrupa şüpheciliğini altı farklı kategoriye ayırmıştır. Ona göre Avrupa şüphecileri, reddedenler (rejectionist), revizyoncular (revisionist), minimalistler (minimalist), reformcular (reformist) ve maksimalistler (maximalist) olarak ayrılmaktadır.¹⁷ Buradaki ana ayırım, Avrupa şüphecilerinin hepsinin aslında AB karşıtı olmadıkları revizyon ve reform isteyen bir kesimin olduğudur. Bazı üye devletler, içinde bulunduğu sistemle ilgili olarak

14 Derek W. Urwin, “The European Community: From 1945 to 1985”, *European Union Politics*, Michelle Cini (ed.), New York: Oxford, 2003, s.12-19. Ayrıca bkz., John McCormick, *The European Union*, Oxford: Westview Press, 1999.

15 Chris Flood, “The Challenge of Euroscepticism”, *The European Union Handbook*, J. Gower (ed.), Fitzroy Dearborn Publishers, 2002, s.73.

16 Marianne Sundlisaeter Skinner, “Different Varieties of Euroscepticism? Conceptualizing and Explaining Euroscepticism in Western European Non-Member States”, *Journal of Common Market Studies*, Vol: 51, No: 1, January 2013, s.126.

17 A.g.e. Ayrıca bkz.: Chris Flood, “Euroscepticism: A Problematic Concept”, Paper presented at the UACES 32nd Annual Conference, Belfast, 2–4 September, 2002.

kimlik ile kurduğu zayıf bağ ve toplumsal güvenlik sorunsalı nedeniyle az ya da çok ve belirli alanlarda değişiklikler öngörebilir ve Avrupa şüphencisi olarak adlandırılabilirler.

Taggart ve Szczerbiak ise Avrupa şüphencilğini “sert” ve “yumuşak” olarak ikiye ayırmaktadır. AB’ye ve Avrupa bütünleşmesine prensip olarak karşı olan sert Avrupa şüphencileri (çekilmeci Avrupa şüphencilığı), ülkelerinin AB’den ayrılmasını isteyebilmekte ve AB’ye yönelik politikalarında bütünleşme sürecinin tamamına karşı çıkmaktadırlar.¹⁸ Öte yandan, Avrupa bütünleşmesine ve AB üyeliğine prensipte karşı olmayan yumuşak Avrupa şüphencileri (reformcu Avrupa şüphencilığı) ise AB’nin bazı politika alanlarına karşıdırlar ve aslında yumuşak Avrupa şüphencilığı ulusal çıkarlar, AB yörüngesi ile bağdaşmadığında ortaya çıkar.¹⁹ Bununla birlikte, Kopecky ve Mudde, Avrupa şüphencilığının, bütünleşme fikrini desteklediğini; ancak bunun mevcut AB ile gerçekleştirilemeyeceğini ifade etmiştir.²⁰

Avrupa şüphencilığı kavramının anavatanı olan İngiltere²¹ yukarıda söz edilen sert ve yumuşak Avrupa şüphencilığı çerçevesinde değerlendirildiğinde ülkedeki siyasi partilerin kimisinin sert, kimisinin de yumuşak Avrupa şüphencilığı güttüğü görülmektedir. Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi, Sosyalist İşçi Partisi ve İngiliz Ulusal Partisi sert Avrupa şüphencilığı bağlamında değerlendirilirken; Muhafazakâr Parti, Yeşiller Partisi, İskoç Sosyalist Partisi, Sosyalist İttifak ve Demokratik Birlikçi Parti yumuşak Avrupa Şüphencilığı bağlamında değerlendirilir.²² Günümüz İngiltere’sinde iktidarda olan Muhafazakâr Parti’nin

18 Paul Taggart and Aleks Szczerbiak, “Europeanization, Euroscepticism and Party Systems: Party-based Euroscepticism in the Candidate States of Central and Eastern Europe”, *Perspectives of European Politics and Society*, Vol: 3, No: 1, 2002, s.29-30.

19 A.g.e., s.29-30.

20 Petr Kopecky and Cas Mudde, “The Two Sides of Euroscepticism: Party Positions on European Integration in East Central Europe”, *European Union Politics*, Vol:3, No:3, 2002, s.300.

21 Menno Spiering, “British Euroscepticism”, *Euroscepticism: Party Politics, National Identity and European Integration*, Robert Harmsen and Menno Spiering (eds.), Editions Rodopi B.V., Amsterdam, New York, 2004, s.127.

22 Paul Taggart and Aleks Szczerbiak, “Introduction: Opposing Europe? The Politics of Euroscepticism in Europe”, *Opposing Europe?: The Comparative Party Politics of Euroscepticism*, Aleks Szczerbiak and Paul Taggart (eds.), Volume 1, Case Studies and

politik söylemleri incelendiğine, İngiltere'nin AB içinde bir reformdan yana olduğu, aslında prensip olarak AB'den ayrılmak istemediği; ancak reform olmazsa bu yola gideceklerinin ifade edilmesi de söz konusu partinin yumuşak Avrupa şüpheci olduğunun göstergesidir.

Bununla birlikte, İngiltere'de söz konusu olgu iki şekilde ortaya çıkmıştır. Bunlar, partiye dayalı ve kimliğe dayalı Avrupa şüpheciliğidir. Partiye dayalı Avrupa şüpheciliği, partilerin siyasi kazanımları ve partiler arası mücadeleler çerçevesinde değerlendirilirken; kimliğe dayalı Avrupa şüpheciliği, tarihsel-kültürel bağlamda İngiltere'nin kendisini Avrupalı görmemesi ve Avrupa'nın ötekisi olarak nitelendirilmesi çerçevesinde değerlendirilmektedir.²³ Bu bağlamda, İşçi Partisi ve muhafazakâr partiler arasındaki tartışma bugüne kadarki tartışmaların başlangıç noktası olmuştur.²⁴ İngiltere'de bugüne kadar muhafazakâr partilerin Avrupa şüpheci bir profil sergiledikleri söylenebilir. Fakat tüm ülkelerde muhafazakârların Avrupa şüpheci olduğunu söylemek doğru olmaz. Örneğin Norveç'te daha ziyade sol ve merkez çizideki partiler Avrupa şüpheci bir politika izlemektedirler.²⁵ Partiye dayalı ve kimliğe dayalı Avrupa şüpheciliği birbiriyle bağlantılıdır; nitekim Spiering'in de ifade ettiği gibi Avrupa şüpheciliği, İngiltere'nin Avrupa'yı ve Avrupalıları algılayışı üzerinden politikacılara kullanışlı bir araç sunmaktadır.²⁶

İngiltere'de Avrupa şüpheciliği, AB'deki gelişmelere paralel bir seyir takip etmiştir. Özellikle siyasi bütünleşme süreci, devletlerin ulusal egemenliklerini kaybetme korkularını tetiklemiştir. Siyasi bütünleşme sürecinde, Avrupa vatandaşlığı ile birlikte, ortak bir Avrupa kimliğinin de oluşturulmaya çalışılması ve ilerleyen süreçte de

Country Surveys, Oxford University Press, 2008, s.12.

23 Robert Harmsen, "A Dual Exceptionalism?: British and French Patterns of Euroscepticism in Wider Comparative Perspective", Workshop: National Identity and Euroscepticism: A Comparison Between France and the United Kingdom, Centre for The Study of Democratic Government, 13 May 2005, s.5-6.

24 Anthony Forster, *Euroscepticism in Contemporary British Politics: Opposition to Europe in British Conservative and Labour Parties Since 1945*, Routledge Press, 2002, s.3.

25 Skinner, a.g.e., s.125.

26 Spiering, a.g.e., s.147.

Avrupa Anayasası olarak adlandırılan Anlaşma, Avrupa şüpheliği konusundaki tartışmaları arttırmıştır. Bununla birlikte, uluslararası konjonktürde yaşanan gelişmelerde AB'nin yeknesak bir aktör olarak davranamaması, Irak Savaşı'nda AB'nin Avrupa yanlıları ve Amerika yanlıları olarak ikiye bölünmesi, Avro krizinde ortaya konulan söylemler ve AB'deki bazı üye ülkelerin daha fazla sorumluluk altına girmek istememesi, yine Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerle Arap Baharı sürecinde üye devletlerin AB olarak değil üniter devletler şeklinde duruma müdahaleleri Avrupa şüpheliğinin göstergeleri olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda, yaşanan bu gelişmeler sonucunda üye devletler arasında AB'ye olan inancın azalıp Avrupa şüpheliğinin arttığı da görülmektedir.

AB'de siyasi bütünleşme süreciyle birlikte, yine bu sürecin getirmiş olduğu ve Avrupa vatandaşlığı adı altında somutlaştırılmak istenen Avrupa kimliği, Avrupa şüpheliği açısından önemli bir başka noktayı oluşturmaktadır. Avrupa kimliği, bazı üye devletlerde ulusal kimliklere tehdit gibi algılanmaktadır. AB içinde kendisini geleneksel olarak Avrupa'dan ve Avrupalılardan ayrı görmüş ve parti manifestolarında İngiliz farklılığını²⁷ vurgulamış olan İngiltere'de ise Avrupa kimliği, Avrupa şüpheliğinin beslendiği başka bir alan olmuştur.

Toplumsal güvenlik açısından Avrupa bütünleşmesinin bir tehdit unsuru oluşu, ulus-devletlerin kendilerini ulusal kimlikleriyle tanımlama eğilimlerinden, ulusal egemenliklerini koruma içgüdülerinden kaynaklanmaktadır. "Ulusal" sıfatı ile tanımlanan olguların toplumda hassasiyet yarattığı gerçeğinden hareketle toplumsal güvenliği şekillendirmek mümkündür. Öte yandan, Avrupa şüpheliğinin de "ulusal"ın korunmasına yönelmiş olduğu göz önünde bulundurulursa AB politikalarının ulusal çıkarlar bağlamında değerlendirilmesinin, şüpheliğin bir başka boyutunu oluşturduğu gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, siyasi partilerin politik çıkar elde etmelerini sağlayan ve Avrupa şüpheliğini besleyen söylemlerin ileri bir versiyonu, toplumsal güvenlik alanını harekete geçirmekte ve Avrupa şüpheliği hem politik bir seçim olarak hem de toplumsal güvenlikte güvenikleştirmeyi sağlayacak bir araç olarak kullanılabilir.

27 A.g.e.,s.127.

Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde, toplumsal güvenlik ile Avrupa şüpheciliği arasında bir ilişki olduğu sonucuna varılmaktadır. Nitekim Avrupa şüpheciliğini tetikleyen Avrupa bütünleşmesi, toplumsal güvenlik açısından tehdit olarak değerlendirilen bütünleşme projelerinden biridir. Bununla birlikte, Avrupa bütünleşme sürecinin getirmiş olduğu Avrupa kimliği de toplumsal güvenliğe tehdit olarak görülürken Avrupa şüpheciliğini de etkilemektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, genelde Avrupa’da ve özelde de İngiltere’de Avrupa şüpheciliğinden beslenen politik partilerin Avrupa şüpheciliğini aşırı bir şekilde vurgulamalarının toplumsal güvenlik alanında bir güvenlikleştirmeye²⁸ neden olabileceği gerçeğidir.

Metodoloji

Bu çalışmanın temel amacı, David Cameron İngiltere Başbakanı olduğu dönemde hükümet tarafındaki (yani yukarıdan aşağıya olan iletişim açısından) Avrupa şüpheciliğinin yazılı metinler incelenerek sistematik olarak analiz edilmesidir. Bu sayede Avrupa şüpheciliğinin artışı ölçümlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın en önemli sınırlılığı Avrupa şüpheciliği içeren metinlerde aynı zamanda Avrupa yanlısı ifadelerin de sıkça yer almasıdır. Sadece resmi dökümanların ele alınması, siyasi düstur gereği diplomatik ifadelerin sıkça rastlandığı dökümanların incelenmesini zorlaştırmaktadır. Bu çalışma, nitel veriler kullanılarak gerçekleştirildiği için yapılan bu analiz genelleme iddiası taşımamaktadır.

Çalışmanın yöntemi, İngiltere Başbakanı Cameron dönemindeki resmi açıklamaların kapsamı ve bileşenlerinin içerik analizi yoluyla²⁹ belirlenmesidir. İçerik analizi yöntemi kullanılarak ortaya konulan söylemlerin sayısal ölçümü yapılmaya çalışılmıştır. İçerik analizi yapılarak söylemler daha net analiz edilebilmekte ve bu sayede sayısal verilere dayandırılabilir.

Çalışmanın evrenini, Cameron hükümeti dönemindeki resmi

28 Güvenlikleştirme, bir şeylerin güvenlik sorunu olarak algılanmasını sağlayan bir yaklaşımdır; yani, bir şeyleri güvenlik konusu yapmak güvenlikleştirmedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Buzan, Wæver and de Wilde, a.g.e.

29 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ruth Wodak and Paul Chilton, *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis*, John Benjamins Publishing Company, 2005.

açıklamalar ve dökümanlar oluşturmaktadır. Avrupa şüphencilüğünü ölçmek için yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya olmak üzere iki yönlü düzlemdeki birimler vardır; ancak bu çalışmada sadece yukarıdan aşağıya (hükümet kanalından) yansıtılan söylemlerin içerik analizi yapılmıştır. Aşağıdan yukarıya; yani sivil toplum kuruluşlarından (STK), halktan ve medyadan yansıyan söylemler ele alınmamıştır.

İçerik analizi; sözel, yazılı ve diğer materyallerin sistematik şekilde analizidir. Bu çalışmada web sitelerinin içeriği “sözlü ve yazılı öğeler” kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma örneklemini olarak belirlenen 139 adet dökümanın 4 ana tema/kategoriden oluşan kodlama cetveli uygulanarak içerik analizi yapılmıştır. Bu çalışmada kullanılan kodlama cetveli, “genel bir çerçeve içinde yapılan kodlama”³⁰ şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu kodlama biçiminde, “verilerin analizinden önce genel bir kavramsal yapı oluşturulmakta, aynı zamanda analiz birimlerinin incelenmesi sonucu ortaya çıkan yeni veriler de daha önceden oluşturulan kod listesine eklenmektedir.”³¹ Kodlama sürecinde, konuya dair yapılan literatür taraması ve araştırmaların sonucu ana temalar önceden belirlenmiş, bu temalar altında yer alabilecek olan daha ayrıntılı alt temalar, verilerin incelenmesi sonucu kod listesine eklenmiştir. Ana temalar, alt temaları kapsayıcı bir şekilde belirlenmeye çalışılmıştır.

İçerik analizinde iki kodlayıcı kullanılmış ve kodlayıcıların belirledikleri kodlar karşılaştırılarak üzerinde uzlaşamayan temalar ve konular üzerinde gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Kodlayıcılar arasındaki kodlama benzerlikleri ile farklılıkları sayısal olarak karşılaştırılmış ve kodlayıcılar arasındaki güvenilirliği test etmek için Cohen’s Kappa katsayısı hesaplanmıştır. Yıldırım ve Şimşek, kodlayıcılar arası güvenilirliğin en az %70 oranında olması gerektiğini önermektedir.³² Bu çalışmada kodlayıcılar arası güvenilirlik oranı %79.2 çıkmıştır ve dolayısıyla kodlayıcıların uyumu dikkate alındığında bu çalışmanın güvenilir bir çalışma olduğu söylenebilir.

30 Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011, s.232.

31 A.g.e., s.232.

32 A.g.e., s.233.

Kodlama cetvelinde 4 ana tema altında yer alan toplam 11 alt tema yer almaktadır. 11.05.2010- 29.05.2015 tarihleri arasında “British Political Speech”³³ (İngiliz Siyasi Demeçler) web sitesi ve İngiltere Hükümeti’nin resmi web sitesinden³⁴ ulaşılan hükümet yanıtları, haberlerle ilgili raporlar, basın bültenleri, demeçler ve açıklamaların içerik analizinde kullanılan temalar ve alt temalar aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1. Kod Listesi

<i>Temalar</i>	<i>Alt Temalar</i>
<i>Krizler</i>	<i>Ukrayna Krizi</i>
	<i>Avro Krizi</i>
<i>AB’yi terk etme</i>	<i>Referandum</i>
	<i>AB’ye karşı antipati</i>
<i>Değişim</i>	<i>Reform</i>
	<i>Açık Avrupa (Open Europe)</i>
	<i>Rekabet</i>
	<i>Esneklik</i>
<i>Çelişkiler</i>	<i>Statiko</i>
	<i>Ulusal Çıkar</i>
	<i>Avrupa Değerler</i>

Ana temalar ve alt temalar; İngiltere’nin AB ile ilgili düşüncelerini etkileyen ve ayrıca Avrupa yanlılığı ya da Avrupa şüphesini doğrudan etkileyen önemli unsurlar göz önüne alınarak belirlenmiştir.

Araştırmada toplanan veriler SPSS 16 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Kodlama sırasında web sitesinde yer verilen resmi dökümanlarda yer alan Avrupa şüphesini ile ilgili var olan alt temalar “1”, var olmayan alt temalar ise “0” ile gösterilmiştir.

33 British Political Speech, *Speech Archive*, <http://www.britishpoliticalspeech.org/speech-archive.htm?q=&speaker=53&party=&searchRangeFrom=2010&searchRangeTo=2014>, erişim tarihi: 28.05.2015.

34 Gov.uk, *Announcements*, [https://www.gov.uk/government/announcements?announcement_filter_option=all&departments\[\]=all&from_date=11.05.2010&include_world_location_news=1&keywords=David+Cameron&page=4&to_date=29.05.2015&topics\[\]=europe](https://www.gov.uk/government/announcements?announcement_filter_option=all&departments[]=all&from_date=11.05.2010&include_world_location_news=1&keywords=David+Cameron&page=4&to_date=29.05.2015&topics[]=europe), erişim tarihi: 28.05.2015.

Veriler ve Bulgular

Tablo 2. İngiltere Cameron döneminde Avrupa şüphencilikçe dair ana temaya bağlı alt temalar çerçevesinde genel değerlendirme:

Avrupa Şüphencilikçe dair ana temalar	Avrupa Şüphencilikçe dair alt temalar	Var		Yok		TOPLAM	
		n	%	n	%	n	%
Krizler	<i>Ukrayna Krizi</i>	12	8.6	127	91.4	139/100	
	<i>Avro Krizi</i>	31	22.3	108	77.7		
AB'yi terk etme	<i>Referandum</i>	18	12.9	121	87.1		
	<i>AB'ye karşı antipati</i>	7	5	132	95		
Değişim	<i>Reform</i>	76	54.7	63	45.3		
	<i>Rekabet</i>	52	37.4	87	62.6		
	<i>Esneklik</i>	32	23	107	77		
	<i>Açık Avrupa "Open Europe"</i>	23	16.5	116	83.5		
Çelişkiler	<i>Statüko</i>	36	25.9	103	74.1		
	<i>Ulusal çıkar</i>	46	33.1	93	66.9		
	<i>Avrupa Değerleri</i>	36	25.9	103	74.1		

İçerik analizi yapılırken ana temalar, analiz dışında tutulmamış ve dökümanların içerisinde birebir geçtiği yerler konunun içeriğine göre değerlendirilerek alt temalar dahilinde değerlendirilmiştir. Ana temaların “dilsel” olarak söylemlerde önemli yeri olduğu düşünüldüğü için bu yola başvurulmuştur. Bu bağlamda; “değişim” kelimesinin birebir geçtiği yerler “reform” alt teması içerisinde sayılmıştır. “Çelişki” kelimesinin birebir geçtiği yerler ise konunun içeriğine göre “ulusal çıkar”, “statüko” ve/ya da “Avrupa değerleri” kapsamında değerlendirilmiştir. “AB’yi terk etme” ana teması konunun içeriğine göre “antipati” alt teması çerçevesinde değerlendirilmiştir.

“Ukrayna Krizi”nin bir alt tema olarak koyulmasının sebebi bu konunun birebir “Avrupa değerleri” ve Avrupa kimliği ile alakalı bir konu olmasından kaynaklanmaktadır. 2013 tarihinde Ukrayna’da özellikle batı bölgesinden olan insanların başlattıkları Meydan Devrimi Avrupalılaştırmanın komşu ülkelerdeki etkisini göstermektedir. Bu nedenle Cameron’un konuşmalarında ya da taranan hükümet raporlarında bu konudan bahsedilip bahsedilmediği önem taşımaktadır.

“Avro Krizi”nin bir alt tema olarak koyulmasının sebebi, Avro krizinin 2008-2009 patlak vermesiyle birlikte AB ülkelerinin AB’ye karşı şüphelerinin ve bağılıklarının azalma eğilimi göstermesidir. “Referandum”un bir alt tema olarak seçilmesi sebebi ise, Cameron döneminde AB üyeliğinin referanduma götürüleceğinin vurgulanıyor olmasıdır. Bu bağlamda “AB’ye karşı antipati” de yine Avrupa şüpheliğini etkileyen unsurlar olarak düşünüldüğü için koyulmuştur. AB içerisinde “statüko”nun devam ediyor olması AB’ye yapılan eleştirilerden biridir ve değişim isteği ile şüpheliğin bir diğer göstergesidir. “Ulusal çıkar”, yine uluslararası fikirleri kabullenemeyen ve ulus devletin çıkarlarını ön plana koyan bir anlayışın göstergesi olduğu için alt tema olarak seçilmiştir.

“Değişim” ana temasının altında yer alan “reform”, “rekabet”, “esneklik” ve “açık Avrupa” alt temaları ise İngiltere’nin AB ile ilgili değişim isteğini gösteren kelimelerden seçilmiştir. Bu alt temalar, “Avrupa şüpheliği”nin olup olmadığını ve nasıl bir türde olduğunun da ipuçlarını verebileceği için seçilmiştir.

Sayısal verilere bakıldığında Cameron’un Başbakanlık dönemindeki tarihten bugüne resmi web sitelerinden ulaşılan hükümet yanıtları, haberlerle ilgili raporlar, basın bültenleri, demeçler ve açıklamaların içerik analizinde alt temalar içerisinde “reform” un %54 ile en fazla sayıda yer aldığı görülmektedir. “Rekabet” %37.4 ile ikinci sırada, “ulusal çıkar” ise %33.1 ile üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo 3. Cameron dönemindeki Avrupa şüpheliğe dair alt temaların yıllara göre dağılımı

ALT TEMALAR	YILLAR					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
<i>Rekabet</i>	6	7	9	60	49	1
<i>Reform</i>	10	17	35	171	163	19
<i>Ulusal çıkar</i>	7	7	10	72	70	6
<i>Referandum</i>	1	-	-	70	4	4
<i>Ukrayna Krizi</i>	5	6	-	2	13	1
<i>Avro Krizi</i>	3	9	7	45	12	5
<i>Avrupa Değerleri</i>	-	11	-	10	18	-
<i>AB’ye Karşı Antipati</i>	-	-	-	20	4	2

<i>Esneklik</i>	-	1	3	81	14	-
<i>Açık Avrupa</i>	-	2	-	24	10	-
<i>Statüko</i>	2	-	2	3	4	1

Tablo 3'te Cameron dönemindeki Avrupa şüphesizliğe dair alt temaların yıllara göre dağılımına bakıldığında, 2010 yılındaki değerlendirmeler Başbakanlığın el değiştirdiği Mayıs ayından itibaren olduğu için rakamsal olarak diğer yıllara oranla kıyaslamak doğru olmayacaktır. Keza 2015 yılı da, bugüne değin (Mayıs ayına kadar) değerlendirildiği için yine bu yıldaki sayısal değerleri de diğer yıllara oranlamak güvenilir bir sonuç vermeyecektir. Cameron döneminde reformun 2011-2014 yıllarında sürekli ve artan bir şekilde vurgulandığı görülmektedir. Bu durum İngiltere'nin AB'de ciddi anlamda reform istediğinin göstergesidir.

Ukrayna Krizi ile ilgili 2014 yılından itibaren bahsedilmeye başlandığı görülmektedir (Tablo3) fakat genel orana kıyasla bakıldığında reform ya da ulusal çıkar söylemi çok daha fazla yer almaktadır. Bu bağlamda Ukrayna Krizi ile AB'nin kimlik ve değerlerinin ön plana çıkması Cameron hükümeti tarafından çok fazla vurgulanmamıştır.

2013 yılının diğer yıllara göre AB'ye karşı antipati söyleminin arttığı bir yıl olduğu görülmektedir. Avro Krizi ile ilgili söylemlerin artması bu antipatinin daha ziyade ekonomik unsurlardan kaynaklandığını göstermektedir. Çünkü Avrupa değerlerinden, esneklikten, değişimden ve açık Avrupa ihtiyacından da söz edilmiştir. Statüko kelimesinin yıllar içerisinde genel olarak az da olsa kullanılıyor olması yine değişim ve reform ihtiyacı ile açıklanabilir. Referandum ile ilgili söylemlerin 2013'te birden ciddi oranda artması İngiltere'nin Mayıs 2015'te yapacağı genel seçimlere bir ön hazırlık olarak değerlendirilebilir. Çünkü Cameron, AB'den çıkmak için referanduma gideceği söylemini ciddi bir şekilde seçimlerde oy kazanma aracı olarak kullanmıştır. Zaten bu sayede 7 Mayıs 2015'teki seçimleri kazanmıştır.³⁵

35 "İngiltere'de Bir Seçim Üç Lidere Mal Oldu", *BBC Türkçe*, 8 Mayıs 2015, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/05/150508_ingiltere_secim_analiz, erişim tarihi: 20.05.2015.

Tablo 4. Taranan Belgelerde Avrupa Şüphesizliğinin Genel Oranı (139 adet)

GENEL TUTUM	n	%
<i>Avrupa şüphesizi</i>	79	56.83
<i>Avrupa yanlısı</i>	12	8.6
<i>Ne Avrupa şüphesizi ne de yanlısı</i>	48	34.53

Tablo 4’te Cameron dönemi içerisinde içerik analizi yapılan dökümanlar genel olarak okunup söylemleri de değerlendirildiğinde, yarısından fazlasının (%56.83) Avrupa şüphesizi olarak değerlendirildiği görülmektedir. Dökümanların %8.6’sı Avrupa yanlısıyken %34.53’ü ise ne Avrupa şüphesizi de ne de Avrupa yanlısı olarak değerlendirilmiştir. %34.53’lük dilimin aslında tamamen nötr olduğunu söylemek çok mümkün değildir. Avrupa yanlısı olmayan veya AB’yi hiç konuya dahil etmeden yapılan bazı önemli açıklama ya da demeçlerde de bir miktar da olsa Avrupa şüphesizliğinin olduğu öngörülebilir. Bu durumda İngiltere’nin Cameron dönemindeki Avrupa şüphesizliği yaklaşımının açık şekilde ortada olduğu ifade edilebilir. Tüm tablolar genel olarak değerlendirildiğinde görülmektedir ki Cameron hükümetinin nezdinde AB’ye karşı olan şüphesizlik AB’yi tamamen ötekileştirmek ve AB’yi reddetmek anlamında değildir. Daha ziyade AB’nin değişimci ve reformcu olmasının arzulanmasını göstermektedir.

David Cameron, AB’nin karşı karşıya olduğu üç zorluğu belirlemiştir. Bunlar; “doğru yönetim ve yapıların” kurulması, küresel gücün doğuya ve güneye kaymasına cevaben rekabetçiliğin artırılması ve demokratik hesap verebilirlik ile rızanın artırılmasıdır.³⁶ Cameron AB’nin, bu zorluklarla baş edememesi durumunda başarısızlığa uğrama riski olacağını ve İngiltere’nin de bu şartlar altında AB’den ayrılma olasılığının daha yüksek olacağını iddia etmiştir.³⁷

İngiltere, AB’de rekabetçiliğin artırılması ve bu alanda düzenlemelerin yapılmasını savunmaktadır. Aksi durumda ise, AB’den ayrılmayı göze almasının arkasında yatan neden kendi ulusuna hesap vere-

36 House of Commons Foreign Affairs Committee, *The future of the European Union: UK Government policy*, First Report of Session 2013–14, Volume 1, 21 May 2013, s.56.

37 A.g.e., s.56.

birliğin zedelenmemesi ve ulusal çıkarlarının zarar görmemesidir; yani gerçekte AB'den ayrılmayı istememekte yalnızca AB'de reform yapılmasını istemektedir. Bu bağlamda Cameron hükümeti, ayrılmadan yana olan sert Avrupa şüphesizlerinden değil, reformdan yana olan yumuşak Avrupa şüphesizlerindedir. Öte yandan, bir elit projesi gibi görünen ve halkın kararlarının ilk etapta ikinci plana atıldığı Avrupa bütünleşme sürecinde Avrupa şüphesizliğinin, İngiltere gibi halka hesap verebilirliğin önemli olduğu bir ülkenin üyeliğinden sonra ortaya çıkması da bugünkü kaygıların daha iyi anlaşılmasına olanak tanımaktadır. David Cameron'un 7 Mayıs 2015'teki genel seçimleri kazandıktan sonra, aslında seçim malzemesi olarak kullandığı, "AB'den çıkmak için referandum" argümanını uygulayıp uygulamayacağı bir tartışma konusudur.³⁸

Pew Araştırma Merkezi'nin yaptığı bir araştırmanın verilerine göre, 2013 yılında İngiliz halkının %46'sı İngiltere'nin AB'de kalmasını %46'sı ise çıkmasını istemekteydi. 2015 yılında yine aynı araştırma merkezinin yaptığı bir araştırmaya göre ise %55 AB'de kalmak isterken %36'sı AB'den çıkmak istemektedir.³⁹ Bu araştırmanın sonuçlarına göre ideolojik eğilim de seçimlerde etkili olmakta ve sol eğilimli olanların daha ziyade AB'de kalmak istedikleri görülmektedir.⁴⁰ Bu sonuçlardan da görüldüğü gibi, her ne kadar Cameron, AB'den çıkmak için İngiltere'de referanduma gidileceğini söylese de böyle bir referandumun sonucunda İngiliz halkının AB'de kalmak isteyeceği iddia edilebilir. Bu bağlamda, Cameron'un AB'den çıkmak için referanduma gitmek istediğini AB'deki pazarlık payını arttırmak⁴¹ ve AB'yi

38 "İngiltere AB'den Ayrılmayı Oylayacak", 28 Mayıs 2015, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/29125205.asp>, erişim tarihi: 28.05.2015; "İngiltere Seçimleri Sonrası Cameron Karamsarlığı", 23 Mayıs 2015, <http://www.evrensel.net/haber/113453/ingiltere-secimleri-sonrasi-cameron-karamsarligi>, erişim tarihi: 28.05.2015.

39 Pew Research Center, *Spring 2015 Global Attitudes Survey*, Q76, 2015, http://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/06/02/europeans-more-upbeat-on-economy-and-eu-ft_15-06-02_eu_uk/, erişim tarihi: 02.06.2015.

40 Pew Research Center, *Faith in European Project Reviving*, 2 Haziran 2015. <http://www.pewglobal.org/2015/06/02/faith-in-european-project-reviving/>, erişim tarihi: 02.06.2015.

41 "Cameron, AB Pazarlığı İçin Avrupa Turunda", 29 Mayıs 2015, http://www.zaman.com.tr/dunya_cameron-ab-pazarligi-icin-avrupa-turunda_2297008.html, erişim tarihi: 30.05.2015.

İngiltere'nin istediği yönde değiştirmek için ortaya attığı iddia edilebilir. Ayrıca İngiltere zaten Avro ve Şengen bölgesinin dışında bulunduğu için bu argümanı daha çok yeni bir esnek AB modelini ön plana çıkarmak için ortaya koyduğu da söylenebilir.

Esnek entegrasyon modelleri bağlamında *a' la carte* Avrupa modelinin hükümetlerarası bir model olduğu ve Fransa-Almanya ek-seni üzerine kurulmadığı için İngiltere'nin savunduğu bir modeldir.⁴² Bu modele göre devletler kendilerine sunulan *a' la carte* menüden istedikleri politikada daha sıkı işbirliğine gitmeyi tercih ederken diğer politikalarda işbirliği içerisine girmek istemeyebilmektedirler. Bu model hükümetlerarası nitelikte olup AB'nin ikinci ve üçüncü sütunları kapsamındaki politikalarına uygulanabilmektedir.⁴³ Fransa bu model üzerine tepkisini, İngiltere Başbakanı David Cameron'ın İngiltere'nin AB'ye devrettiği bazı yetkileri geri alma önerisine karşılık sert tepki vererek göstermiş ve Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande Avrupa'nın menüden seçim yapılabilen *a' la carte* bir Avrupa olmadığını vurgulamıştır.⁴⁴

Sonuç

Bu çalışma, David Cameron Başbakan olduktan sonra hükümet tarafından yapılan açıklamalar doğrultusunda, İngiltere'de Avrupa şüphe-

42 Huw Jones and John O'Donnell, "EU's Barnier Warns Britain Against Europe *A' la carte*", *Reuters*, 1 Şubat 2013.

43 Elif Uçkan Dağdemir, "Avrupa Birliği'nin Bütünleşme Sürecinde Esneklik Kavramı: Amsterdam Antlaşması Çerçevesinde Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt.56, Sayı.2, 2001, s.24. Ayrıca bkz.; Nergiz Özkural, "Esnek Avrupa Entegrasyonu Yaklaşımları Bağlamında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", *Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler*, Hasret Çomak, Caner Sancaktar (der.), Beta Yayınevi, 2013.

44 Hugh Carnegy, "EU *a' la carte* not on menu, Paris tells UK", *Financial Times*, 17 Ocak 2013, <http://www.ft.com/cms/s/0/60166348-60a8-11e2-a31a-00144feab49a.html#axzz3cwlqpSb5>, erişim tarihi: 20.04.2013. "*A' la carte* AB olmaz", *Milliyet*, 16 Aralık 2012, <http://www.milliyet.com.tr/-a-la-carte-ab-olmaz-/dunya/dunyaday-tay/16.12.2012/1642419/default.htm>, erişim tarihi: 20.04.2013. Ian Traynor, "The View From the EU: 'Cameron's Europe A' La Carte is not an option'", *The Guardian*, 23 Ocak 2013, <http://www.theguardian.com/politics/2013/jan/23/view-from-eu-cameron-europe>, erişim tarihi: 20.04.2013; "France's Hollande Rejects A' La Carte Attitude to EU", *BBC News*, 5 Şubat 2013, <http://www.bbc.com/news/world-europe-21336397>, erişim tarihi: 20.04.2013.

ciliğini (yukarıdan aşağıya olan iletişim açısından) içerik analizi yöntemi çerçevesinde incelemiştir. Yapılan inceleme sonucunda İngiltere’de Avrupa şüphencilüğünün arttığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, çalışma, Kopenhag Okulu’nun ortaya koymuş olduğu toplumsal güvenlik ile Avrupa şüphencilüğü arasındaki ilişkiyi de açıklamış ve ikisi arasında doğrusal bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Yapılan içerik analizinin daha iyi anlaşılabilmesi için çalışmada ilk önce toplumsal güvenlik bağlamında kimlik, bütünleşme ve Avrupa şüphencilüğü incelenmiştir. Buna göre, kimliğin hem toplumsal güvenlikte hem de Avrupa şüphencilüğünde merkezi bir öneme sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte, toplumsal güvenlik açısından tehdit olarak kabul edilen bütünleşmenin İngiltere’de Avrupa şüphencilüğünün ortaya çıkmasını tetikleyen unsur olduğu gözlemlenmiştir. AB’de siyasi bütünleşmenin Avrupa vatandaşlığı ve Avrupalı kimliği ile somutlaştırılmaya çalışılması da kendisini Avrupalı görmeyen İngiltere’de Avrupa şüphencilüğünü etkilemiştir. Öte yandan, İngiltere’de Avrupa şüphencilüğünün genel olarak yumuşak ve sert olarak ikiye ayrıldığı, yumuşak olanların AB’de reformdan yana; sert olanlarınsa AB’den ayrılmaktan yana oldukları ortaya konulmuştur.

İngiltere’de incelemesi yapılan söylemlerden David Cameron başkanlığındaki Muhafazakar Parti’nin de yumuşak Avrupa şüphencisi olduğu ve “AB’den ayrılma” argümanını bir strateji olarak benimsediği sonucuna ulaşılmıştır. Çünkü Cameron ve hükümet tarafından gelen söylemlerde AB’de reform yapılması ve AB’nin değişmesi gerekliliğini vurgulanırken İngiltere’nin bu şartlarda AB’den zaten ayrılmayacağı da ifade edilmiştir. Bununla birlikte, İngiltere’de iktidar partisi yumuşak Avrupa şüphencisi olduğu için, toplumsal güvenlikle aynı doğrultuda giden Avrupa şüphencilüğünün, İngiltere’de toplumsal güvenlik bağlamında bir güvenlikleştirmeye neden olmayacağı bu çalışmanın ulaşılmış olduğu önemli sonuçlardan birisidir. Güvenlikleştirme sürecinde anahtar rol oynayan söz eylemler yani söylemler incelendiğinde İngiltere’de Cameron hükümetinin amacının toplumsal güvenliğe yönelik tehditleri ön plana çıkararak bu süreci başlatmak değil, AB’nin ivedilikle reformlara başlamasını sağlamak olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada yapılan içerik analizi İngiltere’de Avrupa şüphencilüğü ile ilgili önemli bulgular sunmaktadır. Analiz sonucu ulaşılan ana

ve alt temalar da İngiltere'nin topyekün AB karşıtı olmadığını kanıtlamaktadır. Değişim ana teması altında yer alan reform, rekabet, esneklik ve açık Avrupa alt temalarının kullanım sıklığı da göstermektedir ki, İngiltere (hükümet boyutunda) daha reformist, rekabetçi ve değişime açık bir AB istemektedir.

Sonuç olarak, yapılan içerik analizinin desteği ve literatür taraması neticesinde İngiltere'nin hükümet nezdinde Avrupa şüpheciliğini tarif ederken daha ziyade Almanya ve Fransa'nın merkez olmadığı, güçlerin paylaşıldığı ve daha gevşek yapıda bir AB istediği ileri sürülebilir. Genişlemeden korkan, içe kapanık bir Avrupa yerine değişime ve dinamizme açık bir Avrupa'yı arzu etmesi bakımından İngiltere'nin Avrupa şüpheciliğinin daha ziyade reformist bir niteliği olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Buzan, Barry. *People, States & Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-cold War Era*. 2nd ed. Colehester: ECPR, 2007.
- Buzan, Barry. Ole Wæver and Jaap de Wilde. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder and London: Lynne Rienner Publishers Inc., 1998.
- Dağdemir, Elif Uçkan. “Avrupa Birliği’nin Bütünleşme Sürecinde Esneklik Kavramı: Amsterdam Antlaşması Çerçevesinde Bir Değerlendirme”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 56, 2 (2001): 21-41
- Dedeoğlu, Beril. *Adım Adım Avrupa Birliği*. İstanbul: Çınar Yayınları, 1996.
- Flood, Chris. “The Challenge of Euroscepticism”. *The European Union Handbook*, Edited by. J. Gower. London and Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 2002.
- Flood, Chris. “Euroscepticism: A Problematic Concept”. Paper presented at the UACES 32nd Annual Conference. Belfast, 2–4 September, 2002.
- Forster, Anthony. *Euroscepticism in Contemporary British Politics: Opposition to Europe in British Conservative and Labour Parties Since 1945*. London: Routledge Press, 2002.
- Harmsen, Robert. “A Dual Exceptionalism?: British and French Patterns of Euroscepticism in Wider Comparative Perspective”. Workshop: National Identity and Euroscepticism: A Comparison Between France and the United Kingdom. Centre for the Study of Democratic Government, 13 May 2005.
- House of Commons Foreign Affairs Committee. *The future of the European Union: UK Government Policy*. First Report of Session 2013–14. Volume I. 21 May 2013.
- Jones, Huw, and John O’Donnell. “EU’s Barnier Warns Britain Against Europe A’ la carte”. *Reuters*. 1 Şubat 2013.
- Kopecky, Petr and Cas Mudde. “The Two Sides of Euroscepticism: Party Positions on European Integration in East Central Euro-

- pe”. *European Union Politics*. Vol:3, No:3 (2002): 297-326.
- McCormick, John. *The European Union*. Oxford: Westview Press, 1999.
- Özkural, Nergiz. “Esnek Avrupa Entegrasyonu Yaklaşımları Bağlamında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri”. *Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler*. Der.: Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, 165-207. İstanbul: Beta Yayınevi, 2013.
- Skinner, Marianne Sundlisaeter. “Different Varieties of Euroscepticism? Conceptualizing and Explaining Euroscepticism in Western European Non-Member States”. *Journal of Common Market Studies*. Vol: 51, No: 1 (2013): 122-139.
- Spiering, Menno. “British Euroscepticism”. *Euroscepticism: Party Politics, National Identity and European Integration*. Edited by Robert Harmsen and Menno Spiering, 127-149. Amsterdam, New York: Editions Rodopi B.V, 2004.
- Taggart, Paul and Aleks Szczerbiak. “Europeanization, Euroscepticism and Party Systems: Party-based Euroscepticism in the Candidate States of Central and Eastern Europe”. *Perspectives of European Politics and Society*. Vol: 3, No: 1 (2002): 23-41.
- Taggart, Paul and Aleks Szczerbiak. “Introduction: Opposing Europe? The Politics of Euroscepticism in Europe”. *Opposing Europe?: The Comparative Party Politics of Euroscepticism*. Edited by Aleks Szczerbiak and Paul Taggart, 1-15. Volume 1, Case Studies and Country Surveys. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Tüysüzoğlu, Göktürk. “Toplumsal Güvenikleştirme Yaklaşımının Siyasal Statü Tartışmalarına Etkisi: Kırım Örneği”. *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar*. Der.: Sibel Turan ve Nergiz Özkural Köroğlu, 189-231. Bursa: Dora Basım-Yayın, Nisan 2015.
- Urwin, Derek W. “The European Community: From 1945 to 1985”. *European Union Politics*. Edited by Michelle Cini, 15-31.. New York: Oxford, 2003.
- Wæver, Ole. “European Security Identities”. *Journal of Common Market Studies* 34, 1 (1996): 103-132.
- Wæver, Ole. “Securitization and Desecuritization”. Edited by Ronnie

D. Lipschutz, 48-86. *On Security*. New York: Columbia University Press, 1995.

Wodak, Ruth and Paul Chilton. *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2005.

Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011.

İnternet Kaynakları

“A’ la carte AB olmaz”. *Milliyet*. 16 Aralık 2012. , <http://www.milliyet.com.tr/-a-la-carte-ab-olmaz-/dunya/dunyade-tay/16.12.2012/1642419/default.htm>. Erişim tarihi: 20.04.2013.

British Political Speech. *Speech Archive*. <http://www.britishpoliticalspeech.org/speech-archive.htm?q=&speaker=53&party=&searchRangeFrom=2010&searchRangeTo=2014>. Erişim tarihi: 28.05.2015.

“Cameron, AB Pazarlığı İçin Avrupa Turunda”. 29 Mayıs 2015. http://www.zaman.com.tr/dunya_cameron-ab-pazarligi-icin-avrupa-turunda_2297008.html. Erişim tarihi: 30.05.2015.

Carnegy, Hugh. “EU a’ la carte not on menu, Paris tells UK”. *Financial Times*. 17 Ocak 2013. <http://www.ft.com/cms/s/0/60166348-60a8-11e2-a31a-00144feab49a.html#axzz3cwlqpSb5>. Erişim tarihi: 20.04.2013.

“France’s Hollande Rejects A’ La Carte Attitude to EU”. *BBC News*. 5 Şubat 2013, <http://www.bbc.com/news/world-europe-21336397>. Erişim tarihi: 20.04.2013.

Gov.uk. *Announcements*. [https://www.gov.uk/government/announcements?announcement_filter_option=all&departments\[\]=all&from_date=11.05.2010&include_world_location_news=1&keywords=David+Cameron&page=4&to_date=29.05.2015&topics\[\]=europe](https://www.gov.uk/government/announcements?announcement_filter_option=all&departments[]=all&from_date=11.05.2010&include_world_location_news=1&keywords=David+Cameron&page=4&to_date=29.05.2015&topics[]=europe). Erişim tarihi: 28.05.2015.

“İngiltere’de Bir Seçim Üç Lidere Mal Oldu”. *BBC Türkçe*. 8 Mayıs 2015. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/05/150508_ingiltere_secim_analiz. Erişim tarihi:20.05.2015.

“İngiltere AB’den Ayrılmayı Oylayacak”. 28 Mayıs 2015. <http://www>.

- hurriyet.com.tr/dunya/29125205.asp. Erişim tarihi: 28.05.2015.
- “İngiltere Seçimleri Sonrası Cameron Karamsarlığı”. 23 Mayıs 2015. <http://www.evrensel.net/haber/113453/ingiltere-secimleri-son-rasi-cameron-karamsarligi>. Erişim tarihi: 28.05.2015.
- Pew Research Center. *Spring 2015 Global Attitudes Survey*. Q76, 2015. http://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/06/02/europeans-more-upbeat-on-economy-and-eu/ft_15-06-02_eu_uk/. Erişim tarihi: 02.06.2015.
- Pew Research Center. *Faith in European Project Reviving*. 2 Haziran 2015. <http://www.pewglobal.org/2015/06/02/faith-in-european-project-reviving/>. Erişim tarihi: 02.06.2015.
- Traynor, Ian. “The View From the EU: ‘Cameron’s Europe A’ La Carte is not an option’”. *The Guardian*. 23 Ocak 2013. <http://www.theguardian.com/politics/2013/jan/23/view-from-eu-cameron-europe>. Erişim tarihi: 20.04.2013.

Anarşist Ahlak, Pyotr Kropotkin
Çev. Işık Ergüden
(Kaos Yayınları, İstanbul 2013, 78 sayfa)

Özcan Tunahan¹

Ahlak, tarihsel olarak gerek kelime itibariyle ve düşünce tarzıyla ve gerek yaşam biçimiyle üzerine tartışılan bir konu olmuştur. Özellikle modern dönemle birlikte tartışma, ahlakın siyasetten soyutlandırılması ve toplumsal alanda değerlerin karşılığının varlığı/yokluğu üzerinde ilerlemiştir. Tarihsel olarak incelendiğinde iktidarlar, yaptıkları icraatlarını toplumsal alanda meşruluk kazanması için daha doğrusu kabul edilmesi için ahlaki değerlere atıfta bulunmuşlardır. Fakat iktidarların bir meşruluk arayışından dolayı ahlaki değerleri referans göstermeleri, bu değerlerin bir noktadan sonra kendi içerisindeki tutarlılığının kaybolmasına neden olmuştur. Özellikle, modern dönemle birlikte ahlaklı olmak ya da olmamak erdemden ziyade fayda temelli gittiği söylenebilir.

Kropotkin eserinde, tarihsel olarak ahlaklılık adı altında bizlere dayatılan “iki yüzlülüğü” protesto etmektedir. Yazar, dinlerin, yasa koyucuların, yöneticilerin, gerçek anlamdaki ahlaki değerlerin sömürdüğü silahları parçalamak için bir anarşist felsefeyi amaç edinerek eserini şekillendirmiştir (s.13).

Kropotkin, insanlık, düşünce tarihi boyunca, uzun bir uyku dönemi içinde yaşadığını söylemektedir. Fakat uyanma anı geldiğinde düşünce; ruhbanların, yasa koyucuların, yöneticilerin kısacası ilgili herkesin onu sarıp sarmaladığı zincirlerinden kurtulur. Kendisine öğretilen her şeyi sert bir eleştiriden geçirir ve tüm ön yargılarından kurtulur. Nihayetinde yeni bilimler inşa eder. Fakat düşüncenin “kaşarlanmış düşmanları” (yöneticiler, yasa koyucular ve din adamları) yenilginin ardından ayağa kalkarlar ve kendi ahlaki değerlerini öne sürerler (s.7). İşte tüm bunlardan yola çıkarak Kropotkin şu soruyu

¹ Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ozcantunhan@gmail.com

sorar: Neden Ahlaklı olmalıyım? Ahlakı nerede aramam gerekir? İnsanın davranışlarının güdülere nelerdir? (s.9). Tüm bu sorular aslında ahlakın, insanda varoluşsal yapıdan yola çıkılarak cevaplandırılması gerekir.

Yazar, nihilist gençlik, babalarının tüm ahlaki öğretilerini sepete attıktan sonra ve tüm ahlak sistemlerini yaktıktan sonra, yüksek bir ahlaki gelenek odağını kendi içlerinde yaratacağını söyler (s.13). Bu da bizi ikinci bir soruya yönlendiriyor: Ahlaki gelenek kendinden öncekilerinden bağımsız olarak inşa edilebilir mi? Kropotkin'e göre bu mümkün gözüküyor. Fakat tarihsel olarak incelendiğinde, gelenek kavramının bizatihi kendisi anlam itibarıyla, "kendinden önce var olup gelen", şeklinde tanımlandığı için kendinden önce var olanın dışında yeni bir şey inşa etmek imkansızdır. Buna mukabil ahlaki gelenek bu anlamda düşünülebilir.

Yazar ilk bölümlerinde, insan davranışlarının ne olduğunu sorgulamaktadır. Kropotkin, insan bilinçli davranışlarında daima kendisini mutlu edecek şeyi aradığını söylemektedir. Çünkü insan ne yaparsa yapsın, daima bir zevk elde etmeye çalışır ya da acıdan kaçır. Zevk elde etmeye çalışmak, acıdan kaçınmak organik dünyanın genel gerçeğidir. İnsan doğasının gereksinimine uymak için daima hoşuna giden şeyleri elde etmeye çalışır. Kropotkin, bunları bencillik kuramı adı altında toplamaktadır (s.14-22).

Yine Kropotkin'in üzerinde durduğu diğer bir nokta; iyi ve kötü kavramlarıdır. Burada iyi ve kötü ayrımı yaparken hayvanlar aleminde söz etmektedir. Örneğin hayvanlar alemi ne Kutsal Kitabı ne de felsefeyi inceleme gereği duymadan neyin iyi ve kötü olduğunu bilebilir. Bunun nedeni ise kendi doğaların gereksinimidir ve soylarını koruma bunun en iyi örneğidir. Kropotkin, "iyi olan birey için değil, tüm ırk için güzel ve iyi olandır" diyerek Mill'e ve Bentham'a atıf yapmıştır (s.28-31).

Kropotkin'in iyi ve kötü ayrımını yaparken hayvanlar âleminde şu şekilde değerlendirmektedir; midisini balla dolduran karıncanın aç karıncalara vermesi, serçelerin ekme kırıntılarını toplamak için diğer serçelere haber vermesi gibi iyi davranış kalıplarına örnek veriyor. Burada insanlar ve hayvanlar için iyi ve kötü kavramları özdeş olduğuna varabiliriz (s.29-31). Kropotkin, iyi ve kötünün dinle ya da mistik

bir bilinçle ilgisi olmadığını ifade etmektedir. Fakat günümüz modern anlamda “iyi” ve “kötü” kavramları, “fayda” temelinde aranmaktadır. İyi’nin kaynağı ve dayanak noktası, faydalı olma yönünde ilerlemektedir. Bunun ise “anarşist ahlakın” temel işlevine aykırı olduğu söylenebilir.

Bunların dışında, ahlaki değerlendirmeleri sorgularken dini bir öğretilerden yola çıkarak bir karşılaştırma yapıyor. Şöyle ki; Hıristiyanlar, sana yapılmasını istemediğin şeyi başkalarına yapma, aksi durumda cehennemi gidersin diyor; Kropotkin burada bundan daha üstün bir ahlak anlayışını söylüyor; “aynı koşullarda sana yapılmasını istediğin şeyi sende başkalarına yap” der ve ekler “bunun yalnızca bir öğüt olduğuna dikkat et, fakat tüm insan ve hayvan toplumları bu ilkeye göre yaşadığı ve davranması alışkanlık haline geldi” diyor. Fakat burada bazı durumları sorgulamak gerekir; bu ilke toplumsal hayvanların ve insanların gözlemlenmesinden mi çıkmıştır? Uygulanabilir bir ilke midir? Bu ilke alışkanlık haline nasıl gelir ve gelişir? (s.33-34). Kropotkin bu soruların yanıtlanmasına yönelik cevapları, yukarıda da dile getirildiği gibi hayvanlar aleminden örneklerle açıklayarak ahlaki temel oluşturmaktadır.

Kropotkin’e göre genel olarak insanlar iyi ve kötü ayrımını, yaşadığı topluma yararlı olan şeyi iyi, zararlı olan şeyleri kötü olarak değerlendiriyor. Fakat çok az insanları tanıyan kişiler bunu nasıl genelleştiriyorlar(s.35). Din adamları bunu tanrıdan esinlendiklerini söylemektedirler. Diğerleri Hobbes gibi yasayla açıklamaktadırlar. Faydacılar ise ahlaki olarak kendi kişisel çıkarına göre değerlendiriyorlar. Fakat Kropotkin’e göre Adam Smith ahlak duygusunun gerçek kökenini keşfettiğini söylemektedir. Şöyle ki; Adam Smith, dini veya mistik öğretilerden ziyade “duygudaşlıkta” bulunduğunu söylemektedir. Birinin bir çocuğunu dövdüğünü gördüğünüzde ve acı çektiğini hissedersiniz ve bu çocuğu, o kişinin elinden alırsınız. Bu örnek tüm ahlaki duyguları açıkladığını söylemektedir. Kötülüğü engellemek için hayal gücünüzün sizi ittiği nispette ahlak duygusu o kadar çok gelişecek ve alışkanlık haline gelecektir (s.36-38). Burada dikkat edilmesi gereken durum ahlak duygusunun statik, durağan olmaktan ziyade ahlakın gelişmeye yönelik bir yönünün olduğudur.

Yazar’a göre insanlar ahlaki duyguyu dayanışma pratiğinden elde ederler. Kötü kurumlara karşı bir devrim yaratır. Toplum ayakta

tutan temel olgu dayanışmadır. Kropotkin, insan ahlak duygusundan kurtulması çok zor olduğunu dile getirmektedir. İnsanın diğer duyuları gibi doğal bir yetenektir (s.42-43). Kropotkin bunlara dayanarak, bu ahlaki değerleri nasıl değerlendirebiliriz, diye sorar ve temel ilkesini açıklar. Şöyle; “kendisine nasıl davranmasını istiyorsan başkalarına da öyle davran” eşitliğin ve Anarşinin bu temel ilkesi ile sağlanabileceği söylemektedir(s.44). Ahlak bizatihi yaratılıştan geldiği gibi sonrasında da hayatın her alanında olumlu ve olumsuz anlamda bir gelişme göstermektedir. Temel referansla hareket edildiğinde ahlakın gerçek anlamına uygun hareket edildiğini dile getirmiştir. Fakat Kropotkin, ahlakı aynı zamanda eşitlikle birlikte anlatmaktadır. Bu ise “gerçek” anlamdaki “ahlaki” ifade etmekte midir? Yoksa yazarın kendi inşası gereği sadece “anarşist ahlaka” özgü müdür? Soruların tartışılmasına kapı aralamaktadır.

Kropotkin, bilinçli ve düşünülmüş eylemlerin yanında, bunun dışında bilinçdışı bir yaşantımızda varlığından bahsetmektedir. Şöyle ki; insanlar kendisine davranılmasından hoşlandığı gibi başkasına davranır. İyi ve kötü ayırımını yapmadan davranır. Yazar, bunları da ahlaki bir davranış türü olarak görür. Ayrıca, toplumsal alanda ahlaki davranışları sağlamak için ne yapabiliriz, diye sorar? Bunun için sadece öğüt verebiliriz ve şunu da eklememiz gerekir; Doğru buluyorsan bu öğüdü tut. Çünkü toplumda sevgi nefret gibi birçok değerın özgür gelişimini sağlamamız gerekiyor. Bunu bozan her şeyi ortadan kaldırmak gerekir. Ahlaki ilkeler için yargıcın ya da rahibin varlığına gerek yoktur. Tüm zorlayıcı ilkeler ortadan kalktıkça ahlaki değerler toplumda kendisi bulacaktır (s.51-57).

Kropotkin gerçek ahlaklı insanları şu şekilde tarif etmektedir; “karşılığında hiçbir şey istemeden duygularını, zekâlarını ya da eylem güçlerini insanlık soyunun hizmetinde kullanan gönlü zengin kişiler, gerçek ahlakı taşırlar” (s.61). Peki burada özgeciliği mi bencilliğimi öneriyoruz? diye sorar Kropotkin. Bunlar aslında birbirini tamamlayan kavramlardır. Bu duygular arasında bir karşıtlık yoktur. Çünkü eğer bireyin iyiliği toplumunkine karşıt olsaydı, insan soyu var olmazdı. Bireyin iyiliği ile türün iyiliği özünde aynı şeylerdir. Yazara göre, tarihsel olarak bireyin iyiliği ile toplumun iyiliği asla çatışmamıştır. Dolayısıyla özgecilik ve bencillik arasındaki ayırım saçmadır (s.72-75). Kropotkin ahlaki davranışlarla ilgili son olarak şunu söylemektedir; “herhan-

gi bir haksızlığa ve adaletsizliğe isyan et, mücadele et, mücadelen ne kadar canlı olursa yaşamda o kadar canlı yoğun olacaktır. Başka hiçbir şeyde benzerini bulamayacağın büyük sevinçler tadacaksın” (s.78).

Kropotkin, eserinde ahlaki davranışları sorgularken, ahlaki davranışların değiştiği dönemler olduğunu söylemektedir. Zamanla bazı toplumlarda ahlak adı altında yapılan davranışlar aslında ahlaksızlığı temsil ettiğini dile getirmektedir. Bu yönüyle bir anlamda yazar, ahlaki davranışların hem bireysel hem de toplumsal yönünü değerlendirmiştir. Aynı zamanda yazar, bireysel ve toplumsal ahlakı, bir bütün olarak ele alındığında Anarşist Ahlakı bireylerin davranışlarındaki eşitlik temelinde aramış ve bu yönde bir anlayış geliştirmiştir.

YAZIM KURALLARI

Dergiye gönderilecek çalışmaların;

- Word programında (2.0 ya da daha üst sürümlerinden birinde) yazılması,
- Makale ise, ortalama 5000 kelime; kitap incelemesi ise ortalama 1000 kelime olması,
- Başlıklarının sadece ilk harfleri büyük, Cambria 14 punto, kalın olması,
- En fazla ikili alt başlık kullanılmas; ilkinin Cambria 12 punto, kalın, ikincisinin ise aynı zamanda italik olması,
- Yazar adlarının sadece ilk harfleri büyük, Cambria 12 punto kalın olması,
- Özetlerinin (abstract) 90-120 kelime arasında ve anahtar kavramlarının (keywords) 5-6 adedi geçmemesi, Times New Roman 12 punto italik olması,
- Ana metinlerinin Times New Roman 12 punto olması,
- Paragraf aralığının 12 nk ve satır aralığının 1,5 olması,
- Dipnotlarının Times New Roman 10 punto olması,
- Çift tırnak (“..”) kullanılması,
- Grafiklerinin Windows işletim sisteminde açılabilir olması, grafik ve tabloların numaralandırılması,
- Fotoğraflarının jpeg formatında ve yeterli boyutlarda, metin içinde ilgili yerlerde olması,
- Yararlanılan eserlerin kaynakçada belirtilmesi hususunda;
 - 1- APA (<http://www.apastyle.org/>) ve
 - 2- Chicago Stillerinin (<http://www.chicagomanualofstyle.org/home.html>) kullanılması gerekmektedir.

Ayrıca internetten yapılacak olan alıntılarda;

Harvard Üniversitesi'nin yayınladığı şu kılavuzdan faydalanabilirsiniz:

http://www15.uta.fi/FAST/PK6/REF/writing_with_internet_sources.pdf

Dergimizde öncelikli olarak; Tarih, Sosyoloji, Uluslararası İlişkiler, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi alanındaki makaleler yayınlanmaktadır.

Yazarlar, çalışmalarını Akademik İncelemeler Dergisi'nin DergiPark say-

fasına (<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/akademikincelemeler>) gönderebilirler.

alışmalar, her biri ayrı bir sayfada başlamak kaydıyla aşağıdaki bölümleri içermelidir:

- Başlık sayfası (Yazar(lar)ın tam adları ve çalıştıkları kurumlar, iletişim bilgileri, makale üst başlığı), 90-120 kelime Türkçe zet ve 5-6 anahtar kavram ve 90-120 kelime İngilizce zet ve 5-6 anahtar kavram,
- Ana makale metni,
- Kaynakça,
- Ekler, tablolar, Őekiller.

Not 1: Doktorasını tamamlamamış araştırmacıların danışman hocaları ile beraber hazırladıkları çalışmalar editoryal sürece dâhil edilecektir.

Not 2: Dergiye gönderilen yazılar yayınlansın yahut yayınlanmasın yazarlarına iade edilmeyecektir:

